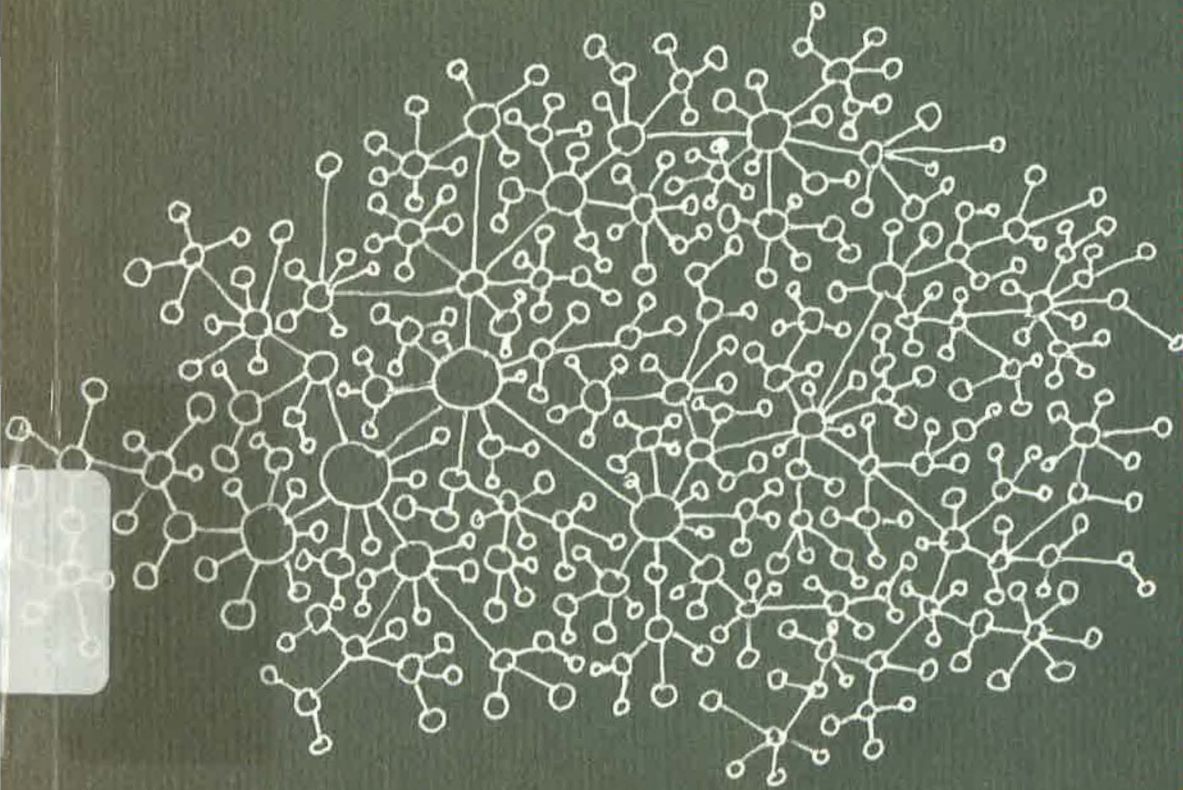
Gianfranco Poggi

Devlet

Doğası, Gelişimi ve Geleceği

4. Baskı

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

GIANFRANCO POGGI

1934 doğumlu olan Gianfranco Poggi, Padua Üniversitesi'nde Hukuk okuduktan sonra California Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktorasını tamamladı. Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde öğretim görevlisi olarak bulunan Poggi, okutman olarak başladığı Edinburg Üniversitesi'nden 24 yıl sonra 1988'de profesör olarak ayrıldı. Aynı zamanda Floransa'daki European University Institute'de ders vermekte olan Gianfranco Poggi, sosyoloji ve siyaset bilimi üzerine dünyanın pek çok üniversitesinde ders vermiştir. Tocquueville, Marx, Weber, Durkheim ve Simmel üzerine çalışmalar yapan Poggi, devlet kavramını sorguladığı iki kitap yayımladı: *The Development Of the Modern State, A Sociological Introduction* (1977) ve *The State: It's Nature, Development, and Prospects* (1991).

Gianfranco Poggi'nin diğer kitapları ise şöyle: *Durkheim*, Oxford University Press, (2000); *The Forms of Power*, Polity Press, Cambridge (2001).

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Gianfranco Poggi
DEVLET
Doğası, Gelişimi ve Geleceği
Çeviren Aysun Babacan

THE STATE
Its Nature, Development and Prospects

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 164
Sosyoloji 5

ISBN 978-975-6176-87-0

1. Baskı İstanbul, Mart 2007
2. Baskı İstanbul, Eylül 2008
3. Baskı İstanbul, Temmuz 2011
4. Baskı İstanbul, Kasım 2014

Yazışma Adresi: İnönü Caddesi, No: 43/A Kuştepe Şişli 34387 İstanbul
Telefon: 0212 311 52 59 - 311 52 62 / Faks: 0212 297 63 14 • Sertifika No: 11237

www.bilgiyay.com
E-posta yayin@bilgiyay.com
Dağıtım dagitim@bilgiyay.com

Yayına Hazırlayan Belgin Çınar
Tasarım Mehmet Ulusel
Dizgi ve Uygulama Maraton Dizgievi
Düzelti ve Dizin Sait Kızılırmak - Bora Bozatlı
Baskı ve Cilt Sena Ofset Ambalaj ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi B Blok Kat 6 No: 4 NB 7-9-11 Topkapı - İstanbul
Telefon: 0212 613 38 46 / Faks: 0212 613 03 21 • Sertifika No: 12064

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü tarafından kataloglanmıştır.

Poggi, Gianfranco.
Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği / Gianfranco Poggi; çev. Aysun Babacan.
288 p. 16x23 cm.
Includes bibliographical references and index.
ISBN 978-975-6176-87-0 (pbk.)

1. State, The. 2. Democracy. I. Title. II. Babacan, Aysun.
JC325 .P5819 2007

Gianfranco Poggi

DEVLET
Doğası, Gelişimi ve Geleceği

Çeviren
Aysun Babacan

İçindekiler

Önsöz

The Development of the Modern State (Stanford, 1978)* adlı kitabım on yıl kadar önce yayımlandı. Kitap hâlâ basılmakta ve yeni baskılarının yapılmasını diliyorum fakat okurun şu anda elinde tuttuğu kitap yeni ve biraz daha farklı bir kitaptır.

Alt başlıklardan da anlaşılabileceği üzere, bu kitapta devletin nasıl oluşageldiği ve bugünkü biçimine (biçimlerine) nasıl ulaştığı sorusu yeniden değerlendirilmektedir. Önceki kitabımın içeriğini büyük ölçüde bu soru oluşturuyordu; oysa aynı soru bu kitabın yalnızca 3 ve 4. Bölümlerinde ele alınmaktadır. Her iki kitabım da aynı temaya tipolojik bir yaklaşım sergilemekte ama her birinde farklı argümanlar yürütülmektedir.

Elinizdeki kitabın geri kalanında ise önceki kitapta sözü edilmeyen başka konular ele alınmaktadır. Kitaba toplumsal iktidarın çoklu biçimlerinden ve bunlardan biri olan siyasal iktidarın devlet kavramının kurumsal içeriğini nasıl oluşturduğu düşüncesinden başladım (1. ve 2. Bölüm). Devletin 'öyküsünü' gözden geçirdikten sonra, bu öykü-

(*) Poggi, Gianfranco, *Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşımı*. Çev. Şule Kut-Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı, Ekim 2002 – ç.n.

ye nasıl değer biçilebileceği sorusuyla yüzleşerek bazı açıklamalarda bulundum (5. ve 6. Bölüm). Çağdaş liberal-demokratik devletler konusundaki düşüncelerimi önceki kitabıma göre daha kapsamlı bir çerçevede aktardım ve konunun farklı yönlerine değindim (7. ve 8. Bölüm). 9. Bölüm'de Komünist parti-devlete yönelik bir tartışma özeti sundum; bu konuya önceki kitapta hiç değinilmemişti. Bu konuyu ilk kaleme aldığım zaman ile yazılarımı son haline getirdiğim zaman arasında Sovyet ve Doğu Avrupa siyasal sahnesi öngörülmeyen, son derece önemli gelişmelere tanık oldu; bu nedenle bu bölüm geçici bir değerlendirme olarak düşünülebilir. Dolayısıyla, bu gelişmelerden söz etmiş olsam da, olası anlamları üzerine yorumda bulunmadım. Son bölümde, günümüzde devletin içinde bulunduğu durumun pek de sağlıklı olmadığı yönünde düşünceler ileri sürülmekteyse de, kitap bu tek dişi kalmış canavarı biraz temkinli de olsa yüreklendirerek sonlanıyor.

Önceki tüm kitaplarımda olduğu gibi bu kitap da öğretmenlik yaptığım sıralarda ortaya çıkmış, içeriği 1984'te Sidney Üniversitesi'nde, 1986'da Edinburgh Üniversitesi'nde ve 1989'da Virginia Üniversitesi'nde verdiğim derslerde geliştirilmiştir; konuyu düşünmeme katkıda bulundukları için bu derslere katılan dinleyicilerime teşekkür borçluyum.

Edinburgh'dan meslektaşım Desmond King ilk bölümlerin taslaklarını okuyarak yaptığı eleştirilerle bana çok yardımcı oldu. Stanford Üniversitesi'nden John Meyer ve California Üniversitesi'nden (Berkeley) eski dostum Beppe Di Palma da bana çok katkısı olan eleştirilerde bulundular. Victor Zaslavsky'nin Sovyet parti-devlet konulu bölüme getirdiği yorumlar, beni bir kez daha kendisine borçlu hissettirdi. Taslak metinlerin yazıya geçirilmesi beklediğimizden çok daha uzun bir zaman almasına karşın, Tony Giddens yazılarımın gelişimini büyük bir sabırla takip etti ve her taslak için ayrıntılı yorumlarda bulundu. Kızım ve karım sondan bir önceki taslağı okuyarak kitabın son haline gelmesinde bana yardımcı oldular.

Halen üyesi bulunduğum ve kitabı tamamlamam için gereken dostluk ve destek ortamını bana sağlayan Davranış Bilimleri İleri

Araştırmalar Merkezi'ne ve Ulusal Bilim Vakfı tarafından sağlanan BNS87-00864 sayılı ödenek altındaki mali destek için Virginia Üniversitesi İleri Araştırmalar Merkezi'ne katkılarından dolayı müteşekkirim.

Davranış Bilimleri İleri Araştırmalar Merkezi
Stanford, California
1 Aralık 1989

BİRİNCİ KISIM

BİRİNCİ BÖLÜM

Toplumsal İktidar ve Bu İktidarın Siyasal Biçimi

I. TOPLUMSAL İKTİDAR NEDİR?

"Modern Devleti" anlama çabalarımıza, çok daha geniş ve daha temel bir kavramı tartışmakla başlayabiliriz: Toplumsal İktidar. Ne yazık ki bu, basit ve sorunsuz bir noktadan yola çıkmak anlamına gelmiyor; sanıldığının aksine, 'toplumsal iktidar', hatta 'iktidar" kavramının kendisi oldukça karmaşık ve tartışmalı bir kavramdır.[1] Biz yine de buna eşlik eden karmaşaları ve tartışmaları bir yana bırakarak, doğrudan doğruya toplumsal iktidar kavramının işaret ettiği o evrensel önemdeki ham olguya değinelim.

Şöyle ki, her toplumda bazı insanlar, hedeflerine giden yolda ilerlerken, diğer insanlara göre daha net ve tutarlı bir çizgi izleme becerisi gösterir. Kendi hedefleri diğer insanlar tarafından öngörülenlerle uyuşmayacak olursa, onların tercihlerini göz ardı etmeyi ya da umursamamayı bir şekilde başarır. Hatta çoğu zaman diğer insanların enerjilerini, onların iradesi dışında bile kendi amaçları doğrultusunda

1 Bu kavrama ilişkin itirazlara genel bir bakış için, bkz. S. Lukes, der. *Power*, Basil Blackwell, Oxford, 1986.

seferber edebilir. İşte, her şey bir yana, toplumsal iktidar dediğimiz şey özünde bundan ibarettir.

Ne var ki, söz konusu olguyu kaba hatlarıyla ve hazırda bulunan anlamıyla bu kadar kolayca kabul ederken gösterdiğimiz acelecilik yüzünden kendimizi biraz boşlukta da hissedebiliriz; örneğin, özellikle yukarıdaki "bir şekilde" deyişi o kadar geneldir ki, fazla bir anlam taşımaz. Bu durumda, kendi kendimize, nasıl ve hangi sebeplerle bu ayrıcalıklı insanların söz konusu durumları başarıyla kotardıklarını sorarak toplumsal iktidar kavramını bir ölçüde netleştirmeyi isteyebiliriz.

Toplumsal İktidarın Üç Biçimi

Başlangıç olarak, bu soruya yine genel bir cevap verip, şöyle söyleyebiliriz: Toplumsal iktidar, bu tür insanların diğerlerini kendi istedikleri yönde biçimlendirmek için kullanabilecekleri kaynaklara sahiptir. Bunun üzerine şu soruyu sorarız: Bu kaynaklar nelerdir?

Hangi sözcüklerle sorarsak soralım bu soruya verilen cevapların çoğunda[2] toplumsal iktidarın birbirinden farklı üç biçimi olduğu ortaya çıkar. Örneğin, İtalyan siyaset felsefecisi Bobbio bu ayrımı şöyle ifade eder:

> İktidar biçimlerini, etken öznenin, edilgen öznenin davranış biçimlerine bir sınır getirmek için kullandığı olanaklara gönderme yaparak sınıflandırabiliriz... Böylece iktidarı üç ana başlık altında sınıflandırırız: ekonomik, ideolojik ve siyasal iktidar. Ekonomik iktidar, ender ya da ender sayılan belli mallara sahip olma avantajından faydalanarak, bu mallara sahip olmayan diğer insanlara belli bir davranış biçimini kabul ettirip onları yönlendirmek biçiminde kendini gösterir ve bu davranış biçimi genellikle belli bir emek icra etmek şeklinde ifade edilir... İdeolojik iktidar, belli bir yapıdaki düşüncelerin belli bir otoriteye sahip kişilerce formüle edilmesine dayanır; belli bir tavırla ortaya çıkarıldığı zaman, ortak noktaları

2 Örneğin, bkz. J. Haferkamp, *Soziologie der Herrschaft* (West-deutscher, Opladen, 1983) veya K. Hondrich, *Theorie der Herrschaft* (Suhrkamp, Frankfurt, 1973). M. Mann, *The sources of social power* (Cambridge University Press, Cambridge, 1986), cilt 1'de bunun yerine dört yönlü bir ayrıma gidilerek askerî iktidar siyasal iktidardan ayrılır.

> olan insanların davranış biçimleri üzerinde etkide bulunabilir... Siyasal iktidar ise, fiziksel şiddet uygulama aracı olarak kullanılabilecek olanaklara (her türlü silah ve iktidar) sahip olmayı temel alır. En katı anlamıyla buna, zor kullanıcı iktidar denir.[3]

Bobbio'nun (yanlış yönlendirebilecek çağrışımları fazlasıyla içinde barındıran) "ideolojik" dediği biçimi "kuralcı" olarak nitelendirmemin dışında, iktidarın bu şekilde üçe ayrılmasına katıldığımı söyleyebilirim.

Zor Kullanımının Rolü

Bu kitabın tamamında odak noktası olarak ele alınan devlet, öncelikle ve kesinlikle siyasal iktidar alanı içinde yer alan bir olgudur. Bu yüzden, bu bölümden itibaren yalnızca toplumsal iktidarın bu biçimi üzerinde yoğunlaşacak ve Bobbio'nun (yalnızca Bobbio'nun da değil) tanımının hayrete düşüren bir kesinlikle, bunu nasıl silah, şiddet ve zor kullanımıyla ilintilendirdiğini göreceğiz. *Hayrete düşüren* dememin sebebi, bu tanımdaki keskinliğin, silah zoruyla insanların malına el koyan haydutun bir siyasal figür prototipi olarak karşımıza çıkmasına olanak vermesidir.

Yine de haydut, genelde tehdit yoluyla yalnızca birkaç kişiyi ve kesinlikle sınırlı bir zaman dilimi içerisinde etkisi altına alır ve onları yalnızca sınırlı sayıda ve dar kapsamlı eylemlere zorlayabilir. Oysa, çok daha fazla sayıda insan üzerinde etkide bulunan, çok geniş bir yelpazeye ait çok sayıda eylemi (ve eylemsizliği) kapsayan ve çok daha uzun bir sürece yayılan güç uygulamalarına dönecek olursak, haydutu bu gruptan eleyebiliriz. Ama bunu yapmanız da söz konusu olgunun şiddet ve zor kullanımıyla olan ilişkisini koparmıyor. Bunun üzerine prototip siyasal figürün hayduttan daha ziyade bir savaşçı olduğu gibi yeni bir tanım getirerek, bu savaşçının, elindeki askerî üstünlüğün avantajlarını kullandığını, kendisi ve maiyetindekilerin silahsız, askerî bir özelliği ol-

---

3 N. Bobbio, *Dizionario di politica*'da 'Politica', N. Bobbio, N. Matteucci ve G. Pasquino, ed., 2. basım, UTET, Turin, 1983.

mayan bir nüfus üzerinde yalnızca terör saçmak değil, egemen olmak amacıyla güç kullanma olanağına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Yine de (haydut ve savaşçıyı birbirinden ayırt etmenin ne kadar zor olduğunu bir kenara bıraksak bile...) siyasal iktidar olgusunun, savaşçı örneğinde görülebildiği gibi şiddet ve zor kullanımıyla doğrudan bir bağlantı içinde olmasını hâlâ hayret verici bulabiliriz. Ne de olsa, çoğumuzun hep gördüğü ve yaşadığı biçimiyle siyasal iktidar ve uygulamaları (vergi tebligatları, trafik cezaları, politikacıların televizyonda ya da seçim öncesi miting meydanlarında ipe sapa gelmez konuşmalar yapmaları) zor kullanımı ve şiddetle pek ilgisi olmayan şeyler gibi görünmektedir.

Yine de, siyasal iktidarı savaşçı örneğinin çağrıştırdığı nahoş gerçekliklerle kavramsal olarak ilintilendirmek için gayet iyi sebepler vardır. İster görünüş ve ilgi alanı olarak bir savaşçıdan çok farklı olsun, isterse yasalar ve oybirliğiyle belli bir mertebeye yükseltilmiş olsun (bir yargıcı ya da sevilen bir politikacıyı düşünün) sonuçta siyasal kimliğini dolaylı da olsa zor kullanımına borçlu olmayan bir siyasal iktidar tezahürü var demek zordur. Amerikalı sosyolog Peter Berger bu konuya şöyle değinmiştir:

> Toplumu kontrol etmek için kullanılan kuşkusuz en eski ve en tehlikeli araç fiziksel şiddettir... Modern demokrasinin nezaket kuralları çerçevesinden çıkmadan yönetilen toplumlarında bile şiddet, çözümlenemez bir tartışma konusudur. Hiçbir devlet polis gücü ya da buna eşdeğer silahlı bir güç olmadan var olamaz. Bu nihai şiddet sık sık kullanılmak zorunda değildir. Şiddet uygulamasında, uyarılar ve kınama cezası gibi çok sayıda aşama bulunabilir. Ancak, tüm bu uyarılar göz ardı edildiğinde, trafik cezasını ödemek kadar basit bir meselede bile en sonunda karşı karşıya gelinecek durum, birkaç polisin kapıda kelepçe ve polis arabası ile belirmesidir.[4]

Bunun ışığı altında, siyasal iktidara özgü diye düşünmemiz gereken ve bu iktidarın yapısından kavramsal olarak ayrı tutamayacağı-

4 P. Berger, *Invitation to sociology*, Doubleday, Garden City, NY, 1963, s.69.

mız tek şey, doğrudan doğruya ya da sık başvurmak şeklinde olmasa da, şiddet araçları üzerinde kontrol sahibi olmaktır. Siyasal tecrübelerin, daha doğrusu siyasal iktidarın zor kullanıcı unsurlar taşımayan yönleri ise önemli olduğu kadar sayıca da çoktur. Pek çok yazar, Saint Augustine'in o kışkırtıcı "Krallık dediğimiz büyük ölçekli soygunculuktan başka nedir ki?" sorusunu sık sık tekrarlayarak, bunu Augustine'in zor kullanımını toplumsal iktidarın siyasal biçiminin tanımlayıcı özelliği olarak gördüğüne kanıt olarak sunar. Oysa, bu hükme asıl niteliğini veren cümleciği çıkarmışlardır, özgün hüküm şöyledir: "Eğer adalet aradan çıkartılırsa, krallık dediğimiz şey, büyük ölçekli soygunculuktan başka nedir ki?" Çıkarılan niteleyici cümlecik oldukça önemlidir: Ahlaki açıdan bakıldığında siyasal iktidarın, hatta zor kullanımının ta kendisi, siyasal iktidar nihayetinde zor kullanımına dayanır demenin ötesine geçmekte, daha fazla ön plana çıkmaktadır. Anlaşılan, Augustine'e göre krallıkları büyük ölçekli soygunlardan oldukça farklı kılan şey, siyasal iktidarın bu tür uygulamalarıdır.

Emirler

Siyasal iktidarın karmaşıklığına dikkat çekmesi için bir dinsel metinden daha söz edeceğim. Bu, Matta, Markos ve Luka İncillerinde anlatılan İsa'nın yaşamındaki senturyon bölümüyle ilgilidir. Luka'nın anlattığı İncil'de senturyon (düşük rütbeli Roma subayı), hasta uşağı adına İsa'ya yalvarır:

> Efendimiz, evime gelme onurunu bahşedebileceğiniz kadar değerli biri değilim. Fakat tek bir sözcük söyleyiniz. Söyleyiniz ki uşağım iyileşsin. Zira ben de emir kuluyum; uşaklarımdan birine 'git' dersem gider, bir başkasına 'gel' dersem gelir, bir diğerine 'yap bunu' dersem yapar.

Bu metin, dolaylı yoldan da olsa, siyasal iktidarın, bir kez kurulduktan ve standartlaştıktan sonra uygulamasının, emir verme biçimine dönüştüğüne dikkat çekmektedir.

Demek ki, emirler bir bakıma açık ya da kapalı bir biçimde her zaman "aksi halde" gibi bir cümlecikle bağlanır ve emir verenin, emir alan kişinin direncini veya inadını kırmak için zor kullanma yeteneğine işaret eder. Bu açıdan bakıldığında, emirlerin kendine özgü (ve tehditkar) bir somut gerçekliği vardır: üstü örtülü ya da açık olarak hatırlattığı şey, "sizi bu emre uymaya *zorlayacak* başka yollarımız da var..."dır.

Öte yandan emir, bütünüyle özneler arası bir işlemdir; bir özne, emirler aracılığıyla bir diğer özneyi bir eyleme başlatmayı ya da onun eylemini kontrol etmeyi amaçlar. Ayrıca tamamen sembolik bir yapıya sahiptir ve diğer öznenin kendisine yöneltilen mesajı kabul etme ve yorumlama yeteneği olduğunu varsayar. Hem öznelerarası hem de sembolik olması nedeniyle, her emir üstü örtülü de olsa kendisine itaat edilmesini belli şartlara bağlar; emrin hem doğru anlaşılması hem de yöneltildiği kişinin itaat etmeye istekli olması gerekir. (Romalı jüri üyesinin dediği gibi, *Etsi coactus tamen volui*: Bana dayatılmış olabilir ama, son tahlilde, ben kendi isteğimi yerine getirdim).

Meşruiyet

Emrin bu somut gerçeklik taşımayan [*non-factual*] yönlerinin, yani siyasal iktidarın gündelik ifadelerinin önemi, toplum ve siyaset bilimcilerinin meşruiyet kavramına yaptıkları vurguda kendini gösterir. Yine söyleyelim ki, bu karmaşık bir kavramdır ve oldukça zor kavramsal soruları da beraberinde getirir; ve yine, birkaç sade düşünce bu vurguyu haklı çıkartır. Aşağıdaki savlara bir göz atalım:

– Normal olarak, emirler sırf emir verilmiş olsun diye verilmez; emirlerin itaat hissi uyandırıp uyandırmaması, emri veren kişi için aldırmazlık meselesi değildir.

– O halde, emri veren kişinin ilgilendiği şey, itaatsizliğe yol açabilecek olasılıkları en aza indirmektir. Bunu açık bir şekilde, emrin 'aksi halde..', 'başka yollarımız da var' gibi tehditkar yönlerini kullanarak yapabilir. Romalı bir imparator, uyruğuna karşı emrin bu yönlerini kullanmayı neden tercih ettiğini şöyle ifade etmiştir: 'Bırakın benden nefret etsinler, benden korktukları sürece hiçbir sakıncası yok.'

– Oysa genel olarak emir veren kişiler, emre tam olarak uyulması koşulunun korku olması halinde (veya, bundan yola çıkarak, emre uyulduğu zaman, emir verilen kişiye doğrudan ve anında faydalanacağı avantajların anımsatılması halinde) itaat eyleminin daha az güvenilir, daha sınırlı ve daha zayıf bir eylem olacağına inanmakta; buna karşılık, emri alan kişinin emir sahibinin itaat beklemeye hakkı olduğuna ikna olmuş olması ve dolayısıyla ahlaki açıdan bunu kabul etme zorunluluğunu hissetmesi ve emre uyma eylemini kendi isteğiyle gerçekleştirmesi halinde, itaat eyleminin daha güvenilir, daha sağlam ve daha üretken sonuçlar vereceğini düşünmektedirler. Dolayısıyla;

– Geri kalan her şeyin eşit olduğu bir durumda, siyasal iktidar ilişkisi, bu tür bir hakkı ve bu tür bir zorunluluğu kurma ilkelerine inandırıcı bir biçimde uyduğu ölçüde emniyetli olacak, bu iktidarın uygulamaları o ölçüde etkili ve risksiz kılınacaktır. İktidarın tüm bunları yapabildiği ölçüde meşru olduğu söylenebilir.

Alman sosyolog Max Weber (1864-1920) siyasal ve toplumsal kuramcıların uzun zamandan beri hemfikir olduğu bu tartışma çizgisine yeni bir dönemeç eklemiştir.[5] Weber'e göre, meşruiyet, istikrarlı siyasal iktidar ilişkilerinin önemli ve sonuca ulaştırıcı bir özelliği ise (eğer meşruiyet gerçekten bu ilişkilere somut bir katkıda bulunuyorsa), emir verme hakkına ve emre uyma zorunluluğuna gerekçe olarak gösterilen (ve kabul edilen) ilkelerin yapısının da sonuca ulaştıran bir özellik taşıdığı ortaya çıkar. Bundan dolayı Weber –diğer pek çok şeyin yanı sıra– bu ilkelerin içindeki çeşitlemeleri William James'in fikirlerinden yola çıkarak siyasal tecrübe çeşitleri olarak ifade edebileceğimiz olgunun farklı boyutlarını nitelendirmek için kullanmıştır.

Elbette, tarih boyunca, belli bireylerin veya organların haksız bir biçimde zor kullanma olanağına sahip olmasına dayanan ve meşruiyet ilkeleriyle nitelenen ve sınırlanan siyasal iktidar olgusu, birbirinden çok farklı düzenlemelerle kendini gösterir. Siyasal iktidarın, diğer toplumsal iktidar biçimleri karşısındaki, hatta herhangi bir güç ilişki-

5 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5. basım (Mohr Siebeck), Tübingen (1976), s.122 v.d. (İngilizce çevirisi: *Economy and society*, Bedminster, Totowa, NJ, 1968, s.212 v.d.).

siyle ilgisi olmayan diğer olgular karşısındaki göreceli önemi de büyük farklılıklar göstermektedir.

Bu kitap, siyasal iktidarla ilgili düzenlemelerin tarihsel süreç içinde görülen çeşitli uygulamalarını araştıran bir kitap değildir. Her şey bir yana, kitabın konusu olan modern devlet öylesine kapsamlı bier temadır ki, siyasal iktidar olgusunun karmaşıklığı ve çeşitliliği konusunda okuyucuya ancak kısa bir an göz atma şansı verebilir. Yine de bu bölümün sonunu, siyasal iktidar ve siyasal deneyimlere ilişkin birkaç genel değerlendirmeye ayıracağım.

II. TOPLUMSAL İKTİDAR BİÇİMLERİ ARASINDA REKABET

Daha önce, üç ana toplumsal iktidar biçimi olduğunu görmüştük: Ekonomik, kuralcı ve siyasal iktidar. Her üçü birbirinden farklı temellere dayanan bu iktidar biçimleri, sırasıyla şunlara dayanır: Kritik önem taşıyan maddi kaynakların kontrolü; toplumsal inanç, değer, normlar üzerindeki kontrol; zor kullanımı sürdürebilir kılma amacıyla kullanılacak maddi ve örgütsel olanaklar üzerindeki kontrol. Yine de, bu üç farklı iktidarın işleyişi, temelde aynı hedef etrafında döner: Toplumun mutlak kaynağını, yani bu nüfusu oluşturan bireylerin eylemlerinin kullanımını ve gelişimini kontrol altına alarak yönlendirme gücüne sahip olmak.

İşte tam da bu sebeple, bu üç iktidar (ya da bunlardan birini ya da diğerini kendi çıkarları doğrultusunda araç olarak kullanan organlar) birbiriyle rekabet içindedir. Bu yarışta iki özellik birbiriyle çakışacaktır. Bu iktidarların her biri diğerinin özerk etkisini engellemek, mutlak hedef üzerindeki diğerinin özerk etkilerini azaltmak ister. Öte yandan yine her biri diğerlerinin bir *kuantumu* üzerine mümkün olduğu kadar sıkıca yapışarak ve kendisini bir ölçüde onlara dönüştürerek büyümek ve güçlenmek ister. (Yok edemiyorsan, onları da kendine kat, ifadesinde olduğu gibi.) Her iki mücadele sürecinde de, her bir iktidar kendi kaynaklarının önemini vurgulamayı ve kendi özel uygulamalarını korumayı amaçlayacaktır. O halde siyasal iktidar bağlamında bunun sonuçları neler olabilir?

Siyasal İktidarı Diğerlerinden Ayıran Özelliği: Üstünlük

İlk cevap, yukarıdaki cümlede sözünü ettiğim özel uygulamalara gönderme yapılarak verilebilir. Bu uygulamalar genelde, toplumun sınır bütünlüğünü hariçten gelecek saldırı ya da zararlara karşı korumak ve o toplumun içinde, kendi özel çıkarları doğrultusunda şiddet ve hile kullanan ya da kullanmakla tehdit eden bireyler ve gruplar üzerinde çeşitli yaptırımlar uygulamak şeklinde kendini gösterir.

Siyasal iktidarın diğer iktidarlar üzerinde işlevsel bir önceliği olduğu ve ancak bu uygulamaları gerçekleştirdiği takdirde bireylerin kendi işleriyle (göreceli olarak) huzur ve asayiş içinde ilgilenebilecekleri iddia edilebilir (buna, sahip olunan diğer toplumsal iktidar biçimlerinin uygulamaları da dahildir). Bu nedenle, diğer toplumsal iktidarların yanında siyasal iktidarın daha üstün bir yere sahip olduğu iddia edildiği de olur. Bobbio bu noktaya şöyle değinmiştir:

> İlk önce, belli bir topluluğun üyeleri arasındaki ilişkilere bakalım. Bu üyelerin ekonomik gücü birbirinden büyük ölçüde farklı olabilir ve üretim araçlarından yoksun olan üyeler, bu araçlara sahip olanlar karşısında açıkça ikincil planda kalmış ya da onlara bağımlı olabilirler. İdeolojik güç de büyük ölçüde kendini gösteriyor olabilir, yani o topluluğun üyelerinin çoğu, egemen sınıf tarafından konulan inanç ve değerlere boyun eğebilir ve katkıda bulunabilir. Yine de, az ya da çok sıklıkla her iki durumda da, o topluluktaki ikincil grupların itaatsizliğini veya bağlılık göstermeyişini yalnızca zor kullanma yoluyla engellemenin mümkün olduğu koşullar da söz konusu olabilir.
>
> Şimdi de farklı topluluklar arasındaki ilişkilere bakalım. Burada, ideolojik kısıtlamalar ve yönlendirmeler statükoyu koruma yönünde fazla önem taşımıyor olabilir; ancak, topluluklardan biri, diğerinin belli bir yönde hareket etmesini sağlamak amacıyla ekonomik yaptırımlar uygular. Ancak bu bağlamda, taraflardan birinin niyetini gerçekleştirmesi için kullanacağı en belirleyici araç, son çare olarak, güç kullanımı, yani savaş açmak olacaktır.[6]

---

6 Bobbio, 'Politica'.

Siyasal İktidarı Diğerlerinden Ayıran Özelliği: Nihailik

İkinci cevap, siyasal iktidarın kendisini dayandırdığı kaynağın özelliklerine ilişkin olacaktır: Biz buna 'şiddet' demiştik. Şiddeti, bireylerin varlığını, bedensel bütünlüğünü, belli bireylere ya da onların mallarına bağımlı kılınarak kısıtlanan özgürlüğünü veya varlığı ve refahı kendisini çok yakından ilgilendiren bireyleri etkileyen bir fiziksel güç uygulaması ya da uygulama tehdidi olarak tanımlayabiliriz.

Bu tanımın ışığı altında, siyasal iktidarın nihailik diyebileceğimiz bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Şiddet (ya da şiddet tehdidi), kişiler arası ilişkileri yönetmek ve şekillendirmek için son çare olarak ortaya çıkar. Zira, yapısı itibariyle çalışma yöntemi, duygulara hitap ederek bir tepki yaratmak ve tüm duyarlı varlıkların sahip olduğu hisleri harekete geçirmektir; ve bu yöntemin işlenmemiş biçimleri, buna maruz kalan kişilerin insani özellikleri olduğunu varsaymaz ve göz önüne almaz.

Şiddetin bu özelliği (Almancada *voraussetzungslos* olarak ifade edilen bu özellik, 'varsayımlar yokluğunda bile kullanılabilen' anlamındadır) muhtemelen, önceki paragraflarda emirlerdeki somut gerçeklik |*factuality*| dediğimiz özelliğe karşılık gelmektedir. Bu özellik, örneğin Rüdiger Lautmann'ın polis memurlarının güç kullanması konusundaki ifadelerinde vurgulanmaktadır.

> Insanın çok çabuk unuttuğu şeylerden biri de, insanlar üzerinde fiziksel baskı uygulama yoluyla polisin doğrudan doğruya güçten yararlandığı gerçeğidir. Bir evin kapısı kırılarak içeri girildiğinde, bir insan ele geçirildiğinde, etkisiz hale getirildiğinde veya öldürüldüğünde, tamamen dışarıdan bir gözle bakılırsa, bu olaya maruz kalan kişi açısından, bunun bir sabıkalı tarafından mı yoksa düzen koruyucusu tarafından mı yapıldığı pek fark etmez (Poggi çevirisinden).[7]

Alman yazar Wolf-Dietrich Narr, fiziksel şiddete özgü özellikleri ve bunu temel alan güce kazandırılan benzersizliği vurgulamaktadır:

---

7 R. Lautmann, 'Politische Herrschaft und polizeilicher Zwang, H. Feest ve R. Lautmann, *Die Polizei*, Westdeutscher, Opladen, 1971, s.11.

'Fiziksel şiddetin en büyük özelliklerinden biri doğrudan ve çabuk sonuçlar üretmesidir; iletişim ortamı yaratmaya gerek yoktur, normalde, fiziksel şiddetin nedenleri ve biçimleri üzerine teoriler ve tahminler üretmek gereksizdir... Fiziksel şiddet, doğrudan, hemen kavranabilir ve anlaşılabilir bir tarzda insan bedeninin bütünlüğüne yönelir.' Ayrıca, son noktasında öldürmeye varan şiddet biçimleri, tipik olarak siyasal iktidarı uygulayanların tasarrufundadır ve kolayca ayırt edilebilen bir nihailik özelliğine sahiptir.

> Fiziksel şiddete başvurma dereceleri geniş bir yelpazeye yayılır. Eşler birbirine vurur, çocuklar birbirini döver. Tavernanın birinde birileri yumruk yumruğa birbirine girer. Fakat bu durumların her birinde, bedeni yara bereden mosmor bile olsa, bireyin fiziksel yapısı yalnızca kısmen tehlikeye atılmıştır. Hasar alan yer bedenin sadece bir bölümü olmayıp da, hapse atılma, öldürülme tehdidi altında olma veya öldürülmede olduğu gibi bedenin tümü hasara maruz kalsaydı, son derece belirleyici bir fark ortaya çıkacaktı... Her kim inandırıcı bir tarzda bir başkasına yok etme tehdidi yöneltebileceği bir makamdaysa, o kişinin elindeki potansiyel yaptırım gücü, tüm diğer yaptırımlara kıyasla tartışılmaz bir üstünlüğe sahiptir. Bu noktada, varoluşun niteliği değil bizzat kendisi tehlike altındadır. Bir toplumda kimin elinde böyle bir yok etme gücü varsa, daha sonra olacakların belirleyicisi de odur. Bu açıdan bakıldığında, bu güce sahip olmak siyasal tecrübelerin çekirdeğini teşkil eder (Poggi çevirisinden).[8]

Şiddetin, yakın zamanlarda Popitz tarafından vurgulanan bir başka özelliği de, yazarın deyişiyle, sınırsızlığıdır. Soljenitsin'den yaptığı bir alıntı şöyledir: 'Yönetilenin aleyhine yöneteninse lehine olan bir durum varsa, o da şudur: İnsanoğlunun öylesine bir terkibi vardır ki, canlı olduğu sürece, birilerinin ona yapabileceği yeni bir şey her zaman bulunur.'[9]

Bir diğer çağdaş Alman yazar, 'fiziksel zor kullanma araçları'nı eşsiz kılan özellikleri şöyle anlatmaktadır.

8 W. D. Narr, 'Physische Gewaltsamkeit und das Monopol des Staates', *Leviathan* 8, 4, (1980), s.543.

9 H. Popitz, *Phänomene der Macht*, Mohr (Siebeck), Tübingen, 1986, s.69.

> Bunlar, tüm diğer güç kaynaklarından daha evrensel bir düzlemde kullanılabilme özelliğine sahiptir; zira, zamandaki bir an'a, duruma, özneye ve başlatılacak eylemin içeriğine aldırmadan hareket eder... Akılcı bir çıkarımla, şiddete maruz kalanların buna bir anlam vermeden önce, ümitsiz de olsa şiddete meydan okuma ve mücadeleye girme seçeneklerini düşünebilmesi için şiddetin belli bir eşiğe ulaşması gerektiği düşünülebilir. Fiziksel güç diğer yapılara bağımlı değildir, çünkü etkili olabilmek için varsayılan özellikler mevki üstünlüğü, grup üyeliği, gelenekler, rol karmaşaları, bilgi ulaşılabilirliği veya kurumsallaşmış değer yargıları değil, yalnızca fiziksel gücün kendi üstünlüğüdür (Poggi çevirisinden).[10]

Son olarak, şiddetin temellendiği bu noktalar, siyasal yaşamın – önce iktidarı yakalama sonra da elinde tutma mücadelesinde kendilerini hiçbir anayasal kuralla frenlemeyen grupların karşı karşıya geldiği, –her şeyin mubah sayıldığı ve 'tüm yasaklar kalkmıştır' ifadesinin hakim olduğu savaş anları gibi– bilhassa yoğun geçen anlarına da son derece hassas, akıldışı bir nitelik kazandırır.

Lenin, silahlı çarpışmaların sonucunda karşılaşılacak o kaçınılmaz ve son derece ciddi olasılıkları vurgulamak için, 'kim kimi' (kim yener, kim kimi öldürür?) anlamındaki *kto kogo* ifadesini kullanmayı seçmişti. Weber ise bize, 'zor kullanmanın yine zor kullanmayla sonuçlandığı en idealist ve (hatta) en devrimci hareketlerin bile egemenlik kurmaya yönelik sosyal ve ekonomik çıkarlarla karıştığı, adaletsizliğe karşı zora başvurma eyleminin sonucunun daha yüce bir hak değil, daha büyük bir güç ve daha büyük direnişle sonuçlanacağı '[11] gibi 'her anlamda evrensel bir tecrübeyi' hatırlatır.

O halde, siyasal gücü ele aldığımızda, son derece kapsamlı bir insan gerçekliğini de ele almış oluyoruz. Şunu bir düşünün: Gördüğümüz gibi, diğer toplumsal iktidar biçimleriyle karşılaştırdığımızda ve sınır bütünlüğünü harici saldırılara karşı savunmak ve buna ilişkin emirler vermek gibi özel 'misyonlarına' baktığımızda, siyasal iktidarı

---

10 N. Luhmann, *Ausdifferentierung des Rechts*, Suhrkamp, Frankfurt, 1981, s.139.

11 Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Economy and society, s.592.

en büyük güç olarak görmek mümkündür. Ancak siyasal iktidar, bu iki temel amacın yanı sıra (ve bazen de onların yerine) akla gelebilecek her şeyi amaç edinebilir ve bunu yaparken toplumun (ve diğer toplumsal iktidarların) üzerine çok ağır yükler bindirebilir. Daha da kötüsü, bu iki işlevi iyi bir şekilde yerine getirmek (yerine getirebilirse tabii) zorunda değildir; frenlemek iddiasında olduğu kargaşanın daha büyüğünü bile yaratabilir. (Bu açıdan, prototip siyasal figür olarak baktığımız 'savaşçı' ile siyasal iktidarla ilişkili olabileceğini kabul etmediğimiz 'haydut' arasında maalesef benzerlikler vardır.)[12]

Siyasal iktidarın yapısı ve etkileri üzerine üretilen bu tür düşünceler, uzun yıllar bir dizi kritik soruyu da beraberinde taşımıştır. Batı toplumsal ve siyasal teorilerinin bin yıllık seyrinde bu sorular çeşitli şekillerde ifade edilerek sürekli dikkat toplamış sorulardır. Gelin, bu sorular arasında en önemli ve en can alıcı olan birkaç tanesine göz atalım.

Neden Siyasal İktidar?

Yani, hangi sebeplerle siyasal iktidar insan mevcudiyetinde bu kadar sürekli, geniş kapsamlı ve (gördüğümüz gibi) kilit bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır? Siyasal iktidar, insan mevcudiyetinin (varsa) hangi temel gereksinimlerini karşılamaktadır? Hangi vazgeçilmez insan potansiyelini ifade etmekte ve öne sürmektedir? Bu ve benzeri sorulara verilen cevaplar epey çeşitlilik gösterir. Birkaç tanesine göz atalım:

– Yunan uygarlığında genel olarak kabul gören bir görüşü ifade etmiş olması muhtemel Aristoteles'e göre, siyasal tecrübe insan doğasının en önemli özelliği, türümüzün en büyük şerefidir. Yalnızca insanlar, özgür ve rasyonel varlıklar olarak, rasyonel bir söylemle, içinde yaşadıkları toplulukların yaşam özellikleri için model geliştirebilecek kapasiteye sahiptir. Bunların arasında en soylu ve farklı olanı, siyasetin ve siyasal terimlerin türediği kent, yani, *polis*'tir. Kent sakinlerinin huzur içinde, açık uçlu görüşlerini herkesin içinde dile getirmeleri ve her kentin kendine özgü, geçerli ve uygulanabilir değer yargıları oluşturabilme-

12 Örneğin, bkz. M. Levi, 'The predatory theory of rule', *Microfoundations of macrosociology*, M. Hechter, ed., Temple University Press, Philadelphia, Penn., 1983, s.35-52.

si en ideali. Ne var ki, en ideal dediğimiz şeyler yalnızca ara sıra ve çeşitli kusurlarla gerçekleştirilebilir ve ilk kez Yunanlılar bunu gerçekleştirmek için kurumlar kurmuştur. Bu aynı zamanda, en azından potansiyel olarak, insan doğasının ayrılmaz bir parçası olan bir idealdir; toplum için geçerli davranış modelleri belirlerken bireylerin özgürce katılımını kısıtlayan ve reddeden diğer siyasal tecrübe biçimleri, bu potansiyelin yalnızca kifayetsiz ve yozlaşmış ifadelerinden ibarettir.

Yunanlıların siyasal tecrübelerine göre, siyasetin iktidar dediğimiz bu özel boyutu (buna siyasal tecrübenin 'dikey' boyutu da deniyor),[13] 'yatay' boyutlarını oluşturan diğer yönlerine, yani bir söylem çerçevesinde toplanmayı, rasyonel düşünen ve özgürce bir araya gelen bireylerin paylaştığı çabayı vurgulayan yönlerine göre daha az önem taşır. Aslında iktidarın en önemli görevi topluluklar için bağlayıcı, özel yaşam modelleri oluşturmak ve diğer topluluklarla ilişkilerinde bu modellerin ayrıcalıklı geçerliliğini sağlamlaştırmaktır. Ne var ki, iktidarın 'dikey' diye anılan bileşeni, yurttaşların katılımının ve söylemin açık uçlu ve kamusal yapısının kısıtlandığı veya dışlandığı zaman kendini gösterir. (Romalıların siyasete yaklaşımında, bu unsur diğer siyasal tecrübelerin karşısında ağır basar.)[14]

– İnsan doğasının bireyi harekete geçiren vahşi ve doyumsuz ihtirasları gibi ayrı bir yönünden söze başlayacak olursak, siyasal tecrübeyi radikal bir biçimde farklı bir yere oturtur ve iktidar olgusunun bu tecrübenin tam da merkezinde olduğunu görebiliriz. Bu noktada siyasal arena, en doğru potansiyel özelliklerin gerçekleştirilmesinden ziyade, insan doğasının içinde var olan eğilimlere bir çözüm olarak algılanır. (Bu görüşü en açık seçik ve keskin bir dille ifade eden kişi Hobbes'tur). İnsanoğlu, yapısı gereği, benmerkezci çıkarları doğrultusunda, birbirini dolandırmaya ve şiddet göstermeye eğilimlidir; bu da, sancılı ve korkutucu bir güvensizliğin hakim olduğu bir ortamla so-

---

13 G. Sartori, 'Politica', *Elementi di teoria politica*, Mulino, Bolonya, 1987.

14 J. Weintraub, *Freedom and Community: The Republican virtue*, (Kitabın yayına hazırlanmış nüshası University of California Press tarafından basılacaktır), Böl. III, s.25-6.

nuçlanır. Buna çözüm olarak görülen şey ise siyasal kurumların kurulmasıdır; bunlar, esas itibariyle zor kullanan bir iktidar kurarak bunu güçlendirmek; bunu daha etkili, daha ayrıcalıklı ve korkutucu bir hale getirmek için yapılan düzenlemeler olarak kabul edilir.

Popitz'in dediği gibi, "bireylerin birbiriyle karşı karşıya geldiğinde kaygı, korku ve ıstırap yaşadıkları gerçeğini, yani insan yaşamının en temel yönlerinden birini bütünüyle yok etmek asla mümkün değildir."[15] O halde, insanların hepsi de potansiyel olarak şiddete eğilimli olduklarına ve yapıları gereği birbirlerinden gelen şiddete maruz kalacaklarına göre, egemen güçlerinki gibi ayrıcalıklı ve her türlü imtiyaza sahip bir şiddetin uygulanması için, yapay olarak oluşturulmuş bir egemenliğe yetki vermeleri kendi çıkarlarına olacaktır.

– Fakat siyasal tecrübe ve siyasal iktidarın doğrudan doğruya insan doğasına bağlanması gerekmez. Aristoteles'inkine benzer diğer özellikler göz önüne alınarak verilen bir cevapta, siyasal tecrübe ve siyasal iktidar bu kez insan topluluklarının geliştirmek zorunda olmasa da isterse geliştirebileceği birtakım koşullara, daha doğrusu insan topluluklarının büyüklük ve karmaşıklık açısından belli eşiklere ulaşmasına bağlıdır. Şöyle açıklayalım: Küçük ve homojen topluluklar, bireylerinin örfler ve hısım-akarabalık ilişkileri sayesinde, doğal olarak kalıcı ve bütünleştirici nitelikler geliştirir. Bu niteliklerin daha büyük topluluklarda da sürdürülebilmesi için bazı düzenlemelerin yapılması gerekir. Örneğin, o topluluğun bu yeni koşullara tutarlı ve güvenli karşılıklar vermesini garanti edebilmek için bazı kişilere yasa yapma, bazılarına da yasaları yürütme sorumluluğu ve olanağı vermek, yapılacak düzenlemeler arasındadır. Bu tür argümanların çerçevesinde,[16] siyasal iktidarın ortaya çıkışı ve gelişimi (toplumsal iktidarın diğer biçimleri gibi), iktidarın insan topluluklarına verdiği hizmetleri temel alır görünmektedir.

– Çok daha farklı bir yapıda ise, siyasal iktidar, birtakım insanların sahip olduğu olağanüstü bir yönetme yeteneğini kapsar ve yansı-

15 Popitz, *Phänomene der Macht*, s.69.

16 Örneğin bu tez, N. Luhmann'ın *Macht* (Enke, Stuttgart, 1975) adlı kitabında geliştirilmiştir.

tır. Bu yeterlik, bu insanlara yapay olarak verilmemiştir (Hobbes'un egemen gücünde olduğu gibi), bu kişiler doğal olarak bu yeteneğe sahiptirler ve kurallarını kendiliğinden uygulamaya, uygulatmaya başlarlar. Üstün insanlar, kendilerinden daha aşağıda olanlar üzerinde kendi yetenek ve yetkinliklerini doğal olarak harekete geçirmeleri sonucu siyasal iktidar elde ederler. Oysa siyasal tecrübenin erken tanımları içinde, barışçıl, savunmasız ve yerleşik köylülerin, hakimiyet ve sömürü amacı taşıyan atlı ve silahlı göçebeler tarafından zorla boyun eğdirilmesi vardır.

– Son olarak, Marx ve Engels tarafından geliştirilen cevap (daha sonra modern devletin doğuşu ve gelişimi içinde de değerlendirilecektir), siyasal iktidarı üretim amacıyla mülkün kurumsallaşmasından ve/veya işbölümünden kaynaklanan ve tarih içinde tüm toplumlarda görülen sınıf dağılımına dayandırır. Siyasal kurumlar, temelde sınıf mücadelesinde bir vasıtadır (ve bazen de risktir). Bu durumda, bu mücadelenin nihai sonuçları olan sosyalist, sınıfsız ve ayrımsız bir toplum için, siyasal kurumlar vazgeçilir kılınmaya da mahkûmdur.

Nereye Kadar Siyasal İktidar?

Batılı siyasal ve toplumsal kuramcıların çok dikkatini çeken ve dahası siyasal iktidarın neden ve amaçlarından daha fazla pragmatik önem kazanan bu soru iktidarın kapsamına ilişkindir. Yani, hangi temele dayanırsa dayansın, siyasal tecrübenin insanlı ortamların önemli, vazgeçilmez ve/veya kaçınılmaz bir özelliği olduğunu varsayalım; peki, bunun sınırlarının ölçüsü nedir? Siyasal iktidar insan yaşamının daha başka hangi yönlerine el uzatmalıdır? Kaç toplu kaynağa nüfuz etmeli, kaç tanesine daha yayılmalıdır?

Bu sorular iki nedenle önem (ya da 'duyguları etkileyici özellik' de diyebiliriz) kazanır. İlk olarak, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, siyasal düzenlenmeler ve siyasal eylemler pratik olarak insan yaşamının herhangi bir yönüne dayatılabilir. Weber bu noktayı şöyle ifade etmiştir:

> Siyasal bir kurumu –ve dolayısıyla 'devlet'i– eylemlerindeki *amaçlara* gönderme yaparak tanımlamak mümkün değildir. Bir açıdan bakarsak, yiyecek tedariki veya sanatın korunması gibi konular da dahil, ara sıra da olsa birtakım siyasal örgütler tarafından üstlenilmeyen hiçbir amaç yoktur. Öte yandan, ister bireylerin emniyeti olsun, ister yasaların uygulanması olsun, siyasal örgütlerin tümü tarafından takip edilen bir amaç da yoktur. İşte bu nedenle, bu tür bir örgütlenmenin yapısı ancak kendisini de içine alan bir *araca* dayanarak tanımlanabilir ve bu araç hem kendine özgü hem de kendisini de içeren (ve kendi kendisinin amacı haline geliveren) bir araçtır: Güç (Poggi çevirisinden).[17]

İkinci olarak; aynı alıntıda görülebileceği gibi, siyasal iktidarın asıl kapsama alanı, tarihsel koşullara göre muazzam değişiklikler gösterebilmektedir. Bu nedenle, hangi koşullarda ne olduğunun belirlenmesi büyük ölçüde zaman meselesidir; Batı siyasal ve sosyal kuramları bu soruya sık sık değinmekte, ele alınan 'yer ve zaman'a uyacak bir cevap bulabilecekleri, genel ve yapısal geçerliliği olan prensipler aramaktadır.

Bu tür prensip arayışları iki ana yol izlemektedir ama bu yollar birbiriyle uyuşmaz, hatta bazen aynı argüman içinde her iki yol birden izlenir. Bu yollardan birinde, siyasal iktidarın içermesi gereken birtakım amaçlar belirlenerek, sabit sınırlar konulmaya çalışılır (Büyük Alman düşünürü Wilhelm Humbolt bu yaklaşımı kitabının başlığında formüle etmiştir; bu başlığın İngilizce'deki tam karşılığı şöyledir: 'Ideas for an attempt to locate the boundaries of the state's activities' [Devlet eyleminin sınırlarını tespit girişimine yönelik fikirler]. Kitap İngilizce'ye *The Limits of State Action* olarak çevrilmiştir.)[18]

Siyasal iktidarın kapsamına ilişkin bu yolu izleyerek varılmış kuramsal ifadeler, siyasal eylemin yapısında var olan kesinlikleri belirlemeye çalışır (Weber'in tavsiyesinin tersine). Bu kesinlikler genellikle topluluk içinde yasa ve düzenin sağlanmasına ve topluluğa ait sınırla-

---

17 Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft,* 30, Economy and society, s.55.

18 W. Humboldt, *The Limits of state action,* Cambridge University Press, Cambriedge, 1969.

rı dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korumaya indirgenmiştir. Buna alternatif olarak da, toplumsal yaşamla ve/veya bireylerin doğal, doğuştan gelen haklarıyla ilgili diğer alanlarda uygun hak ve yetkileri belirlemeye çalışmış ve siyasal iktidarın meşru sınırlarını bu yetkilere saygı gösterme ve bu hakkı güvence altına alma prensibine dayandırmışlardır. (Örneğin, Katolik toplumsal kuramındaki 'yetki ikamesi prensibi' diye anılan prensibe bakınız.)

Daha seküler bir çerçevede düşünen bazı çağdaş yazarlar, hangi malların (en geniş anlamıyla, insanların faydalı ve iyi bulduğu her türlü nesne, eylem ve koşulun) yapısı gereği kolektif olduğunu belirlemeye çalışmıştır; yani hangi mallar bireylerin çevrelerinde kendi çıkarları doğrultusundaki eylemleri aracılığıyla etkin bir biçimde üretilemez ya da korunamaz? Ve/veya hangi mallardan her isteyen tüketici faydalanamaz? Kısacası hangi mallar siyasal ve zor kullanıcı düzenlemeler aracılığıyla üretilmeye ve korunmaya muhtaçtır?[19] Bu tezlere göre, siyasal iktidar bu tür kolektif malların tedarikiyle özel olarak ilgilenmeli, diğer tüm üretim ve dağıtımını piyasaya bırakmalıdır. Böylece topluluğun refahı artacaktır; zira piyasalar, doğal olarak, toplum kaynaklarının en etkili biçimde kullanılmasını sağlayacak bir yapıya sahiptir.[20]

Siyasal iktidarın kapsama alanını belirlemeye çalışan ikinci yol, siyasal eylemin (Weber'den yaptığım son alıntı açısından bakacak olursak) amaçlarını vurgulamamakta, onun kendine özgü aracını kullanma yöntemlerinden söz etmektedir ve bu araç yine zor kullanımıdır. Çünkü zor kullanımından her türlü şekilde yararlanılır ve zor kullanımına başvurulması, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, tuhaf ve rahatsız edicidir. Bu etkili aracın, etkili olması ölçüsünde kısıtlı ve kontrollü bir şekilde uygulamaya konması çok büyük önem taşır. Amacına

19 Özel olarak satılmak için üretildiği halde gereken miktarlarda satılamayan 'kamu'ya ait veya 'kolektif' mallar olarak tanımlanmaktadır. P. A. Samuelson, 'A pure theory of public expenditure', *Review of Economics and Statistics*, s.36 (1954), s.387-9.

20 Bu konulara ilişkin günümüz yazılarına yönelik en kısa giriş yazısı için bkz. P. Rosanvallon, *La crise de l'état providence*, Seuil, Paris, 1981, s.59-62.

ulaşması için, zor kullanımında mümkün olduğu kadar genel kurallar izlenmeli, kim tarafından, hangi koşullarda ve hangi derecede kullanılacağı iyi saptanmalıdır. Bu şekilde, kuvvetin etkisi sınırlandırılacak ve toplumun daha geniş kesimleri tarafından benimsenmiş tercih ve çıkarlar yerine kişisel tercih ve çıkarlar doğrultusunda aşırı kuvvet kullanma eğilimi engellenmiş olacaktır.

Gerçekte ideal olan, zor kullanımının siyasal eylem çerçevesi içinde arka planda potansiyel bir yerinin olması, bunun yerine, sadakat, görenekler, ortak avantajlar, inanç ve yükümlülük gibi unsurlarla doğrudan ilintili olan farklı süreçlerin ön planda kalmasıdır. Hegel'in dediği gibi, emirler bile korkudan ziyade mümkün olduğu kadar *Einsicht und Gründe* ile, yani (sözcüğü sözcüğüne) 'içgörü ve gerekçeler'le ilintili olmalıdır. Emirlerin, bağırarak ya da tehdit edici el kol hareketleri ile değil, net bir bir şekilde kelimelerle ifade edilmesi en doğrusudur (Napolili bir adamın çölde kendisini yakalayarak ya Müslüman olması ya da kazığa oturtulması seçeneklerini veren Bedevilere verdiği söylenen cevapta olduğu üzere: 'Kazığa oturtulmaya hayır, diğerini tartışalım.')

Bu nedenle, 'uygun işlem'den söz edildiğinde, bunun kurumsal izni alınmış, meşru bir zor kullanımını içeren bir işlemin özelliklerini taşıyor olması, olağan siyasal işleyiş ile çıplak kuvvetin birbirinden ayrı tutulduğunu göstermesi gerekir. Bu, siyasal gücün içeriğine değil usulüne dair sınırlamalar getirir. Fakat usul ve yönetmelikler genellikle içeriği göz önüne aldığından sonuçta yine içeriği güçlendirir ve bunların arasında bireylerin özerk hakları, kendilerine ait toplumsal değer taşıyan çıkarlarını korumaları gereği gibi düşünceleri ifade eden ve siyasetin saygı göstermesi ve koruması gereken sınırlar vardır.

Siyasal Eylem ve Ahlak

Batı siyaset tarihinde epey dikkat toplayan bir başka soru ise siyasal eylem ve ahlak arasındaki bağlantı ile ilgilidir. Hem antik hem de Hıristiyan felsefesi (ve Hıristiyan teolojisi), siyasal eylemin doğrudan doğruya ahlakın alanına girdiğini savunur, ancak her biri bu bağlantı-

yı farklı noktalarda kurar. Bizim de gördüğümüz gibi antik felsefede *polis (kent)* ahlaki yaşamın tam anlamıyla merkez mahallidir; zira, erdemin kendisi bile öncelikle siyasal işlemler tarafından tanımlanır ve buna ilişkin uygulamaları yürüten ve bireyler üzerinde bağlayıcılığı olan kurumlar da bu siyasal işlemlerin sonucunda kurulur. Sokrates, bu bağlantı konusundaki kuşkularından söz ettiği için tanrıya saygısızlıkla suçlanmıştır; fakat Plato'nun *Crito*'suna göre, bu olayda Sokrates, müritlerinin yalvarmasına rağmen kaçıp bu bağlantıyı çürütmek yerine kalıp zehir içerek ölmeyi seçmiştir. Hıristiyanlık bu bağlantıyı tersine çevirmiştir: Siyasal ve kamusal meseleler, öncelikle bireyin vicdanını ve ruhun kurtulmasını hedef alan ahlaki ilkelerin önceliğini yansıtmalıdır; siyasal sorumluluklar (olsa olsa), bu prensiplere dayalı ahlakın ikincil uzantısını teşkil eder.

Oysa, modern siyaset kuramına göre, siyasal dünya ile ilgili usavurum ve uygulamalar ile (Hıristiyan düşüncesinde olduğu gibi sapma değil) ahlak tarafından zorla kabul ettirilmek istenen usavurum ve uygulamalar arasında meşru farklılıklar vardır. Siyasal olarak zorunlu ve yasal olan şeyler ile ahlaki olarak bağlayıcı ve övülesi şeyler birbirinden farklı olabilir.

Machiavelli, siyasal eylemin amaçları ve araçları arasındaki ilişkide var olan bu uyuşmazlığı şöyle ifade etmiştir: 'Özellikle yönetenlerin eyleminde, yargının ölçütü amaca göre değişir. O halde, bırakın, devleti ele geçirmek ve elinde tutmak isteyen yönetici nasıl yapmak isterse öyle yapsın. Bu amacına ulaşmak için kullanacağı araç ne olursa olsun, yaptığı her zaman şerefli bir eylem olarak değerlendirilecek ve herkesin övgüsünü toplayacaktır'; mesele, ahlaki açıdan bakıldığında, bunun ne kadar uygunsuz olup olmadığı değildir.

Weber, siyasal eylem ve ahlaki eylem düzlemleri arasındaki bu zıtlığı, her birinin kendine özgü bambaşka bir 'etik' alanı olduğunu öne sürerek vurgulamıştır. Ahlaka özgü 'niyet etiğine' göre, bir eylemin iyi ya da kötü olması, bireyin vicdanını bağlayan norm kategorileriyle uyumlu olup olmamasına bağlıdır. Size düşen görev neyse onu yaparsınız ve gerektiği biçimde yapılan bu eylemin sonucunun ne ol-

duğu sizi bağlamaz. Siyasal düzleme özgü 'sorumluluk etiğine' göre ise, sadece beklenen sonucu üretmek için yapmak zorunda olduklarınızı yaparsınız; ne kadar değerli olursa olsun belli ilkelerin yerine getirilmesine kendinizi adamak yerine, sizden beklenen sonuçları ortaya çıkarmak ve bu sonuçları üstlenmek için çaba göstermek zorundasınızdır: 'Dinsel ifadesi, "Hıristiyan, iyi olanı yapar ve sonucunu Tanrı'nın ellerine bırakır" olan niyet etiği ile kişinin eylemlerinin (önceden görülebilir) sonuçlarına katlanmasını gerektiren sorumluluk etiği arasında uçurumlar kadar fark vardır.'[21]

Weber tarafından ifade edilen bu zıtlığı açıklamak için bir kez daha Bobbio'ya dönebiliriz. Bu zıtlık, modern devlette her ne koşulda olursa olsun vatandaşların birbirine şiddet göstermesinin yasak olması gerçeğinde açıkça görülebilir. Oysa savaş zamanında düşmanlara karşı vatandaşlardan gönüllü olarak şiddet kullanmaları beklenir; ayrıca bu bireyler devlet temsilcisi iseler, bu kez de onların diğer vatandaşlara karşı şiddet kullanmaktan çekinmemeleri istenir. Bobbio bunu şöyle ifade eder:

> Bu fark, bireyler arasındaki ilişkilerde şiddetin asla (kendini savunma durumu dışında) kaçınılamaz bir son çare oluşturmadığı gerçeğini yansıtır; ancak topluluklar arasındaki ilişkilerde bunun tam tersinin normal olduğu iddia edilir. Fakat bu kez de, bireysel şiddetin kabul görmemesinin nedeni, normalde bireylerin toplu şiddete karşı koruma altına alınmaları gerçeğinde yatar... Bu nedenle, toplu şiddet ne kadar mazur görülürse, bireysel şiddet o kadar mazur görülmekten uzaktır... Ahlak, kabul gören rutin bir toplu şiddet uygulamasının bireylerin normal yaşamını garanti altına aldığına ikna olsa bile, kişiler arası şiddeti sonuna kadar kınama lüksüne sahiptir.[22]

O halde denilebilir ki, siyasal iktidarın üstünlüğünden ancak şu tür koşullarda söz edilebilir: Siyasal iktidarın uyguladığı işlemler, uygar yaşamın devamını sağlamak yönünde olmalıdır. Bu açıdan, yuka-

21 M. Weber, 'Politics as a vocation', Max Weber, Essays in sociology, H. Gerth ve C.W. Mills, ed., Oxford University Press, New York, 1947.

22 Bobbio, 'Politica'.

rıda sözü edilen Hıristiyan tutumunun tersine siyaset, kişiye özel ahlak kurallarının bir uzantısı ya da parçası değildir; eğer kişiye özel ahlak uygulanacaksa, ancak siyasetin kurumsal uygulamalarının bir parçası olarak uygulanabilir.

III. SİYASAL İKTİDARIN KURUMSALLAŞMASI

Bu bölümün ikinci kısmında, üstünkörü de olsa, ortaya attığımız soruların çokluğu ve kısaca anlatılan cevapların çeşitliliği ve karmaşıklığı, yukarıda sözü edilen bir noktayı vurgulamaktadır: Siyasal iktidar, çok önemli, her alana yayılabilen ve hassas bir olgudur. Diğer toplumsal iktidar biçimleri ile birlikte, hem daha geniş toplumsal gerçeklikler oluşturmak ve biçimlendirmek için, hem de çok daha kapsamlı ve daha uzun ömürlü topluluklar oluşturabilmek, biçimlendirmek ve korumak için vazgeçilmez bir ortamdır siyasal iktidar.

Şu ana kadar siyasal iktidarın genel özelliklerini değerlendirdik. Bu noktadan itibaren dikkatimizi, onun en ağır ve önemli modern açılımına odaklayacağız: Devlet. Yine de bundan önce, devletin kendisinin, siyasal iktidarın kurumsallaştırılması gibi çok daha kapsamlı bir olgunun yalnızca bir yönü olduğunu hatırlayalım.

Daha kapsamlı dediğimiz bu olgu, Alman toplumbilimci Heinrich Popitz'e göre üç özelliğe sahiptir:

> İlk olarak, iktidar ilişkilerinin giderek daha fazla önem kazanan yönlerinden biri de gayri şahsileştirmedir [depersonalization]. İktidar artık, karar verme yetkisi olan belli bir bireyin payına düşen ya da ona verilen bir şey değildir. İnsanları aşan belli işlevler ve makamlara derece derece bağlanır. Ardından, giderek daha da büyüyen *resmileştirme* [*formalization*] yönü gelir. İktidar uygulamaları, giderek artan ölçülerde kurallara, yönetmeliklere ve törelere bağlanır (Buna *hakem kararı* [*arbitrium*] da dahildir. Fakat *arbitrium*'dan veya kayırmadan söz edilebilmesi için, bu kayırmanın, kural olarak yapılan şeylerin dışında kalıyor olması gerekir). Kurumsallaşan iktidarın üçüncü özelliği ise, iktidar ilişkilerinin daha kapsamlı bir düzen içinde giderek büyüyerek *bütünleşmesi*dir [*integration*]. İktidar, kendisini var olan koşullara göre ayarlar. Hem des-

tekleyip hem de karşılığında destek gördüğü toplumsal yapıya nüfuz ederek kendisini onun içine yerleştirir (Poggi çevirisinden).[23]

Bundan sonraki üç bölümde, önce devletin kavramsal portresini çizip, ardından Avrupa devletinin gelişimi içindeki ana ifadelerin özetine göz atacak ve bu gelişimin ne ölçüde ve hangi şekillerde kurumsallaşmış siyasal iktidara sahip olduğunu inceleyeceğiz.

23 Popitz *Phänomene der Macht*, s.38-9.

İKİNCİ BÖLÜM

Modern Devletin Yapısı

Belli sınırları olan bir bölgede yaşayan bir nüfusu idare eden bir organizasyon, (1) aynı toprak sınırları içinde faaliyet gösteren diğer organizasyonlardan farklılaşmış; (2) özerk; (3) merkezileşmiş; ve (4) bölümleri birbiriyle resmî bir koordinasyon içinde çalışıyor ise, devlettir.[1]

The formation of national states in Western Europe üzerine yazılmış önemli bir kitabın giriş bölümünden alınan bu tanım, kitabımızın bu bölümünde çeşitli yorumlar getirip biraz daha genişleteceğim konumuz için iyi bir başlangıç niteliği taşıyor. Ancak, o kitapta ele alınan tema nedeniyle, bu tanım yalnızca modern devletin gelişiminin erken aşamalarında var olan temel (ve kalıcı) özellikleri kapsamakta. Bu nedenle bu bölümün ikinci yarısında, öncelikle son iki yüzyılda yaşananları yansıtan birkaç ilave özellikten söz edeceğim.

I. ORGANİZASYON

İlk olarak, devlet 'bir organizasyon'dur. Yani, bu noktayı ilk bölümde sözü geçen biçimiyle ifade edecek olursak, ortada bir devlet olabilmesi için, siyasal iktidara belli yetkiler verilmiş olması ve bu siyasal iktidarın birtakım kurallar, roller, kaynaklar gibi belli amaçlar doğrultusunda tasarlanmış, farklı, birleştirilmiş ve birleştirici çıkar

---

1 C. Tilly, 'Reflections on the history of European sate-making', *The Formation of national states in Western Europe*, C. Tilly, ed., (Princeton University Press, Princeton, NJ, 1975), s.70.

ve amaçlara hizmet eden düzenlemeler aracılığıyla uygulanması gerekir.

Daha ilerideki bir bölümde, kendi içindeki çeşitliliği ve *muazzam genişlemesi* göz önüne alındığında, çağdaş devletlerin her biri aktif makam ve organları *bir tek* organizasyon içine alabilmelerinin ne denli akıl almaz bir uygulama haline geldiğini göreceğiz. Oysa şimdi geriye dönüp, 'devlet yapısı' savunucularının ne denli büyük gayret ve başarıyla, siyasal işleri tek bir organizasyonun üzerine ihale etmeye çalıştıklarını ve toplumsal varoluşu besleyen ve düzenleyen diğer özelliklerden ayırdıklarını görmemiz çok zordur. Bu vizyonun yeniliğini ve gözü pekliğini ifade etmek isteyen 19. yüzyıl tarihçisi Burckhardt, İtalyan Rönesansına atıfta bulunarak 'bir sanat eseri olarak devlet' ibaresini kullanmış, 17. yüzyıl ve sonrasında pek çok yazar da devletten *makine* olarak söz etmiştir.

Daha önceleri, yani Hıristiyan Batı'da, siyasal iktidar iyeliği, diğer toplumsal iktidar biçimlerinin içine katıştırılmış bir unsurdu ve imtiyazlı kişilere verilen bir ayrıcalık niteliğindeydi; bu kişilerin toplumsal üstünlüklerinin yalnızca bir başka biçimde ifade edilmesi anlamına geliyordu. Aynı sebeplerle, yaratmayı amaçladığı bağlılıklar, diğer insanların içinde bulunduğu genel toplumsal bağımlılık koşulunun bir parçası ve bölümüydü. Oysa organizasyon *olarak* devlet, toplumsal yaşamın siyasal yönlerini hem birleştirir hem de başkalaştırır ve diğer özelliklerden ayırarak gözle görünen, uzmanlaşmış bir birimin sorumluluğuna bırakır.

Özgün biçimiyle, belli bir bireye egemenlik haklarının doğuştan verildiği soydan geçme krallık kurumu ise, iktidarın bütünüyle *şahsileştirilmesi* gibi görünmektedir. Ancak Simmel'in de uzun zaman önce ifade ettiği gibi[2] bu, yanlış yöne sevk eden bir izlenimdir: Kişisel nitelikleri nasıl olursa olsun, doğumla birlikte ortaya çıkan rastlantının bir bireye en üstün siyasal makamı hak görmesi, söz konusu sistemin can damarının o makamı elinde tutan birey değil, bizzat o makamın kendisi

---

2 G. Simmel, *Sociologia*, Communità, Milano, 1988, s.443-4.

olduğunu gösterir. *Yo, el Rey:* İspanyol hükümdarının geleneksel bağlayıcı komutundaki bu sözler, en yüce ve en mutlak yönetim biçiminin bile bir makam sahibi olmaya bağlı olduğunu gösteren bir ifadedir.

Farklılaşma

Büyük ölçüde organizasyon özelliğinin içinde örtük bir özellik olarak karşımıza çıkan farklılaşma kavramına gelelim: Farklılaşma, söz konusu organizasyonun *tüm* ve *yalnızca* siyasal faaliyetleri yürüttüğü durumda en yüksek seviyesine ulaşır. Tarihsel açıdan bakıldığında, farklılaşmanın en görünür hale geldiği ve en çok itiraz edildiği anların, devletin seküler hale geldiği süreçlerde ortaya çıktığı gözlenir. Devlet (en azından bu kavramın bir yorumuna göre), uyruğundakilerin/yurttaşlarının tinsel refahını veya dinsel birimlerin refahını sağlama sorumluluğunu reddettiği, dinsel inançları ve bireylerin dinsel pozisyonlarını göz önüne almaksızın faaliyetlerini kendi amaçları doğrultusunda yürüttüğü ölçüde sekülerdir.

'Devlet ve sivil toplumun birbirinden ayrılması' ise, 18. ve 19. yüzyıllarda Batı Avrupa'daki gelişimine bağlı olarak, devletin örgütsel farklılığının bir başka şekilde ve daha geniş ölçüde ifade edilişidir. Bu durum, devletin, iktidarı altındaki bireylerin siyasal olmayan yapılara dair ilgi ve kapasiteleri olabileceğini varsaydığını, bu kişilerin özerk bir biçimde bunları ifade edip yürütebileceğini kabul ettiğini ve bunun sonucunda ortaya çıkan özel faaliyetleri yalnızca genel ve soyut tarzda takdir ve disipline etmeyi üzerine aldığını gösterir. Bu özel faaliyetler öncelikle yurttaşların ekonomik faaliyetlerine ilişkindir; zira üretim ve servet dağılımı büyük ölçüde özel mülk kurumlarına havale edilmiştir ve devlet çıkar sağlayacak bir taraf olarak değil dışarıdan bir kefil olarak devreye gireceğini iddia eden bir kurumdur.

Zora Dayalı İdare

O halde, '*belli sınırları olan bir bölgede yaşayan bir nüfusu idare eden*" devletle anlatılmak istenen nedir? Birincisi, bir devlet bir nüfus üzerinde denetleme ve idare gücünü kullanıyorsa, kaçınılmaz olarak

zor kullanımından yararlanıyor demektir. Bunun son kertede başvurulan bir özellik olduğundan ilk bölümde söz edilmişti. Bir başka deyişle, bir nüfus idare edilirken buna dahil olan her kim ya da her ne olursa olsun, devlet, bireylerin kendilerinin ve sevdiklerinin bütünlüğü, güvenliği, acı çekmemesi ve kısıtlanmaması gibi menfaatlerini potansiyel olarak etkileyecek olan 'son çare'ler üzerinde uzmanlaşmıştır. İkincisi, devlet bu tarz bir idarenin tekelinin de kendisinde olması gerektiğini ve yalnızca kendi tayin ettiği veya görevlendirdiği bireylerin bunları uygulayabileceğini ileri sürer ve bu bireyler aracılığıyla, zor kullanımını (ya da kullanma tehdidini) bilhassa heybetli, amaçlı ve organize hale getirmeye çalışır.

Egemenlik

Tilly'nin tanımındaki bir diğer özellik olan özerklik, biraz yumuşamış bir tarzda da olsa, daha tartışmalı ve daha yüklü bir kavram olan egemenlik tanımının içinde kodlanan bir özelliktir. Hakim ve denetleyici bir organizasyon –diğer şeylerin yanı sıra– egemen olduğu ölçüde devlettir; yani, söz konusu nüfus üzerindeki otoritesini başka hiçbir güce borçlu olmadığını iddia eder, hatta gerekirse böyle olduğunu kanıtlar. Bu denetimi kendi hesabına, kendi kaynaklarını kullanarak, koşulsuz bir biçimde uygular ve bu gücü bir başka bir varlıktan elde etmediği gibi, bir başka varlıkla da paylaşmaz. Bu otorite hukuki bir kurallar bütününe müracaatla sınırlanamaz veya bu yolu kullanarak bu otoriteye karşı çıkılamaz. Zira bu tür kurallar, bütününün kendisi, devletin denetleme mekanizmasının bir yönünü teşkil eder ve devletin egemenliğinin bir ifadesidir (Özerklik de zaten kendi kurallarını koyabilme yetisidir). Bir devletin kimliğine meydan okuyarak o devletin nüfusunu ve sınırlarını idare etme amacı gütmek, o devleti uygulama yetilerinden *de facto* yoksun bırakmak demektir; bu nedenle, bu yöndeki herhangi bir meydan okuma, eninde sonunda silahlarla karşı karşıya gelme ve zor kullanma biçimini almak zorundadır.

Toprak

O halde, girişteki alıntıda sözünü ettiğimiz, ancak şu ana kadar bir kenarda bıraktığımız toprak konusunu ele alabiliriz. Devletin egemenliğinin (ve özerkliğinin) en temel göstergesi, o devletin belli bir toprak parçası üzerinde münhasır kontrol gücüne sahip olmasıdır. Bu toprak, devletin yargı ve yürütme yetkisini kullandığı sınırlardır ve bir diğer siyasal iktidar tarafından istila edilmek istenmesi durumunda devlet, bu sınırların bütünlüğünü korumayı üstlenir.

Devletin toprak sınırlarıyla ilişkisi karmaşık bir ilişkidir. Sabit, değişmeyen sınırları, askerî olarak korunabilir olması gibi 'somut" özellikleri vardır. Fakat "soyut" yönleri de vardır; ülke, genellikle anayurt veya baba toprağı gibi tanımlarla ülküselleştirilir ve devletin gerçek bedeni ve nüfusun beşiği ve yuvası gibi değerlendirilir. Modern devletin değişim sürecinde, bu ilişki mülkiyetçi anlamının dışına çıkar: Bir İtalyan hukukçusunun dediği gibi, devlete ait bir toprak parçası yoktur, devletin *kendisi* sınırları olan toprak parçasıdır.

Tipik anlamda, bir devletin toprakları görece geniştir, sınırları değişmez ve içinde yabancı ülkelere ait bölgeler (anklav) yoktur. Avrupada modern devletin gelişiminin gözle görülebilir en iyi örneği, kıtanın siyasal haritasının muazzam bir biçimde sadeleştirilmesidir: 1500'lü yıllarda 150, 1900'lerde 25 siyasal bağımsız kimlik oluşturulmuştur.

Merkezileşme

Bu özellik, geniş ölçüde sözü edilen diğer özelliklerin içinde üstü örtülü olarak yer almaktadır. Bir devlet olarak nitelendirilebilmesi için söz konusu organizasyonun bir bütün olması gerekir ve daha önce gördüğümüz gibi siyasal faaliyetlerin tümü ya ondan kaynaklanmalıdır ya da ona gönderme yapmalıdır. Devletin nüfusunu oluşturan üyeler, bireysel ya da toplu olarak diğer toplumsal iktidarların yanında yer alabilirler; ancak, devleti temsil eden aracı kurumlar dışında veya bu kurumları bir biçimde etkisi altına almadığı sürece, hiç kimse siyasal iktidar uygulayamaz. Devlet sınırları içinde belli birimler siyasal erk uy-

guluyor olabilir, ancak bu gücü devletten alır. Kilit siyasal kaynağa gelince: Modern devlette 'kuvvet kullanmak, ya devlet tarafından izin verildiği ya da devlet tarafından önerildiği takdirde meşru görülür'.[3]

Federe devletler bu kurala büyük bir istisna olarak ortaya çıkmışlardır, çünkü hükümet güçlerini, yalnızca merkezi devletin (bkz bir sonraki nokta) farklı organlarına değil, aynı zamanda merkezi devletle diğer siyasal oluşumlar (bazen bunlara da devlet denir) arasında da sistematik bir biçimde dağıtırlar. Yine de, tarihsel açıdan bakıldığında merkezileşme, bu iki düzey arasındaki fiili ilişkilerde bir temayül olarak bunlar için de geçerlidir.

Bölümlerin Resmî Koordinasyonu

Alıntıdaki '*bölümleri birbiriyle resmî bir koordinasyon içinde çalışıyor ise*' şeklindeki son tanımlayıcı özellik ise, daha öncekilerle bağlantılıdır. Devlet, organizasyon *olarak*, içindeki bölümleri birbirinden farklı özellikler taşıyan karmaşık bir bütündür. Üniter yapısını, diğer bir deyişle, merkezi özelliğini koruyabilmesi için, her bölüme düşen yetkinin, hareket alanının, hizmet ve olanakların ayrı ayrı net bir biçimde belirlenmesi ve buna harfiyen uyulması şarttır. Sonuç olarak, bölümler bağımsız güç merkezleri olarak değil, devletin gücünü gösteren ve arttıran 'organ'lar olarak ortaya çıkarak, belli amaçlar ve yetkiler çerçevesinde devleti bir bütün olarak temsil ederler.

Devletler Sistemi

Tilly tarafından yapılan devlet tanımı üzerine getirdiğim bu açıklamaları, devletin yapısının çok önemli bir göstergesinden söz ederek tamamlamak istiyorum. Yukarıda sözünü ettiğimiz devletin iki ana özelliği, yani devletin egemenliği ve toprak bütünlüğü, bir araya gelerek en önemli sonucu ortaya çıkarır: Bir devletin içinde var olduğu siyasal ortam, durumu gereği, kendi yapısına yakın diğer devletlerle de paylaştığı bir ortamdır. Her devlet, bir diğerinin yanında yer alan bir birim

3 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5. basım, Mohr (Siebeck), Tübingen, 1976, s.30; İngilizce çevirisi: *Economy and society*, Bedminster, Totowa, NJ, 1968, s.56.

olarak daha kapsamlı bir oluşumu, yani devletler sistemini oluşturur. Ancak, her ne kadar hepsi bir arada daha kapsamlı bir oluşumun organları olsalar da, bu birimler kendilerini birbirleriyle birlikte değerlendirmezler ve kendilerini yönetirken diğerleriyle ilinti kurmazlar. Bu noktayı iyi anlamamız gerekir. Zira öyle olsaydı, o daha geniş dediğimiz oluşumun onları kurmuş, onlara güç sağlamış ve yönetme biçimlerini düzenleme yetkisine sahip olmuş olması gerekirdi. Egemenlik demek, her devletin kendine ait ayrı bir duruşa sahip olduğu, kendi kendine yettiği, önceliği kendisinde bulduğu oluşumlar olması demektir; onları var eden şey, devletler sistemi değil, sistemi oluşturan bağımsız varoluşlarıdır.

Bu demektir ki, devletler arasındaki ilişkiler, yüce bir gücün yapılandırdığı, izlediği ve müeyyide koyduğu ilişkiler değildir; zaten böyle bir yüce güç yoktur. Devlet, modern siyasal ortamda var olan en yüksek iktidar *mahalidir* [*locus*]. Bu ilişkiler, güvenliği en yüksek oranda sağlamış, kendi kaynakları aracılığıyla çıkarlarını ve amaçlarını gerçekleştiren tüm devletlerin açık, rekabetçi çizgileri doğrultusunda belirlenir. Bu yüzden bu ilişkiler, her devletin diğerine oranla sahip olduğu iktidar *miktarıyla*yla [*kuantum*] ifade edilir ve bu güç çemberi etrafında döner.

Devletlerin bu miktarı artırmak için kullandığı temel yöntemlerden biri, kendi çıkarları için ittifak kurarak, yapılan muhalefeti etkisizleştirmek ya da zayıflatmaktır. Fakat potansiyel müttefiklerin çoğulculuğu, o çıkarların değişken somut içeriği ve müttefiklerin kendilerinin üzerindeki bir güç tarafından yaptırıma maruz kalabileceği gerçeği, kaçınılmaz olarak koşullara bağlı ve revizyona açık bir yapıya sahip olmalarına yol açar. Bu nedenle devletler arası ilişkiler yapıları gereği esnektir, yeni gelişmelere açıktır ve koşullara göre biçimlenme eğilimi gösterir. Bunlar sürekli bir gerilimi ve rekabeti içinde taşır ve dışarı yansıtır; bu durum (dediğimiz gibi, onları uzlaştıran ya da bir araya getiren daha üstün bir gücün yokluğunda) bir başka devlete açıkça düşman olduğunu ilan etmeyi de içerebilir. Bu açık husumet, organize bir baskı rejiminde o devletin temelini teşkil eden bir unsurdur; zira

husumet, zor kullanarak düşmana boyun eğdirme gibi eylemlerde kendini ifade eder ve en dramatik biçimde kendini gösterdiği an ise tarafların silahlı çatışmaya girdiği an, yani savaştır.

Hem bir başka siyasal mevcudiyete ortaklaşa itaat etme zorunluluğu gibi bir özelliği içinde barındırmayan hem de yan yana duran birimlerden oluşan devletler sisteminin bu kendine özgü yapısı, devletlerin kendi içlerindeki siyasal tecrübelerinin niteliği ile başka devletlerle olan siyasal tecrübelerinin niteliği arasında keskin zıtlıklar ve kopukluklara yol açar. Prensip olarak, bir devletin iç ilişkileri, o devletin karşı çıkılamaz üstünlüğünü, siyasal iktidarının yegane kaynağı olarak yansıtır ve siyasal uygulamalara (ve büyük ölçüde toplumsal uygulamalara da) kendine özgü bir düzen ve asayiş niteliği kazandırır. Bunun dışında kalan herkes, hasımlarına karşı hak iddia etmek için zor kullanmaktan men edilmiştir; anlaşmazlıklar, devlet tarafından normalde yasalarla desteklenen ve uyulması zorunlu adli kriterlerle çözülür (Erken devletin yapısının özelliklerini betimleyen yazarlar, genellikle devasa ve sağlam binaları anıştıran, mimari anlamlar taşıyan güçlü imgeler kullanırlar: İktidar piramidi imgesi; devletin görkemli bir bina, bir makine, bir saat gibi anlatıldığı imgeler).

Devletlerin dış ilişkileri ise, tersine, gerilim, istikrarsızlık, düzensizlik gibi niteliklerle kendini gösterir; tüm birimler, oluşturdukları sistemin doğası gereği, kendi iktidar avantajını diğerlerine karşı en üstün durumda tutmaya zorlanır. Bunun sonucunda ortaya çıkan ihtilafları çözmenin tek yolu ise, kimin kimden üstün olduğunu gösterebilmek isteyen tarafların savaşa girmesidir. Bir başka deyişle, bir devletin kendi yurttaşlarına yasakladığı her şeyi, tüm devletler birbirine rahatlıkla yapmaya hazır olmalıdır. Zaten, ilk bölümde de gördüğümüz gibi, uluslararası bağlamda devlet, yurttaşlarının devletin iktidar çıkarlarına hizmet etmesini bekleyebilir: Söz konusu olan düşmanla mücadele ise, devlet, yurttaşlarının ülke içinde birbirlerine karşı bastırmasını ve gem vurmasını istediği tavırları, yani, saldırganlık, savaşkanlık ve gaddarlık gibi davranışları düşmana karşı sergilemesini ister.

Devletin "Modernliği"

Tilly'nin tanımına son bir yorum daha getireceğim: Kanımca bu tanım, gönderme yaptığı kavramın özellikle modern yapısını belirtmek için yeterlidir. Gerçekten de, bu tanımdan anlaşıldığı gibi, 'modern devlet' ifadesinden sık sık söz ediliyor olsa da (ben de bu ifadeyi kullanan biriyim), 'modern' sıfatı aslında sözü lüzumundan fazla uzatmaktan ibarettir. Zira, yukarıda sıralanan özellikler, Avrupa tarihinin erken modern aşamalarında gelişmeye başlayan siyasal yapılar dışında, hiçbir büyük ölçekli siyasal yapıda bulunmaz.

İlk büyük ölçekli siyasal yapılarda, siyasal iktidar daha farklı bir tarzda ve genellikle daha küçük ölçüde kurumsallaşmıştır. Bu yapılar, belli hükümdar ve hanedanların belli güç ve çıkarlarını ifade eden ve genişleten yapılardır. Daha önce de söz ettiğim gibi bunlardaki siyasal öncelik hakları, bireylerin imtiyazlı sosyal konumlarından ayrılamazdı. Genelde bu yapılar, bu güçlü bireylerin yandaş ve ortakları arasında ve toprak sınırları belirsiz veya değişken, gevşek bir konfederasyon olarak kurulmuştur. Bu bakımdan, siyasal faaliyetlerin idaresi, yoğunluk, devamlılık ve amaçlılık gibi niteliklerden yoksundu, çünkü bu faaliyetler açık ifadelerle tasarlanmış, sınırları belli bir organizasyona bırakılmamıştı.

Bir zamanlar, buna alternatif olarak, siyasal imtiyazlarını sınırları nispeten belirli topraklar üzerinde kullanan karmaşık ve örgütsel olarak daha gelişmiş yapılar da vardı, ancak bunlar 'imparatorluklar'[4] olarak ortaya çıktılar. Bu gibi yapılar kendilerine benzeyen başka yapılarla yan yana varolmayı veya devletler sistemine benzer büyük bir sistem kurmayı düşünemezlerdi. Hatta her imparatorluk, kendisini dünya üzerinde siyasal bir hakimiyet kurmuş kabul ederdi. Ayrıca bu tür yapılarda düzenli olarak uygulanan siyasal faaliyetler çoğunlukla ya mali ya da askeriydi ve daha da önemlisi, bu yapılar toplumsal yaşama (modern) devlette olduğu gibi amaçlılık ve yoğunluk gibi niteliklere sahip bir düzen getirmemişlerdi.

4 Bu rejimlere ilişkin bilgi için bkz. S. Breuer, *Imperien der Alten Welt*, Kohlhammer, Stuttgart, 1982.

II.

Az önce sözünü ettiğim gibi, şu ana kadar üzerinde konuştuğumuz devlet tanımı, yalnızca modern çağın başlangıcından itibaren geçerli olacak bir tanımdır. Bu çağın daha ileriki aşamalarında devletler bu tanıma dahil olmayan özellikler edinmişlerdir. Burada çizdiğim kavramsal portre içinde bunların bazıları göz önüne alınmaya değer, çünkü bunlar bir ölçüde çağdaş devletlerin -en azından endüstriyel devletlerin—çoğunun paylaştığı özelliklerdir. Şimdi, aşağıda görüleceği gibi, birbiriyle çok yakından ilişkili olan bu özelliklere değineceğim.

Ulus Olmak

Normal olarak, belli bir devlete bağlı nüfus, devlet tarafından kendi üzerinde uygulanan kontrol mekanizması dışında bazı önemli ortak değerleri paylaşır. Bunların, siyasal temellerin yanı sıra başka nedenlerle de farklı bir topluluk yapısı oluşturması beklenir: Yalnızca bir nüfus değil, bir halk ya da bir ulus olmak.

Bir yönetim sisteminin dayanağı olan nüfusun başka kolektif kimliklere sahip olmasında özellikle modern denilebilecek bir şey yoktur. Fakat, modern öncesi sistemlerde, siyasal olmayan bu tür ortak değerler dar kapsamlı ve yerel etnik özelliklere dayanmaktaydı. Üstelik, yeni ortaya çıkan bir devlet yönetim sistemine uygun daha kapsamlı bir kavramı tanımlamak için bu özelliklerin başka değerlerle yer değiştirmesi, yeniden tanımlanması veya yanına tamamlayıcı öğeler alması gerekmişti.

Ulus olma nosyonunu bu duruma daha uygun kılan birkaç farklı yan anlam vardır. Hatta, bu nosyonun içinde başlangıç, köken gibi anlamlar da vardır (zaten İngilizcedeki 'nation' (ulus) sözcüğünün kökü, tıpkı '*nature*' sözcüğünde olduğu gibi Latincedeki *nasci* sözcüğünden, yani "doğmaktan" gelir) ve bu bakımdan potansiyel olarak yoğun ve duygusal yönü güçlü bir aidiyet duygusu ifade eder. Öte yandan, tarihsel gelişimi içinde bu nosyon, artık özellikle başlangıçtan beri var olan bir ilişki örgüsünü çağrıştırmamaya başlamış; etnik örgünün yanı sıra, din veya dil birliği ya da kurumsal bir miras paylaşımı-

na dayalı bir ilişki ya da tarihteki bir uygulama gibi bulanık bir bağ ya da kader duygusu gibi ifadeleri de içinde barındırır olmuştur. Bu nedenle, ulus olma kavramı gittikçe büyüyen topraklarda yaşayan, sayıları gittikçe artan nüfuslara atfedilebilir. Zaten, ulus olma kavramı çok geçmeden, belli bir yönetim merkezinin askerî başarılarıyla (ve başarısızlıklarıyla) sınırları belirlenen belli bir toprak parçasını paylaşan büyük bir nüfus şeklinde genişleyecekti.

Ancak, toprak sınırlarıyla belirlenmiş bir ortak değer nispeten evrensel bir ifadedir. Toprak, kullanabilecek fiziksel mekanı temel alarak bireyleri gruplandırır; bu nedenle, onların içinde bulunduğu diğer koşulları pek dikkate almaz veya bu gibi diğer koşullar tarafından ortaya çıkan çatışma ve uyuşmazlıkların daha üstünde yer alan dayanışmalara odaklanır. Dolayısıyla, derinden hissedilen, ona göre davranılan ulus olma kavramı, yalnızca yerel, bağımsız çıkarları barındıran bir kubbe olmakla kalmaz, ekonomide modernizasyonla birlikte giderek artan bir öneme sahip olan piyasa ilişkilerinin tipik özellikleri olan yerel ötesi ve çıkara dayalı karşıtlıkları da yumuşatır.

Genel olarak ifade edecek olursak, başarılı bir biçimde yapılanmış ulusal kimlik, onu paylaşan insanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırır; karşılıklı etkileşimlerine açıklık getirir ve varsayımların paylaşılması için bir zemin oluşturur. Daha özele indirgeyecek olursak şu tür bir iddiadan söz edebiliriz: Pazarda bir araya gelen birbirine yabancı kişiler ulus olma duygusunu derinden hissederlerse, yerel topluluklarda görülen o uzun, sürekli ve karşılıklı tanıdıklığa dayanan güven duygusu kendiliğinden ortaya çıkar ve böylece karşılıklı sözleşmeler içeren ilişkilere girmeleri kolaylaşır. Zaten Marksist işçi sınıfı hareketlerinin başına dert olan da, ulusların birbirine katıştırılmasının, özellikle etnik olarak katıştırılmaya zorlandıklarında ve diğer uluslararası husumetlerin iyice şiddetlendiği durumlarda, sınıf bilincini ve ezilen grupların mücadele etme yeteneğini engellemesidir.

Ulus olmanın hem gerektirdiği hem de yaydığı bu kapsamlı ve kalıcı karşılıklı aidiyet duygusunun siyasal anlamı üzerindeki bu değerlendirmelerde siyasal faaliyetlerle ilgili yapıların nasıl olup da, en-

düstrileşmiş ve modern ülkelerin devlet kurma ve ulus kurma[5] gibi birbiriyle örtüşen fakat kavramsal olarak farklı süreçlerinin tarihsel ürünü olarak ortaya çıktığını anlamaya çalıştık. Önceleri devlet kurmak, ulus kurmaktan önce gelirdi; daha sonraki "ulusçu" aşamada ise, önceden kurulmuş olan bir ulusun varoluşu, o ulusa bir devlet vermek adına külfetli ve genellikle kanlı teşebbüslerin gerekliliğini ve meşruiyetini de beraberinde getirdi. Fakat bu iki süreç genellikle birbiriyle örtüşmüştür. [Devlet kurma sürecinin bazı yönleri, örneğin eğitim sisteminin geliştirilmesi, o devletin nüfusu içinde bir ulus olma duygusunu yayma amaçlıdır. Yani, bu duygunun zaten var olduğu farz edilmez; önce bu duygu oluşturulur ve karşılığında devlet kurmakla ilgili diğer özelliklere yönelinmesi ve bunların desteklenmesi beklenir.]

Diğer ülkelerde, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, geçmişte baskı altına alınmış ulusal kimlikler ve çıkarlar adına eyleme geçtiğini iddia eden siyasal-askerî hareketlerle de devlet benzeri siyasal yapılar kurulmuştur. Bu iddia bazı durumlarda geçerli olabilir, fakat diğerlerinde, bu yalnızca modernizasyonla ilişkilendirilmiş tipik bir siyasal topluluk olarak duran ulusu çevreleyen meşruiyet halesini yansıtır. Zira burada ulus olma talebi, azaltılamayan, hatta ısrarla daha da büyük önem taşımaya devam eden etnik ve dinsel yakınlaşmalara aykırı düşer. Bu gibi durumlarda, eğer mutlaka bir şey söylenmesi gerekiyorsa, en doğrusunun devlet-ulus'tan değil ulus-devlet'ten söz etmek olduğu ileri sürülmüştür.[6]

Demokratik Meşruiyet

Çağdaş devletlerin çoğunda demokratik meşruiyet vardır. Bununla şunu demek istiyorum: Devlet, hem kendi halkını bir arada tutan diğer siyaset öncesi ve siyasal olmayan ortak değerleri siyasal olarak bütünleyeceğini ve destekleyeceğini ileri sürer, hem de halktan kendisini des-

5 S. Finer, 'State and Nation-building in Europe: The role of the military' *The Formation of national states in Western Europe*, C. Tilly, ed., Princeton University Press, Princeton, NJ, 1975, s.88-90.

6 A. Giddens, *The nation-state and violence*, Polity Press, Cambridge, 1985, s.272.

teklemesini bekler. Uyguladığı iktidar tümüyle bunun üzerine oturur. Dahası devlet, halkına verdiği hizmetlerde kendi varlığının doğrulandığını görmek ister. Halkının, devletten gelen siyasal taleplere uygun hareket etmesini ister. Bunu yaparken halka verdiği hizmetlerin tanınmasını ve bunlara saygı gösterilmesini sağlar ve bunu, daha sonra başka hizmetler sunulması için gerekli koşul olarak öne sürer. Son olarak, söz konusu hizmetlerin öncelikle ekonomik hizmetler olduğunu söylemek gerek; bu hizmetler, ülkenin endüstriyel gelişimini ve milli hasılasındaki büyümeyi desteklemek amacıyla devletin yaptığı ya da yaptığını iddia ettiği katkıları içerir. Ya da Luhmann'in dediği gibi, çağdaş bir toplumda 'siyasette ekonominin üstünlüğü, siyasal başarının ekonomik başarıya bağlı olarak değerlendirilmesiyle kendini gösterir.'[7]

Yurttaşlık

Ulus olma ve demokratik meşruiyet kavramları, o nüfusu oluşturan kişiler arasındaki özel bağda ifadesini bulur: Yurttaşlık. Yurttaşlık, devlet karşısında bireylere verilen bir dizi genel ve eşit hak ve yükümlülüklerdir. Bu amaçlar dahilinde, kimlerin birey olarak tanımladığına bağlı olarak, tarih içinde bu dizinin içeriğinde değişiklikler görülebilir: Örneğin, bu yüzyıla gelene dek kadınlar bu tanıma dahil edilmemişlerdi. Fakat genellikle bu tanıma girenler, ender ve önemsiz de olsa, devlet faaliyetlerinde aktif rol oynama hakkına sahiptir (örneğin, seçimlere katılma). Bundan başka, daha önemli ve daha fazla çaba ve beceri gerektiren katılımda bulunma fırsatı prensipte tüm yurttaşlara açıktır ve yurttaşlar kendi istekleriyle siyasal partilere girme yoluyla bu katılımı gösterirler. Bu nedenle yurttaşlık, genel olarak bireylerin özel siyasal kapasiteleri, çıkarları ve tercihleri olduğu ve bunları uyguladıklarında devlet faaliyetlerini küçük ya da büyük ölçüde etkileyebilecekleri anlamına gelir.

7 N. Luhmann, 'Selbst-thematisierungen des Gesellschaftssytems', *Soziologische Aufklärung* 2, Westdeutscher, Köln, 1986, s.18.

Devlet ve Hukuk

Özellikle (mutlaka değil) 18. ve 19. yüzyıl Batı toplumlarında, devletin kurumsal gelişimi içinde devletin hukukla olan ilişkisi bilhassa vurgulanmıştır. Bu karmaşık bir olgudur, çünkü görünüşte birbirine zıt düşen iki özelliği içinde barındırır. Hukuk bir taraftan, her yerde icra ettiği iki toplumsal işlev olan mallar üzerinde denetim kurma ve antisosyal olarak tanımlanan davranış biçimlerini bastırma işlevlerine, daha ender bir işlev daha ekler: Siyasal iktidarı örgütlemek ve (bazı) uygulama biçimlerini programlamak.[8] Öte taraftan, yasaların yürütülmesinde uzun zamandan beri hassas bir rol üstlenen devlet, bunu sağlarken artık çok daha güçlü ve tam yetkili bir ayrıcalığa sahiptir.

Hukuk böylece, bir yandan önemli siyasal süreçleri şekillendirmiş, bir yandan da önceden olduğu gibi hükümdar özerkliğinden de çıkmıştır: Artık içeriğini ve geçerliliğini dinden, geleneklerden ve birbiriyle birleşen grupların anlık uygulamalarından alan bir dizi ilke ve norm olmaktan çıkmış, tüm açıklığıyla, izlenen politikanın ürünü (ve kaçınılmaz olarak aracı) haline gelmiştir.

Şöyle de diyebiliriz: *Siyasetin tüzelleşmesi* ve *hukukun siyasallaşması* arasındaki denge değişken ve hassas bir dengedir; fakat ne ölçüde değişirse değişsin, siyaset ve hukuk olgularının karşılıklı etkileşimi (özellikle 19. yüzyılda) giderek daha derinleşmiş ve her iki olgunun da yapısına önemli ölçüde müdahalede bulunulmuştur. Bu husus, özellikle yasanın hükmü, *Rechtstaat,* yani hukuksal pozitivizm gibi ifadelerin üzerine bindirilen ideolojik yük ile vurgulanır (Özellikle yasal pozitivizm, kendisine karşı çıkan ve 'doğal yasa'nın doğuşuna kaynaklık etmiş olan eski doğa anlayışını ve hukukun kaynaklarını saf dışı etmeyi amaçlar. Hukukun [*jus*] geçerliliğinin adil olmaktan mı [*jus quia justum*] yoksa emredilmesinden mi [*jus quia jussum*] türediğine ilişkin asırlardır sorulagelen sorunun karşısında, yasal pozitivizm kesinlikle ikinci safta yer alır).

---

8 G. Tarello, 'Organizzazione giuridica e società moderna', *Cultura giuridica e politica del diritto*, Mulino, Bolonya, 1988, s.143-72.

Burada bizi bağlayan ana husus, anayasadan tüzüklere, yönetimsel hükümlerden yargı hükümlerine dek, devletin çok çeşitli yargı araçlarını, muhtelif siyasal görevleri yerine getirebilmek amacıyla giderek artan yoğunlukta kullanmasıdır. Devletin kendi organizasyonunu organlar, merciler, otoriteler şeklinde ifade edebilmesi, her birine farklı salahiyet, imkan ve ehliyet vermesi, bunlardan doğan faaliyetler için kontrol mekanizmaları kurması, bireylere sıfatlar, yetkiler ve vatandaşlık zorunlulukları yüklemesi, iktisadi süreçlerden kendi faaliyetlerinin giderlerini karşılayacak kaynaklar elde etmesi gibi faaliyetler hukuk aracılığıyla mümkün kılınmaktadır. Kıta Avrupasında, kimi zaman uzman mahkemelerin alanına giren bu konularla ilgilenen ve gün geçtikçe büyüyen yönetmelik ve yasama organlarından söz ederken kullanılan terim, Roma Hukuku kökenli 'Kamu Hukuku'dur.

Böylece devlet işlev gördüğü her alanda 'hukuki' bir söylem dahilinde konuşur. Bunun bir göstergesi de (kaçınılmaz olan olmasa da)[9] devlet eylemlerinin, bir mesnet teşkil etmek ve istenen etkiyi yaratmak için, hukuki komutların vazifeşinas bir şekilde yürütülmesini sağlaması zorunluluğuna girmesinde görülür. Bunların bir kısmı ihtiyari yargılara yer bırakacak kadar genel ve soyut olsa da bu durum değişmeyecektir. Bu açıdan, durum ne olursa olsun, geçerli hukuki komutların oluşturulması, egemenliğin en büyük göstergesi olarak ortaya çıkar (Her ne kadar iktidarın popüler tanımlarında 'yasa yapmak' bunun en anlamlı ifadesi olarak görülse de).

Sonuç olarak, Kıta Avrupasının özellikle 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki olgun döneminde, devlete ilişkin pek çok karar verme sürecinde ve devlet eyleminin yapısını, kapsamını ve genel ya da özel hedeflerini konu alan kamu tartışmalarının çoğunda, daha sofistike bir hukuk söylemi aracılık etmiştir. Max Weber de modern devlette 'yasal-ussal egemenlik' dediği *par excellence*'ın (eşsizliğin) var olduğunu görmüş ve devletin uzun bir tanımını yaptığı metinlerden birinde aşağıdaki özelliği ilk sıraya yerleştirmiştir: '[Devlet] yasamayla değişti-

9 H. Popitz, *Phänomene der Macht*, Mohr (Siebeck), Tübingen, 1986, s.37.

rilmeye açık bir idari ve yasal düzene sahiptir; idari kadronun yine yasalarla denetlenen organize eylemleri de bu özelliğe yönlendirilir.'[10]

Bürokrasi

Bu son alıntı, bizi doğrudan doğruya modern devletin bir başka özelliğine daha götürüyor. Bu da, yine devletin gelişiminin daha sonraki aşamalarında özellikle vurgulanan bir özelliktir: Devletin idari araçlarının bürokratik yapısı. Bu belki de, bir yanda devletin bölünemez bir mevcudiyet olması ve diğer yanda ise oldukça farklı parçalardan oluşan bir bütünlük olması gibi iki olgu arasındaki potansiyel karşıtlığı azaltma girişimi gibi görülebilir.

Tek bir merkezden güç alıp yönlendirilmesine ve kendi meşru baskısının tekeli tarafından müeyyide altında olmasına karşın, devletin tüm eylemleri biçim ve içerikleri açısından son derece büyük farklılık gösterir; ayrıca çok farklı koşullar altında yürütülmeleri gereği de bu durumun başka bir yönünü oluşturur. Buna karşılık olarak, devleti oluşturan çeşitli organ ve makamlar, yürüttükleri, yetkilendirdikleri ve denetledikleri somut eylemler açısından birbirinden çok farklıdırlar ve bu nedenle görece özerk olma eğilimi taşırlar. Her biri devlet kaynaklarını kendi buyruğu altında sonuna kadar kullanabilmeyi, kendi ilgi alanlarına diğerlerinin üzerinde ayrıcalık verilmesini ister.

Bürokrasi, bu eğilimleri kontrol altına alabilmek için görece etkin bir araçtır (*görece*dir, çünkü bu eğilimleri asla tam anlamıyla bastırmaz ve aslında belli bir noktaya kadar da güçlendirir). Bu noktada, devleti oluşturan organ ve makam kompleksinin iki katmanlı olduğu görülür. Birincisinde, esas karar güçleri, egemenliğin tek koltuğu olan yüce bir organa verilmektedir ve kendisi bürokratik değildir (Hükümdar, Parlamento, iktidar partisi). İkincisinde, çoğu idari güdümlü ve özellikle giderek daha da çoğalan ve çeşitlenen tüm diğer organ ve makamlar, belli bir organizasyon modeline uygun bir biçimde belli bir amaç doğrultusunda yapılanırlar ve organizasyon modeli bürokratik modeldir.

---

10 Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft, 30*, Economy and society, s.56.

Bu modelde, devletin tüm eylemleri (bütünüyle siyasal yapıda, doğrudan doğruya devletin iç güvenliğine ve kamu düzeninin devamına yönelik birkaç ciddi karar dışında) ya genel yönergeler çerçevesine ya da bunların daha az genel olanlara eklenmesine veya bu daha az genel olanların uygulanmalarına bağlıdır. Ofislerin hiyerarşisi işte bu "genellik" seviyelerine karşılık gelir: Daha genel olan yönergeleri yayanların güçlendirilmesi ve böylece yönerge koşullarını daha az genele indirgeyerek daha alt düzeydeki makamlara vekalet etmesi, onların uygulamaları nasıl yaptığını denetlemesi ve bu koşul ve uygulamanın uygun ve başarılı bir biçimde yürütülüp yürütülmediğini *ex post facto* doğrulaması. Bir başka deyişle, daha genel yönergelerden sorumlu organ ve ofisler, hiyerarşik olarak daha aşağıda olanların çalışmalarını etkinleştirebilir, denetleyebilir ve müeyyide koyabilir. Bu olasılığın gerçekleşmesi ölçüsünde, devlet içinde bir tür "altyapısal iktidar" dağıtımı vardır. Yani, siyasal merkez, o toprak sınırları içinde yer alan, birbirinden son derece farklı eylemleri gözlemleyebilir, etkinleştirebilir; müeyyide koyabilir ve bunu yaparken kendi yarattığı ve bu yüzden yapısal olarak değişebilecek yönergelerine göre hareket eder.

Bürokratik modelin bir diğer yönü, devletin daha önce sözünü ettiğimiz bir özelliği olan hukuk ile ilişkisiyle çok yakınından ilgilidir. Bu modelde, bir ofiste tutunmak için en önemli nitelik, doğru yönergeleri bilmek, bunları yorumlarken entelektüel tekniklere vakıf olmak, bu yönergeleri daha az genel olanlara çevirmek, taşıyabilecekleri risklere karşı tedbirler geliştirebilmek ve son olarak da yürütmeyi gerçekleştirebilmektir. Bundan çıkarılan sonuca göre, ofislerin hiyerarşi düzeni, aynı zamanda bu bilgiye ve bu tekniklere sahip olma hiyerarşisine denk düşmektedir. Bilgi ve teknik ise öğrenilebilir, öğretilebilir ve sınanabilir şeylerdir.

Avrupa devletlerinin gelişim sürecinde, devletin idari eylemlerinin yürütülmesine ilişkin en önemli bilginin hukuksal bilgi olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımın türlü nedenleri vardır: Üniversitelerde hukuksal bilgiye ayrılan sistem bütünlüğünün derecesi; entelektüel incelik ve kültürel saygınlık ve son olarak da az önce işaret ettiğim, si-

yasal girişim ve hukuk fenomeni arasında var olduğu görülen yapısal yakınlık.

Yine de, hukukun idari işlemleri yönlendirmedeki önemi abartılmamalıdır. Her şeyden önce, İngilizce konuşulan ülkelerde, diğer Batı ülkelerinde olduğu kadar önemli olmamıştır. Hatta burada, hukuk özellikle 20. yüzyılda, adli olmayan bilgi türlerinin giderek artan önemiyle mücadele etmek durumundadır. Hukukun en ciddiye alındığı yerlerde bile, somut durumlara uygulanan örneklerde, sadece yasal normlara değil, olay koşullarına yönelik doğru bilgi ve güvenilir habere de gerek duyulmaktadır. Bu nedenle, devletin gelişmeye başladığı ilk aşamalardan itibaren, her devlet demografik ve ekonomik koşullara yönelik veriler toplama ("istatistik" terimi buna tanıklık edebilir) çabalarına girişti ve üretimin maddi ve örgütsel teknolojisindeki gelişmelere yakın kalmaya çalıştı. Elbette, devletler kendi ölçülerinde başarılı bir biçimde, birbiri üstüne binen (ve birbiriyle örtüşen) iki ilgi alanına yönelik kurallar geliştirip uygulamaya başladılar. Bu iki ilgi alanından biri vergilerin toplanması, diğeri ise ordu ve donanmanın örgütlenmesi, donatılması ve belli bir düzene göre yerleştirilmesidir.

Bu ve bu gibi diğer nedenlerle, tüm idareciler kendi uygulamalarında, hukuk dışında başka bilgilere sahip olan birimlerin siyasetle ilişkilerine ve giderek artan toplumsal önemine de yer ayırmak zorunda kaldılar. Ancak bu konuya değinmelerine karşın, görevlendirmede, eğitimlerinde, memurların kariyer yapılarının belirlenmesinde ve idari birimlerin uygulamalarında birbirlerinden çok farklı ölçülere sahiptiler. Zamanla, idari bölümlerin çalışmalarında, hukuki doğruluğa karşı teknik etkinliklerle ilgili rutin düzenlemeler konusunda hem devletler arasında, hem de kendi organizasyonundaki bölümlerin her birinin kendi bünyesinde yöneldiği uygulamalar açısından devletin kendi içinde büyük farklılar oluşmaya başladı.

Devletler arasındaki ve devletlerin kendi içlerindeki diğer önemli farklar ise, resmî olarak hangi sebeplere dayanır görünürse görünsün, hükümet içindeki seçkinlerin sahip olduğu güce yönelik ayrıcalığın devamını sağlamak, idarecilerin sahip olduğu ekonomik avantajla-

rı genişletmek ya da egemen sosyoekonomik çıkarlara uyma amaçlı kamu politikaları biçimlendirmek gibi amaçlara ne ölçüye kadar yönelindiğine ilişkindir.

Tüm bunlar nedeniyle, özellikle kıta Avrupasında ve özellikle devlet-yapısının ara aşamalarında, bürokratik modele ilişkin çalışma tarzı ve yapısında hukukun, özellikle uzmanlaşan, giderek karmaşıklaşan bir kamu hukuku olan idari hukukun hâlâ büyük bir önemi vardır.

III. TÜMÜYLE KURUMSALLAŞMIŞ SİYASAL İKTİDAR SİSTEMİ

Devletin görece kapsamlı bir kavramsal portresini çizdiğimize göre, Popitz'in birinci bölümün sonunda değindiği konuyu bir kez daha kısaca ele alalım. Açıktır ki devlet, yukarıda da resmedildiği gibi, Popitz'in sözünü ettiği kurumsallaşmanın tüm özelliklerini büyük ölçüde taşımaktadır.

Siyasal iktidarın gayri şahsileştirme [depersonalization] özelliğini, öncelikle bir organizasyon olarak devletin yapısında görebiliriz: Bireysel kimlikleri birbirine oranla görece önemli hale getirme noktasında, vatandaşların davranıylarını şekillendiren ve sınırlandıran toplumsal konumlar oluşturulması. Aynı olgu, elbette bürokratik model içinde de mevcuttur. Yani, bürokrasi de gayri şahsileştirilmiştir. Hem kavramsal olarak tarafsız, devlet sınavları aracılığıyla seçilmiş ve kurallar ve koşullar hakkındaki bilgiler çerçevesinde hareket eden memurlar, hem de bu devlet görevlilerinin karşısında duran ve kendilerine bir hukuk yorumu veya bir dosyadaki isimsiz bir madde gibi davranıldığından yakınan yurttaşlar, bu gayri şahsileştirmenin içinde yer alırlar.

Devlet içinde siyasal iktidar uygulamalarını *resmileştirme*nin birinci yolu, bu uygulamaları standartlaştırırken bilinçli bir çaba göstermektir. Kapsamlı anayasa ilkeleri ve kurallarından tutun da en uzaktaki taşra bürosunun çalışma prosedürlerinin küçük düzenlemelerine kadar bu resmileştirme geçerlidir. Bu bağlamda, Popitz'in biçimlendirmenin alternatif tarzı olarak sözünü ettiği "ritüeller" de yok değildir, fakat bunlar artık büyük ölçekli diğer kurumsallaşmış iktidar sistemlerinde olduğundan çok daha az önem taşır.

Son özellik olan siyasal iktidarın daha büyük bir toplumsal bütünün içine alınması, yani *bütünleşmesi* özelliğinin yansımaları ise şunlardır: Nüfusu ulus olma iddiasında olan devletlerin egemen konumda olması; meşruiyetin evrensele yakın demokratik ölçülerle sağlanmasının tercih edilmesi; devlet ile birey arasındaki ortak haklar ve karşılıklı bağlılık anlamındaki yurttaşlık olgusunun giderek önem kazanması.

Devlet içinde siyasal iktidarın ne ölçüye kadar kurumsallaştırıldığı, elbette öne çıkan karmaşık ve muhtelif tarihsel süreçlerin ürünüdür. Fakat biz bunları daha şematik bir biçimde önümüzdeki iki bölüm içinde ele alacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Modern Devletin Gelişimi (1)

Bu ve Bundan Sonraki Bölümün Amacı

Modern devletin gelişimi[1] daha kapsamlı, karmaşık ve ciddi bir olgunun, yani Batı Avrupa'da modern devletin oluşumunun ayrılmaz bir parçasıdır. Pek çok öğrenci bunun tam bir açıklaması olmadığına inanır. Bir kısmı bu oluşumu 'Avrupa mucizesi'[2] olarak adlandırır: Bu ifade, inandırıcı bir biçimde saptanmış belli nedenler bulunmasından (ya da bulunması ihtimalinden) doğan bir rahatlığın değil; biraz Avrupa merkezli bir ukalalığın, biraz da bu olgunun nedenlerini anlayamamaktan doğan bir şaşkınlığın ürünüdür.

---

1 Bu ve bundan sonraki bölümde, yine benim yazdığım *The development of the modern state: A sociological introduction* (Stanford University Press, Stanford, Calif. 1978. Türkçe çevirisi: *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Ş. Kut, B. Toprak; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001) adlı kitabın merkez bölümlerinde tartışılan düşüncelerin benzerleri yer alır. Önceki kitabım bu konularla ilgilenen okurların kolay ulaşabileceği bir kitaptır fakat ele alınan konular, çok daha kısa olmasının yanı sıra, farklı kaynaklara dayanılarak yazılmıştır. Bunlarla birlikte, tarihsel kayıtlar açısından mükemmel bir İtalyanca referans kitaptan da söz etmek istiyorum: N. Bobbio, N. Matteucci, G. Pasquino, ed., *Dizionario di Politica*, 2. baskı (UTET, Turin, 1983), maalesef bu eserin İngilizce baskısı olmadığından, okurların ulaşması kolay olmayabilir.

2 Özellikle bkz. E. L. Jones, *The European miracle*, 2. baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

Bunu anlatırken, az sonra okuyacaklarınız modern devletin gelişiminin gayet güzel bir açıklaması olarak görülmelidir diyen biri olmadığımı belirtmeliyim. Burada yaptığım şey, bu gelişimin ana aşamalarının şematik bir dökümünü vermek ve bu arada bu aşamalar arasındaki kopuklukları ve bu gelişimin tümünün kümülatif yapısını vurgulamak olacak. Bunu tam anlamıyla tarihsel bir yaklaşımla yapmak bu kadar mümkün olmayacaktı. Ayrıca bu gelişimin, Batı Avrupa'daki çeşitli bölgelerde farklılık gösterdiğine de biraz dikkat çekmek istiyorum.

Öncelikle, siyasal kurumları etkileyen önemli yenilikleri, yani siyasal iktidarın kurulması ve uygulanması için yapılan düzenlemeleri yeniden sıraya koyacağım. İkinci olarak ise, siyasal kimliklerin ve/veya onların danışmanlarının, sözcülerinin veya taraftarlarının, var olan düzenlemeleri eleştirmek ve alternatif düzenlemeler önermek veya muhalefet etmek gibi amaçlarla geliştirdikleri kavram ve kuramlar değerlendirilecektir. Ancak, sosyal yaşamın diğer alanlarındaki eş gelişmelere ilişkin değerlendirmeler, yeni siyasal düzenlemeleri gerekli ve mümkün kılan ve dolayısıyla değişen siyasal atmosferden etkilenen gelişmeler olmasına karşın, bu yazıya dahil edilmemiştir.

I. FEODALİZM VE KÖKENLERİ

Avrupa toplumunun siyasal modernizasyonu (Batı Avrupa'nın hangi bölümü olduğuna bağlı olarak 12. ve 14. yüzyıllar arasında değişen zamanlarda), feodal diye anılan karmaşık bir dizi düzenlemenin oturtulduğu zemine karşı başlatılmıştır. Bu nedenle, değerlendirmemize bir başlangıç oluşturmadan önce, bu tartışmalı tanımı iyi anlamamız gerekir.[3] Siyasal iktidara ilişkin hangi düzenlemeler mantıksal çerçevede 'feodal' olarak adlandırılabilir?

Feodalizmin ilk kökleri, büyük barbar istilaları dönemi öncesindeki Germen kavimlerinin siyasal kurumlarına dek uzanır.[4] Bu kurum-

3 Örneğin bkz., J. O. Ward, 'Feudalism: Interpretaive categoty of framework of life in medieval West?': *Feudalism: Comparative studies*, J. Ward ve S. Muhkherjee, ed., (Sidney Association for Studies in Socirty and Culture, Sidney, 1985), s.40 v.d.

4 Bkz. H. K. Schulze, *Grundstrukturen der Verfassung in Mittelalter*, Kohlhammer, Stuttgart, 1986, c.1.

lar, askerî emir-komuta zincirine odaklı kurumlardı; kavmin savaşçıları (yani neredeyse özgür erkeklerin tümü), büyük ve tek bir askerî güç oluşturmak (ve bunu sürdürmek) amacıyla, içlerinden kavim lideri olacak niteliklere sahip birini kral ilan ederlerdi (Savaş ve siyasal düzenlemeler arasındaki karşılıklı göndermeler ve dolayısıyla ilk iki bölümde vurgulanmış olan siyasal uygulamalar ile şiddet arasındaki ilişkinin önemi, bu ve bundan sonraki bölümde sürekli yinelenecektir.)

Savaşta liderliğe ve savaşa verilen önem, kral ile kavmindeki en iyi savaşçılar arasındaki özel ilişkiyi de biçimlendirmiştir. Bu önem, kavmin en iyi savaşçılarına verilen *vassi* ismiyle de kendini gösterir. Bu ilişki, her iki taraf için de son derece şerefli bir ilişkidir: Birbirine yardım eden ve danışan kral ve *vassus*. *Vassi* elit bir gruptur. Germenlerin terimiyle kralın *trustisi*, Latince terimle ise *comitiva*sıdırlar.

Roma İmparatorluğu'na karşı yapılan büyük barbar istilalarından bir kısmı birkaç kavmin ittifakıyla gerçekleştirilmiştir ve askerî kaygılar ve eski Roma İmparatorluğu'nun topraklarının büyük kısmını işgal ve idare etme gerekliliği daha büyük Germen krallıklarının kurulmasında etili olmuştur. Bu noktada, kralın iyiden iyiye arttırılmış güç ve yetkileri, *vassi* diye adlandırılan aynı elit grubun başında olduğu (Latincede kralın *palatium*u* denilen) bir dizi idari birimde ifadesini bulmuştur. Ancak çoğu zaman, *palatium* ve *trustis/comitiva* gibi birbiriyle örtüşen iki grup bile, büyük boyutlu ve kalıcı siyasal yapılar kurma ve bu yapıları destekleme işinin altından kalkamıyordu. Zira, kavimler içindeki yakın ilişkiler ve önde gelen hanedanlar arasındaki rekabetler her iki oluşuma da sekte vuruyor, sürekli zayıflamalarına ve zaman zaman da işlevsiz kalmalarına neden oluyordu.

Feodalizm: Esas Düzenlemeler

En büyük istisna Frank krallığı olmuştur. 7. yüzyılın sonlarında başlayan ve yeni bir Frank hanedanı olan Pippinidler, gerek askerî alanda gerekse Frankların egemen olduğu toprakların yönetimiyle ilgili diğer

(*) Palatium (Lat): Roma'nın yedi tepesinden biri; saray. Palatinus: imparatorluğa ait – ç.n.

alanlarda, elit savaşçı üyelerin işbirliğini sürdürmelerini garanti altına almak için vasal sözleşmesinden gayet iyi yararlanmışlar, Roma (ve kilise) kaynaklı kurumsal bir özellikten yararlanarak vasallara *beneficum** denilen bir tür rüşvet vermişlerdir. Bir başka deyişle, her vasala, daha sonraları *feudum* denecek olan *fief*** adlı birer toprak parçası bağışlanmıştır.

Böylece her vasal, *fief* olarak verilmiş toprağını (bu topraklar üzerinde yaşayan nüfusu karşılığında bir ödeme yapmaksızın çalıştırmak yoluyla) işleyerek, hem kendisini hem de emri altındaki kişileri savaş durumuna uygun olarak eğitmek ve donatmak; topraklarını savunmak; düzen, asayiş ve adaleti sağlamak ve hükümdarın politikalarını uygulamakla yetkili kılındı. Ancak, bu eylemleri hükümdar adına uygularken kendilerine de birtakım imtiyazlı haklar sağladıkları gibi, kral karşısında da giderek daha özerk bir hale geldiler. Artık *fief* ve onu çevreleyen daha geniş toprakları dağıtma işi, bu işi yapan mercilerden 'bağımsız'laşıyor, bu merciler tarafından verilen ilk yetkilerden kopuyor, bir vasal kendi altındaki bir başka vasala *fief* devredebiliyordu.

Bunun karşılığında, büyük vasallar, yani *fief*'lerini doğrudan doğruya imparatordan, kraldan ya da hükümdar konumundaki birinden alan ilk vasallar, aynı ilişkiyi daha önemsiz savaşçılar ve kavim reisleriyle kurarak, kendilerinin hiyerarşik olarak daha üstün olduğu bir düzen oluşturmaya başladılar. Doğal olarak, bu kişiler bu noktada, daha üst düzeyde bir taraf olarak ortaya çıkarak (bunlara Latincede *senyör*, halk dilinde ise *Herr*, lord, *seigneur* de deniyordu) kendi imtiyazlı sosyal sınıflarının daha alt düzeydeki üyelerine *fief* dağıtmaya başladılar ve bir vasal sözleşmesiyle, kendi üstlerindeki lordların onları sorumlu tuttuğu yükümlülüklerin aynını kendi vasallarına verdiler. Bu yükümlülüklere, dağıtılan toprakların idaresi de dahildi.

Bunun anlamı şuydu: Prensip olarak, Karolenj İmparatorluğu kadar büyük topraklarda bile, bu tür yükümlülükler birbirlerine yardım eden ve danışan ve bu yükümlülüklerini sözleşmeyle sabitlemiş şe-

(*) Beneficum (Lat): İyilik, lütuf; Roma hukukunda imtiyaz, ayrıcalık – ç.n.

(**) Fief: Osmanlı Devleti'ndeki tımara benzeyen bir tür toprak mülkiyeti biçimi (ed.).

refli savaşçı ve toprak sahiplerinden oluşan imtiyazlı bir grubun üyelerini bir araya getiren bir yapıya devrediliyordu. Bu yapıda bir ya da birkaç katman olabiliyordu; her katmanda, somut idari görevler o organdaki daha alt düzeydeki bir üyeye devrediliyor, bu üyeler de bu görevlerini nispeten daha ufak bir arazi üzerinde yürütüyorlardı.

Hangi seviyede olursa olsun, bu yapı gayet tutarlı ve güvenilir bir biçimde işlemekte ve dolayısıyla daha büyük toprakların idaresi de güvenlik ve uyum içinde yürütülmekteydi; ama tabii belli şartlar dahilinde: Örneğin, vasal lorda (lord da vasala) karşı yükümlülüklerini tam olarak yerine getirecekti; lord, iş yapmayan ya da zalim davranan bir vasalın toprağını *(fief)* elinden alır ve başka bir vasala verebilirdi. Vasal öldüğü zaman, *fief* lorda intikal ederdi ya da ölen vasalın üstlendiği tüm yükümlülükleri yerine getirmesi şartıyla mirasçısına devredilirdi.

Feodal Yozlaşma

Feodal bir yönetim sisteminin etkili ve tutarlı bir biçimde işleyebilmek için dayandığı bu (ve diğer) koşulların gerçekleşmesinin ne kadar imkansız olduğunu görmek zor değil. Çünkü sözünü ettiğimiz dönemde, okuma yazmanın yaygın olmaması ve yolların yetersiz ve güvensiz olması nedeniyle, vasallık anlaşmasının tarafları arasındaki iletişim tam ve zamanında kurulamıyor; alt düzeydekilere emirler, üst düzeydekilere ise bilgiler vaktinde ulaştırılamıyordu. Ayrıca, vasalın yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için şart olan özerk askerî yetkilerini koruması, bu sözleşmenin esasını oluşturuyordu. Fakat yine aynı esasa göre, vasalın, görevlerini ihmal ettiği veya feodal mülklerini kaybetmesine neden olduğu gerekçesiyle lordun kendisine dayattığı yükümlülükler karşısında silahlı direnme gücüne sahip olması gerekirdi (Feodal yasalar, bazı koşullarda vasalın lorda karşı çıkmasına izin vermekle kalmaz, karşı çıkmasını da beklerdi.)[5]

Dahası, Avrupa orta çağının neredeyse tamamı tarıma dayalı ekonomisinde, tarımsal artık ürün en önemli ekonomik kaynaktı. Bu

5 Bkz. O. Brunner, *Land und Herschaft*, 3. baskı, Rohrer, Brunn, 1943.

yüzden, kendisine artık üründen kazanç sağlama hakkı verilmiş hiçbir birey, ne bundan mahrum kalmayı, ne de askerî gücünü ve imtiyazlı sosyal sınıfını kaybetmeyi göze alabilirdi. Aynı nedenlerle, feodal varlıklarını arttıracak fırsatları göz ardı edemezdi; hatta bunu yapabilmek için lorda karşı yükümlülüklerini göz ardı edebilir veya onun koyduğu kuralları ihlal edebilir ya da bağlı bulunduğu lorda aykırı düşmeyi göze alarak diğer lordlarla anlaşabilirdi. Bu yüzden, orijinal sözleşmesindeki kuralları ihlal etmek pahasına bile olsa, avantajlı pozisyonuna sarılmak için çok güçlü bir motivasyona sahipti.

Son olarak, bir vasalın kendi mirasçılarını *fief*'inin mülkiyetine ve işlenmesine ortak etmesi, vasal sözleşmesinin gerekliliklerini yerine getirmek için gereken kişisel yükümlülük ve sorumluluk gibi nitelikleri içeren başlangıçtaki prensiplere ters düşüyordu. Zira *fief*, mirasçıdan mirasçıya el değiştirdikçe, her yeni mirasçıyla ilk lord arasındaki bağlılık sözleşmesi giderek daha güçsüz ve etkisiz bir hale geliyordu.

Tüm bu nedenlerle, feodal düzenlemelerin doğası, istikrarlı ve geniş yelpazeli bir kural sisteminin kurumsal temelini oluşturmayı imkansız kılmaktaydı. Bu yüzden, yaratıcı ve güçlü hükümdarlar bu düzenlemeleri tamamlayıcı unsurların arayışına girmişlerdir. Fakat bunlar, uzun vadede, feodal yapıların doğasındaki yozlaşmaya karşı koyamamışlardır. Bir başka deyişle, feodal yapılardaki dağılma ve politik olarak zayıflama eğilimi, feodal uygulamaların –daha büyük bir sistemin dışında kalan– küçük kavim şeflerine ve hanedanlara bırakılması; bunların sürekli birbirleriyle savaş halinde olması ve ancak kendi efendilerine karşı çıkmak üzere birleşebilmeleri gibi nedenler feodal yapıların ömrünün kısa olmasına neden olmuştur.

Örneğin Karolenj imparatorları, en tepesinde kendilerinin bulunduğu feodal düzenlemelerden oluşan bu ağın yanında, bu yapının doğasında var olan yozlaşmaya karşı koyacak ve çaprazlamasına işleyecek olan bölgesel bir idari birimler sistemi (kont ve markizlerin başa getirildiği birimler) ve müfettişlik daireleri (*missi dominici* veya lordun elçileri) kurmayı denediler. Fakat çağın ekonomik ve kültürel koşulları, Karolenj Hanedanı'nı, bu birimlerin sahiplerinin belirlenmesi

ve ekonomik açıdan faaliyetlerini sürdürebilmeleri için vasallık ve *fief* sistemine geri dönmeye zorladı. Bu yüzden, kazanan hep yozlaşma olmuştur. Uzun yıllar sonra Karolenj İmparatorluğu'nun merkezi bölgelerinde (örneğin 17. yüzyılda daha sonra Fransa toprakları olacak olan), siyasal iktidar büyük ölçüde, en önemli kaynaklarını, yani askerî mevkilerini ve kalelerini (*castellum*) ekonomik hırslarının hizmetine veren küçük kavim liderlerinin eline geçmişti.[6]

Yozlaşmayla Mücadele

Fakat, "büyük ölçüde" demek, "tamamen" demek değildir. Batı Avrupa'nın neredeyse hiçbir yerinde, toplumsal varoluş ve buna ilişkin siyasal düzenlemeler sadece feodal yapılara (yani elinde güç olan bireyler arasındaki şahsi düzenlemelere) bağlı değildi ve feodal yozlaşmanın eline teslim edilmemişti. Her şeyden önce, Hıristiyan kilisesi zaten yüzyıllardır, iletişim ve liderlik alanlarında ilave yapıların oluşturulduğu kilise merkezli bir birimler sistemi kurmuştu. Kilise liderleri (piskoposlar, başrahipler) zaman zaman siyasal yönetim gibi ciddi görevler icra etmişler, halkın ihtiyaçlarını karşılamışlardır.[7] Dahası Kilise, kendi (şimdi böyle adlandırabileceğimiz) uluslararası yapısı yüzünden, ortak bilinç ve amaç paylaşımı gibi çok değerli kavramların oluşmasını sağlamış, bu kavramların hiç gidilmemiş uzak ve geniş bölgelere, farklı etnik kimliklere ve toplumsal katmanlara ulaşmasına katkıda bulunmuştur.[8]

İkincisi, Ortaçağ tarihçilerinin şu sıralar hep vurguladığı gibi, Roma İmparatorluğu'nun hatıraları, her ne kadar uzaklarda kalmış da olsa, çeşitli şekillerde ve kimi zaman da şaşırtıcı ölçülerde, geniş toprakların böyle karşılıklı birbirine bağımlı bireylerden oluşan şebekeler dışında başka yollarla da yönetildiği, yönetilebileceği fikrini akla getirmekteydi. Piskoposluk bölgelerinin ve Roma belediye seçim bölgelerinin yargı yetkileri arasındaki ilişkide de görülebileceği gibi kilise, bu

---

6 G. Duby, *La Société aux XI et XII siécles dans le région maconnaise*, Colin, Paris, 1953.

7 Örneğin bkz. G. Tabacco ve G. Merlo, Medioevo: *V/XV secolo*, Mulino, Bolonya, 1981, böl. 1.

8 Bkz. M. Mann, *The sources of social power*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, c.1.

fikre yakın duran bir yapıya sahipti. Makamlarının ayrıcalığını vurgulayacağını hesaplayan seküler hükümdarlar da bu fikre yakın durdular. Bunun da en açık biçimde görülebileceği durum, yenilenmiş, Hıristiyanlaşmış ve böylece "Kutsal" olmuş Roma İmparatorluğu fikriydi.

Öte yandan, imparatorluğun daha alt düzeylerinde pek çok insan, bunun başarısız bir yönetim sistemi olduğunun ortaya çıkmasından sonra, idarenin açık, kapsamlı ve muntazam bir biçimde uygulanan kurallara göre işleyen, belirli kamusal makamlara ait bir öncelik ve sorumluluk olabileceği ve olması gerektiği gibi fikirlere inanmaktan vazgeçmemişti. Bu inanç, iktidarlarının kapsamını ve erişim gücünü iyice pekiştirme hırsı içindeki hükümdarlara tekrar tekrar ilham verdi (en azından onlara haklı zemin oluşturacağı düşünüldü).

Ne var ki, bu tür emellerin başarıya ulaşması, Roma'da siyasal makamlar ve imtiyazlar tarafından korunan *res publica (devlet)* fikrinin ne kadar ikna edici olduğuna bağlı değildi sadece. Bu başarı, kaçınılmaz olarak öncelikle, bu hırslı hükümdarların kendi emellerine ters düşen çıkar çatışmalarını yenip yenemeyeceklerine ve bunları paylaşan diğer hükümdarların rekabetine bağlıydı. Yenmekten söz etmemin nedeni, bu tür emellerin yalnızca kararlı ve başarılı askerî yüzleşmelerle başarıya ulaşabileceği gerçeğidir ve bu da siyasal teşebbüsün doğasında bulunan askerî yönü bir kez daha bize hatırlatmaktadır. Daha kapsamlı ve daha da fazla nüfuz iddiası taşıyan siyasal iktidarların karşı karşıya gelişleri (Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde farklı zamanlarda) gibi büyük olayların tümünde, uzun vadede sonuç aşağı yukarı aynı olmuştur: İktidar mücadelesi yavaş yavaş feodal dönemde kurulmuş çoklu iktidar merkezlerine kaymış ve bunların birkaç tanesi iktidarlarını giderek daha da uzaktaki sınırlara dek ulaştırmayı başarmışlardır.

II. FEODALİZMİN ÖTESİ

Fakat bu sonuç yalnızca nicel açıdan değerlendirilmemelidir. Buna ulaşma süreci içinde –ve bunu başarmak için– başarılı olan siyasal iktidar merkezi normal olarak bazı nitelik değişimlerine de uğramıştır. Dahası, bu merkez daha fazla toprağı yönetimi altına almayı bıraktıktan sonra

bile durum daha da çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmaya devam etmiştir. Bu dönüşüm, yönetimin *yayılmasından* ziyade *yoğunlaşması* biçiminde gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle, siyasal iktidar uygulamalarını daha sürekli, daha düzenli ve daha amaçlı bir hale getirmiştir.

Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde karayolu sistemlerindeki gelişmeler, okur yazarlığın artması, savaş teknolojilerindeki maddi ve toplumsal ilerlemeler, para temelli ve kasabalarda odaklanan ekonomik süreçlerin giderek artan önemi gibi birtakım toplumsal değişiklikler, yönetimin bu şekilde yoğunlaştığı süreçte belirleyici olmuştur.

Bu yoğunlaşmanın sonucu olarak yasalarda da bazı değişiklikler olmuştur. Bu özellikler arasında özellikle vurgulamak istediğim, siyasal iktidar arayışı ve uygulamalarına ilişkin yeni ve ortak olarak algılanan yaklaşımlar ve açık düzenlemelerin ortaya çıkışıdır. Bu yaklaşımlara saygı duyan ve bu düzenlemeleri gözlemleyen hükümdarlar daha da güçlenerek uyrukları önünde daha da meşrulaşmışlar, buna karşılık bu kavrayıştan uzak ve düzenlemelerden yoksun yönetimler aynı ölçüde ihtilaflı ve istikrarsız olmaya aday yönetimler haline gelmişlerdi.

Burada neyin yeni olduğunu şöyle açıklayayım: Feodalizmde bile, yasalar ortak bir kavrayış ve sabit düzenlemelerle yürütülmüştür. Ancak bunlar prensipte, yalnızca kendilerini temsil eden ya da en fazla kendi hanedanlarını temsil eden güçlü özel bireyler (Fransızca ifadesini kullanacak olursak, *particuliers**), yani lord ve vasalları arasındaki ilişkilere dair kural ve düzenlemelerdi. Dahası bunlar, temelsiz, gelişmemiş ve iyi ifade edilmemiş kavrayış ve düzenlemelerdi ve tüm bu özellikler bir araya geldiğinde belli bir netlikten uzak ve bölgesel âdetler olarak ortaya çıkıyorlardı. Son olarak, feodal düzenlemelerle bu iki yönetici tipi yasaları kendilerine göre uyguluyor, her biri öncelikle kendi ekonomik ve askerî kaynağını yapılandırmaya odaklanıyordu.

Zümre Devleti

Bu düzenlemeler, feodalizm sonrası erken modern yönetim sistemi

(*) Particulier (Fr): tikel; kısmi – ç.n.

Ständestaat ile büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır (Almanca bir sözcük olan *Ständestaat*, İngilizcede en doğru şekilde 'polity of estate' [zümre devleti] olarak ifade edilebilir). Bazı geniş toprak parçaları üzerinde, özellikle girişimci ve başarılı hükümdarlar toplumun çeşitli katmanları ile yeni siyasal ilişki biçimleri kurarak farklı kavramlar ve düzenlemeler oluşturmuştu.

İlk olarak, zümre (estate) yapısı bağlamında hükümdarlar kendilerini feodal üstün makam sahipleri olmaktan çok, feodal olmayan ve varoluşu daha çok feodalite öncesi bir kaynağa dayanan, kutsal törenlerle verilen daha görkemli bir unvanın halesiyle çevrelenmiş (örneğin *sacre du roi,* yani *kralın kutsanması*) daha tüzel imtiyazların sahipleri olarak gösterirler.

İkincisi, hükümdara karşı yapılan muhalefet bireylerle değil, kurulmuş çeşitli gruplarca temsil edilir. Bunlar yerel aristokrat grupları, kentler, kilise-din adamlarının oluşturduğu yapılar ve ticari cemiyetlerdir. Her biri tek tek ele alındığında bu grupların, yani zümrelerin her biri farklı müşterek varlıkları temsil eder: Bir bölgenin unvan sahibi soyluları, bir kasabanın sakinleri, kilise tarafından yönetilen yerel yönetim birimlerinde dinsel bir kurum etrafında toplanan sadık üyeler, belli bir ticaret ya da zanaat kolunda çalışanlar. Hepsi bir arada ele alındığında, bu zümreler daha geniş, daha soyut bir toprak bütününü (ülke, *land, terra, pays*) temsil ettiklerini iddia ederek, hükümdarın yalnızca özel göreneklere arka çıkmak ve ülke çıkarlarına hizmet etmek gibi sınırlı haklara sahip olduğunu öne sürerler.

Ancak, bu çıkarlar zümrelerin çıkarlarıyla özdeşleştirilmiştir. Hatta söz konusu ülke ya da bölgenin görenekleri, farklı zümrelerin farklı iddialarından oluşuyor olabilir. Bu yüzden hükümdar ancak, düzenli aralıklarla, belli bir bölgedeki ya da o ülkede yaşayan tüm zümreleri periyodik olarak düzenlenen tüzel bir toplantı çatısı altında toplayarak meşru yönetimini icra edebilir. Hükümdar bu şekilde (giderek daha açık ve daha incelikle işlenmiş biçimlerde ifade edilen kurallar dahilinde kudret ve salahiyetini kullanarak) bu zümrelere hitap edip alınan kararlara dahil olarak, zümrelerle elele, izlenecek politikaları be-

lirleyebilir. Doğal olarak, bu toplantılar yeni güç ve kaynak arayışında olan hükümdar ile geleneksel ayrıcalıklarını her fırsatta öne çıkarmaya hevesli zümreler arasında bir pazarlık sürecinin yapılandığı bir ortam haline gelir ve nihayetinde bu pazarlığın sonuçları her iki taraf arasındaki güç dengesini de yansıtmış olur. Fakat sürecin kendisi bu sonucu belli bir ölçüye kadar sınırlandıran ve hükümdarın taleplerinin nedenlerinin rahatça ifadesini zora sokan birtakım formalitelerle bezelidir.

Tipik olarak hükümdar (en çok savaş açmak amacı doğrultusunda gereken) para ya da diğer kaynaklara yönelik taleplerde bulunmak için bu toplantılara katılır. Fakat bu taleplerini, para ve kaynakları yöneltmek istediği o geleneksel olarak benimsenmiş kamusal hedeflere gönderme yapmadan dile getiremez. Bu hedeflerin, hüküm sürmekte olan hanedanın çıkarlarının üzerinde, o ülkenin zümreler, yani *pars melior** tarafından temsil edilen bireylerinin çıkarlarına hizmet eden hedefler olması gereklidir. Dahası, zümreler, bir zümreden diğerine, bir bölgeden diğerine değişen özerk güç ve yetkilerle donatılmıştır.

> Uygulamada, günümüz devletinin kendine ait olduğunu ileri sürdüğü tüm işlevler, o yıllarda birbirinden çok farklı hamillere dağıtılmıştı: Kilise, toprak sahibi soylular, şövalyeler, kasabalar ve diğer imtiyaz sahipleri bu işlevleri paylaşmaktaydı. *Fief* devrinde, ipotekler ve muafiyetler yüzünden krallığa ait neredeyse tüm yetki ve salahiyetler birbiri ardına yitirilerek, bugün gayri resmî hamil olarak niteleyebileceğimiz kişi ve kurumlara devredilmişti.[9]

Dağıtılan bu imtiyazlar ise her zümrenin kendi özel çıkarı doğrultusunda kullanılırdı. Bunlar, senyörlük haklarından faydalanan soyluların kırsal nüfusu sömürmesi ya da kasabanın belli aralıklarla kendi içinde düzenlediği pazar ve panayırlar üzerinde denetim hakkı kullanması veya tacir-zanaatkâr zümrenin bir lonca içine topladığı çalışanları adına tekel yaratması şeklinde örneklenebilir. Yine de, zümreler hükümdarın ülke ya da bölge çapında yapacağı daha yüce bir giri-

(*) *Pars melior*: daha üstün tabaka veya zümre – ç.n.

9 H. Heller, *Staatslehre*, 2. baskı, Sitjhoff, Leiden, 1964, s.126.

şime rıza gösterdikleri an, kendi imtiyazlarını bu girişimin hizmetine sunarlar. Böylece hükümdar, kendi sahip olduğundan daha büyük kaynaklara sahip olan bir toprak sahibi ya da kendi yönetimi altındaki feodal olmayan bir mevki sahibi aracılığıyla, politikalarını sistemli bir biçimde zümrelerle birlikte uygulamak zorunda kalır. Bu bakımdan, zümre idaresinde 'güç ikiliği' özelliği dikkat çeker.[10] 'Her iki taraf da, yani hükümdar ve zümreler, kendilerini daha büyük hakların sahipleri olarak görürler. Her iki tarafın da kendisine ait güç araçları vardır: Memurlar, mahkemeler, mali kaynaklar, hatta kendi orduları ve elçileri... Hükümdarlar, zümrelere kendileriyle eşit haklara sahip ortaklar gibi davranmak zorundadırlar.'[11]

III. MUTLAKİYETE DOĞRU: ENTELEKTÜEL YÖNLER

Zümre gibi yapılarda, şu ya da bu toplumsal grup siyasal imtiyaz sahibi olduğunu ileri sürerdi ve bu imtiyazlar o gruba özgü çıkarlar doğrultusunda harekete geçirilirdi. Giderek daha da uzaklaşan feodal geçmişin sonucu olarak, bu iddialar geriye doğru bakarak dayanak toplamaya çalışıyordu. Ayrıca, hükümdarların düzenli aralıklarla özerk iktidar sahipleriyle iletişim kurması ve siyasal kararlarında onların rızasına ve işbirliğine ihtiyaç duyması, feodal ilişkilerin sözleşmeye dayalı özelliğinin bir devamı olarak görülebilir. Daha önce sözünü ettiğim gibi, zümreler döneminde, bu iki taraf arasında daha sık ve düzenli ilişkiler vardı ve bu ilişkiler, feodal düzene oranla daha fazla meseleyi kapsıyordu.

Durum ne olursa olsun, devletin daha erken ve daha başarılı bir biçimde gelişmeye başladığı Avrupa bölgelerinde, bu gelişme öyle bir biçim almaya başladı ki, zümreler siyasal imtiyazlarını giderek yitirmeye başladılar; artık imtiyazlar hükümdarın elinde toplanır olmuştu. Hükümdar ise bu durumda, yalnızca kendisini bağlayan bir kurallar düzeneği yoluyla, imtiyazlarını toprakların tümü üzerinde daha homo-

10 P. Schiera, 'Societa per ceti': *Dizionario di politica,* N. Bobbio, N. Matteussi ve G. Pasquino, ed., 2. baskı, UTET, Turin, 1983.

11 Heller, Staaslehre, s.128.

jen ve daha kapsamlı bir biçimde kullanmaya başladı. Zümre idaresindeki bu ikili güç özelliğinin bu şekilde giderek daha çok erozyona uğraması sonucu, ilk büyük kurumsal devlet yapısı olarak değerlendirilebilecek mutlak devlet ortaya çıktı.[12]

Söylemeye gerek yok, mutlak devletin gelişimini mantıklı ve kapsamlı bir nedensel çerçeveye oturturken, siyasal olmayan pek çok faktörün de buna dahil edilmesi gerekir. Bu süreci etkileyen faktörlerin başında askerî ve ekonomik faktörler gelir. Fakat, başlarda da belirttiğim gibi, bu bölümde ve daha sonrasında bunun üzerinde durulmayacaktır. Onun yerine, bu sürece ilişkin bazı entelektüel özelliklere değinmeyi ve açık ya da örtülü olarak bu öyküde önemli roller oynayan birkaç fikrin üzerinde durmayı yeğliyorum.

Daha önce gördüğümüz gibi, zümreler oturmuş geleneklere dayanarak işleyen yapılardı. Bu geleneklerse feodal düzenin bir mirasıydı. Bu yüzden, zümre rejiminden mutlak devlete geçiş sürecindeki dinamiklerin entelektüel özellikler taşıması pek şaşırtıcı değildir. Zira, erken modern Batı Avrupa'da, yani okur yazar, seküler ve daha entelektüel bir ortamda, yasalara yönelik düzenlemeler, yalnızca farklı çıkarları olan kişilerin mücadeleleriyle değil, birbirine zıt düşen iddialarla bilinçli tartışmaların da hedefi olmaya başlamıştır.

Bu zıtlıkları nihai çözüme ulaştıran şey her ne kadar ötekilerinin direnci karşısında kendine yol açan taraflardan birinin güç üstünlüğü olsa da, bu tarafların her biri kendi iddialarını mümkün olduğu kadar inanılır biçimlere sokmaya özen göstermekteydi. Amaç, bir parti, yani ortak bir kuvvet, benzer fikirlere sahip bireylerin bir araya geldiği bir organ olarak çalışmaktı. İddia ve talepleri açık bir şekilde ifade etme sorumluluğu, yeniliklere ilişkin tekliflerde bulunan, dolayısıyla yerleşmiş, geleneksel düzenlemelerin ve statükonun direncini kırmak zorunda kalan parti veya partilerin üzerine binmişti (Bu yenilikçi partilerin iddialarını kökleşmiş geleneklere dayandırma istekleri ise paradoksal bir durum yaratıyordu).

---

12 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellscahft*, 5. baskı, Mohr (Siebeck), Tubingen, 1976, s.637.

Devletin gelişiminin ilk aşamaları boyunca (yani, yapay bir bakış açısıyla, zümreler ve mutlakiyetçiliğe karşılık gelen aşamalar boyunca), bu gelişmeyle özdeşleştirilen güçler tarafından birbiriyle örtüşen iki söylem geleneği ortaya çıkarıldı: Roma Hukuku ve Greko-Romen cumhuriyetçi geleneği.

Böylece zümreleşme döneminin daha ileriki aşamaları, yönetime ilişkin daha doğru düzenlemeler yapılması konusunda entelektüel tartışmalara sahne olmuştur. Bu ve bunun gibi üst düzey tartışmalar sonucu ise egemenlik fikri ortaya çıkmıştır.[13] Diğer yazarların da belirttiği gibi,[14] bu fikir iki cephede etkisini göstermeye başlamıştır: Bir tarafta, tüm Hıristiyan hükümdarların etkinliklerini hem arttıran hem de sınırlayan evrensel bir camia kurmak isteyen Papalık ve İmparatorluğun iddialarına ters düşmekteydi; öte yandan feodalizmden miras alınan ve hâlâ zümre kimliğini simgeleyen siyasal imtiyazların dağıtılması gibi bir fikirle mücadele edilmekteydi.

Ele aldığımız bu bağlam içinde, egemenlik savaşı daha ilk cephede kazanılmıştı: İmparatorluk ve Papalık artık özel, belli sınırlar içinde etkin olabilen yönetim sistemleri haline gelmiş, evrensel yasama ve yetki iddiaları iyice cılızlaşmıştı. Bu savaşın asıl hedefi, zümre rejimine ilişkin güç ikiliğiydi; yani ayrı toprak sınırları olan mevcudiyetler olarak çoğulluğu tanıyan, ama daha önce gördüğümüz gibi, her mevcudiyetin kendi içinde kudret ve salahiyetinin zümrelerin kendileri ve hükümdar arasında bölündüğü ikilik.

Böylece, hükümdarın egemenlik talebi, daha önceleri olduğu gibi, hükümdarın kendinden üstün hiçbir mevki tanımaması anlamına gelmez olmuştu, daha çok kendine eş bir mevkiyi tanımadığı anlamını taşıyordu; tabii ki kendi topraklarıyla sınırlı iktidar alanı dışında kalanlar buna dahil değildi. Zira, her egemen varlık, kendisine benzer diğer varlıklarla yan yana var olabilirdi. Egemenliğe ilişkin en önemli entelektüel tartışma, yasa ve düzenin her toprak parçası üzerinde ancak

13 N. Matteucci, 'Sovranita': *Dizionario di politica*, N. Bobbio, N. Matteussi ve G. Pasquino, ed., 2. baskı, UTET, Turin, 1983.

14 Örneğin, A. Merkel, *Juristische Enzyklopedia*, 3. baskı, Guttentag, Berlin, 1900, s.163.

tek bir iktidarın özel imtiyaz sahibi olması durumunda korunabileceği fikriydi: Bu, 'yasa yapma ve bozma' (Bodin) gücü olarak da algılanabilir, zor kullanıcı güç karşısında özel denetim (Hobbes) olarak da. Bu tartışma, Kıta üzerindeki din savaşları ve İngiltere'deki 17. yüzyıl devrimleri gibi tecrübeler sayesinde büyük bir inandırıcılık kazandı: Her iki olay da, tüm diğer güçlerin önünde eğilebileceği yenilmez, mutlak ve üstün bir güce sahip olamayan ülkelerin ödedikleri bedeli gösteriyordu.[15]

Bu tartışmaya göre egemenliğin, tüm diğer toplumsal kuvvetlerden nitelik olarak daha farklı, ayırıcı bir dizi çıkar alanına odaklanan ve her yönüyle siyasal bir yapıya sahip olan bir iktidar merkezine ait olması gerekir. Bu bakımdan, bu tartışmanın tamamlayıcısı, *ratio status* (*raison d'état*)* dediğimiz bir Rönesans kavramında odaklanan başka bir tartışmadır.

Bu ikinci tartışma iki yönüyle konumuzla ilgilidir. İlki (bu düşüncenin kötü şöhretini ve tartışmalı olmasını borçlu olduğu) olumsuz içeriğidir; her yönüyle siyasal (Machiavelli'nin ifadesini kullanacak olursak, "prenslikler" içerisinde iktidara sahip olmaya ve onu korumaya yönelik) çıkarları hedeflemek demek, ahlak ve hukuk sınırlarının dışına düşmek, hatta dizginlenmemiş kuvvet ve kasti aldatmacalardan meşru olarak yararlanmak demektir.

Tartışmanın, biraz daha bulanık olan ikinci yönü, hükümdarın (yönetenlerin), salt hükümdar kimliği nedeniyle, ahlaki açılardan muaf olmasıyla ilgilidir. Bu öyle bir noktaya dayanır ki, hükümdarın eylemlerinin gerçekten de akılcı olması, yani ne kadar etkili olduğuna göre değerlendirilmesi ve gerçekten belirli, her şeyden daha önemli çıkarlara yönelik olması beklenir. Ancak yasanın altı sürekli çizilen tüzel yapısı, dahili düzen ve harici kuvvetlere ilişkin kaygısı, tüm diğer toplumsal çıkarların üzerinde ona yüce bir önem kazandırır ve bundan

15 F. M. Watkins, '*State*': *International encyclopedia of the social sciences*, Macmillan, New York, 1968, c.15.

(*) Raison d'état: Hikmeti hükümet – ç.n.

sorumlu iktidarları, başka insanlar ve başka hedefler için geçerli olan ahlaki kuralları bozma konusunda yetkilendirir.

Hükümdarlara düşen görevlerin bu ayırıcı özelliğine yapılan vurgu, Batı'daki mutlak devlet ile despotluk arasındaki en önemli farkı oluşturur. Zira, mutlak devlet, prensip olarak, egemenlik çıkarları için belli başlı siyasal yetki ve üstünlükleri kendinde toplamayı amaçlar ve egemen imtiyaz iddiaları içermediği sürece bireylerin ve grupların kendi yerleşik kaynak ve taleplerine sahip olmasına izin verir.

Hükümdarın iktidarındaki mutlakiyetçilik kavramı (yasal veya ahlaksal bağlayıcılığı olmaması anlamında), *quod principi placuit legis habet vigorem* (hükümdarı memnun eden her neyse geçerli hukuk odur) prensibiyle ve hukuksal 'bağlayıcılığının' olmamasıyla, hukukun kaynağının kendisi olduğu iddiasını yansıtır. Fakat söz konusu hukuk yalnızca kamu hukukudur, yani siyasal iktidar uygulamalarına ilişkin ve sırf bundan dolayı düzen ve emniyet gibi son derece önemli çıkarların tehlikeye atılması halinde çiğnenebilecek yasalarla denetlenen bir dizi kuraldır. Bu hukuk, bireylerin ve grupların özel çıkarlarına ilişkin taleplerini ve haklarını prensip olarak korur. Batı Avrupa toplumundaki o çok farklı yapıya sağlam bir biçim kazandıran da bu hukuktur.

Bundan dolayı, *imperium*un* hükümdarın elinde toplanması, *dominum*un**, yani uyruklar arasındaki mülk ve mülkiyet dağılımının temeli ve tamamlayıcısıdır.[16] Gerçekten de, *imperium* sahibinin en önemli hedefinin, *dominum* sonucu ortaya çıkan ekonomik gücü ve toplumsal konumlar arasındaki eşitsizliği korumak olduğu anlaşılmaktadır (Zaten hükümdarın kendisi, büyük bir servet ve en soylu toprak sahibi olmak gibi bir özelliğe sahiptir). Yine de, bu eşitsizliği oluşturan özel hak ve ayrıcalıklar bir çekişme veya rekabete yol açtığında, ortaya çıkan ihtilaf konusunda hüküm verme işi, hükümdarın iktidarını temsil ve ifade eden kamu mahkemelerine düşer (Yine de, bu

---

(*) Imperium (lat): İmparatorluk – ç.n.
(**) Dominum (lat): mülkiyet hakkı – ç.n.
16 Matteucci, 'Sovranita'.

mahkemelerden bazıları, örneğin Fransız Yüksek Mahkemeleri [*parlement*], kökenlerini zümre yapısından almaktaydı ve zaman zaman hükümdarlığın bir merkezde toplanması planlarına ters düşecek şekilde bu kökene arka çıkmışlardı).

Bunlar, mutlak devletin özelliklerini oluşturan yeni iktidar dengesinin en önemli maddelerini oluşturur. Hükümdar ile zümreler arasındaki temel ilişki artık, her bir tarafa birbirine eşit olmayan bir siyasal iktidar tahsisiyle ve izlenecek politikaları belirlemek ve uygulamak konusunda taraflar arasında anlaşmalar yapılarak saptanmıyordu. Aralarındaki fark daha soyut bir hal almıştı: Prensipte siyasal iktidarın tümü hükümdarda toplanmıştı, siyasal bir güçten yoksun uyruklar ise farklı bir türde iktidar oluşturmakta serbestti, yeter ki bu hükümdarın imtiyazlarını ihlal edebilecek bir şey olmasın.

Böylece, politika belirleme ve yönetime ilişkin hükümdar ve zümreler arasında paylaşılan düzenlemeler giderek zayıflayarak, yerlerini başka şeylere bıraktı. Fakat tam bu dönemde hem hükümdarlar arasındaki askerî çekişmeler hem de giderek büyüyen toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmeler, politika oluşturmak ve yönetmek konusundaki talepleri azaltmıyor, daha da arttırıyordu. Bu yüzden, talepleri karşılama ve gereken kaynakları seçme ve hazırlama sorumluluğunun açıkça siyasal merkeze devredildiği yeni düzenlemeler yapılmak zorundaydı.

Hükümdar ve Sarayı

Belki bu sürece ait iki özelliğin üzerinde durabiliriz. Bir tarafta, politika geliştirilecek tek merkez olarak kurulan hükümdar ve sarayı, diğer tarafta ise merkezle ülke arasında büyük ölçüde bağlantı kurarak zümrelere dayalı sistemi bertaraf eden yeni bir idare sistemi.

17. yüzyıldaki (yani altın çağındaki) Fransa krallığı, bu sürecin ilk özelliğini gözlemleyebilmemiz için en iyi örneği oluşturur. Bu dönemde hükümdarlığa ait kurumların merkeziliği ve üstünlüğü artmıştı ve hükümdar iktidarının ayrıcalıklı yapısı iyice vurgulanmaktaydı. Söz konusu sürece ait bu yönün en net görülebileceği yer, XV. Louis'in

parlements denilen mahkemelerin özerk iktidar talebini reddettiği 1766 tarihli belgedir:

> Egemen iktidar yalnızca şahsıma aittir ve mahkemelerin varlığı ve sahip olduğu yetkiler tarafımdan verilir... yalnızca benim adıma yetki uygulanabilir... Zira yasama gücü ayrıcalıklı olarak bana aittir... Kamu düzeni, yüce koruyucusu olan şahsım tarafımdan oluşturulur... Ulusun hakları ve çıkarları... olması gerektiği gibi benim hak ve çıkarlarımla eştir ve yalnızca benim ellerimdedir.[17]

Burada, birbiri ardına iktidara gelen XIII. Louis ve XIV. Louis dönemlerine denk düşen iki aşamayı ayırt edebiliriz (böylece meseleyi iyice sadeleştiriyoruz):

XIII. Louis'nin görevi (önce Richelieu, sonra Mazarino'nun yardımı hatta yol göstermeleriyle) karşı direnci kırmak ve gerektiği zaman zor kullanarak üst düzey soyluların ve diğer zümre güçlerinin açık isyanlarını durdurmaktı (Bu direnişler ve isyanlar da din adamlarından oluşan muhalefetin, hükümdarın yüceliğine meydan okuduğu döneme tesadüf eder). XIII. Louis bunu, 20. yüzyıl siyasetbilimi jargonuyla 'karar vermeme' (herhangi bir kararı tercih etmeme durumu) olarak adlandırabileceğimiz bir yolla gerçekleştirmeyi başarmıştır. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca, Fransız hükümdarı bölgedeki *Estates-General** ile asla bir araya gelmemiştir.

Bir diğer gözle görünür strateji ise, *Üç Silahşörler*'i okuyanların gayet iyi bildiği gibi, düellonun engellenmesidir. Statüleri gereği silah taşıma hakkına sahip olan kişiler bile artık avantajlarını ve şereflerini korumak gibi haklı talepleri için silah kullanamıyordu. Düello, en küçük özel savaş biçimi olarak kabul edilmiş ve kamu kurumlarının yasaları yürütme tekelini koruyabilmeleri adına yasaklanmıştı. Daha geniş bir ölçekte ve olumlu bir açıdan bakacak olursak, Le Tellier tarafından XVI. Louis iktidarında gerçekleştirilen askerî reformlarla,

---

17 S. Schama, *Citizens*'dan alıntı, Konoph, New York, 1989, s.104.

(*) Estates-Général: En son 1789'da bir araya gelmiş ve Fransa'daki tüm zümreleri kapsayan toplantı (ed.).

Fransız devleti silahlı kuvvetler üzerinde sert ve başarılı bir kontrol sağlamaya başlamıştı.

Fakat XIV. Louis'nin görevi yalnızca kendinden önceki kralın politikalarını sürdürmek değil, kendisini, meclisini ve sarayını (maiyetini) tartışmasız, gözle görülür bir dayanak ve doruk noktası yaparak daha ileriye taşımaktı. Saray kurallarının bu kadar incelikle işlenerek seviyesinin yükseltilmesi ve Versay'ın inşasının da bu sürece eşlik etmesi, pek çok açıdan Louis'nin kraliyet şaheserini oluşturur, çünkü tüm bunlar pek çok işleve hizmet etmiştir.[18]

Dışarıdan bakanlar için saray, üzerinde muhteşem olayların geçtiği, ışık seliyle aydınlatılmış bir sahne; tepesinden Güneş Kral'ın haşmetinin yayıldığı azametli bir sütundu. Saray yaşamı soylular için, kaybettikleri siyasal imtiyazlarının yerine geçebilecek bir dizi statü ve para ödülü sunuyordu. Saray yaşamı, aynı zamanda kırsal bölgelerde ikamet edenlerle saraya dahil olanları da ayrı tutardı (Versay ve Paris arasındaki mesafe düşünülünce bu ayrıma başkentte yaşayan soylular da dahildi). Bu durum tarafları birbiriyle rekabete götürüyordu. Ama soylular arasında ortaya çıkan bu çekişmeler hükümdarın mevkisi için bir tehdit oluşturmuyordu; zira mücadelenin ana hedefi hükümdarın lehineydi ve her rekabet hükümdarın üstünlüğünün bir kez daha doğrulanması anlamına geliyordu. Bu yüzden, rekabet halindeki soyluların ayrı gruplar oluşturmalarına (klikleşmelerine), küçük fitne ve entrikalar içine girmelerine izin veriliyordu.

Hükümdar, bu muhteşem sahnenin en tepesinde yaşayan ve eylemde bulunan yüce bir beden olarak artık yalnızca hanedanını değil daha büyük ve daha soyut bir varlığı temsil ediyordu: Fransız Devleti. Vahiy şeklinde ifade edilen 'L'état c'est moi' ('Devlet benim') sözlerinin anlamı da budur. Bu sözler, Fransız Devleti'nin Louis Bourbon'un fiziksel varlığına bireysel kimliğine indirgenmesi olarak yorumlanamaz. Diğer bir yazımda bunu şöyle ifade etmiştim:[19]

---

18 N. Elias, *Court society*, Pantheon, New York, 1983.

19 G. Poggi, *Development of the modern State: A Sociological introduction*, Stanford University Press, Stanford, California, 1978, s.68-9.

> Fransa Kralı tamamen "kamuya" ait bir kişiydi. Annesi onu herkesin önünde doğurmuştu ve o andan itibaren yaşamı, en önemsiz ayrıntılar dahil olmak üzere, sarayda şerefli görevlerdeki kişilerin gözleri önünde cereyan etmişti. Herkesin önünde uyanıp giydiriliyor, herkesin önünde çişini kakasını yapıyordu. Herkesin önünde sevişmiyordu ama gelinin kızlığını bozduğu ortam göz önüne alınırsa, neredeyse onu da yapıyordu. Başkalarının önünde yıkanmıyordu ama zaten pek yıkandığı da yoktu. Öldüğünde (gene herkesin önünde), vücudu hemen parçalara ayrılıyor ve bu parçalar yaşadığı sürece kendisine hizmet etmiş önemli kişilere törenle dağıtılıyordu.*

Patrimonyal Makamlar

Sarayın bu konumunun yanı sıra, bir de doğrudan kralın hizmetinde olan, eski deyimiyle "meclis" diye anılan yüceltilmiş yeni bir tür grup ortaya çıkmaya başladı. Bunlar bugünkü bakanların prototipleridir. Modern anlamda belli görevlere atanmış bu memurların görevi hükümdara tavsiye vermekten ziyade, siyasal ve idari meselelerin hükümdar adına düzenli ve bilgi sahibi kişiler tarafından yönetilmesini sağlamaktı.

Zamanla Fransa Kralı'nın meclisi, yapısal olarak birbirine benzer çeşitli kollara ayrılmış bir gövde haline gelecek, ülke genelini ilgilendirecek tarzda çalışmaya başlayacaktı. Fakat 17. yüzyıl Fransası, mutlak devlet yapısının ikinci yönü dediğim şeyin, yani yeni idari düzenlemelerin geliştirilmesi için en uygun yer sayılmazdı.

Fransa'daki *ancien régime*** idari sisteminde modası geçmiş unsurların sayısı çok fazlaydı. Bunların en başında, hükümdarın gerektiğinde savaşta kullanması ve sarayını idare etmesi için ihtiyaç duyduğu gelirin sağlanması amacıyla, şerefli ve kazanç getiren makamlar özel kişiler tarafından *satın alınabilmesi* geliyordu. Prensipte kamu makamları ve dolayısıyla da idari sistemin bir parçası olan bu pozisyonlar *patrimonyal* bir özellik kazandı; yani bu makamları satın alan

---

(*) Aynı örnek yazarın bir önceki eserinde de vurgulanmıştır: Poggi, Gianfranco. *Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çev. Şule Kut-Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. baskı, Ekim 2002, s.88 – ç.n.

(**) Ancien régime (Fr): Eski rejim – ç.n.

ve *Paulette* adı verilen ilave bir ücret ödeyenler, kendi makamlarını varislerine devretme hakkına sahip oldular.

Mutlakiyet döneminde (kesinlikle yalnızca Fransa'da) uzun bir süre geçerliliğini koruyan patrimonyal makamlar, mutlakiyetten önce gelen iki sistemin mirasıydı: Feodalizm ve zümre rejimi. Bu sistemlerde, sistemin çevresinde yer alan idari görevler genellikle ayrıcalıklı bireyler ve grupların tekelindeydi; bu kişi ve gruplar bu görevleri toplumsal ve ekonomik avantajları doğrultusunda kullanabilecekleri bir özellik (bir araç) olarak görüyorlardı. Asilzadeler askerî birlikler kuruyor, bunları silahlandırıyor, savaşa yolluyor ya da asilzade olmalarına dayanarak ve toprak sahibi kimlikleri gereği, özel çıkarları doğrultusunda yargı gücünü kullanıyordu. Pazar kurallarının denetlenmesi birtakım tüccar ve ticaret erbabına verilmişti. Bu kişiler bu yetkiye dayanarak pazarlanacak malların üretim ve dağıtımına ait düzenlemeler yapıyor, rekabeti sınırlama ve denetleme fırsatını çıkarları doğrultusunda yönlendiriyorlardı.

Tüm bu düzenlemeleri basit ve genel bir formül altına toplamak için, zümre rejiminde (hatta daha açık bir deyişle, feodalizmde), siyasal ve idari görevlerin uygulanmasına yönelik en önemli kurumsal düzenlemenin, bireylere ve gruplara bunları uygulama *hakkı* vermekten ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Bu uygulamaya hak kazanan birey ve gruplar, meşru olarak kendi çıkarlarına yönelik hareket ediyordu. Onları sınırlayan en önemli unsur, aynı zamanda *diğer* birey ve gruplara verilen geleneksel haklardı. Bu formül, Fransız mutlakiyetçiliğindeki idari düzenlemelerde (her nasılsa askerî alanlar dışında) büyük ölçüde geçerliliğini korumuştur.

Mutlakiyetin daha gelişmiş bir biçimi olan kendi idari sistemini kurmak şeklindeki yöneliş de yine basit ve genel bir formülle tanımlanabilir: Bu durumda, siyasal, adli ve idari görevleri icra eden bireyler, devlete karşı taahhüt ettikleri *sorumlulukları* da yerine getirmek durumundaydılar; bu yüzden özel bireyler olarak değil, kamu görevlisi olarak hareket eder olmuşlardı. Bundan böyle, yaptıkları işleri yönlendiren şey kendi çıkarları değil, sahip oldukları *bilgi*ydi. Bu bilginin hedefi

(zümre rejiminde olduğu gibi) birbirinden farklı, yerel özelliklere sahip, geleneklerden kaynaklanan hakların bir araya toplanması yerine, soyut ve genel emirlerden oluşan bütünlüklü bir *sistem* içinde ve tarafsızca incelenmiş koşulların ışığı altında en uygun adımı atmak olmuştur.

Gerektiğinde, bu emirlerin nasıl kullanılacağı, daha üst düzeyde ya da daha fazla bilgi sahibi olan bir görevli tarafından direktif yoluyla memura tebliğ ediliyordu. Memurun emre uymasını sağlayan şey, emirlerin ve söz konusu direktifin içinde yer aldığı farz edilen kamu menfaatine karşı duyduğu sorumluluktu. Bireylerin bazı şeyleri kendi çıkarları doğrultusunda yapmayacaklarını beklemenin gerçekçi bir yaklaşım olmadığı düşünülebilir. Bunun cevabı şudur: İyi düzenlenmiş bir sistemde, kendi çıkarlarına yönelmeleri gerçekte kendi çıkarlarına olmayacaktır; zira daha üst düzeydeki memurlar daha alt düzeydekileri denetleyecek ve onların kişisel ilerlemelerinin, tarafsız bir biçimde kamu menfaatine hizmet etme becerilerini göstermelerine bağlı olmasını sağlayacaktır.

Prusya Mutlakiyetçiliği

Az önce anlattığım formül, çağdaş liberal-demokratik devletlerdeki idari sistemin resmî felsefesinin (güvenilir ya da değil) hâlâ bir parçasıdır: Bu felsefe bürokratik idari model olarak adlandırdığım şeydir. Bu devletler bu modeli, iyi işleyen idari sistemler üzerinde en çok düşünülen dönem olan 19. yüzyıldan miras almışlardır. Bundan bir yüzyıl önce, bu modelin nispeten gelişmemiş bir biçimi, önemli bir mutlakiyetçi devlette, bu tür bir idari mekanizmanın kurulmasını ve çalıştırılmasını düşündürmüştü bile: Bu mutlak devlet, Hohenzollern hanedanının hüküm sürdüğü Prusya'ydı. "Nispeten gelişmemiş" dememin nedeni bu erken Prusya modelinin üç özelliğinden ileri geliyor: Askerî ve sivil idarenin birbiriyle fazla örtüşmesi; personel atamalarında aynı zümre üyelerine (*Junker*) verilen sistematik öncelik; idari birimlerin yönetiminin, her birimde tek bir bireyin eylemlerine bağlı (monokratik) olmayıp, birden fazla bireye (bunlara iş ortakları denilebilir) verilmesinin tercih edilmesi.

Bu özellikler, 19. yüzyıl liberal devletlerindeki daha olgun ve daha bilinçli modelle karşılaştırılacak olursa, gerçekten de artık modası geçmiş özellikler gibi görünebilir. Fakat bunun yerine bir önceki yüzyılın perspektifinden bakıldığında, 18. yüzyıl Prusyasının daha ilerlemiş bir mutlak devlet modelini oluşturan bir idari sisteme sahip olduğu görülür.

Pek çok tarihçinin "aydın despotluk"[20] olarak adlandırdığı bu ilerlemeyi başlatanlar, Prusya'da ve diğer ülkelerde bu konuyla ilgili kuramlar geliştirmişler, "aydın despotluğun" yeni bir devlet biçimine geçiş olduğunu ve bu yeni devlet biçiminin askerî özellik taşımayan idari etkinliklerine dikkat çekerek "polis devleti" olduğunu ileri sürmüşlerdi. Almanca bir kavram olan *Polizeystaat* ile bağlantısı olmayan ama bazı çağrışımlar taşıyan bu ifadenin üzerinde biraz durmamız gerek.

Polizeystaat terimi, hükümdarların ülke kaynaklarının geliştirme ve ülkede yaşayanların refah düzeyini yükseltme taahhüdünü içermekteydi. Bu ruhla yola çıkan devlet, eskiden özel şahısların ve toplumsal grupların ilgi alanına giren çok sayıda toplumsal etkinliği başlatma, yönlendirme ve düzene koyma işini kendi üzerine aldı. Bunu, sürekli kapsamı genişletilen ve yenilenen, açık uçlu, bilgilendirici ve yetki verici kurallar aracılığıyla yapmayı hedeflemişti (*Ordnungen*). Görevli memurlar bu kuralları müzakere edip uygulamakla yükümlüydü.

Düzen kavramı, yüzyıllardır, siyasal iktidarın doğrulanması noktasında en çok ele alınan kavram olmuştur. *Ordnungen* ifadesi, bu terimin ilk anlamını geçerli kılmakla beraber ona daha farklı, geleneksel olmayan bir bakış da getirmiştir.

> Düzenin (*Wohlfahrt*, yani uyrukların refahı) iyi olup olmadığını yargılamada kullanılan en önemli ölçüt –Ortaçağlardaki eşdeğeri Skolastik doktrinin değişmez *bonum commune*'sinden biraz daha farklı olarak– yaratılmak değil, korunmak anlamında düşünülür.

---

20 Hepsi için bkz. F. Hartung, 'Aufgeklaerter Absolitusmus': *Die Entstehung des modernen souveranen Staates*, H. Hofmann, ed., Kieperheuer, Köln, 1971, s.149 v.d.

> Polis devleti için refah, dünyevi ve somut bir "maddi mutluluk" meselesidir... ve böyle olduğu için, dünyevi faaliyetler, siyasal taahhütler ve üzerinde düşünülmüş iddialı kararlar aracılığıyla oluşturulması gerekir... 'Polis', uyruğunun refahını teminat altına almak için hükümdarın yapılandırdığı kurumlar bütünü olarak tanımlanır.[21]

Burada, uyrukların refahının, hükümdar için mutlak ve onaylanması gereken bir hedef olmadığına dikkat ediniz. Burada siyasal eylem, devletin güvenliğini ve iktidarını güçlendirme gibi çoktan yerleşmiş hedeflere yöneliktir hâlâ. Bir başka deyişle, askerî güç yapılandırmak (Avrupa ülkeleri içinde en çok Prusya'da), devlet eyleminin temel prensibi olmaya devam etmiştir. Elbette, iyimser yorumlarına karşın *Polizey* terimi, zor kullanma, yıldırma ve gözaltına alma gibi tanıdık çağrışımları da içerir. Yine de, bu yeni bağlamın farklı özelliklerinden biri, ülke nüfusu (kaç kişinin yaşadığı, bunların yaşa, mesleğe, toplumsal ve ekonomik durumlarına göre dağılımı) ve ülkenin diğer kaynakları hakkında sistematik bilgiler toplamakla ilgilidir. Bu da, Prusya'da ve diğer ülkelerde, 'aydın' hükümdarların devletin geleneksel çıkarları ile (güçlü bir hazine, donanımlı, etkin bir ordu ve donanma) ülkede yaşayanların toplumsal, ekonomik, kültürel koşullarının arasındaki bağlantıyı anlamış olduklarını göstermektedir. Hükümdarlar, 'polis' faaliyeti aracılığıyla yerine getirildiğinde ve gözlemlendiğinde, bu koşulların yukarıda tanımlandığı gibi belli amaçlar doğrultusunda geliştirilebildiğine ve ilerletilebildiğine ikna olmuşlardı.

Bu nedenle, geleneksel mevkileri, izlenecek politikaların belirlenmesi işini ve idari araçları (hükümdarın meclisi, saraylar, ordu, zümre organları), yeni, amacı açıkça belirlenmiş personeller ve uygulama biçimleriyle tamamlama görevini üstlenen devlet, ülkenin refah düzeyini yükseltecek ve ülke nüfusu üzerinden daha fazla kaynak yaratacaktı. Bir idari sistem oluşturup merkezine mali ve askerî kurumları yerleştirerek kaynak bulmak ve işlemek şeklindeki bu modeli, 18.

---

21 Pi Schiera, 'Stato di polizia': *Dizionario di politica*, N. Bobbio, N. Matteucci ve G. Pasquino, ed., 2. baskı, UTUT, Turin, 1983.

yüzyıl Prusyası nispeten başarıyla gerçekleştirmiştir. Yine aynı yüzyılda, Maria Theresa ve II. Joseph (1740-90) tarafından yönetilen Avusturya İmparatorluğu da, nispeten başarılı diğer bir "aydın despotluk" örneği oluşturur.[22]

Ne var ki, ne Prusya ne de Avusturya, Avrupa'da devlet kurma öyküsünün (eğer bu öykünün yukarıda kabaca çizdiğimiz kavramsal devlet portresiyle ilişkili örneklerden oluştuğunu kabul edersek) bundan sonraki büyük aşamasına sahne olmayacaktı. Bu sahne, nispeten daha dışarıda kalmış bir ada devlette, İngiltere'de kurulacaktı.

22 M. Raeff, *The well-ordered police state*, Yale University Press, New Haven, Conn., 1983.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Modern Devletin Gelişimi (2)

I. MUTLAKİYETİN ÖTESİ

Eski rejim (*ancien régime*) Avrupa toplumu tabakalaşma ve ekonomi sistemine yönelik büyük çaplı dönüşümler geçirmiştir. Fakat anayasal ve liberal devletin gelişiminin neden ve nasıl olduğunu açıklamanın yerinin burası olmadığını bir kez daha ifade etmeliyim. Yine de en azından, bu dönüşümlerin siyasal bileşenleri ve sonuçlarına şöyle bir göz atabiliriz

Zümre rejiminden mutlakiyete geçişin ve mutlakiyetin gelişiminin en önemli göstergelerinden biri toplumun, özel şahısların etkinliklerini içeren, servetin üretimi ve belli başlı sosyal tabakalara dağılımına odaklı, kendi kendini sürdürebilir ve nispeten özerk bir alan olarak ortaya çıkmasıdır.

Hükümdar, siyasal iktidarın tartışılmaz tek sahibi, kamusal yaşamın kaynağı ve odağı olma özelliğini arttırdıkça, siyasal imtiyazları ve sorumlulukları hükümdar tarafından gün geçtikçe daha da fazla ellerinden alınan belli başlı toplumsal gruplar, kendi üyelerinin varoluşunun özel durumlarına daha da fazla odaklanır oldular.[1] Eski zümre

1 P. Schiera, Stato di polizia': *Dizionario di politica*, N. Bobbio, N. Matteucci ve G. Pasquino, ed., 2. baskı, UTUT, Turin, 1983.

rejiminden miras alınan düzenlemeler, birtakım grupların (bu gruplar elbette geniş halk kitlelerinin tepesinde bulunuyordu) zümre yapısı dahilinde siyasal ve idari kamusal faaliyetler icra etmelerine izin veriyor ve bunların ortak kimliklerine ve çıkarlarına yeniden kavuşmaları için çok sayıda fırsat yaratıyordu. Fakat daha sonra mutlakiyetçi hükümdarlar bu grupların ellerinden bu fırsatları almışlar ve etkinliklerini ya yasaklamış ya da iyice kısıtlamışlardır.

Bu nedenle, hükümdarların bakış açısından toplum (ya da sivil toplum), öncelikle büyük siyasal öneme sahip süreçlerin dünyası olarak görülmekteydi; ama yine salt bu nedenle, otorite tarafından disiplin altına alınması, gözlenmesi, yönetilmesi ve denetlenmesi de gerekiyordu. Zira, daha önce de gördüğümüz gibi, devletin varoluşu uyruğunun refahına bağlıydı. Bu görüşün gelip dayandığı nokta, yeniden, iyi niyetli diyebileceğimiz aydınlanmış bir despotluktu.

Fakat siyasal iktidar sahipleri ve onları çevreleyen toplum arasındaki ilişki kavramı, giderek çoğalan servet ve bilgiden güç alarak, gün geçtikçe daha da az kabul görmeye başladı. Bunu kabul etmeyenler yalnızca daha önceleri geleneksel olarak izlenecek politikaları biçimlendirme ve yürütme yükünü ve ayrıcalığını hükümdarla paylaşırken şimdi bu sürecin dışında bırakılmış olan kesimlerin üyeleri (yani soylular) değil, kimliklerini giderek daha yoğun bir şekilde ekonomik etkinliklere odaklayan kesimlerin, yani burjuvazi sınıfının üyeleriydi.

Geçmişte üçüncü zümre olan burjivazi, geleneksel olarak sahip olduğu siyasal imtiyazlarını gönüllü olarak bırakmıştı; çünkü hükümdarın adli ve idari düzeninin siyasal anlamda kendi ekonomik menfaatlerini de koruyacağına inanmıştı. Fakat *ancien régime* hükümdarların bazı ekonomi politikaları (özellikle 'Merkantilizmle' bağlantılı olanlar), mülkiyet ve özellikle piyasa üzerinde, giderek daha da usandırıcı kısıtlamalar uygulamaya başlamıştı. Oysa mülkiyet ve piyasa, burjuvazinin ekonomik çıkarlarını dayandırdığı en önemli kurumsal düzenlemelerdi. Burjuva haklarının emniyeti gerçekten de potansiyel bir tehdit altındaydı: İyi niyetli de olsa, despot bir rejim uyruğu için iyi olanı kendine göre tanımlayabilir ve fütursuzca hareket edebilirdi. Bu

nedenle, burjuvazinin ekonomik menfaati, en aydınlanmış haliyle de olsa mutlakiyetçiliğin siyasal imalarıyla giderek artan bir uyuşmazlık içine giriyordu.

Meşrutiyet

Bu göstergeler mantıklı bir bütün içinde toplanacak olursa, hükümdarın bakış açısından devlet ve (sivil) toplum arasındaki ilişkinin tersine döndüğü anlaşılır. Toplumun, öncelikle kendi menfaatleri, daha sonra da toplum menfaatleri doğrultusunda işleyen devlet tarafından siyasal yönetimin bir nesnesi olarak görüldüğü dönem geride kalmış; devlet toplumun özerk ve kendi kendini düzenleyebilen gelişimine vasıta olmaya başlamıştı. Devlet, tüm varlığı ve çalışma koşullarıyla, gelişmeyi artık zorla yönlendirmeden ve kendi amaçları doğrultusunda biçimlendirmeden destekleyeceği bir zemine yerleşmeli ve bu gelişimin, kendi mantığı içinde çözülmesine izin vermeliydi.

Devlet ile toplum arasında tersine dönen bu ilişki, her şeyden önce devlet iktidarının mutlak değil, kısıtlanmış olmasını gerektiriyordu. 18. ve 19. yüzyıllarda anayasa [constitution] yaygın olarak bu yeni ilişki biçimini tarif etmek için kullanılmaktaydı.[2] Ancak bu, toplumun özerk, ekonomik ve kültürel yönlerden gelişerek kendi ilerleme ve kendi kendini düzenleme kapasitesini göreceği bir sürecin yaşanmasıyla mümkün olabilirdi. Diğer taraftan, bu sürecin lideri olarak burjuvazinin (kendisinden daha ayrıcalıklı diğer sosyal grupların üyelerinden ne kadar destek ve kılavuzluk görmüş olursa olsun) hükümdar tarafından dağıtılan statü avantajları ve ekonomik ayrıcalıklar için soylularla rekabete girmekle eskisi kadar ilgilenmediği bir sürece girilmesi gerekiyordu. Ayrıca, mutlakiyetçi projeler, siyasal düzenlemeler ve siyasal meselelere yönelik akılcı kamu tartışmalarını bir kenara attırabilecek kadar başarılı olamamıştı.

---

2 N. Matteucci, 'Costituzionalismo'. Bobbio, Matteucci ve Pasquino, *Dizionario di politica*, ayrıca bkz. N. Matteucci *Organizzazione del potere e liberta: Storia del costituzionalismo moderno*, UTET, Turin, 1988.

İngilizlerin Katkısı

18. yüzyılda bu koşullara en çok yaklaşan ülke İngiltere'ydi; bu yüzden Avrupa'daki meşrutiyet konusundaki tartışmaların odak noktası haline geldi.

> İngiltere'de, daha önce mutlak devlet iktidarı kurmaya yönelik tüm girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu başarısızlığa bir araya gelen pek çok unsur neden olmuştu: Örneğin, yıkıcı mücadelelerde feodal güçlerin zayıflaması; 'primogeniture'* konusuna verdiği önemle burjuvazinin karşısında daha açık sınırlar yaratan soyluların özel yasal statüsü; dinsel sorunların çözülmesi; modernizasyonun erken ortaya çıkması; ada ülke olması nedeniyle güçlü bir biçimde ayakta duran bir ordu ve merkezileşmiş bir idari mekanizma kurma zorunluluğu olmaması... Özetle, modernitenin gelişini hazırlayan koşullar çok güçlü, ona karşı çıkanlarsa çok zayıftı. Moderniteye karşı çıkanlara direnmek ve arka çıkanları desteklemek için toplumun üzerinde yükselecek bir mutlak devlete gerek yoktu (Poggi çevirisinden).[3]

Bu koşullar sayesinde, 17. yüzyıl sonlarında İngiltere, meşrutiyet ideolojisinin iki ana prensibini bünyesine almış bulunuyordu. Ancak ben burada bu ikisine ait keskin tanımları çok daha sonraki bir Fransız kaynağından (1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nden) almayı tercih ediyorum: 'Hakların emniyet altına alınmadığı ve güç ayrımının sağlanmadığı bir toplumun meşrutiyeti yoktur.' İngiltere örneğinin bir kez daha gösterdiği gibi, bu iki bileşen birbiriyle bağlantılıdır. Bu hakların emniyet altına alınması için, hukukun hükümetten bağımsız ve onun karşısında üstün durumda olması gerekir; fakat bu bağımsızlık ve üstünlük (zaten bunun kendisi, hukuk yasası kavramının en önemli yönlerinden birini temsil eder) idari yetkililerden bağımsız bir hukukla teminat altına alınabilir. Daha da kapsamlı ifade edecek olursak, çeşitli devlet güçlerinin (yasama, yürütme ve yargıda ol-

---

(*) Primogeniture: Büyük evlât hakkı (ed.).

3 H. Von Krokow, 'Staat, Gesellschaft, Freiheitwahrubg', *Staat und Gesellscahft*, E.-W. Böckenförde, ed., Wissenschafliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1976, s.465.

duğu gibi) birbirinden ayrılması ve karşılıklı olarak birbirini denetleyip sınırlandırması, dolayısıyla mutlakiyetçiliğin en önemli özelliklerinden biri olan tüm gücün hükümdarda toplanma eğilimine doğrudan doğruya karşı koyması gerekir.

Dahası, 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere, çok önemli yeni bir gelişmeye daha sahne olmuştu: Kamunun yükselişi.Yani, bilgili bireyler, yeni ve bağımsız birtakım oluşumlar aracılığıyla (kulüp ve kafelerden gazete ve dergilere kadar uzanan geniş bir yelpazede) genel önem taşıyan konular hakkında rahatlıkla ve düzenli olarak bilgi alabiliyor, fikir alışverişinde bulunabiliyordu. Bunlar önceleri davranışlar, estetik beğeni ve kültürden söz ederken, zamanla politik meselelerde de uzlaşmaya varmaya çalışır oldular. Bu meseleler açıkça tartışılıyor, bunlarla ilgili görüş birliğine varanlar bir araya toplanıyor ve bu süreç içinde bireyler, gayri resmî bir biçimde idari yetkililerin eylemlerini izliyor ve eleştiriyor ya da onaylıyordu.

Bu kadar önemli diğer bir unsur da, yasama ve Kabine kapsamında sahip olduğu söz hakkıyla İngiliz rejiminde giderek daha önemli bir mevkiye oturan Parlamentoydu. İngiliz Parlamentosu Ortaçağlarda ortaya çıkmıştı; aynı sıralarda Avrupa'da bulunan diğer bazı devletler (ve zümreler), iki bölümden oluşan bu Parlementonun ve bölümlerinin adını bu şekilde duymuş oldular: Lordlar Kamarası (ruhsal ve dünyevi) ve Avam Kamarası. Daha sonraları, kıtadaki mutlakiyetçi hükümdarlar, kendi politikalarını oluşturma süreci içinde diğer zümre organlarını zaman içinde dışlarken, İngiltere'deki Avamlar bu dışlamaya başarıyla karşı koymuşlardı.[4] Parlamento, geçmişin zümre organlarından çok daha kalıcı bir meclis haline gelerek, kendi kompozisyonu, gündemi, yaptığı işlerin düzeni üzerinde tam anlamıyla kontrol sahibi olabilmiş, izlenecek politikaların oluşturulması konusunda büyük bir güç elde etmişti. Bu güç o kadar büyüktü ki, bazı tarihçilere göre Kıta Avrupasında kendine lider olarak hükümdarı gören aynı türdeki mutlakiyetçi gelişmeye karşılık, İngiltere'de Parla-

4 J. H. Hexter, 'The birth of modern freedom', *Times Literray Supplement*, 21 Ocak 1983, s.51.

mento'nun kendisi, birleştirici bir çatı altında toplanan kişilerden oluşan birleşik bir lider haline gelmişti.[5]

Fakat bu benzetme de ancak kısmen doğrudur. Çünkü 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz Parlamentosu, muhalefeti meşru kılarak bambaşka bir özellik daha kazanmıştır. Bu özel gelişmenin sonucu olarak, pek çok değişimin yanı sıra, farklı sıralarda oturma gibi yeni bir düzenleme daha ortaya çıkmıştır:

> Yaklaşık olarak 1750'lerden itibaren, hükümeti destekleyen grubun, hazine heyetinin bulunduğu sıraların arkasında, muhalefetin ise bu sıraların önünde durması bir âdet haline gelmiştir. Yine de, kabinenin yerleşme düzenindeki tümden değişikliği ve bununla birlikte Avam Kamarası'nın oturma düzenindeki değişikliği görmek için 1783 yılına gelinmesi gerekecekti. Kamarada oluşturulan bu bölünme Parlamento kongresiyle kurumsallaşmış oldu. Bundan böyle hükümeti eleştirme ve denetleme görevini, bir bütün olarak Parlamento değil, onun içinde yer alan muhalefet üstlenmişti.[6]

Artık muhalefet kurumsallaşmış; politika oluşturma eylemi, herkesin üzerinde ve hiç kimsenin karşı koyamayacağı bir iktidar anlayışını temsil etmekten çıkarak, eşit güçlere sahip olmasalar da güçlerini arttırmak için meşru ve olgun bir tutumla birbiriyle çekişen iki görüş organının açık uçlu ve koşullu ilişkilerini yansıtır olmuş ve tüm bunlar resmî olarak kabul edilmişti. Hiçbir şey, mutlakiyetteki o her şeyin merkezi olma iddiasını bu kadar etkili biçimde çürütemez. Dahası, meşruti/'*constitutional*'* teriminin, her kullanıldığında yankılanan bir diğer önemli anlamında da, politika oluşturmaya yönelik çekişmelerin hem meşru hem de verimli olduğu varsayımı vardır; ancak

---

5 E. W. Böckenförde, 'La pace di Westphalia e il diritto d'alleanza dei ceti dell'Impero': *Lo stato moderno*, E. Rotelli ve P. Schiera, ed., Mulino, Bolonya, 1974, c.3, s.330 v.d.

6 H. K. Kluxen, 'Die geistesgeschicthlichen Grundlagen de englischen Parlamentarismus: *Parlamentarismus*, K. Kluxen, ed., Kiepenheuer, Köln, 1967, s.103.

(*) 'Constitution' sözcüğünün kökeninde, 'constitute' sözcüğünde olduğu gibi ve 'co-' (birlikte) önekinin de belirttiği üzere, birbiriyle ilgili bölümlerin biraraya gelmesi, bir bütün oluşturması anlamı vardır. Yazar bu anlam bağından söz etmektedir. 'Constitutional' sözcüğü ise bu bağlamda 'meşrutiyet' olarak çevrilmiştir – ç.n.

bu çekişmeye giren tarafların, 'oyunun kuralları'na göre hareket etmeleri şarttır.

18. yüzyıl İngilteresinde oynanan bu politika oyununda, Avam Kamarası'nın üyelerinin seçilmesine ve dolaylı olarak parlamento çoğunluklarının oluşturulmasına ve daha da dolaylı olarak Kabinenin oluşturulmasına ilişkin kurallar açık olduğu kadar çelişkiliydi de. Bir yanda, seçmen kitlesi çok küçüktü, büyüklüğü ve kapsamı köyden kente, ilçeden ilçeye farklılık gösteriyordu ve seçilmeyi amaçlayan adaylar oldukça hileli yöntemlere baş vurabiliyordu.[7] Diğer tarafta ise, kamusal alandaki diğer faaliyetlerle (toplantı, dernek kurma, imza toplama hakkı; serbest basın) birlikte, bu seçme ve seçilme süreci, küçük ama giderek büyüyen ve her geçen gün daha bilgili, eleştirel ve kendine güvenli bir hale gelen kamu ile 'Şanlı Devrim'den sonra İngiliz rejiminde egemenlik kurmaya başlayan Parlamento arasında bir bağ kurulmasını sağlamıştı. Westminster seçim bölgelerinde 'içeridekiler' ile 'dışarıdakiler' arasında kurulan bu ilişki, diğer bölgelere de yansımalıydı.

Bu açıdan, 18. yüzyıl entelektüellerinin kafasında, İngiliz rejimi yalnızca meşruti değil temsili hükümetin de ifadesi oldu. *Encyclopédie* için bir giriş yazarken, Diderot'nun aklında muhtemelen İngiltere vardı; rejimin bu iki özelliğini birbiriyle ilişkilendirerek temsilcileri 'seçilmiş yurttaşlar' olarak tanımlamış ve bunların 'meşruti (*tempéré*[*]) bir hükümet dahilinde güçlerini toplumdan aldıklarını, halk adına konuştuklarını, halkın çıkarlarını koruduklarını, yönetimin içinde yer alarak baskıyı engellediklerini' belirtmiştir.

Yine de, temsili hükümetin doğuşuna yol açan nedenler açısından, 18. yüzyılın ikinci yarısındaki Amerikan ve Fransız devrimleri, söz konusu dönemdeki (1830'lardaki seçme ve seçilme reformlarına kadar) İngiliz meşrutiyetinden çok daha etkili bir itici güç olmuştur. Amerikan ve Fransız devrimlerinde, devrimin meşrutiyetle ilgili sonuçları, seçme ve seçilme işlemine, seçmenlerin tamamının (Birleşik Dev-

---

7 Bkz. örneğin, E. Halévy, *History of the English people of the nineteenth century*, Barnes & Nob le, New York, 1934, c.1.

(*) Tempéré (Fr): Ilımlı – ç.n.

letler halkı, Fransız ulusu) siyasal tercihlerinin düzenli aralıklarla (ve resmî olarak) bir yasama organına iletilme biçimi olarak bakılmasını sağlamıştır.

Düzenli aralıklarla yapılan seçimler birbiriyle örtüşen iki amaç açısından büyük önem taşıyordu. İlk olarak, seçimle ilgili organların kompozisyonu (ve bu kadar doğrudan olmasa da politikanın yönü), o seçim bölgesindeki tercihlerin dağılımındaki değişikliklere uyarlanıyordu. İkinci olarak, seçim bölgelerindekiler, desteklerini ifade etme ya da geri çekme yoluyla, temsilcilerin halkın çıkarları doğrultusunda hareket edip etmediklerini kontrol edebiliyordu.

Her iki şekilde de, seçimlerin düzenli aralıklarla yapılması, açık uçlu ve koşullu politika yapmanın kabul edildiği anlamı taşıyordu. Bu durum, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, İngiliz Parlamentosu'nda muhalefetin kurumsallaşması örneğinde de açıkça görülebiliyordu. Artık politika geniş ölçüde (doğrudan ya da dolaylı olarak), rekabet oyununa katılan, karşı görüşleri savunan, ortak ayarlamalar yapan veya uzlaşmalara varan ve içeriği değişebilen bir meclisin müzakerelerine göre belirleniyordu.

II. LİBERAL DEVLET

Yine de politikaların tamamı sadece bu oyunlarla belirlenmiyordu. Modern devletin gelişim süreci içinde 19. yüzyıldaki ilerlemesiyle dikkat çeken temsili hükümet sistemi, seçim yasaları koyan meclisler de dahil olmak üzere, devlet organlarının faaliyetlerine belirgin sınırlar koyarak, önceki meşrutiyetin mutlakiyet karşıtı mirasını kararlı bir biçimde destekliyordu.

Britanya'da böyle bir eylemin geçerlilik kazanabilmesi, yaygın gelenek ve göreneklerle belirlenmiş koşulların dikkate alınmasını gerektiriyordu. Öteki ülkelerde ise, bu tür koşullar yazılı anayasalar haline getirildi ve çeşitli 'insan ve yurttaş hakları' belirlendi; bunların ihlal edilemeyeceğinin altı çizilerek herkese ilan edildi. Dahası, idari faaliyetlerin yasama organlarınca onaylanması kararlaştırıldı.

Bu şekilde, yurttaşların yasama organlarının bileşimini düzenli

aralıklarla belirleyebilmelerini sağlayan seçme ve seçilme işlemi, yasaların içeriğini etkiliyor ve bu etki devlet yetkililerinin faaliyetlerine de yansıyordu. Hatta, mutlakiyetçi ya da yarı mutlakiyetçi hükümdarların çabalarıyla oluşturulmuş olan ve geleneksel olarak krala bağlılıklarıyla tanınan ordu gibi kurumlar da, ister istemez bu yasama organlarını tanımak zorunda kaldılar; çünkü, ordunun tüm masrafları yasalarla belirlenen vergiler yoluyla karşılanıyor ve yasama organlarının oylarıyla belirleniyordu.

Artık tüm devlet mekanizmasının hukuk temelinde işlemesi ve denetlenmesi gerekiyordu. Yine de, bu mekanizmayı harekete geçiren, uluslararası ilişkilerin ve özellikle savaşla ilgili olan ve ülke içindeki kamu düzenini tehdit eden ivedi durumlara ilişkin eylemlerin, yasal bir boşlukta kaçınılmaz olarak alınması gereken rastlantısal kararların sonucu olması gereği de kabul edilmekteydi.

Elbette, yasama faaliyetinin kendisinde de rastlantısal yönler yok değildi; çünkü yasama devletin egemen ve dolayısıyla koşulsuz iradesini ifade etmekteydi. Oysa yasama faaliyeti, daha önce gördüğümüz gibi, prosedür kuralları ve ihlal edilemez haklar gibi yasal sınırlarla çevriliydi. Bazı devletlerde, bu iki sınırlamanın ilgili makamlar tarafından gözetilip gözetilmediği özel mahkemeler kurularak doğrulanıyordu.

Tarihsel olarak, siyasal düzenlemelere yönelik bu büyük meşrutileştirme hareketi, 19. yüzyılın ortaları ve sonlarında liberal devletlerle doruğa ulaşmıştı. Bu sürecinin önderleri halk, seçmen ve yasama meclisleriydi ve bunlar zamanla kralın ve onun etrafında örülen kurallar sisteminin direnişini kırmayı başardılar. Ancak bu sisteme dahil olanlar da bu sürece eksiksiz muhalefet etmiş değildi. Örneğin, Napolyon'un yendiği Prusya devletinde, askerî ve mali alanlarda idarenin üst kademelerine adamlar yerleştiren *Junkertum* *, bazıları liberal sayılabilecek reformların yasalaştırılmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Daha genel anlamda, devletin meşrutiyete geçmesi pek çok idareciye göre idari işlemlerin planlanması ve mantıklı kılınması için en

(*) Prusya'da genç lord ya da soylular, bir tür 'ağa' sınıfı – ç.n.

geçerli yoldu. Az önce sözünü ettiğim gibi, hukuk dili teknik anlamda açıklayıcı, kültürel anlamda ayrıntılı bir idari söylemin tüm farklı bileşenlerinin kodlandığı meşru bir dil ortamı olarak kendini göstermeye başladı: Genel direktifler, koşulların değerlendirilmesi, belli durumlara özgü kararlar, yetki kullanımı ve emsal gösterme, ikinci düzeydeki memurlara verilen talimatlar, ilgili taraflardan gelen itirazlar, itiraz durumunda yapılacak yasal işlemler, vs.

Dahası, mevkiler ve yasalar biçiminde ortaya çıkan modern 'pozitif' hukuk, son derece esnek ve açık uçlu bir yetki aracıydı: İdarecilere sürekli yeni görevler verebiliyor, onlara daha fazla yetki ve kaynakla donatabiliyordu. Meşrutiyetçiliğin idari alandaki bu avantajları, memurlar için iyi bir değiş tokuş sayılırdı: Kişisel karar verme serbestliklerini büyük ölçüde yitirmişlerdi ama artık faaliyetlerinin temelinde hükümdarın iradesi ya da üstlerinin arzuları değil, hukuk kuralları yatıyordu.

Başta küçük ve yeni bir toplumsal grup olan bu eğitimli idareciler, geleneksel olarak siyasal ve idari görevlerin çoğunu icra eden soylular ve ekonomik hakimiyetlerini giderek daha da arttırarak yükselen girişimci burjuvazi karşısında önceleri makamları açısından biraz huzursuzluk duyuyorlardı. Kendilerini yeni bir mesleğin uygulayıcıları olarak kabul ettirmeleri ve eskilerin sahip olduğu ekonomik ve makam ayrıcalıklarının bir kısmını talep etmeleri yararlarına bir durumdu. Hukuk bilgisinin üniversitelerde (geleneksel meslek edinme zemini) edinilmesi ve dereceli olarak sertifika verilmesi ve idari faaliyetlerinin karşılığının ürettikleri ürün ve hizmet karşılığı olarak pazardan değil de vergilendirme yoluyla finanse edilmesi gerektiği ilkesi de idarecilerin yararına olan durumlardı.

Daha önce söylediğim gibi, başta oldukça küçük olan bu grubun bakış açısına göre avantajlı bir diğer durum da, sayılarının sürekli artacağının belli olmasıydı. Zira, devletin idari faaliyetlerinin daha da genişleyeceğini kestirmek zor değildi; ayrıca, idari makamların veraset yoluyla elde edilmesi dönemi sona erdiği için, belli niteliklere sahip kişilerin giremediği görevlere artık çok sayıda birey talip olabiliyordu. Söz konusu olgunun sözünü ettiğimiz bu ikinci yönü, bunu

Fransız Devriminin doğrudan etkisi olarak gören Hyppolite Taine'nin *Le régime moderne* isimli kitabının bir bölümünde çok açık biçimde tanımlanmıştır:

> Kurucu Meclis'in kararları, en yükseklere çıkan yolları –daha doğrusu bütün yolları– herkese açar. Siyasal, idari, bölgesel, ruhban, adli veya mali üst düzey ve nüfuzlu tüm personel derhal makamlarından atılır ve yerlerine buralarda çalışabileceğine güvenen ve bunu isteyenler getirilir. Eskiden önemsenen zenginlik, eğitim, kıdem, terbiye, ahlak ya da görgü gibi doğuştan gelen özelliklerin artık geçersiz olduğu ilan edilir, aksi halde bu niteliklerde birilerini aramak terfileri yavaşlatacak ve sınırlayacaktır. Kimseden teminat alınmaz, kimseden referans istenmez; Fransız halkının tümü bu görevler için uygundur... Sonuç olarak, hükümetin tüm dallarında, tüm yetki organlarında, tüm kurumlarda idare yeni personelin elindedir.[8]

Yine de, devlet idaresi ve personel atamalarındaki yeni özelliklere rağmen, 19. yüzyıldaki liberal, anayasal ve temsili devletin yönetim biçiminin, önceki dönemden ne kadar farklı olursa olsun hâlâ mutlakiyetçi kaldığını unutmamalıyız. Max Weber, siyasal temsili sistemin modern biçiminin analizinde bu noktayı tüm netliğiyle ortaya koyarken bu sistemi "serbest" olarak tanımlar; çünkü seçmenler (zümre rejiminde bazen yapabildikleri gibi) temsilcileri bağlayıcı talimatlar veremezler; bunun anlamı, seçmenin karşısında temsilcinin bir '*hizmetkâr*' (Diener) değil, bir '*hükümdar*' (Herr) olduğudur.[9]

Gerçekçi bir bakışla, seçme ve seçilme süreci yöneteni ortadan kaldıran ya da kendi kendini yönetmeyi sağlayan bir yol olarak değil de, yönetenleri seçmenin başka bir yolu olarak (çünkü, bir kez daha söyleyelim, bu açık uçlu ve pek netlik taşımayan bir yoldur) yorumlanacak olursa, şu sorular önem kazanır: Kimlerin oy hakkı olacak ve kimler seçilebilir? 19. yüzyılda bu sorulara verilen en yaygın cevap (ay-

8 H. Taine, *Le Régime moderne*, Hachette, Paris 1909, c.1, s.319.

9 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellscahft*, 5. baskı, Mohr (Siebeck), Tubingen, 1976, s.173. İngilizce çevirisi: *Economy and Society*, Bedminstrer, Totowa, NJ, 1968, s.295.

nı zamanda liberal cevap), daha önce sözünü ettiğimiz gibi Diderot tarafından *Encyclopédia*'da belirtilmiştir:

> Eğer uyruklar seslerini ayaklanma yapmadan duyurmak istiyorlarsa, bunu temsilciler yoluyla yapabilirler; yani, diğerlerinden daha aydın, tartışılan meselelere daha yakın ilgi gösteren, mülk sahibi olmalarından dolayı anayurduna daha bağlı, bulundukları mevki nedeniyle devletin ihtiyaçlarını daha iyi gören ve dolayısıyla bunu çözecek çareleri bilen yurttaşların temsilci olması uygundur (Poggi çevirisinden).

Fakat Diderot, aynı metnin başka bir noktasında aynı konuya daha incelikli bir biçimde değinmiştir: "C'est la proprieté qui fait le citoyen".* 19. yüzyıl Avrupa (Amerikan değil) liberal devletinde, seçme ve seçilme hakkı, gereken miktarda mal mülke sahip olan veya belli bir düzeye kadar eğitim görmüş (bu da genellikle maddi avantaja dönüştürülen bir koşuldu), yetişkin erkeklere tanınan bir imtiyazdı. Sonuç olarak, normalde zaten kendilerine hak tanınmayan kadınlara ek olarak, yetişkin erkek nüfusunun büyük bir kısmı da bu haktan faydalanamıyordu.

Bu oranın ne olduğu sorusuna verilecek cevap tarihsel olarak farklılık gösterecektir. Fakat evrensel (erkek) oy kullanma hakkı ile sahneye çıkarılan demokrasiyle birlikte (terimin bir karşılığından yola çıkarsak), gereklilik olarak öne sürülen mal mülk ve eğitim eşiğinin yavaş yavaş alçalma eğilimi içine girdiği açıktır.

Fakat bu noktaya kadar, oy kullanma hakkı verilen nüfusun oranındaki ülkeden ülkeye ya da dönemden döneme değişen bu farklar, nüfusun ekonomik ve toplumsal açıdan üstün olma vasfı taşıyan bölümünün oy kullanma hakkının kısıtlanmasının ne anlama geldiğini görmemize engel olur. Dilbilimsel olarak sakil dursa da 'tek sınıflı devlet' [mono-class state][10] adıyla ortaya çıkan siyasal sistemin yarar-

(*) (Fr). Yurttaşı yurttaş yapan mülkiyettir – ç.n.

10 Bkz. M.S. Giannini, *Pubblico potere: Stato e amministrazioni pubbliche*, Mulino, Bolonya, 1986, s.134.

larından bazıları da, söz konusu düzenlemelerin hakkaniyetten uzak ve ayrıcalık gözetici özelliklerini ve bunlardan faydalanan bireylerin bir sınıf oluşturma eğilimine girdiklerini gözler önüne sermesidir.

Sınıf, alenen tanınan ve hukuki açıdan farklı bir statüye sahip (*ancien régime*'deki zümreler gibi) ortak bir grup değil, fiilen belli kaynakları ve çıkarları paylaşan çoğunluk tarafından oluşturulan kolektif bir oluşumdur. Alman ekonomi tarihçisi Sombart aradaki farkı şöyle anlatır: "Eskiden 'Kimsiniz?' diye sorulduğunda ve cevap 'Güçlü bir adam' olduğunda, bu zengin bir adam olduğunuz anlamına da gelirdi. Şimdi ise, 'Kimsiniz?' diye sorulduğunda ve cevap 'Zengin bir adam' olduğunda, bu güçlü bir adan olduğunuz anlamına geliyor." Bir kuşak sonrasının hukukçu ve siyaset bilimcisi Hermann Heller, Alman deneyiminden yola çıkarak bu farkı biraz daha ayrıntılı hale getirmiştir:

> Toplum, hukuki olarak artık diğerlerinden farklı bir katmanlaşma oluşturmuş ve ekonomik, yasal ve kültürel olarak istikrarlı bir yapılanma geçirmiş yerleşik statü farklılıkları üzerine kurulmuştu. Tüm karşıtlıklara ve süregelen mücadelelere rağmen, zümrelerin hiyerarşisinin siyasal önemi üzerinde fikir birliğine varılamamıştı. Fakat bu toplumsal düzenleme biçimi, Baron van Stein tarafından liberal reformlarla sonsuza dek yok edilmeden çok daha önce Prusya'da yok olmaya yüz tutmuştu.
>
> Bu noktadan itibaren, statüsüne bakılmaksızın herkes, soylulara, kiliseye veya köylülere ait arazileri mülk edinebilir veya iş kurabilirdi. Kişi ve mülkiyet özgürlüğü, sözleşme özgürlüğü, ikamet özgürlüğü gibi özgürlükler, ticaretin gruplar tarafından idare edildiği eski düzenin son kalıntılarını da ortadan kaldırarak, kentlerin büyümesini sağladı ve gelişmiş bir burjuvazinin hukuki temellerini attı. Fakat zümrelerde olduğunun tersine, sınıf hakimiyeti hukuki eşitlik temelleri varsayıyordu: Yani, veraseti esas almasına karşın, ekonomik eşitsizlik temeline dayanmıyordu. Sınıfta zümrenin kapalılığı yoktur... Sınıf hakimiyeti nihayetinde taşınabilir sermayeye sahip olmaya dayanır; taşınabilir sermayenin belli bir insan grubunun tasarrufunda olması ise, doğası gereği, sürekli değildir. Bu nedenle, burjuva toplumunun ayırıcı özelliği, açık uçlu karşıtlıklara

> ve sürekli değişen ekonomik menfaatlerin birbiriyle çakışmasına sahne olmasıdır (Poggi çevirisinden).[11]

Diyebiliriz ki, 19. yüzyıl Batısının meşrutiyetçi ve liberal devleti, kapitalist ekonomiyle sistematik bir bütünlük içindeydi. Üretim ve servet dağılımı, öncelikle, sahip olduğu işgücünü üretime dönüştürerek kar elde etmeyi hedefleyen bağımsız ve kendine odaklı birimlerin pazarda etkileşime girmeleri yoluyla gerçekleşiyordu. Bu sistemin birincil siyasal gerekliliği olumsuz bir noktada toplanıyordu: Kamu güçleri, piyasaların özerk işleyişi üzerindeki tüm engelleri kaldırmalıdır. Fakat bu gerekliliği karşılamak demek devletin bir dizi pozitif ve güç gerektiren uygulamalara girmesi demekti. Bunlar, endüstrileşmek için gereken fiziksel ve kurumsal altyapıların (karayolları ve demiryolları, geniş çaplı arazi ölçüm sistemleri, okur yazarlığın yayılması) geliştirilmesinden başlayıp giderek büyüyen, hareketli ve kentleşmekte olan bir nüfusun yol açtığı sorunlarla başa çıkabilmek için alınacak yasal ve polisiye tedbirlere, denizaşırı sömürgeler bulmaya kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılıyordu.[12]

Bu uygulamaların çoğu toplumun bir bölümünü diğerlerinden daha fazla kayırdığından, potansiyel bölücü etkileri, devletin dayattığı faaliyetlere uyum gösterme fikri teşvik edilerek daha kapsamlı bir açıklamayla bir ölçüye kadar yumuşatılıyordu. Yerleşik siyasal elitler, devleti daha geniş ve kapsamlı bir kimliğin, yani ulusun siyasal çıkarlarını hedefleyen ve aktif olarak koruyan bir yapı olarak nitelemeyi tercih ettiler.[13] Bu özellikler, devletin mutlak temeli olarak belirtildi ve devlet kimi zaman egemenliğin koruyucusu olarak algılandı.

Mantıken, bu entelektüel yapılar ideolojik bir hedefe bağlanabilir ve 19. yüzyıl (ve 20. yüzyıl) sürecinde ortaya çıkan milliyetçilik inancına yönelik sonuçlar kınanabilir. Fakat inanç, ancak inanılabilir

---

11 H. Heller, *Staaslehre* 3. baskı, Sijthoff, Leiden, 1964, s.114-15.

12 C. White, *Russia and America: The Roots of divergence*, Ccroom Helm, Londra, 1987, s.130.

13 F. Rossolino, Nazione içinde, *Dizionario di Politica*, N. Bobbio, N. Matteuci ve G. Pasquino, ed., 2. baskı, UTET, Turin, 1983, s.701-5.

olduğu ölçüde iyi ya da kötü sonuçlar doğurabilir. Dolayısıyla, 19. yüzyılın ortalarındaki ve sonlarındaki millet fikrinin ve milliyetçi inancın inanılırlığının, önceden hesaplanmış olmadığı ve devlet ve toplum arasındaki (bu bölümün başında sözünü ettiğim) ilişkinin tersine dönmesinin geciktirilmiş sonucu olduğu düşünülebilir.

III. LİBERAL DEMOKRASİ

İlk olarak orta sınıflar (bazı bölümleri) tarafından talep edilmiş olan siyasetin meşrutileştirilmesi olgusu, daha sonraları diğer toplumsal gruplara da yaramaya başladı. Çünkü kamusal alan giderek büyüyor ve güçleniyordu. Kentleşme, endüstrileşme, okur yazarlığın artması ve iletişimin artık yüz yüze olmayı gerektirmeyecek biçimde gelişmesi sayesinde, gittikçe daha fazla sayıda insan ev ve iş yaşamı dışında da birbiriyle temas kuruyor ve ortak menfaatler keşfediyordu. Dahası, bu menfaatlerini kendileri gibi insanlara iletebilmek için, meşruti yönetimin sağladığı konuşma, toplanma, dernekleşme türü özgürlüklerden faydalanabiliyorlardı. Sonuç olarak, bu opluluklar kendilerini etkileyen kamu politikalarını meşru olarak gözlemlemeye ve yorum yapmaya başladılar. Artık bunlardan sorumlu olan yetkilileri ya da bunlara muhalefet eden grupları destekleyip desteklememeye karar verebiliyor ve bu şekilde daha sonra çizilecek politikaları biçimlendirebiliyorlardı.

Böylece, meşruti ve liberal rejimler bağlamında gelişen, ekonomik ve toplumsal modernizasyonla birlikte sayıları giderek artan halk kitleleri, siyasal meselelere katılan, duyarlı ve talepkar bir toplum oluşturmaya başladı. Oy kullanma hakkının sınırlandırılması olgusu bu tür rejimlerin bir özelliğiydi, ama sınırlamalar giderek azalmaya başladı ve sonunda tamamen ortadan kalkma noktasına geldi. Her ne kadar liberal ve meşruti düzenin diğer özelliklerinin yerini tamamen almış olmasa da, bu süreci 'demokratikleşme' süreci, ortaya çıkan siyasal düzenlemeleri de 'liberal-demokratik' düzenlemeler olarak adlandırabiliriz.

Bugünün Batılı rejimleri liberal-demokratik devletin farklılaşmış biçimleri olarak nitelendirilebilir. Bu konuyu bu kitabın daha sonraki bölümlerine bırakacağız ama birkaç genel özelliğinden söz edebiliriz.

Oy kullanma hakkının giderek evrenselleşmesi seçmenlerin sayısında çok büyük bir artışa yol açtı ve buna bağlı olarak siyasal süreçler baştan aşağı değişti. Devletin gelişimi bağlamında, liberal aşamadan demokratik aşamaya geçişin niteliğini ve niceliğini belirleyen değişiklik tiplerini üçe ayırabiliriz: Siyasal personelin kompozisyonuyla ilgili değişimler; özellikle seçimler olmak üzere siyasal oluşumların işleyiş tarzını etkileyen değişimler; bu oluşumların gündemine, yani devlet eyleminin asıl repertuarına ilişkin değişimler. Şimdi aynı sırayla bu değişimleri kısaca gözden geçirelim:

1) Politikaya giren kitlelerin sayısı arttıkça, bunların yeni siyasal organlar ve örgütlü partilerle geliştirilip yönetilmesi kaçınılmazdı. Bu partileri, yeni bir tür siyasal personel, yani siyasal girişimciler yarattı ve yönlendirdi. Bu personel, seçim ve örgütlenme konusundaki başarılarıyla, önemli devlet kurumlarına (seçimle ilgili yasama organlarından başlayarak) nüfuz ettiler. Bu kişiler, temsilci organlar içindeki siyasal süreçlerin önderleri ve toplumun önde gelenleri olan mal mülk sahibi ve (o kadar sık olmasa da) kültürlü kişilerden farklıydılar. Değişim içindeki bu insanlar siyaset *için* yaşamıyor olsalar da ekonomik durumları ve statüleri gereği (bunlar bazen proleter ya da alt sınıftan gelen kişiler olabildiği gibi, meslekleri gereği küçük burjuvaziden gelen kişiler de olabiliyordu) siyasetle *birlikte* yaşamaya zorlanmışlardı.[14]

Bu durumda, Taine'nin yukarıda sözü edilen yorumlarından yola çıkacak olursak, demokratikleşme süreci, Fransa'da *ancien régime*'in yıkılmasıyla dizginlerinden kurtulmuş, açgözlü, sabırsız ve sınır tanımaz nüfuz ve menfaat arayışını daha da uzatmıştır. Bu arayış, eskiden yalnızca iyi bir aileden gelenlerin hakkı olan resmî makamlar için yarışa girme biçimini almakla kalmamış, kalabalıklar içindeki belli grupların çıkarları doğrultusunda çalışan örgütler kurma ve yönetme yolunda bir yarış da başlatmıştı. Bu tür örgütler bu kalabalıklara da oy kullanma hakkı verilmesi için uğraşıyorlardı; sonuç olarak seçimle işbaşına gelmiş makamlarda kendilerini temsil edecek adaylar çıkaracaklardı.

14 Max Weber, 'Politics as a vocation', *From Max Weber: Essays in sociology* içinde, H. Gerth ve C. W. Mills, ed., Oxford University Press.

Fakat bu yorum da tek başına her şeyi açıklamıyor. Yeni siyasal personelin, kişisel hırslar, adalet idealleri ve var olan düzene getirdikleri entelektüel eleştiriler gibi noktalarda ne ölçüye kadar etkilendiklerini ya görmezlikten geliyor ya da küçümsüyor. Daha da önemlisi, motivasyonları ve entelektüel ufukları ne olursa olsun, bu örgütlü ve parlamenter parti liderleri, eski gelenekler yüzünden bir zamanlar siyasal sürecin dışında tutulan ya da süregelmekte olan endüstrileşme, kentleşme ve proleterleşme süreçlerinin ön plana çıkarttığı toplumsal grupları temsil ediyordu.

2) Böylece (ikinci önemli değişim olarak) büyük partiler liberal yapının merkezindeki seçici organlar ve yasama organlarına girdi; işleyiş tarzları da buna bağlı olarak değişmiş oldu. En önemlisi, üyeler daha geniş, tutarlı, iradeli ve genellikle birbirine ters düşen gruplaşmalar oluşturmaya başladılar. Bu nedenle, yasama organları, farklı düşünen üyelerin açık tartışmalarda birbirlerine hitap ettiği, birbirlerinin görüşlerini değiştirmeye ya da kararsız üyelere kendi fikirlerini kabul ettirmeye çalıştığı bir ortam olma işlevini yitirmeye başladı. Bu süreç, yeni görüş gruplarının ortaya çıkmasına ve yeni politikalar çizilmesine neden olacaktı.

Değişen bu koşullarda, politika biçimlendirme süreçlerinin kahramanları örgütlü partilerdir. Bunlar, önceden belirlenmiş ideolojilere ve platformlara bağlı, liderleri tarafından sıkı kontrol altında tutulan ve bireysel olarak seçilmiş temsilcilerin karar verme özgürlüklerine sıcak bakmayan örgütlü partilerdir. Bu partiler normalde birbirleriyle yasama organlarında katı biçimlenmiş gruplar olarak karşı karşıya gelirler ve kendi liderlerinin koyduğu koşullarla göre karşılıklı etkileşimde bulunurlar. Bu nedenle yalnızca kendi dahili süreçleriyle ilgili kararların alındığı özerk ortamlar olmaktan çıkmışlardır.

3) Son olarak, yasama sürecindeki gündemler giderek daha değişik bir biçim almaya başladı. Artık eskiden temsil edilemeyen toplumsal grupların taleplerine yönelik ve onların şartlarına uygun yeni sorumluluklar belirleniyor, devletin kaynaklarını harcayacağı yeni yollar çiziliyordu. Şematik olarak ifade edecek olursak; eskiden temsilci-

liği tekelleştirmiş olan grupların siyasal amaçları devletin eylemlerini sınırlamaya yönelikti, böylece piyasa süreçlerindeki özerklik ve hareket alanı büyütülebiliyordu. Biraz daha açıklayalım: O dönemde, devlet etkinliklerinin somut bir içeriğinin olması ve istikrarlı, görece sınırlı politikalardan oluşması hedeflenmişti. Fakat oy kullanma hakkının yayılmasıyla, özerk olarak işlevlerini yürüten piyasalarda risk altına girmeyen gruplar da meşru siyasal nüfuz sahibi olmaya başlamıştı. Bunlar genellikle piyasaların kıyılarında sallantıda kalmış, ekonomik bir çıkış yapmaya çalışan *petit bourgeois* (küçük burjuva) statüsündeki gruplar, ya da varoluşu tamamen piyasaya bağlı fakat sermayesi olmadığı için bu durumdan rahatsızlık duyan bir sınıf olan endüstriyel işçi sınıfını oluşturan gruplardı.

Devletin kısıtlı politika repertuarı içinden yaptığı seçimleri etkilemek bu grupların hiçbirinin ilgi alanına girmiyordu. Her zaman doğrudan doğruya bu şekilde ifade edilmese de, en azından sürekli olarak ima ettikleri siyasal tercihleri, bu repertuarın sistematik olarak genişletilmesi ve böylece devletin piyasalar üzerindeki etkisinin giderek büyütülmesi yönündeydi.

Eğer (az ya da çok doğrudan doğruya) demokratikleşmeye ilişkin değişimlerin boyutu bu ise, bunun sonucu olarak ortaya çıkan siyasal ortamı anlatabilmek için neden *liberal* demokrasiden söz ediyoruz? Nedeni, onunla bir önceki, yani liberal ortam arasındaki iki adet süreklilik unsurudur. Her şeyden önce, kitlelerin politikaya dahil olmasını örgütleyen partiler, liberal politikanın birtakım önemli kurumsal miraslarına saygı göstermişlerdir. Kamusal alana ait kurumları buldukları gibi kullanmışlar ve korumuşlardır; siyasal karar alma süreçlerinde halkın katılımının en yüksek noktaya ulaştırılması yönünde ısrar etmek yerine temsilcilik ilkesinin geçerliliğine inanmışlardır; devlet organları arasındaki güç paylaşımı ilkesine karşı çıkmamışlardır; ve devletin idari mekanizmalarını güçlendirip büyütürken bürokratik model üzerinde değişiklik yapmamışlardır.

İkinci olarak, işçi sınıfı dahil, demokrasiyle birlikte siyasal bir ses kazanmış tüm büyük toplumsal güçler, özel sermayenin evrimleş-

mekte olan endüstriyel ekonominin ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan sınıf oluşumlarının odak noktası olmasını temel anlamda kabul etmişler ve etkilerini bastırmak yerine, siyasal hareketlerle değiştirme ya da yumuşatma yoluna gitmişlerdir. Bunun bir nedeni de şudur: Bunun tersini yapmak, sermaye ve piyasalara meydan okumak, toplumsal kurumlara ve kültürel değerlere karşı çıkmak, hatta devlete kafa tutmak olacaktır. Oysa, devletin önde gelen elit tabakası girişimci burjuvaziyle sıkı sınıf bağları içindedir ve tarihsel olarak (ve bu nedenle, kanımca koşullu olarak)[15] modern kapitalizme paralel, onunla müttefik bir çizgide gelişmiştir.

İşçi sınıfı partilerinin, dört dörtlük bir sosyalizasyonu ve ekonomide kolektivizasyonu gerçekten amaçlayıp amaçlamadıkları elbette bir tartışma konusudur, ama bunun geçerliliğine burada değinmeyeceğim. Belki bu konuya, işçi sınıfının taleplerinde böyle bir sosyalizasyon veya kolektivizasyon olup olmadığı şeklinde değinilebilir; bu talepler tamamen karşılansaydı kapitalist menfaatler ülke ekonomilerinden çıkarılır, endüstrileşmenin önü kesilebilir ya da en azından farklı kurumsal temellere oturtulabilirdi. Fakat, bilindiği gibi, Batı ülkelerinde bunların hiçbiri olmamıştır. Batıda olan şuydu: Talepler, endüstrileşme ve kapitalizmin gelişmesinin sürdürülebileceği siyasal ortamı değiştirmeye yetecek kadar karşılanmıştı. Asıl değişim, yine söylüyorum, devlet eyleminin odaklanacağı toplumsal menfaatlerin kapsamının büyük ölçüde genişlemesiydi.

Bu görüşleri kitabın ikinci kısmında daha yakından ele alacağım ama devletin şu ana kadar özetlenmiş öyküsünün, bu bölümün son kısmında ortaya çıkan yeni bir soruya yönelik olarak yeniden özetlenmesi gerekecek. Kendi tarihsel süreçleri içinde, Avrupa devletleri deyince *ne* anlıyoruz?

IV. BİR TOPARLAMA

Başlangıçlarından bu yana devletler öncelikle iki adet örgütlü (ve bazen birbiriyle çakışan) şiddet biçiminin uygulanmasına sahne olmuş-

15 Bkz. böl. 6.

lardır: biri devletler arası ilişkilere yönelik şiddet, diğeri ise nüfusu kontrol altında tutmaya ve devletin düzenini korumaya yönelik şiddet. Bu uygulamalar öncelikle, ordu (ve donanma) kurmak ve kullanmak için daha büyük ve gelişmiş makineler üretmeye, sapkın davranışları önleme ve cezalandırmaya, toplumsal ayaklanmaları bastırmaya yönelikti. Bunu sağlamak için, ekonomik faaliyetler sonucu ortaya çıkan yıllık üretiminin bir kısmının yurttaşlardan alınması gerekiyordu. Bu açıdan, nüfusun kendisi de gelir oluşturmak için kullanılan makinelerden bir tanesiydi. Bu gelirler, ise tekeller, gümrük vergileri, ofis satışları, vergilendirme gibi yöntemlerle oluşturuluyordu.

Tüm bunların arasında, savaş eyleminin kendisi ve savaş hazırlıklarına yönelik çalışmalar her zaman devletin öyküsünün odak noktası olmuştur. Fakat bu nokta devletin öyküsünde *sürekliliğini* korusa da, savaşa yönelik ilgi ve kaygıların *değişken* bir yönü de vardı. En başta bu, devletin mücadele vermesi gereken (ne olursa olsun bir ölçüye kadar) tepeden inme bir karar meselesiydi ve bu savaşların sonuçları kendi doğası gereği belli koşullara bağlıydı. Daha da önemlisi, uzun vadede savaşlar giderek daha büyük düşmanlara karşı ve daha büyük riskler alınarak yapılıyordu. Bir diğer hassas nokta da, savaşa girmenin teknik ve örgütlenmeye yönelik biçimlerinin zaman içinde sürekli değişmekte olmasıydı[16] ve bu değişimler savaşların devlete maliyetini de giderek arttırmaktaydı.

İşte mutlakiyetçi hükümdarların askerî kaynaklarını güçlendirmek ve savaş açmak istedikleri zaman zümreleri buna rıza göstermeye ve işbirliği yapmaya zorlayarak, uyguladıkları kısıtlamaları önce gevşetmelerinin sonra da kaldırmalarının nedeni de budur. Daha önce de dediğim gibi, yine bu nedenle, bazı hükümdarlar daha kapsamlı ve daha etkili 'polislik' faaliyetleri üstlenmişlerdir. Bir başka deyişle, devletin uyruğunun demografik yapısındaki ve vatandaşlar arasındaki mesleki dağılımdaki değişimleri sistematik olarak izleyen teşekküller kurmuşlar; halkın sağlığı ve eğitiminin düzenlenmesi, ekonomik moderni-

16 Bkz. W. H. McNeill, *The Pursuit of power: Technology, armed forces, and society since AD 1000*, Basil Blackwell, Oxford, 1984.

zasyonun başlatılması ve yürütülmesi konularına eğilmeye başlamışlardır. Çünkü halk ne kadar kalabalık, çalışkan, üretken, iyi eğitimli ve mutlu olursa, elde edilen kazanç de o kadar büyük olacak ve dolayısıyla devletin askerî gücü de artacaktı.

Devletin bakış açısından, özellikle de devletin ihtiyaçları açısından bakıldığında, içeriden ve dışarıdan gelecek potansiyel şiddete karşılık mutlakiyetçi devlet biçiminin terk edilmesi, deyim yerindeyse, ödenmeye değer bir bedel gibi görünmüştür. Doğrudur, bu durum kimi geleneksel siyasi elitlerin (bazen kanlı yöntemlerle) bir kenara atılmasını gerektirmiştir; kimi siyasi ve idari elitlerin yürütmedeki özgürlükleri ise yasalar ve kamuoyu baskısıyla ciddi anlamda kısıtlanmıştır. Fakat ekonomide rassonelliğin yükselmesi ve ulusal ekonomilerin ticarileşmesi ve sanayileşmesiyle, devletin merkantilist ekonomi politikalarını ve *Polizeystaat*'ın diğer boyutlarını kaldırmak zorunda kalışı fazlasıyla telafi edilmiştir.

Modernleşmiş ekonomi sürecinin çeşitli aşama ve yönlerinde görülebileceği gibi piyasa tarafından belirlenen ve öncelikle kâr amacına yönelik birtakım vergilerin düzenli ve göze çarpmayan bir şekilde toplanması, bu vergilerin eşsiz bir kaynak olduğunu kanıtlamıştır. Dahası, yurttaşlığa dair ilerici genellemeler, daha pek çok anlamın yanı sıra, mecburi askerî hizmet aracılığıyla devletin çok büyük orduları savaş alanına sürebilmesi anlamına da gelmiştir. Yeni siyasi elitler tarafından ilan edilen milliyetçi idealler, geleneksel iktidar politikalarına gerekçe oluşturmuştur; bu ideallerin en önemli vasıtası olan askerî gücün kurulması da elbette buna dahildir. Son olarak, Spencer'in üzüntüyle, Durkheim'ın da tasvip ederek karşıladığı gibi devlet, gelişiminin liberal aşamalarının çoğunda hep büyümeye devam etmiş, bunu da yasama hükümlerinden oluşan ağını genişleterek ve idari aygıtlarına yeni aracılar ekleyerek gerçekleştirmiştir.

Böylece, devlet eyleminin, tıpkı gelişiminin erken aşamalarında olduğu gibi, kapsamını tutarlı bir şekilde genişletme eğilimi, meşrutiyet ve liberalizmin gelmesiyle fazla kesintiye uğramamıştır. Yine de daha sonraki aşamalarda, yeni bir prensip ortaya çıkarak, devlet eylemi-

nin hangi eski biçimlerinin budanıp ortadan kaldırılacağını ve hangi yeni biçimlerin ekleneceğini belirlemeye başladı: Devlet eylemi burjuvaziye mümkün olduğu kadar çok destek çıkacak, böylece özel mülkiyetin, sözleşme özgürlüğünün ve piyasa özerkliğinin sosyal alandaki etkisini en yüksek noktaya çıkaracaktı. Burjuva kültürünün kamuoyu oluşturmadaki üstünlüğü ve oldukça kısıtlayıcı seçim sistemi bu prensibi iyice sağlama alıyordu.

Bununla birlikte, kitleler iyiden iyiye hareketlilik kazanıp örgütlendikçe; burjuvazinin kültürel hegemonyasını zorlayan koşullarla ilgili kolektif bir anlayış geliştirdikçe ve parlamentoda temsil hakkı kazandıkça, bu prensip ciddi bir baskı altına girmiştir. Toplumsal ve ekonomik işlerin yönetimine müdahale eden devlet biçimleri talep edilir olmuş; böylece devletin, burjuvazinin çıkarlarının tersine, piyasa güçlerinin hareketlerini kısıtlayıp önlemesi beklenmiştir. Yavaş yavaş bu prensibin yeni, kısıtlayıcı ve olumsuz bir biçimi ortaya çıkmaya başlamıştır: Devlet eski ve en çok da yeni hareket biçimleriyle bu talepleri karşılayabilirdi, ama kesin olan bir şey varsa, o da bunu yaparken asla piyasa güçlerini baskı altına almayacağı, piyasa faaliyetlerine ciddi bir zarar vermeyeceğiydi.

"Karşılayabilirdi" demek "karşılayacaktı" demek değildir. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyıl süresince devlet politikalarının bu talepleri ne zaman ve ne ölçüde karşılayıp karşılamadığı bir olumsallık meselesidir. Batı'daki devletleri göz önüne alarak şöyle bir genelleme yapmak yanlış olmayacaktır: Sözü edilen dönem süresince devlet eyleminin kapsamı, burjuvazi *dışındakileri* de ilgilendirecek biçimde artmış, ama piyasa güçlerinin faaliyetleri baskı altına alınmamış, burjuvazinin toplumsal düzenine zarar verilmemiştir. Fakat göreceğimiz gibi 20. yüzyıl, bu son ve kritik kısıtlamanın geçerli olmadığı yeni devlet biçimlerinin oluşmasına da tanıklık etmiştir.

Bu ve diğer gelişmeler kitabın ikinci kısmında daha ayrıntılı ve yakından incelenecektir. Bu arada biz de, bundan sonraki iki bölümde, devletin yapısı, doğuşu ve gelişimi üzerine yürütülen savların yeni değerlendirmelere tabi olduğunu göreceğiz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Devlete İlişkin Tartışmalar: Bir Yorumlama Girişimi

I. MODERN DEVLETİN GELİŞİMİ İYİ BİR ŞEY MİDİR?

Son üç bölümde modern devlette siyasal iktidarın nasıl kurumsallaştığının kavramsal (2. Bölüm) ve şematik bir (2. ve 3. Bölüm) bir değerlendirmesini yaptık. Bu ve bundan sonraki bölümde bu değerlendirmelerin karşısında yer alan görüşler anlatılacak, 5. Bölüm'de devletin kurulmasıyla ilgili süreçlerin genel olarak paylaşılan insani değerler açısından sonuçları değerlendirilecektir. 6. Bölüm'de ise, bu süreçleri sosyolojik olarak üç farklı biçimde açıklamaya girişeceğim. Bu iki amaç birbiriyle bağlantılıdır; bu nedenle bazı tartışmalar her iki bölümde de ele alınacaktır.

Bu bölümdeki tema en kaba biçimde (ünlü yarı şaka İngiltere tarihi *1066 And All That*'den aldığımız ifadeyle) şu soruyla özetlenebilir: "Modern devletin gelişimi iyi bir şey midir?" Her ihtimale karşı, bu sorunun cevabı şöyle olacaktır: "Duruma bağlı." Zira, her şeyden önce öyle insani değerler vardır ki, kurumsallaşıp kurumsallaşmadığı ve nasıl kurumsallaştığı bir yana, bu değerlerin ışığı altında bakıldığında, siyasal iktidar doğası gereği kötüdür. İkinci olarak, bu cevabı bir kenara atsak bile, evrensel olarak paylaşılan ve tartışmasız biçimde geçerli olan bir birleşme noktası yoktur.

Bunu kabul ettikten sonra, modern devletin, siyasal iktidar üretme ve bunu koruma, harekete geçirme, gözlemleme ve denetlemenin tek yolu değil, aynı zamanda en iyi yolu olduğu olgusunu ele alacağım. Mantıksal olarak, azımsanabilir veya hayranlık beslenebilir bir insani koşul olarak siyasal iktidarın bir gereklik mi yoksa bir seçenek mi olduğu ve dolayısıyla vazgeçilebilir olup olmadığı sorusu öncelik taşıyabilir, ama ben bu soruyu sormayacağım.

Devletin Yapabilecekleri: İkinci Dünya Savaşı'ndan Bir Örnek

Bu tartışmayı nispeten yakın tarihten alınan bir olayla örnekleyeceğim. 25 Şubat 1944'te Combined Chiefs of Staff (Birleşik Genelkurmay Başkanları) adı altında toplanan bir grup adam General Eisenhower'a kısa bir direktif vermişti. Direktifin ana hatları şu sözlerden oluşmaktaydı: "Avrupa kıtasına girerek diğer Birleşmiş Milletler üyeleriyle birlikte Almanya'nın kalbini ve silahlı kuvvetlerini yok etmeyi hedef alan operasyonları üstleneceksiniz."* Okuyucular bu şaşırtıcı iletiyle ilgili bazı sorular sormak isteyebilir; örneğin kısalığına ve içeriğinin yapısına rağmen bu ileti neredeyse şiirsel bir metafor da taşımaktadır: Almanya, bir dişi olarak düşünülmektedir ve bir kalbi vardır. Bu ifadenin son bölümün sonunda sorduğum soruyla bağlantısını da merak edebilirler: Avrupa devletleri deyince ne anlıyoruz? Bu direktifin uygulanması sonucu ortaya çıkan olayların boyutu (Müttefiklerin Normandiya Çıkartması ve bunu izleyen siyasal ve askerî olaylar), modern devletin büyük bir tarihsel başarı kazandığını düşündürür (en azından bana böyle düşündürüyor). Gelin bunu, direktifin ardından yaşananlara daha yakından bakarak tartışalım.

Elbette ön planda görünen şeyler, Normandiya'nın işgali ve işgali izleyen mücadele sonucu elde edilen askerî başarıdır. Bir tek insana verilen birkaç satırlık direktifin milyonlarca insanı bu çapta yıkıcı

(*) Kaynak dildeki cümle: "You will enter the Continent of Europe and, in conjunction with other United Nations, undertake operations aimed at the heart of Germany and the destruction of her armed forces" – ç.n.

ve ölümcül bir gayrete sevketmesi, ancak böylesine geniş çaplı, ayrıntılı ve etkili bir askerî organizasyon ile mümkün olabilirdi.

Bu direktifin uygulamaya geçmesinin temelinde, elbette, kendine düşen sorumluluğu yerine getirmeye çalışan bireylerin entelektüel, fiziksel ve ahlaki faaliyetleri vardı. Fakat bu faaliyetin tamamı –nispeten etkin ve yeterli bir biçimde– tek bir merkez tarafından başlatılmış ve denetlenmekteydi; nispeten diyorum, çünkü yetersizliklerden, yanlış anlamalardan, güç fazlası veya eksikliğinden ya da kötü şans yüzünden (karşı tarafın kararlı direnişinden söz etmiyorum bile) mücadelenin pek çok aşamasında kaçınılmaz olarak ortaya çıkan anlaşmazlıklar vardı. Bunların üstesinden gelinebilmesinin tek nedeni, komuta, iletişim ve denetim anlamında, merkezin ileri düzey teknolojiden yararlanabilmesi ve dolayısıyla da hükümet hesabına çalışan araştırmacılardan, istihbarat uzmanlarından başçavuşlara, hatta istihkam ya da topçu neferlerine kadar çeşitli askerî güçleri ve bunların becerilerini harekete geçirebilmesiydi.

Şu da var ki, bu büyüklükte bir askerî başarı ancak belli bir siyasal ortamda mümkün olabilirdi. Çünkü gereken tüm malzeme ve insan kaynakları, modern devlete özgü siyasal bir yapı tarafından, kendi amaçlarına yönelik olarak bir araya getirilmiş ve harekete geçirilmişti. (Kurumsal nitelikleri, özellikle de egemenlik, hukuk, milliyet, bürokratik idare gibi kavramların anlamını değerlendirdiğimizde, modern devletin yapısını ve işleyiş tarzını daha iyi anlayabiliriz)

Kendilerini gerçekçi olarak tanımlayan okuyucular, bu değerlendirmelere aldırmayıp, '*c'est l'argent qui fait la guerre*'* ifadesi üzerinde durabilirler. Bu eski görüşü modern terimlerle ifade edip buradaki konumuza bağlayarak, Normandiya'nın işgalinin ve Müttefiklerin daha sonraki operasyonlarının sonucunun –askerî ifadesiyle, Alman kuvvetlerinin ısrarlı üstünlüğe karşın–[1] Müttefiklerin ekonomisinin (ve elbette Amerikan ekonomisinin) endüstriyel açıdan Almanlara göre daha avantajlı durumda olmasına bağlı olduğunu hatırlatabilirler

(*) C'est l'argent qui fait la guerre: (Fr) "Savaşı yapan paradır" – ç.n.

1 Bkz. M. Hastings, *Victory over Europe: D-Day to VE Day*, Little, Boston, Mass., 1985.

bize. Fakat bu avantajın, vergiler ve savaş borçlanmaları gibi mali araçlar düşünülmeden savaş koşullarında nasıl harekete geçirildiğini; ve bunun sonucunda her iki aracın (özellikle ikincisinin), devletin kredilendirilme düzeyi veya yurttaşlık ve vatanseverlik kavramları gibi siyasal düzlemdeki birtakım başarılar üzerine nasıl kurulduğunu yine anlayamayız.

Özetleyecek olursak, 25 Şubat 1944 direktifinin başarıyla uygulanmasıyla elde edilen bu muazzam teknolojik ve askerî zafer, daha kapsamlı siyasal bir başarıya zemin hazırlamıştır: (Daha başka şeylerin de yanı sıra) dev bir askerî kuvvetin yetiştirilmesi, eğitilmesi, donatılması ve kullanılması gibi kurumsal önkoşulları çoktan yerine oturtmuş olan modern devletin inşası.

Yukarıda, "daha başka şeylerin de yanı sıra" dedim. Gerçekten de modern devletin yarattığı başka harikalardan söz edebilirdim: Aya insanlı uzay aracı indirilmesi ve dünyanın pek çok yerinde yetişkinler arasında okuryazarlık oranının arttırılması gibi iki girişim, devletin yapabileceklerinin en iyi örnekleridir. Bunların yerine, benim örnek olarak yukarıda sözü geçen direktifi seçmiş olmamın sebebi, okuyuculara üç şeyi hatırlatmak istememdendir:

1) Son bölümün kapanışında yorum getirdiğim gibi, devletin "kan ve demirle" sürekli ve kaçınılmaz bir ilişkişi vardır;

2) Daha büyük emellerinin peşinden giderken, devlet, askerî ya da diğer ihtiyaçlarına dair yedek önlemler almalıdır; bu azımsanmaması gereken bir unsurdur ve devletler birbiriyle savaşırken en net halini alarak doruk noktasına çıkar;

3) Son olarak, tüm bunların sonucu olarak ortaya kaçınılmaz bir ahlaki belirsizlik çıkar. Çünkü, olayların bütününe bakıldığında, bu direktifin ahlaki açıdan kıymetli, övgüye değer tarihsel sonuçlar doğurduğu konusunda okuyucularımın çoğunun benimle aynı fikirde olduğuna inansam da, tam tersini düşünmek için de makul nedenler bulunabilir; bu bütünü başka şekilde görmek de mümkündür.

II. YORUMLAMANIN PARAMETRELERİ

Yukarıda verilen örneğe bakarak, siyasal iktidarın modern devlet içinde toplandığı, yönetildiği ve uygulandığı biçimler hakkında yapacağım değerlendirmeyi biraz daha açmak istiyorum. Yukarıda belirtilen nedenlerle, bütün okuyucuların benim yaptığım değerlendirmeye katılmasını beklemiyorum. Buna katılıp katılmayacakları ya da ne ölçüye kadar katılacakları, ilk olarak, bu değerlendirmeye temel olan değerleri paylaşıp paylaşmadıklarına, ikinci olarak da, bu değerlerin aslında modern devletin ayırıcı özellikleriyle korunduğu ve zenginleştiği konusundaki düşüncelerimi doğru bulup bulmadıklarına bağlıdır.

Bu arada, tarihinin şu ya da bu aşamasında, şu ya da bu devlet 'temelinde' bazı somut işleyişleri değerlendirme gibi bir amacım olmadığını, konuyu devletin genel kurumsal özellikleri içinde ele alacağımı vurgulamak istiyorum. Bunlar, siyasal düzenlemelerin nasıl olması ve ne şekilde işletilmesi *gerektiğine* ilişkin birtakım kuralcı beklentiler, yani onaylanmış düşüncelerdir.

Herhangi bir devlet 'temelinde' ve devletin zaman-mekan bağlantılı işleyişinde, bu düzenlemeler, gayri resmî uygulamalar, çıkar ilişkileri, geçici ayarlamalar, yetersiz icra, gizli veya açık ihlaller yüzünden sürekli olarak aşınmaya maruz kalmıştır. Bu olguları siyasal ve idari süreçlerde ön saflarda yer alan veya bu süreçlerden faydalanan birey ve grupların cehalet ve/veya suç unsuru içeren kötü niyetlerine ve bu kişilerin hukukun ruhunu ve/veya anlamını reddederek gayrimeşru çıkar gütmelerine yüklemek genellikle yanlış olmaz.

Fakat bu beklentilerin üzerinde çok önemli bir baskı kaynağı daha olduğu unutulmamalıdır. Modern devlet, doğası gereği, prensipte çelişkili bazı gerekliliklerle uzlaşmak durumundadır: Bir şeyi hem harcayıp, hem hâlâ ona sahip olmak ikilemi. Ben genel anlamda şunu öne süreceğim: Tarihsel açıdan modern devlet bu kotarılması imkansız görevinde son derece büyük işler başarmıştır ve varlığına ve işleyişine dair birtakım nahoş yönler bu görevini mükemmele ulaştıramaması gibi gayet anlaşılır bir durumdan kaynaklanmaktadır.

Daha sonra ise, modern devletin yapısal modelinin ve işleyiş

planının prensipte, aşağıdaki (her ne kadar kusurlu da olsa) kurumsal başarı uygulamalarına götürdüğünü iddia edeceğim.

Organize Zora Dayalı İktidarın Güçlendirilmesi ve Dizginlenmesi

Lenin, devleti 'silahlı adamlar grubu' olarak tarif etmişti. Çağdaşı Weber ise devleti başarılı bir şekilde meşru fiziksel güç tekeli olma iddiasına değinerek tanımlamıştı.[2] Aslında her iki cümle de öncelikle askerî gücün korkutucu bir şekilde büyüdüğüne işaret eder (Devletin varlığını koruması buna bağlıdır). Askerî güç, uluslararası sahnede diğerleri arasındaki konumunu egemen bir varlık olarak yapılandırmaya ve korumaya niyetlidir. Ayrıca, kendi yapısı içindeki komutları destekleyebilmeli ve dışında kalanların kişisel ilişkilerinde şiddete başvurmalarını önleyebilmelidir. Peter Berger'in 1. Bölüm'de gayet iyi ifade ettiği üzere, işler kötüye gittiğinde, nihai yaptırımı uygulamak üzere devletin temsilcileri bizi (ya da tercihen başka birini) ziyaret edecektir.

Yine de, gündelik yaşamda ifade ediliş biçimlerine baktığımızda, Batı devletlerindeki siyasal gelenek, temelindeki organize askerî güce çok az değinir. Silahlı kuvvetlerin büyüklüğü, hizmetine sunulmuş teknolojik ve diğer kaynaklar, bunların kimler için kullanılacağı ya da ya da kullanılıp kullanılmayacağı, prensip olarak sivil politikacılar ve yetkili memurlar tarafından alınan kararlara bağlıdır. Askerî personel normal olarak yalnızca kışlada, geçit törenlerinde, askerî talimlerde ya da askerî bölgelerin korunması esnasında üniforma giyer ve silah taşır. Askerler, askerî kimlikleri *nedeniyle*, toplumsal ve siyasal yaşamın kalanından ayrı tutulurlar. Ayrıca sivil şiddet konusunda uzmanlaşmış polisten de farklıdırlar.

Polis, modern devletin zor kullanma aracıdır ve şiddet eğilimini toplumun günlük yaşamında sık sık gözler önüne serer. Fakat polisin zor kullanıcı özellik taşımayan yükümlülükleri de vardır; mesleki hiyerarşik örgütlenmeleri komuta becerisi esaslı olmaktan çıkıp gittikçe idari olmaktadır. Şef konumdakiler prensipte politikacılara ve yargıç-

2 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5. baskı, Mohr (Siebeck), Bedminster, Totowa, NJ, 1968, s.54.

lara karşı sorumludur. Dahası, polisin zor kullanımı içeren faaliyetleri, *sadece* bu faaliyetlerin etkinliğiyle denetlenmez. Oysa silahlı kuvvetlerde durum bunun tam tersidir.

Buna paralel olarak, çağdaş siyasal uygulamalar pek çok yönüyle gözle görülür biçimde 'sivilleşmiş' ve nihai bir yaptırım olarak doğrudan şiddete başvurulması gibi uygulamalar iyice azalmıştır. Devlet organlarında görevli ve siyasal veya idari uygulamalarda devleti temsilen yer alan kişiler, geleneksel biçimde giyinir, geleneklere uygun tavır takınır ve hiçbir şekilde askerî anımsatacak bir tarz sergilemez. Yerleşik geleneklerin yanı sıra, resmî kurallar ve açık görev tarifleri gereği, devlet adına çalışanlar konuşmalarında belli bir üslup kullanır, bilgi paylaşımı yapar, yetkililerin sözlerini aktarır, gerekçeler düzenler, emsal teşkil edenleri dikkate alır, kurallara uyar, çekişmekten ve mantıksız davranmaktan kaçınır ve attıkları ya da atacakları adımları gerekçelendirirler.

İzlenen politikaları eleştiren birbirine muhalif partilerin varlığını gerektiren liberal-demokratik devletlerdeki siyasal uygulama ve aşamalarda bile, muhalifler birbirine meydan okurken, taahhütlerini yerine getirmemekle itham ederken veya mücadeleye davet ederken, menfaatlerini korumak adına şiddete başvurmak gibi kestirme bir yol seçmezler.

Niklas Luhmann İktidar üzerine yazdığı kitapta,[3] Talcott Parsons'ın siyasal iktidara ilişkin sosyolojik teorisinde kaba kuvvet gerçeğine küçük bir yer ayırması üzerine Alvin Gouldner'in duyduğu hayret ifadesini ironik bir bir biçimde yorumlamaktadır:

> Bu sosyoloğun hayret etmesine aslında tüm sosyologlar hayret etmiş olmalı... Sosyoloji kuşkusuz kaba ve benmerkezci güç kullanımı gibi bir olgunun varlığını kabul edebilir, etmelidir de... Bağlayıcı meşru iktidarın kurullaştırmasıyla bu olgunun toplumun gözündeki öneminin arttığını da inkar etmemeliyiz. Bir toplumun gündelik yaşamında, yasalar aracılığıyla olağanlaştırılmış güç uygulama-

3 N. Luhmann, *Macht*, Enke, Stuttgart, 1975, s.17.

ları, kaba ve benmerkezci güç kullanımından çok daha fazladır. (Poggi çevirisinden)

Bu bağlamda, çağdaş devletlerde, ara sıra zor kullanımının çirkin yüzünün göründüğü ve zor kullanımını sınırlama amaçlı kuralların çiğnendiği kimi durumlar (örneğin polis zorbalığı, soruşturmalardaki veya kamu düzenini korumaya yönelik faaliyetlerdeki 'özgürlük ihlalleri' gibi) vardır. Bu durumun devlet temsilcilerinin altından kalkamadığı ciddi ikilemlerden kaynaklandığı düşünülebilir: Bir yanda kamu düzenini sağlarken ya da suçluları tutuklarken yaşanan zorluklar, diğer yanda her şeyi öncelikle ve kesinlikle kurallara göre uygulama zorunluluğu bu ikileme örnek olarak gösterilebilir.

Siyasal İktidarın Kapsamının Genişletilmesi ve Yetkinin Keyfi Kullanımın Engellenmesi

Daha önce söz ettiğim ve daha sonra da üzerinde ayrıntılarıyla duracağım gibi, sağlıktan eğitime, endüstriyel araştırma ve geliştirmeden spora, yoksullukla mücadeleden sanatın desteklenmesine kadar toplumsal yaşamın pek çok yönü bugün devlet politikası meselesidir.

Bu olgunun nasıl açıklanacağı ve değerlendireceği sorusuna ise daha sonra döneceğiz. Burada vurgulamak istediğim nokta, devletin faaliyetlerinin tamamında aynı kurumsal prensibin geçerli olmasıdır. Tüm bu etkinlikler düzenlenirken ve yürütülürken aynı anlayış hakimdir. Bu prensip, tüm bu etkinliklerin bireyler *olarak* değil, bireyler tarafından ve bulundukları makamın yetki alanı dahilinde yürütülmekte olmasıdır. Yani, bu bireyler kendi menfaatleri doğrultusunda değil, makamlarının korumak ya da yürütmekle yükümlü kıldığı kamu menfaatleri doğrultusunda görev yaparlar.

Bu prensip korunduğu ölçüde, modern devlette siyasal iktidar sistematik olarak kişisellikten arınır ve Aydınlanmanın siyasal açıdan en büyük korkularından biri olan "yöneticilerin ve temsilcilerinin *yetkisi*" sorunu artık bir kenara bırakılabilir. Çünkü siyasal ve idari güçlerini kendi kişisel çıkarları için kullanan devlet temsilcilerine yasak geti-

ren olumsuz yasaların tamamlayıcısı olarak, onları hukuka ve tarafsız olarak belirlenmiş koşul ve fırsatlara yönelten olumlu yasalar vardır.

Aynı nedenlerle, sadece bu sorumluluğun yüklendiği kişiler değil, diğer bireyler de prensip olarak bu *yetkinin* kapsamından haberdar edilir. Böylece bu bireyler de devletin kamu adına yapabileceklerini bilen ve kendi faaliyetlerini öngörebilen bireyler olarak akılcı varsayımlarda bulunabilirler, ne tür bir yardım alabileceklerini ya da hangi noktada engelleneceklerini önceden tahmin edebilirler. Ayrıca, siyasal ve idari temsilcileri daha yukarıdaki bir otoriteye karşı sorumlu kılan ve *yetkinin* keyfi kullanımına zemin bırakmayacak düzenlemeler de vardır.

Bir kez daha söyleyelim ki, söz konusu düzenlemelerin ihlal edilmesi sonucu yukarıda söz ettiğimiz ilkenin zarar göreceği durumların olabileceği de kolayca akla gelmelidir. Ancak, bu düzenlemeler yerlerini korudukları sürece, *yetkinin* keyfi kullanımının en azından daha büyük çapta olması engellenecek; böyle bir durum söz konusu olursa da, birileri ortaya çıkıp bu duruma resmî bir müdahalenin yapılması gerektiğini hatırlatacak ve birtakım düzenlemelerin devreye girmesini sağlayacaktır.

Daha genel bir açıdan bakıldığı zaman, diğer pek çok şeyin üzerinde ve ayırıcı özelliklere sahip düzenlemelerden oluşan bürokrasi kavramının inandırıcı olmaktan uzak olduğunu düşündüren bir çok neden bulunması doğaldır. Ancak bu kavramı boş ve temelsiz görmek son derece yanlış olur. Ne kadar sınırlansa ve düzeltilse de, devletin tarihi içinde bürokrasi, daha önce karşılaşılan pek çok idare biçiminden farklı olmaya devam edecektir (ve ben burada kesinlikle olumlu bir açıdan bakarak değerlendiriyorum). Şu sayacağım eski uygulamalara daha yakından bakalım: Vergiye bağlama, makamların elde edilmesi ve bunların veraset yoluyla devri, saray entrikalarının bakan atamalarında oynadığı rol, baronların zümrelerine ait arazileri sömürürken kendilerine hukuki ayrıcalıklar tanıması, kentli zümrelerin makamlar üzerinde belli tekeller kurması, aristokratların ve din adamlarının mali ve cezai yaptırımlardan muaf tutulması, hükümdarların kayırdıkları kişileri terfi ettirmesi, belli görevlerin başındaki kişilerin resmî niteliklerinin belirsiz-

liği veya bu kişilerin uygulamalarını sınırlayacak herkesçe bilinen kuralların olmayışı, zanaat ve ticarete yönelik etkinliklerin ne ölçüye kadar denetleneceğinin bilinmemesi ve halkın bundan ne zarar göreceğinin önemsenmemesi, aynı görevleri denetleyen farklı yetkililere farklı yetkiler verilmesi; ve bütün bunların sonucunda ortaya çıkan karışıklık ve israf... Tüm bunları iyice düşünecek olursak, ne kadar kusurlu uygulanırsa uygulansın, bu prensiplerin ahlaki üstünlüğünün ve olayların gidişatını etkileme gücünün, modern idari sistemlerin yapılanmasına zemin oluşturduğunu görmemiz zor olmayacaktır. Şu andaki uygulamalara bakalım: Çıkar çatışmasına girmeleri halinde devlet memurlarının yetkilerinin ellerinden alınması ve faaliyetlerinin durdurulması, kamu görevlerine atanacakların sınavla seçilmesi, devlet dairelerin ödeneklerden yaptıkları harcamaların düzenli bilançolar yoluyla hazine merkezi tarafından denetlenmesi, yurttaşların yasalar karşısındaki eşitliği, devlet memurlarının hukuka, üstlerinin talimatlarına ve kendi 'ilim ve vicdan'larına uygun davranacağı beklentisi, makamlar arasında yetkilerin yasal bir biçimde paylaştırılması ve bu makamların siyasal karar verme mekanizmalarının başındakilere itaat etmesi...

Bu prensipler idari faaliyetleri etkili bir biçimde yönlendirip disipline soktuğu müddetçe, siyasal iktidar dahilindeki yönetimler benzersiz bir akılcılık düzeyine erişmekle kalmaz, aynı ölçüde ender bulunan ve birbiriyle yakından ilişkili iki özelliğe daha sahip olur: Birinci olarak, dayanak noktaları ve amaçları halkın gözünde de şeffaflık kazanır; ikinci olaraksa, idari faaliyetin doğasında bulunan bilişsellik olgusu, giderek daha kesin bir biçimde, sistematik bir bilgi birikimine sahip olmak ve bu bilgi ışığında uygulama yapmak anlamı kazanır (hukuki bilginin mali-ekonomik bilgiden ya da mühendislik-lojistik bilgiden farklı olması gibi).

İktidarın Tek Elde Toplanması ve Geniş Toplumsal Katılım

İtalya'da, modern devletin tarihi üzerine yazılan makalelerin derlendiği bir kitabın editörleri, giriş bölümünde şöyle yazmışlardı: "İçinde ne denli çeşitlilik barındırırsa barındırsın, modern Avrupa'da devlet, bu

kavramın iki ana özelliğine dayanarak yapılanmıştır: İktidarın tek elde toplanması ve buna katılımda bulunulması. Bunlar birbiriyle tezat iki eğilimdir... fakat her ikisi de bir arada var oldukları için, birinin diğerinin üzerinde daha baskın olduğunu söylemek mümkün değildir."[4]

Daha önce de gördüğümüz gibi, tarihsel olarak modern devlet, ilk zamanlarda birbiriyle daha gevşek bir biçimde bağlı bir kurallar sistemi üzerine kurulmuş, sisteme dahil olan bölgelerde daha önce çok sayıda yerel iktidar arasında dağınık bir halde uygulanmakta olan yetki ve olanaklar, bu yönetimin etrafında toplanmıştır. Bu süreci başlatan ve bundan faydalanan kişiler (yani hükümdar ve maiyeti) bu yerel grupların siyasal imtiyaz ve önceliklerini azaltmış; bu şekilde hükümdar daha geniş kitlelere ulaşabilmiş ve uyruğu olan bu kitlelerin kendisiyle siyasal ilişki içine girmelerini sağlamıştır. Böylece bu kitleler saray tarafından *sorgulanabilir* hale gelmiş, hükümdara vergi ödemiş ve onun ordularında silah altına alınmıştır.

Bu süreç kırsal nüfusu da etkilemiştir. Eskiden kırsal kesimdekiler, siyasal, ekonomik, toplumsal açıdan ayrıcalıklı soylular ve toprak sahiplerinden oluşan tabakaya bağımlı olduklarından, siyasal olarak özerk sayılmaktaydı. Ayrıca hükümdar, kentlerdeki giderek daha fazla önem kazanan yeni elit tabakanın ekonomik, askerî ve ideolojik desteğinden faydalanmaktaydı. Buna karşılık kentlerdeki elit tabaka da, siyasete aktif katılımına olanak veren yeni oluşumları (kamusal özgürlükler, seçimler, partiler) daha fazla desteklemeye başladı. Daha sonra, kentleşme ve endüstrileşme sayesinde daha çok ve kolay 'hareket etme' olanağı kazanan ve sendikalar veya benzeri dernekler tarafından örgütlenmekte olan diğer toplumsal kesimler de bu oluşumlara katılır oldular.

Bu noktayı bir başka şekilde ifade edecek olursak: Devletin yapılanmasıyla birlikte, daha önceki siyasal uygulamaların yerini aşamalı olarak yeni uygulamalar almaya başladı. Bu siyasal süreç içinde, bireyler kanunların bağımsızlığını görece olarak arttırmak ve kapsamını

---

4 E. Rotelli ve P. Schiera, ed., *Lo stato moderno, 1: Dal medioveo all'eta moderna*, Mulino, Bolonya, 1973, s.11.

genişletmek arayışı içine girdiler. Kanunlar, giderek artan bir ölçüde, birleşik, merkezi ve siyasal nitelik taşıyan toplulukların hakları haline geldi; ayrıca her biri farklı bir görüşü dile getiren (ve farklı etkileri olan) pek çok aktörün katıldığı, merkezden giderek uzaklaşan bir siyaset biçimi ve içeriği çerçevesinde kararlaştırılan yeni bir siyasal sürecin dayanak noktası oldu.

Daha önce de değindiğim gibi, bu süreçteki anahtar konumundaki araç, yeni bir siyasal ilişki biçimi olan yurttaşlıktı; siyasal bir topluluk oluşturan nüfusun her geçen gün daha fazla kesimi devletle doğrudan ilişki kuruyordu. Seçilme ya da atama yoluyla devlet memuru olan bu bireyler, siyasal iktidara erişme konusunda bir ayrıcalık elde ederken (ve bu ayrıcalığı bir ölçüye kadar kendi avantajları için de kullanırlarken), geri kalan yurttaşlar da –daha az da olsa– *bazı* siyasal haklar istemişler ve bunları elde etmişlerdi. Yani, ilke olarak hepsi, resmî görevli olarak atanmaya ya da seçilmeye talip olabilirdi. 4. Bölüm'de Taine'den yapılan alıntıda buna değinilmiştir. (Max Weber'in demokrasi ve bürokrasi arasında kurduğu bağlantı da budur.)[5]

Gittikçe genelleşen ve kapsamını genişleten bir dizi önemli siyasal yetki ve güç anlamına gelen bu yurttaşlık olgusu, kapsadığı bireylerin sayısının cokluğu açısından, modern siyasal uygulamaları tüm diğer büyük kural sistemlerinden kesin bir şekilde ayırır. Diğer sistemlerde, tipik olarak, siyasal açıdan önem taşıyan küçük bir azınlığı oluşturan ve hükümdara yakın duran bireyler, yurttaşlık haklarından yoksun bırakılmış bir çoğunluk üzerinde hakimiyet kurar; ya da, toplumdaki farklı gruplara farklı siyasal haklar (ve görevler) verilir.

Her ne kadar siyasal katılımcılık açısından resmî haklara sahip olsalar da, çağdaş devletlerdeki yurttaşların siyasal uygulamaları denetlemek, eleştirmek ve müdahale etmek için bu hakları etkin bir biçimde kullanmaktan alıkonulduğunu söyleyenler de çıkabilir bir kez daha. Siyasal ve idari haklara sahip elit tabaka sıklıkla kendi yetkilerini en geniş anlamıyla yorumlayıp, toplumdaki katılımcılığı kısıtlayarak, baskı

5 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellscahft*, 572, *Economy and Society*, s.983-4.

altına alarak, yönlendirerek, hatta bazen kendi çıkarları doğrultusunda örgütleyip harekete geçirerek, iktidar, statü ve ekonomik avantaj gibi alanlarda ayrıcalığı kendilerine hak görürler. Bunu en rahat yapabilecekleri ortam tabii ki rekabetten arındırılmış tek partili sistemlerdir; fakat bizim bildiğimiz ortamlarda da, yukarıda sözünü ettiğimiz kadar olmasa da benzer etkiler yaratmayı başarabildikleri bir gerçektir.

Tüm bunlar karşısında yine, potansiyel olarak katılım hakkına sahip bir yurttaşlık ortamının, seçkin tabakanın özerkliğine ciddi kısıtlamalar getirebildiğini gözardı etmemeliyiz. Bu kısıtlamalar toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişim açısından çeşitlilik kazanmış, bilgili, eğitimli ve talepkar bir yurttaşlık anlayışının en önemli özelliğinden kaynaklanmış olacaktır.

[Modern devletin başardığı ve onu diğer sistemlerden ayrı kılan pek çok maddenin bir listesini yapmak ve uzlaşmaz görünen (yukarıda sözü edilenler gibi) değerleri ve gerekçeleri uzlaştırdığını ve sürekli tekrarlanan kritik çelişkileri (bütünüyle yok etmese de) daha makul bir ölçüye getirdiğini söylemek de mümkündür. İşte bu nedenle, karşıtlıkların 'uzlaştırılması' olasılığını her zaman göz önünde bulunduran Hegel gibi açık görüşlü düşünürler, modern devlet kavramında insan ruhunun mutlak hedefini bulmuşlardır.] Hegel'e göre modern devletin gelişimi siyasal iktidarı daha önce eşi görülmemiş bir düzeye yapılandırmış ve uygulamalarını, bu uygulamaları hesaplanabilir ve akılcı kılan makul kısıtlamalar üzerine oturtmuştur.

Popitz, aşırılığa kaçmayan bir siyasal iktidarın ne kadar ender ulaşılabilir bir hedef olduğunu hatırlatır bize:

> Kurumsallaşmış şiddetin nasıl sınırlandırılacağı sorusunun kararlı ve sonuç verici bir biçimde ele alındığına toplum tarihinde pek ender rastlanır. Esasen, bu yalnızca Yunan kentlerinde, cumhuriyet Roma'sında, birkaç kent devletinde ve modern anayasal devletin tarihinde yapılmıştır ve bu soruya şaşırtıcı derecede benzer cevaplar verilmiştir: Hukukun egemenliği ve herkesin hukuk karşısında eşit olması şartı ('isonomia')*; normların düzenlenmesi esnasında

(*) İsonomia: (Yunanca) iso: eşit; nomia: hukuk. Tüm yurttaşlar yasa önünde eşittir – ç.n.

> temel kısıtlamalar getirilmesi kavramı (temel hak); farklı iktidar bölgeleri (iktidarın bölümlere dağıtılması, federalizm); yönetmelik normları (kolektif kimlikler tarafından alınan kararlar, halka açıklık, resmî ıslah yolları); bir makama getirilme normları (makamın dönüşümlü olarak el değiştirmesi, seçimler) ve kamusal alan normları (ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü) [Poggi çevirisinden].[6]

III.

Yine de, bir siyasal örgütlenme biçimi olan devletin Avrupa'da şekillenmesi sırasında ortaya çıkan muhtelif ve karmaşık olaylar ve bu biçimin Avrupa ve Batıda yerleşmesine ve daha sonra da dünyanın diğer bölgelerine yayılmasına etkide bulunan daha sonraki gelişmeler, çok sayıda dikkatli gözlemci ve eleştirmenin kaygılarını, bazen de tepkilerini ve ümitsizlerini dile getirdiği oldukça şiddetli tartışmalara yol açmıştır.

Bu bölümün geri kalanında bu tartışmaların bir kısmı üzerinden kısaca geçeceğim; bu görüşler, az önce belirttiğim olumlu değerlendirmenin yanında bir denge unsuru olarak yer alacak ve modern devletinin gelişiminin iyi bir şey olup olmadığı veya ne ölçüye kadar iyi bir şey olduğu konusunda okuyucuya kendi kararını vermesi için bir fırsat oluşturacaktır. (Aslında, az sonra görüleceği gibi, söz konusu tartışmaların bir kısmı siyasal iktidarla ve genel siyasal etkinliklerle ilgilidir ve bunlar ancak modern devletle ilişkilendirilerek daha yakından görülebilir.)

Karşıt Değerlendirmeler: Muhafazakâr Yorum

Robert Nisbet'in kitabındaki bir bölüm başlığı olan *'The State as Revolution' [Devrim olarak Devlet]*,[7] Avrupalı muhafazakâr toplum düşünürlerinin ortaya koyduğu tartışmaların çoğuna ilişkin genel bir fikir verir. Bu tartışmalar, 2. Bölüm'de sözü edilen devletin kavramsal tasviriyle yakından ilişkili iki özellik etrafına toplanır: Birincisi, bir örgüt olarak, yani özel olarak yapılandırılmış bir toplumsal birim olarak devletin yapısıdır. İkincisi de, devletin yapı ve işleyişinin bü-

6 H. Popitz, *Phanomene der Macht*, Mohr (Siebeck), Tübingen, 1986, s.91-2.
7 R. A. Nisbet, *Community and power*, Oxford University Press, New York, 1962.

rokratik modelidir. Bu iki açıdan devlet aşağıdaki eleştirilere maruz kalır:

Yapaylık: Daha önce de gördüğümüz gibi, erken devletin kuruluşu, daha ziyade kendilerine gelenekler yoluyla verilmiş iktidarın yetkisini arttırmak ve kapsamını genişletmek isteyen hükümdarların çalışmalarının bir sonucudur. Bu hükümdarların getirdiği kurumsal yeniliklerin çoğunda, o dönemde yaşayan halkın ahlaki kuralları, töreleri ve inançlarına hak tanındığı söylenemezdi. (Örneğin, yerel güvenlik kuvvetlerinin vergiler yoluyla merkezden maaş alan polis kuvvetleriyle yer değiştirmesi, sık sık infiale yol açan bir durumdu).

Sonraları, devlet kendi varlığını ve yapısını kurgusal (toplumsal sözleşme) veya gerçek (örneğin Amerikan ve Fransız kurucu meclisleri) tartışmalara dayandırmaya başladı. Bunun sonucunda, var olan yasal uygulamaların üzerine yeni yapay düzenlemeler eklendi. Muhafazakâr düşünürlerin çoğu bu durumu, kendiliğinden olagelen 'organik' düzenlemelerin ve anlayışın tersi yönde gidilerek zoraki veya tertiplenmiş bir şeyin tercih edilmesi olarak değerlendirdiler. Bu tercihe karşı olmalarının nedeni, toplumsal yaşam kavramının düzenlenebilen, bozulabilen ve yeniden düzenlenebilen bir şey gibi tanımlanmasıydı.

Gayrişahsileşme: Erken modern Avrupa rejimlerinde yasalar, eşit konumda olan ya da olmayan kişiler arasındaki ilişkiler üzerine yapılandırılmıştı. Bu şekilde, kişisel sadakat, topluluk ruhu, karşılıklı sorumluluk gibi duygular harekete geçiriliyordu. Eski Alman geleneklerine göre, bir bireyin yönetme hakkı, o bireyin kişisel liderlik niteliklerinin herkes tarafından (o topluluğun belli bir meclis çatısı altında toplanmış silahlı, özgür üyelerinin onayıyla) kabul edilmesine de bağlıydı.

Oysa biz bunun tersine, yasama erki ve yetkisi olan makamlarla olan ilişkinin siyasal süreci kişisellikten arındırma anlamı taşıdığını söylemiştik. Bu makamlardaki bireyler, yönetim ve uygulama işlevlerini yalnızca o makamın izin verdiği ölçüde yürütür. Liberal geleneğin bakış açısından bu dikkate değer bir başarı olabilir fakat muhafazakâr görüşler bunu desteklememektedir. Muhafazakâr bakış açısına göre, bu yeni düzenlemelerle, sorumluluk ve sadakat gibi ahlaki özellikler,

hem iktidar sahibi olanların görevlerini yapmalarını, hem de diğerlerinin buna uyma isteklerini köreltecektir.

Zorunlu Tekbiçimlilik: Muhafazakâr geleneğin yasını tuttuğu bir diğer durum da, standartlaştırarak genel ve tekbiçimli bir şekle sokmak adına, devletin, değişik bölgelerdeki ya da nüfusun değişik katmanları tarafından belirlenmiş ilişkilerdeki tarihsel farklılıkların kökünü kazımak istemesidir.

Bir muhafazakârın böyle bir yaklaşımı ne denli itici bulduğu ve geleneksel, plansız düzenlemelerin getirdiği iktidarın kuralsızlık ve düzensizliğini korumaya ne denli hevesli olduğu, Edmund Burke'nin *Reflections on the revolution in France* (*Fransız Devrimi Üzerine Değerlendirmeler)* başlıklı yazısından yapılan alıntıda görülebilir. Edmund Burke, devrimin erken dönemlerinde Fransız Krallığı'nın toprak düzenlemelerinde yaptığı sert değişikliklerden duyduğu hoşnutsuzluğu alaycı bir dille şöyle ifade eder:

> Fransız kurucular önlerine çıkan her çöpü silip süpürüyor ve tıpkı bahçe tanzimiyle uğraşan bahçıvanlarının yaptığı gibi her şeyi düzgün biçimlere dönüştürüyor; geri kalan tüm yerel ve genel yasama faaliyetlerini üç farklı alanda üç farklı zeminine oturtmayı öneriyorlar: Birincisi geometrik, ikincisi aritmetik ve üçüncüsü de finansal... Birinci amaca ulaşılabilmek için, ülkeyi düzgün kareler biçiminde, on sekize on sekiz fersah ölçülerinde seksen üç parçaya bölüyorlar. Bu büyük parçaları *Bölüm [Departman]* olarak adlandırıyorlar. Sonra bunları tekrar kare biçiminde yedi yüz yirmi parçaya ayırıyor ve adına *Yerel Yönetim [Commune]* diyorlar. Bunları da yine 6400 parçaya bölüyor ve bunlara da *Kanton* diyorlar.

Sınırsızlık: Kitabın ilk bölümünde, siyasal iktidarın ilke olarak yaşamın her yönüne dayatmalar yapan yönleri olduğundan söz etmiştik. Özellikle de, siyasal iktidarın, siyaset hakkında gerek kuramsal gerekse pratik tartışmalar yapılmasına yol açan ve ahlakçı bakış açısından akılcı görünmeyen sonuçlar yaratan kapsama alanı ve siyasal *pragma* (Weber'in Thucydides'ten alıp severek kullandığı ifadeyi kullanıyorum) eğilimini vurgulamıştık.

Mesele modern devletin değerlendirilmesi olduğunda, bu kaygılar muhafazakâr düşünenlerin zihninde özellikle büyümektedir. Çünkü devlet öylesine yapılanmıştır ki, sınırsız miktarda gücü ele geçirebilir, yaratabilir, saklayabilir, kullanabilir ve bunları açık uçlu bir kullanım alanına taşıyabilir. Popitz'den yaptığımız son alıntıda da olduğu gibi, özellikle son birkaç yüzyıl içinde devlet kavramının yapısında bulunan açık uçlu olma özelliğini sınırlamak veya kısıtlamak için yapılan girişimler, devleti belirleyen bir başka özellikten faydalanmıştır: Devletin hukukla olan sıkı ilişkisi. Devlet organlarının faaliyetlerinin işlerliği, yasal geçerliliklerine dayandırılmıştır. Yani, devlet işleri, kendisini prosedürler ve sağlam gerçekliklerden örülü bir kuşakla kuşatan genel yasalara uygunluğu çerçevesinde geçerlilik kazanmıştır.

Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi, bu yasaların yapılması ve yürütülmesi de yine devletin bir uygulamasıdır (bazen, *par excellence** devlet uygulamaları). Bir başka deyişle, devlet iktidarının işleyiş tarzına ve kapsamına devletin kendi yaptığı yasaların sınırlama getirmesi beklenmektedir. Muhafazakâr eleştirmenler, belki de biraz haklı olarak, bu düzenlemenin güvenilirliğinden kuşku duyarlar ve bu düzenlemeyi, modernizm öncesi siyasal uygulamalara özgü koşullarla, yani devletin kendi başına yapmadığı, dayanağını geleneklerden alan, muhtemelen ilahi bir ilhamla gelmiş, toplumun mutabık olduğu ve ne olursa olsun özerk ve yapısal geçerliliğe sahip 'yasaların gök kubbesi'[8] ile sınırlandırılmış siyasal iktidarla karşılaştırırlar.

Bu, devletin gelişiminin ilk dönemlerine denk gelen geç Ortaçağ'a ait bir durumdur ve Gierke bunu 'hukuk herhangi başka bir şey gibi ortak bir iradenin değil, ortak bir kanaatin sonucudur' cümlesiyle ifade etmiştir. Şair Browning aynı görüşü (ve aynı nostaljiyi) Gierke gibi halka mal ederek değil, erken Avrupa devletlerinin Justiniaus'un yeniden keşfettikleri *Codes Juris Civilis* ve özellikle *Digest* veya *Pandects*'inden aldığı medeni hukuka gönderme yaparak ifade eder: '*Justinian's Pandects only make precise / What simply sparkled in men's*

(*) Par excellence: (Fr) eşsiz – ç.n.

8 R. I. MacIver, *The web of government*, Macmillan, New York, 1949.

*eyes before / Twitched in the brow or quivered on their lip / Waited the speech they called but would not come.'**[9] Doğruyu söylemek gerekirse, bu benim bir zamanlar üzerinde çalıştığım *Pandects* ile ilgili hatırımda kalanlara pek benzemiyor. Fakat her ne olursa olsun, hukukun koşullu bir devlet işi olmadığı bu durumun, 'kesin haklar' ve düzen gibi değerlere duyarlı beyinlere ne kadar cazip geldiği gözden kaçmamalı. Oysa modern devlet uygulamalarının geçerliliği (kendi düzenlediği!) prosedürlere dayandırılmakta, hatta önceden belirlenmiş bir çerçevede oluşturduğu bu prosedürlere kendisinin saygı göstermesi beklenmektedir. Anlaşılabilir nedenlerle bu çevreleri huzursuz eden (devletin hukukla ilişkisinin kurumsallaştırıldığı) alternatif ise şudur: Devletin yapısındaki sınırsızlığı onaylayan ve destekleyen, bütünüyle devlet yapımı bir hukuk sistemi.

Stuttgart'ta bulunan Alman Würtenberg Dükalığı'nda devletin kuruluşunu kaleme alan bir tarihçinin eserinde bu huzursuzluk sivri bir dille ifade edilmiştir. 1692 yılında bu dükalıkta kral naibi olan Friedrich Karl, *Tübinger Sözleşmesi*'nin öngörmediği yeni bir mali ve askerî düzenleme hususunda zümre meclisinin *(Landtag)* rızasını almaya çalışmıştır. Tarihi 1514'e dayanan Tübinger Sözleşmesi, dükün ve zümrelerin karşılıklı haklarını ve yükümlülüklerini düzenleyen sözleşmedir. Kral naibi, bu sözleşmenin "maziye ait" (*alte historie*) olduğunu, devleti daha güçlü yapacak, düka hanedanının *şanını* arttıracak yeniliklere engel olmaması gerektiğini öne sürmüştür. Zümrelerin baş sözcüsü Johannes Sturm ise bu iddianın karşılığında 'ülkenin yasalarına uygun davranmanın nasıl olup da verimsiz bir zihniyet olarak yorumlandığını ne kendisinin ne de meslektaşlarının anlayamadığını' ifade etmiş ve şöyle yazmıştır: 'Hukuk maziden başka bir şey değilse, o halde tüm anlaşmalar, sözleşmeler ve tüm mevzuat da geçersizdir. Dünya yalnızca güçle yönetilmektedir.'[10]

(*) Justinianus'un Hukuku zaten / insanların gözlerindeki kıvılcımdan / kaşlarında seğiren, dudaklarında titreyen / söze dökülmesi beklenen ama söylenmemiş olandan ibaret – ç.n.

9 Aktaran E. Barker, *Church, State and Study*, Methuen, Londra, 1930, s.168.

10 J. A. Vann, *The making of a state*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1984, s.161.

Karşıt Değerlendirmeler: Radikal Yorum

Modern devlete yöneltilen diğer sert eleştiriler muhafazakârlar dışındadakilerden gelmektedir. Bu radikal eleştirilerin çoğu Marx, Engels ve onların taraftarlarına aittir. Bunları daha sonra ele alacak olsam da bu noktada iki ana çekişmeden söz edeceğim.

Birincisinde, siyasal iktidarın, başta ekonomik olmak üzere diğer toplumsal iktidar biçimlerinin eline geçmesini ve bunların yararına kullanılmasını engellemek adına, devletin iktidarın tamamını kendi içinde toplama talebine karşı çıkılmaktadır. Ekonomik gücün eşitsiz dağılımı nedeniyle toplumda ortaya çıkan sınıf ayrılıkları devletin bilgisi dışında değildir. Hatta, devlet bu sınıf ayrılığını körüklemekte ve ekonomik açıdan egemen sınıfın diğer(ler)ini sömürmesine yardım etmektedir. Devlet demek, siyasal iktidarın kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak olan diğer baskı ve sömürü biçimlerinin desteklenmesini rasyonalize etmek (ve böylece daha az gaddar ve önceden kestirebilir kılmak) demektir.

İkincisinde ise –ki bu eleştiriyi birincisiyle bağdaştırmak zordur ve her durumda Marksizm ve anarşizmle bağlantılıdır– siyasal iktidarın tamamının bir tek kuruma verilmesi, onu toplumsal iktidarın asıl kaynağına ve hizmet etmekle yükümlü olduğu topluluğa yabancılaştırır. Kendi egemen konumuna yerleşerek toplumu karşısına alan devlet, kendini gözetme ve kendi içine kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalacak; kendi iktidarının kapsamını genişletmekten başka bir amaç taşıyamayacak ve kendi personelinin imtiyazlarını büyütmek için bir araç haline gelecektir. Devlet, toplulukların kendi kendini yönetme seçeneğini ortadan kaldırır; kendi aralarındaki farklılıkları gidermelerine engel olur; kendi istedikleri biçimde özerk yaşamalarını ve kendi yaptırımlarını oluşturma iradelerini ellerinden alır.

Devletler Sisteminin Yapısına Yönelik Kaygılar

Modern devletle ilgili diğer eleştirilerin bir kısmı da hem muhafazakâr hem de radikal siyasal ve toplumsal kesimlerden gelmekte ve daha ziyade modern devletler sistemine ait özellikler taşıyan her bir devlet biriminin yapısına ve işleyişine yöneltilmektedir.

2. Bölüm'de gördüğümüz gibi, devletler sistemi yalnızca onu oluşturan devletlerin kendi aralarında ve kendi yararlarına etkileşimlerinin ürünü olarak ortaya çıkar. Bu sistem, her şeyden üstün, çok geniş kapsamlı bir siyasal iktidar odağına sahip değildir; devletlerin kendi var oluşlarını güvence altına almak ve çıkarlarını koruyabilmek için başvurdukları bir yüce otorite mercii yoktur. Bu devletler bağımsız birimlerdir ve bu nedenle kendi güvenliklerini sağlayabilir ve birbirleriyle açık rekabet ortamı içinde kendi çıkarlarına sahip çıkabilirler.

Bu rekabet bir çatışmaya dönüşebilir; otoriter ve her şeyin üstünde görülen bir iktidarın olmaması nedeniyle çatışmanın çözümlenememesi veya zorla ya da polisiye tedbirlerle çözümlenmesi halinde ise, çatışma düşmanlıkla sonuçlanabilir. Düşmanlığını ilan edebilmek veya buna karşı koyabilmek için her devletin askerî bir güce sahip olması ve gerektiğinde kullanmaya hazır olması gerekir.

Modern devletler sisteminin temel yapısal özelliği, kendi çıkarlarını gözetebilen, bu çıkarları için (nihai çözüm olarak) harekete geçmeye hazır olan ve güvenliği söz konusu olduğunda da diğerleriyle savaşma yeteneğine sahip olan birimlerden oluşuyor olmasıdır. Bu özellik, modern devletler sistemini karışıklık ve huzursuzluk ortamına sürükleyebilir ve nükleer silahlanma çağında korkunç ve başa çıkılamaz potansiyel bir yıkım noktasına taşıyabilir. Artık modern (egemen, ulusal) devletin siyasal aktör sayıldığı ve sonuç olarak sadece iktidar ilişkilerine dayanarak –olsa olsa– istikrarsız ve zorlama bir dengeye ulaşabildiği bir ortamda, insanlığın siyasetle düzene sokulmasının ne kadar tehlikeli olabileceği her zamankinden daha iyi görülebilir.

Şimdi bir de devletin özellikle dış ilişkilerine gönderme yapmak için kullanılan *raison d'état*[11] meselesini düşünelim. Bu kavram devlet biçiminin tarihsel gelişiminin prensipte siyasal iktidarın diğer tezahürleriyle de ilgili bir sorunsalı nasıl keskinleştirdiğini ve derinleştirdiğini de göstermektedir.[12]

---

11 Pistone, 'Ragione di stato", *Dizionario di politica* içinde, N. Bobbio, N. Matteucci ve G. Pasquino, ed., 2. baskı, UTET, Turin, 1983.

12 A. Passerin d'Entrèves, *The Notion of the state*, Oxford University Press, Oxford, 1967.

Raison d'état meselesi bir dar bir de geniş açıdan yorumlanmış bir kavramdır. Dar açılı bakışa göre, *raison d'état,* devletle ilgili erken teorilerde çarpıcı olsa da özellikle önem taşıyan bir tema değildir ve kökenini Machiavelli'nin devlet işlerinin yapısına yönelik ifadelerinden alan incelikli, daha çok edebi sayılabilecek bir tartışmadır.

Daha geniş açıdan yaklaşanlara göre ise, kullansak da kullanmasak da, *raison d'état* kavramı hayatımızdaki varlığını sürdürür. Bu kavram, her devletin kendi çıkarını gözetmesinin zaten beklenen bir şey olduğu, egemen olmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak her devletin kendi gücüne güvenmesi gerektiği gibi gerçekleri içerir ve dahası, tüm bu gerçeklerden doğabilecek (bazı) sonuçlar da yine bu kavrama dahildir. *Raison d'état* içindeki *raison* (akıl) terimine odaklanarak yapılan yorumda devlet idaresinin dur durak bilmeyen, sonsuz ve amansız bir iktidar olma çabasında olduğu, bu çabaların sürekli huzursuzluk yaratacağı ve bu huzursuzluğun kanlı mücadeleleri körükleyeceği *duygu*suna karşı çıkılmaktadır. Zira, iktidar peşinde olmak gibi bir hedef akılcı bir hedef olacaksa, tamamen dizginsiz olmak, gözünü kan bürümüş bir halde savaşçı güdülerle harekete geçmek gibi bir lüksü yoktur. Bunların yerine, devlet, silahlı çatışmayla temsil edilecek bir güç gösterisinden kaçınacak, kendisini diplomasi aracılığıyla ifade ederek devletler arasında görece tutarlı bir denge oluşturmaya çalışacaktır.

Bu kavramın bir başka yorumu ise *état* terimi odaklıdır. Bu yoruma göre, egemen devletler arasındaki siyasal işlerde, devletlerin elde etmeye çalıştığı yararlar o derece önemli ve tehlikelidir ki, ilişkinin baş aktörü –yani devletin kendisi– normal ahlaki kısıtlamalardan muaf tutulur. Devletin güvenliği o kadar büyük önem taşır ki, bu güvenliği sağlamak için yöneticiler ahlaki ve hukuki normları ihlâl edebilir (etmeye zorlanabilir), diğer devletlerle yaptığı anlaşmaları feshedebilir, hatta bazen ekonomik yararlarını göz ardı edebilir.

Muhafazakâr eleştirmenler, ahlak ve hukuk ile devlet işlerini böyle tehlikeli bir biçimde birbirinden ayıran (ve ayrımı meşrulaştıran) bu *raison d'état* yorumundan hoşlanmazlar. Yine aynı muhafazakârlar, bir önceki yorumun da, egemen devletler arasındaki ilişkilerde geçici ve

mekanik bir denge kurulmasını teşvik etmesine karşılık, modern devletler sisteminin düzensiz yapısını pek değiştiremeyeceğini ve sistemin işleyişinin temel aracı olarak güce öncelik verdiğini vurgularlar.

Radikal eleştirmenler, devletin dış tehlikelere karşı emniyetinin sağlanması amacının tüm ölçütlerin üzerinde tutulmasının, baskın sınıf(lar)ın çıkarlarını gözetmeye yönelik bir iç politikanın bahanesi olduğuna dikkat çekerler. Ayrıca, insan ilişkilerindeki akılcılığın, *raison d'état* kavramında olduğundan çok daha kapsamlı ve ciddi bir anlamda ve insanlığın evrensel gelişimini de kapsayacak biçimde ele alınması gerektiğine inanırlar; devletler arasındaki çatışmaların savaş yoluyla çözülmesi fikrine karşı çıkarlar.

Bu bölümde, kurumsallaşmış ve ayrıcalıklı bir siyasal iktidar biçimi olan modern devletin gelişiminin nasıl değerlendirebileceği sorusunu insani değerler açısından ele aldık. Elbette herkes kendi tercihlerine bağlı olarak kendi değerlendirmelerini yapacaktır. Ben kendi değerlerimin ışığı altında, devletin doğuşu ve gelişimine yönelik olumlu sayılabilecek bir değerlendirme geliştirdim. Yine de, özellikle muhafazakâr kanadın görüşlerinden yola çıktım ve bu değerlendirmeyi, modern devletin gelişiminin insanlık tarihinin mutlu bir bölümüne başlık olamayacağı yönündeki bazı düşünceleri dikkate alarak tamamladım (ve geçerliliği konusundaki kuşkulu noktalara da dikkat çektim).

Bir sonraki bölümde, devletin gelişimiyle ilgili diğer teorileri ele alacağım ama amacımız bunlara değer biçmek değil, göz önünde bulundurmamız gereken farklı teorilerin neler olduğunu anlamak olacaktır.

ALTINCI BÖLÜM

Devlete İlişkin Tartışmalar: Bir Açıklama Girişimi

Aşağıda, okuyucunun 3. ve 4. Bölüm'de anlatılanları anlamlandırmasına yardım edecek üç yol sunuyorum. Bunlar belli birtakım değerler temel alınarak yapılmış yorumlar değil (5. Bölüm'de olduğu gibi), toplum tanımının genel ilkelerine dayalı yorumlardır.

I. EVRİMCİ BAKIŞ

Bir bakış açısına göre, modern devletin doğuşu ve gelişimini anlamanın en iyi yolu, ana özeliklerini ancak genel terimlerle ifade edebileceğimiz çok daha geniş bir olgunun son derece kapsamlı ve önemli bir yönünden söz etmektir. Bu olgu, insan toplumlarının önceleri basit, sonradan giderek karmaşıklaşan yapısal ve kültürel koşullardan geçerek gerçekleştirdiği ve çevreleriyle istikrarlı ve emniyetli ilişkiler kurduğu o büyük evrimsel süreçtir. Batıda Ortaçağ'ın sonlarında başlayan bu gelişme çok hızlı ve yoğun olmuş ve bu olgu genellikle modernizasyon olarak anılmıştır. Bu bakışa göre devletin oluşumu, özünde, modernizasyonun siyasal bir boyutu olarak görülmektedir.

Bu bakış, şu ya da bu biçimde, biyolojik evrimle sosyo-kültürel evrim arasında esaslı bir süreklilik veya en azından çok önemli bir ben-

zerlik olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayıma göre, toplumsal ilerlemenin anlaşılabilmesi için, biyolojik düzlemdeki bağlantılara göre ifade edilen bir genelleme yapılması gerekir; bu genelleme daha sonra yerini *pyhlogenesis*'e (bir türün gelişimi) bırakacaktır, bu da en başta *ontogenesis*'ten (türler arasındaki bir tek organizmanın gelişimi) türetilmiş bir genellemedir.

Bu genelleme şöyledir: Yeni tür, bir organizmanın hayatta kalmasını sağlayacak ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, tam bir bütün veya zor ayırt edilebilecek bir parça olacak şekilde başka bir organizmayla birleşmesinden doğan bir hayat biçimi olarak evrimleşir ve bunu yeni yaşam biçimleri izler (veya yeniler eskileri yok eder). Bu yaşam biçimleri evrimleşerek organlara dönüşür. Bu organlar anatomik olarak farklı yapılardır ve her biri farklı *bir* işlev görür.

Böylece, bu evrim süreci içinde pek çok tür ortaya çıkmış ve bu türlerin yaşadığı çevreyle olan ilişkisi, kendi işlevsel ihtiyaçları ve farklılaşmış yapısal özellikleri arasında kurulan yakın ilişkiye giderek daha fazla dayanır olmuştur. Tüm diğer nedenler bir yana, türlerin hayatta kalmasını sağlayan işte bu ilişki olmuştur. Bu ilişki sayesinde organizma, çevresinden gelen farklı sinyalleri daha büyük bir beceriyle ayırt edebilir olmuş ve çok farklı kaynakları daha büyük bir başarıyla kullanabilmiştir. Yine bu sayede ve aynı nedenlerle, bu türler değişim geçirmiş ve sonuçta ortaya yeni türler çıkmıştır. Ardından, türler hem daha uzmanlaşmış organlara sahip olmuş hem de tür çeşitliliği artmış ve ortaya çıkan her yeni tür çevrenin belli bir bölümüne ya da özelliklerine uyum sağlayabilecek ya da bunu kullanabilecek şekilde evrimleşmiş, böylece daha da farklılaşmışlardır.

Tarih düzlemine taşıyacak olursak bu görüş şunu vurgular: Toplumlar, toplumsal varoluşlarını koruyabilmek için giderek daha da karmaşıklaşarak ve gittikçe daha da farklılaşan düzenlemeler yaparak doğal çevreleriyle veya diğer toplumlarla daha kolay baş edebilecekleri avantajlar kazanmıştır. Bu avantajların kazanılmasını sağlayan uzmanlaşma ya da işbölümü, tarihsel düzlemde biyolojik düzlemde olduğundan çok daha olumsal, süreksiz ve öngörülemez şekilde gerçekleş-

miştir elbette. Çünkü insanlar içinde bulundukları (doğal ve toplumsal) çevreyle ilişkilerini kültürel yaratım, taklit etme ve adaptasyon gibi *amaçlı* süreçler yoluyla sürdürürler. Diğer canlıların bilinçsizce gerçekleştirdikleri doğal seçilim ve çeşitlenme süreçlerine oranla, bu tür süreçler çok daha karmaşık düzenlemeleri çok daha çabuk yaratabilir ve yayabilirler. Diğer taraftan insan toplumlarında, bu tür düzenlemeler, ortaya çıktıkları andan itibaren, onları korumak ve sağlamlaştırmak isteyen gruplar ile değiştirmek ve yok etmek isteyen gruplar arasında bir mücadele konusu olur. Birbiriyle mücadele eden bu gruplar arasındaki ilişkiler, tamamen insana ait özellikler (çeşitli biçimleriyle toplumsal iktidar) ve süreçler (çatışma gibi) içerir. Bunlar, daha önce de sözünü ettiğim gibi, son derece olumsal sonuçlar ortaya çıkarır; farklılaşma süreci bilinçli bir şekilde yoğunlaştırılabilir ve hızlandırılabilir, kimi zaman durdurulabilir, bastırılabilir veya tam tersine çevrilebilir.[1]

Bu süreç açık uçlu, istikrarsız ve 'yalpalarcasına' ilerlese de, kimi bölümleri insan tarihinin belli bir döneminde ve belli bir bölgesinde öylesine hız, süreklilik ve belirginlik kazanabilir ki, doğru kullanıldığı takdirde, bunun biyolojik evrimsel süreçle benzerliği oldukça inandırıcı bir hale gelebilir. Daha önce işaret ettiğim gibi, modernizasyon kavramı genellikle bu tür geniş bir zaman dilimini tanımlamak için kullanılmıştır ve (modern) devletin doğuşu ve gelişimi bu zaman diliminin son derece önemli ve belirgin bir safhasını oluşturur.

Modernizasyon Sürecinde Devletin Oluşumu

İnsanların toplumsal yapıları biyolojik yapılardan çok daha teferruatlı ve soyuttur. Kabaca örnekleyecek olursak, insan kraliçelerin beden yapıları, kraliçe arının aksine, yaradılış olarak ve cismen diğer insanlardan çok farklı değildir. "Kraliçelik" denen toplumsal statü, insan kraliçeler ve tebaası arasındaki karşılıklı davranışlar dizisi birtakım kurallar ve beklentiler çerçevesinde tasarlandığı ölçüde var olur. Durk-

1 Bkz. R. Unger, *Politics: A Work in constructive social theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, c.3.

heim bunu *manières d'agir et de penser** olarak ifade eder. Bir başka deyişle, insan yapısı *kurumsal*dır; bu sözcük, bu yapıların tarih içinde oluştuklarına ve farklı toplumsal alanlardaki beklentilerin çokluğunun düzenli karışıklıklar yarattığına işaret eder. Tabiattaki yaşam biçimlerinde organların oluşması ile toplumsal düzlem arasında şöyle bir paralellik vardır: Bu sıralı karmaşalar çoğalır ve her biri belli bir toplumsal faaliyetin akışını düzenleyecek şekilde uzmanlaşır. Bu toplumsal faaliyetlerin her biri onu uygulayan aktörlerden farklı şeyler talep eder, farklı türlerde toplumsal ve doğal kaynaklar üretir ve tüketir ve her biri farklı bir toplumsal ihtiyacı karşılar,

Rasyonalite Kazanımı

Bu açıdan bakıldığında, modern toplumların modernizm öncesi toplumlardan üstün tarafı, modern toplumun daha ileri düzeyde evrimleşmiş olması ve işlevsel ihtiyaçları yapısal düzenlemelerle örtüştürebilmek gibi çok daha geniş çaplı avantajlar yakalayabilmiş olmasıdır. Bu çerçevede yapısal düzenlemelerin çoğu giderek daha yoğun bir biçimde bilişsel ve kuralcı beklentilerle belirlenir. Bu beklentiler akılcı tavrı mümkün kılmakla kalmayıp ödüllendirir de. Akılcı tavırdan kasıt, belli amaçlar doğrultusunda, alternatif eylemler arasından üzerinde düşünülmüş seçimler yapmaktır.

Yine aynı bakış açısında kalarak, modernizasyonla birlikte sosyal yaşama katılan açık ve etkin bir akılcılıktan söz edebiliriz. Artık bu toplumlarda yapılan iş ve ticaret giderek daha çok çeşitlenmekte, uzmanlaşmakta ve kendi özelliklerine göre farklı kurumsal düzenlemelerin himayesi altına girmekte, eskisi gibi kendi alanı dışında kalan kısıtlamalara maruz kalmamaktadır. Örneğin, modern ekonomi, üretici bir yapı olarak ortaya çıkarak evin dışına taşınmış, kâr amacı gütmeye odaklanmış (bu da bütünüyle ekonomik bir ölçüdür) ve belli pazarlara açılmaya başlamıştır. Pazarların ortaya çıkmasıyla, fiyatların adalete uygunluğunun ahlaki varsayımlarla belirlenmesi gibi bir kısıtlama da

(*) (Fr.) Düşünme ve davranma tarzları – ç.n.

ortadan kalkmıştır. Modern ekonominin yükselmesiyle birlikte, üretici güç gerçek bir patlama göstermiş ve toplumun çok büyük bir kesiminde tarihte eşi görülmemiş çapta bir tüketim gerçekleşmeye başlamıştır.

Benzer biçimde modern devlet siyasal düzlemde de belli toprak sınırları içinde *tümüyle* ve *yalnızca* (önceden de kullandığımız bir ifadeyi tekrarlıyoruz) siyasal görevleri yürütecek bir mekanizma olarak yapılandırılmıştır. Siyasal faaliyetlerin diğer sosyal düzenlemelerden ayrılma süreci içinde, devletin sekülerleşmesinin ilk ve en önemli adımlardan biri olduğundan söz etmiştim. Devlet zamanla dinsel sınırlama ve baskılardan uzaklaşmış ve böylece kilise otoritesinin koyduğu yükümlülük ve bağımlılıklardan kurtulmaya başlamıştır. Din, kişinin bireysel vicdanıyla ilgili ve ayrı bir alanda geliştirmekte özgür olduğu bir mesele olmuş, bu bireylerden oluşan uyrukların/yurttaşların dinsel ilişkileri ve dinsel kaygıları karşısında devletin tarafsız kalacağı açıklanmıştır.

Aynı şekilde devlet, doğrudan üretici olma ve ekonomik faaliyetler gösterme ve bunlardan karşılık alma gibi sorumluluklardan da kendini soyutlamaya çalışarak, bu gibi meseleleri üretici ve tüketicilerin piyasa işlemlerine bırakmıştır. Devlet bu işlemlerden doğacak sonuçlardan çıkar sağlamayacak, ama özel yasalar yoluyla genel ve kuramsal şekilde bu işlemleri düzenleyecektir. Böylece, kapsamı gittikçe genişleyen bir kamu hukuku sayesinde devlet, kendisini siyasal işlere ve bu alandaki işbölümüne adayabilecek; her birimi siyasal ya da idari bir konuda uzmanlaşmış ve görevlerini akılcı kurallarla yürüten, belli amaçlar doğrultusunda örgütlenmiş farklı bir kurum olacaktır.

Bürokratikleşmenin prensipte, karmaşık ve değişmekte olan idari görevleri yürütmenin en uygun yolu olduğunu daha önce de belirtmiştim. Buna bağlı olarak, 'hukukun pozitifleşmesi' (müspetleşmesi, yani tüzük ve yönetmeliklere dökülmesi), halkın birtakım kuralcı beklentilere itaat etmesini sağlama yöntemi olarak görülebilir; yani, kanunlara uyulup uyulmadığı, adalet ve haklarla ilgili kavramların ideolojik algılanışından çıkarılan yorumlara göre değil de, belli kural ve kararnamelerin izlenip izlenmediğine göre değerlendirilecektir.

Viktoryen toplumbilimci Herbert Spencer, tüm bunları bir bütün olarak daha geniş bir evrimsel sürecin içine dahil ederek yukarıdaki toplumsal değişim kavramını kapsamlı bir tarzda sunan ilk kişi olmuştur. Spencer'ın modernizasyon sürecine ilişkin görüşleri de yukarıda yansıtılmıştır, fakat bu konuda Spencer'in ifadelerine yer veremezdik (hatta bunları huysuzluk veya saçmalık olarak nitelendirebilirdik), çünkü modernitenin ilerlemesi siyasal iktidarın ve devletin önemini azaltmadığı gibi, kapsamını da genişletmiştir.

Durkheim'ın, Spencer'ın toplumsal değişim ve modernizasyon konusundaki görüşlerinde dikkatle üzerinde durduğu ve düzelttiği yer de burasıdır. Durkheim'a göre Spencer şunu görememiştir: Farklılaşan yapılar kendilerini diğerlerine göre aşırı –çekişmeci demesek de– özerk olmaktan alıkoyan ve toplumun tümünün çıkarı adına işbirliği yapmalarını sağlayan bir bütünleşme süreci eşliğinde dengelenmediği zaman, bu sürecin (hem biyolojik organizmalar hem de toplumlar üzerinde) anormal, uyum bozucu etkiler oluşturabilir.

Modern toplumda bu tür düzenlemeler ne gibi bir işlevi yerine getirir sorusu, Durkheim'ın iki ana bir de ikincil cevap vermiş gibi göründüğü bir sorudur kanımca. Ana cevaplardan birincisinde, modern toplumda, farklılaşmış yapıların birbirlerinin çıktılarını kendi girdileri gibi gördüğü ve birbirine bağımlı olduğu ölçüde bütünleştiği (Durkheim'ın kendi deyişiyle 'dayanışma'ya girdiği) ortaya çıkar.* Diğer ana cevapta ise, bireyler arasında, yapısal farklılaşmaya bağlı potansiyel ve muhtelif çıkar çatışmalarını geçersiz kılacak olan kuralcı ve bilişsel bir ortak kararın gereği vurgulanmıştır. İkincil cevapta (tuhaf ama her iki ana cevabın daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı ikincil cevapta) ise, modern toplumları bütünleştirici kilit mekanizmanın, Spencer'ı çok rahatsız eden o olgu, yani devlet eyleminin vazgeçilmeyen varlığı ve giderek genişleyen kapsamı olduğu görülmektedir.

(*) Devlet temel işlevlerini, 'girdi işlevleriyle' harekete geçirilmek ve 'çıktı işlevleri' aracılığından geçmek suretiyle yerine getirir. Daha anlaşılır bir dille, devlet, egemen sınıfa, sömürülenlere ve kendisine, somut isteklere karşılık olan ve toplumdaki türlü desteklerden yararlanan yasalar, kararlar, eylemler, hükümler vs. aracılığıyla hizmet eder (Kaynak:, *Devlet Nedir*, Cem Eroğul, s.142-3) – ç.n.

Bu meseleye kendi bakış açımdan yaklaştığımda, Durkheim'ın ikincil cevabının, incelemeyi seçtiğim konu olan modern devletin doğuşu ve gelişiminin anlatıldığı ilk açıklamanın vazgeçilmez bir bileşeni olduğunu görüyorum. Bu nokta, bu açıklamaların günümüzdeki yorumlarında da –Durkheim'ın kendisine gönderme yapılarak veya yapılmayarak– sürekli vurgulanmaktadır.[2] Tartışma, temelde şu noktada odaklanmaktadır: Toplumun tüm bölümleri işlevsel uzmanlık açısından eşit ve bundan dolayı da karşılıklı olarak birbirine bağımlı olsa da, toplumsal bütünleşme ihtiyacıyla özellikle ilgilenmesiyle dikkati çeken bir bölümü diğerlerinden daha eşittir; bu bölüm, bilerek ve özellikle bütünün adına hareket etmekte olan uzmanlaşmış bölümdür diyebiliriz. Bu bölüm devlettir; bu bakımdan devlet oluşumu modernizasyonun gelişmesinde son derece önemli bir bileşen olarak ortaya çıkmaktadır.

Burada tüm ayrıntılarıyla ele alınamasa da, bu muhakeme ile devlete ilişkin geleneksel siyasal görüşler arasında anlamlı ilişkiler vardır: Örneğin, toprak sınırlarının belirlenmesinin gerekliliği, devletin egemenliği, yurttaşlık bağının önemini ve genelliğini arttırma eğilimi.[3] Fakat temel nokta sosyolojiktir: Devletin siyasal eylemleri üstlendiği; bundan dolayı büyük ölçüde güç kazandığı ve kendi doğal ve toplumsal çevreleriyle daha tatmin edici (çünkü daha temkinli, çeşitli, seçici, etkin) ilişkiler kurduğu bir toplum.

Birkaç Eleştirel Değinme

Elimizdeki temanın şu versiyonunun altında yatan temel imgelemi oldukça zorlayıcı buluyorum: Giderek daha da ileri ve ayrıntılı bir işbölümü içeren ve birbirinden farklı pek çok şeyin farklı düzenlemeler himayesinde ama yine de *tout se tient* (birbirine bağlı olduğu) bir toplum görüşü. 5. Bölüm'de devletin oluşumuyla birlikte böyle bir toplumun özellikle güçlendirildiğinden zaten söz etmiştim. Günümüz siyaset bilimcisi Samuel P. Huntington'ın aşağıda yer alan görüşlerinde

---

2 Bu yorumlarla ilgili gayet etraflıca hazırlanmış eleştirel açıklamalar için bkz. B. Badie ve P. Birnbaum, *Sociology of the state*, Chicago University Press, Chicago, III., 1983, böl. 2.

3 Bkz. A. Gouldner, *The coming crisis of Western sociology*, Basic Boks, New York, 1970, böl. 2.

'devlet' ifadesi kullanılmamış olsa da, bu nokta gayet iyi ifade edilmektedir:

> Ülkeler arasındaki en önemli fark, yönetim biçimleri değil, ne derecede yönetildikleridir. Demokrasi ve diktatörlük arasındaki fark; politikalarında oybirliği, ortak koşullar, meşruluk ve istikrara yer veren ülkeler ile bunlara yer vermeyen ülkeler arasındaki faktan daha azdır.
>
> ...Birleşik Devletler, Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği'nin yönetimleri farklıdır ama her üç sistemde de yöneten bir hükümet vardır... Bu üç ülke de güçlü, uyum sağlanabilir ve birbiriyle uyumlu siyasal kurumlara sahiptir. Etkin bürokrasiler, iyi örgütlenmiş siyasal partiler, kamu işlerine halk tarafından yüksek ölçüde katılım, silahlı kuvvetler üzerinde sivil kontrolü sağlayan ve iyi işleyen sistemler, hükümetin ekonomi alanındaki kapsamlı faaliyetleri ve siyasal çekişmeleri denetleyen ve görev değişimlerini düzenleyen akılcı ve etkili prosedürler. Bu hükümetler yurttaşlarına sadakati emreder ve dolayısıyla, insan gücünü askerî güce dönüştürme, politikaları yenileme ve yürütme kapasitesine sahiptir. Eğer Politbüro, kabine veya Başkan bir karar alırsa, hükümet mekanizmasının bunu uygulaması ihtimali yüksektir.[4]

Yine de toplumun belli siyasal özelliklerinin avantajlı sonuçlarına değinmek ile bu özelliklerin doğuşunu ve gelişimini açıklamak arasında önemli bir fark vardır (yapısal-işlevsel denilen kuramın eleştirmenlerince değinildiği gibi). Biyolojik ve toplumsal evrim arasındaki benzerliklerin aydınlatıcı bir yanı vardır fakat doğanın ve tarihin ait olduğu düzlem arasındaki fark bilinmezse bu benzetme yanlış yönlendirici olacaktır.

Doğanın ait olduğu düzlem içinde, hem muhtelif yapısal düzenlemelerin nasıl ortaya çıktığı hem de bunlar arasındaki seçim sürecinin nasıl işletildiğine dair inandırıcı açıklamalar getirilebilir. Bunun nedeni –diğer pek çok nedenin yanı sıra– bu bağlama dahil olan bireysel organizmalar, nüfuslar, türler gibi birimlerin net bir biçimde tanımlanabil-

---

4 S. P. Huntington, *Political order in changing societies*, Yale University Press, New Haven, Conn., 1968, s.1.

mesi ve (görece) basit bir hayatta kalma ve yok olma testiyle bu sürecin onları nasıl etkileyebileceğinin belirlenebilmesidir. Tarih düzleminde ise bu tür bir test, yalnızca insanlar üzerinde teker teker ve doğrudan doğruya uygulanabilir, yapısal-işlevci iddiaların gönderme yapmayı amaçladıkları ve her şeyden önce ampirik anlamda tanımlanamayacak kolektif birimlere uygulanamaz (Roma İmparatorluğu tam olarak neydi ya da belki kimdi ve tam olarak hangi tarihte düştü ve çöktü). Durum ne olursa olsun, tarih düzleminde, doğa düzlemindeki gibi işleyen mekanizmalara yakın veya benzetilebilecek, yapısal özellikleri seçici ya da çeşitleyici mekanizmalar keşfetmek mümkün olmamıştır.

Toplumsal evrim ile biyolojik evrim arasındaki benzerlik temelinde geçerli bir toplumsal değişim kuramı geliştirme iddiasına kuşkuyla yaklaşmak için ileri sürülen bu ve buna benzer genel nedenlerden başka, aşağıdaki itirazlar da dikkate alınmalıdır:

1) Gördüğümüz gibi bu yaklaşım, toplumun yapısal olarak farklılaşmış parçalarının sayısı arttıkça, bunların arasındaki işlevsel bağımlılıkların da arttığını ileri sürmektedir. Fakat öyle görünüyor ki, bu parçalardan bazıları rolünü fazlasıyla iyi ezberlemiştir. Bunlar kendi özerkliklerini kurmayı amaçlamakla kalmayıp diğerlerine göre öncelikli olduğunu da iddia etmekte, toplumsal kaynaklar üzerindeki denetim ve tüketim paylarını diğerlerinin zararına da olsa en üst düzeye çıkartmak istemektedirler.[5] Yapısal-işlevsel yaklaşımın, pek çok devletin, özellikle doğuşu ve gelişimi esnasında toplumu yağmaladığı ve haraca kestiği birer dönem geçirdiğini gösteren örnekleri açıklayabilmesi çok zordur.[6]

2) Toplumun parçaları arasındaki rekabetten kaynaklanan çatışmalarının sonuçları, farklılaşmanın geçici bir kesintiye uğraması veya tersine dönmesine değil, toplumun farklılıklarını kaybetmesine yönelik bir eğilimi işaret eder görünmektedir. Çünkü kimi parçalar, top-

5 Bkz. A. Gouldner, 'Reciprocity and autonomy in functional theory', *Symposium on sociological theory* içinde, L. Gross, ed., Row, Peterson, Evanston, III., 1969, s.241-70.

6 M. Levi, 'The predatory theory of rule', *Microfoundations of macrosociology*, M. Hechter, ed., Temple University Press, Philadelphia, Penn., 1983, s.35-52.

lumun diğer bazı parçalarına veya tamamına kendi rasyonalitelerini dayatacak kadar güç kazanırlar. Ayrıca, belli görevleri yürütmek üzere şekillendirilen oluşumlar başka yerlerde de kullanılmaya başlanır.

3) Yukarıdaki açıklama, bu olguların uyarlanma açısından önemli olduğuna, toplumun istikrarını arttırdığına ve çevresiyle daha iyi ilişkiler kurmasını sağladığına işaret eder. Bu varsayım, üzerinde düşünmeye değer bir varsayımdır. Zira, günümüz toplumlarının çoğu eğilimi (örneğin nükleer silahlanma yarışı veya dizginlenemeyen teknolojik gelişmeler yüzünden doğal çevreye verilen zarar) insanoğlunun varlığını tehdit etmektedir ve en azından birinci eğilim kesinlikle devlet tarafından yürütülmektedir.

4) Dahası evrimci yaklaşım, başta yeri ve zamanı olmak üzere, modern devletin doğuşu ve gelişiminin bilinen tarihsel özelliklerine açıklama getirmekte zorlanmaktadır. Eğer devlet, öncelikle, bir toplum ile çevresi arasındaki ilişkiyi politik açıdan güvence altına almak için daha üstün bir aracı da barındıran genel evrimsel süreçlerle ilgili bir mesele olarak anlaşılacak ve açıklanacaksa, neden farklı zamanlarda, farklı yerlerde ve birbirinden bağımsız olarak evrilmemiştir? Daha önce öne sürdüğüm ve aşağıda da tekrarlayacağım gibi, 2. Bölüm'de betimlenen tipik ideal devletin birbiriyle ilgisiz ve genellikle birbirine zıt düşen kurumsal düzenlemelerin rastgele bir araya getirilivermesinden oluşması gibi bir olgu, evrimci açıdan yaklaşarak nasıl açıklanabilir?[7]

5) Son olarak, evrimci yaklaşımın temel açıklaması daha ziyade geriye dönüktür ve merkeze odaklanır; farklılaşma ve bütünleşme toplumsal varlığın ileride karşılaşılacağı önceden bilinen süreçlerdir. Buna karşılık, sürekli vurguladığım gibi, devletin oluşum süreci, siyasal nitelikli varlıklar arasında gelişen ve örneğin savaş gibi sonucu önceden kestirilemeyen ilişkileri kapsar (özellikle endüstri çağı öncesinde). O halde devletin oluşum süreci evrimci süreçle nasıl bağdaştırılabilir?[8]

---

7 Bkz. R. Unger, *Politics*, c.3.

8 A. R. Zolberg, 'Strategic interactions and the formation of modern states: France and England', *The state in global perspective* içinde, A. Kazancıgil, ed., Gower, Londra, 1986, s.72-106.

Bunlar retorik sorulardır; zira, daha önce de söz ettiğim gibi, evrimci açıklamalar devletin oluşumunun sonuçlarının açıklaması gibi görülebilecek bilgiler verse de, nedenleri ve somut tarihsel gelişimi hakkındaki açıklamaları zayıf ve inandırıcılıktan uzak bir iddia olmaktan öteye gidememektedir.

Marksist Açıklama(lar)

Modern devletin doğuşu ve gelişimine yönelik radikal olmasa da farklı bir açıklama da, Marx (ve Engels) ve bu olguya Marx'ın görüşleri ışığında yaklaşan öğrencileri tarafından getirilmiştir. Bu görüşler çeşitli ve farklıdır ve her zaman birbirine uymaz; bu yüzden de bazen farklı bazen de birbirine ters düşen yorumlar doğurmuşlardır.[9] Yine de bu versiyonların çoğunun oldukça genel bir bakışı paylaştığın söyleyebiliriz ki burada bu kadarını söylemek yeter. Marksist bakış, evrimci açıklamaların başarmakta kanımca yetersiz kaldığı her iki vazifeyi de yerine getirmenin mümkün olduğunu söyler. Bir başka deyişle, bu bakış açısında, hem modern devletin ne zaman nerede ortaya çıkıp erken gelişimine başladığına dair, hem de bir bütün olarak bir toplumun varsayılan ihtiyaçlarının değil, o toplumda birbiriyle çarpışan bambaşka, belli bölümlere ait kuvvetlerin bu süreçte oynadığı hassas rolün kabul edildiği açıklamalar bulmak mümkündür.

İlk vazife, devlet-yapımının toplumsal evrim gibi bir genel sürecin değil de daha dar tanımlı bir olgunun bir yönü olarak ele alınarak yerine getirilmiştir; bu olgu kapitalist üretim tarzının yükselmesi ve ilerlemesidir. Bu görüş, örtük olarak ikinci vazife ile de ilişkilidir: Doğrudan ya da dolaylı olarak devlet-yapımı teşebbüsüne yön veren belli bölümlerin çıkarları, bu üretim tarzının doğuşu ve gelişiminin kolektif öncüsünün, yani burjuvazinin çıkarları gibi görülmektedir. (Her ne kadar burjuvazi kendi doğası gereği açıkça ve özellikle siyasal liderlik iddiası taşımasa da...)

9 Bu yorumların ayrıntılı (ve yorucu) bir eleştirisi için bkz. B. Jessop, *The Capitalist state*, Robertson, Londra, 1982.

Siyasal Kurumların Yapısı

Modern devletin doğuşu ve gelişimine ilişkin Marksist iddiaları anlayıp değerlendirebilmek için, onu, aşağıda özetlenen daha geniş bir tartışma konusunun bir parçası olarak görmek gerekir.

Tarih içinde, tüm siyasal kurumlar –yalnızca modern devletinkiler değil– toplumun çok önemli bir özelliğinin gereği olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal kurumlar, maddi üretim araçlarına ulaşma ve bunları denetim altında tutma ayrıcalığına sahip bir azınlık ile bu ayrıcalıktan yoksun bırakılan ve bu araçları yalnızca bu azınlığın kontrolünde, koyduğu koşullar çerçevesinde ve yararına kullanabilen çoğunluk arasındaki temel bölünmenin bir uzantısıdır.

Bu şekilde sömürülen ve baskı altında tutulan çoğunluğun çıkarları doğal olarak azınlığın çıkarlarına ters düşer. Çoğunluğun kendi çıkarlarını koruması, var olan üretim düzenlemelerini değiştirmesi ve azınlığın üstünlüğüne son vermesine bağlıdır. Bu yüzden, azınlığın kendi çıkarlarını gözetebilmesi ancak çoğunluğun çıkarlarına ters düşmekle mümkündür.

Bu bakış açısından yaklaşıldığında, siyasal kurumlar öncelikle, maddi üretim ve çoğaltma süreçleri üzerinde kontrol sahibi olarak bu çekişmeyi bastıran, yönünü değiştiren ya da hafifleten ve dolayısıyla çoğunluğa karşı kendi avantajlarını koruyan azınlığın kullandığı araçlar olarak ortaya çıkar. En önemlisi de, azınlığın genellikle yasal hakla dokunulmaz kılınmış ve dolayısıyla yürütmeye bağlı kalan ayrıcalıklı konumunu güvence altına alabilmek için bu kurumların, mutlak toplumsal kaynakları ve örgütlü zor kullanımını organize edip mevzilendirmesidir.

Tarihsel süreç içinde toplumun önemli yapıları değişebilir ve bunlara egemen azınlığın yapısı, farklı çıkarları ve öncelikleri gibi değişiklikler de eşlik eder. Her şeyden önce bir toplumun sömürü ve baskı altındaki yapılarını, yani doğrudan doğruya üretimle ilgili yapılarını korumak ve ona hizmet etmek için oluşturulan siyasal kurumlar, zamanla bu yapıların değişmesine bağlı olarak değişikliğe uğramaktadır. Bu nedenle, feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçilme-

si sırasında ortaya çıkan değişikliğe, bu geçişe ev sahipliği yapan toplumlardaki siyasal kurumların sonradan oluşmuş ama gerekli ve anlamlı değişimi eşlik eder.

Dolayısıyla, modern devletin doğuşu ve gelişimi, toplumun içinde bulunduğu siyasal çevrenin, kapitalist sömürü ve birikim mekanizmasının düzenli bir şekilde işleyebilmesi (bu işleyişe uyabilmesi, hatta mümkün olduğu kadar aracı olması) için yeniden yapılandırılması olarak anlaşılır.

Şöyle örnekleyeyim: Devlet yapma işine dahil olmuş siyasal bir merkez, yönetme becerilerini ve olanaklarını genişletirken, piyasaların kurulacağı ve düzenli bir şekilde işleyeceği alanın sınırlarını genişletir ve korur. Yönetmenin ilk kurumsal temeli olarak "vazife"nin yerine "hak"kı koyan siyasal, idari ve yargı mekanizmalarının işlevleri daha ayrıntılı ifade edilmeye başlanır ve önceden kestirilebilir hale gelir; bu da yine, kapitalist ekonominin en küçük bileşenlerini oluşturan kendi çıkarını koruma amaçlı değiş tokuşa dair çok çeşitli ilişkilerin oluşmasına ve yürümesine yardımcı olur. Böylece, modern devletin doğuşu ve gelişiminin iki ciddi boyutu olan yönetimin güçlendirilmesi ve rasyonalizasyonu,[10] burjuvazi sınıfının egemen konumuna dayanak olan özel sermayenin yeniden üretimi ve biriktirilmesi için vazgeçilemez olmuştur.

Devlet, gelişiminin daha yakın zamanlardaki aşamalarında, toplum ve ekonomi yönetiminde yeni ve daha geniş sorumluluklar almaktadır. Bu da onun, kapitalist gelişmenin değişen koşullarında biriktirme sürecinin askıya almasını mümkün kılar. Bu durumda da, piyasaların bu süreci dengelemesi, toplumsal çatışmaları hafifletmesi ya da kontrol altına alması çok güçleşmektedir.

Bazı Eleştiriler

Marksist bakış açısının konumuzla ilgili olarak her yorumu değilse de çoğu yorumu tarafından paylaşılan temel meselesinin en çıplak hatlarını ele alarak bu yaklaşımı değerlendirmeye çalışalım. Başlangıç ola-

10 Bkz. Poggi, 'The modern state and the idea of progress', Progress and its discontents içinde, G. Almond v.d., ed., University of California Pres, Berkeley, California, 1982, s.323 v.d.

rak bence bu yaklaşım ciddiye alınmayı hak ediyor ve çoğu özelliğiyle de bir öncekine göre daha üstün durumda. Bu yaklaşım temelde, en azından 17. yüzyıldan sonra, Batı Avrupa'da modern devlet ve modern kapitalizmin az çok bir arada gelişmesinin tesadüfi olmadığına dair açık bir kavrayışı ifade etmektedir. Bununla birlikte Marksist yaklaşım, bu iki olgu düzlemi arasında, tarihi önem taşıyan yalnızca bazı bağıntıları vurgular, diğerlerini ise göz ardı eder. Diğer taraftan ise, bu iki gelişmenin ne ölçüde eşzamanlı ve işlevsel açıdan bağıntılı olduğunu biraz abartmış görünüyor.

Max Weber'in de bir keresinde belirttiği gibi, modern kapitalizmin "modern devletin gelişmekte olan iktidarıyla ittifak içinde" doğup geliştiği konusunda pek kuşku yoktur. Fakat söz konusu ittifak, kanımca (aşağıda daha da ayrıntılarına gireceğim), hiçbirinin diğeri üzerinde özgün ve kaçınılmaz bir üstünlüğünün olmadığı iki özerk kuvvete yönelikti.

Bu ittifak, çıkarların birbirine yakınlaştırılmasına dayalıydı: Yakınlaşması gereken bu çıkarlar, bir uçta, kent temelli ticaret ve üretim yapan zümreler ve toprak sahibi sınıfın şahsi çıkarları tarafından piyasa ilişkilerinin özerkliği ve kapsamı üzerine dayatılan kısıtlamaları ortadan kaldırmayı amaçlayan itici bir sermaye gücünün çıkarlarıydı. Diğer uçta ise, hâlâ zümre organları ve aristokrat hanedanlarca sahip olunan parçacıkları da istimlak ederek siyasal iktidarı merkezileştirmeye çalışan dinamik ve girişimci hükümdarların itici gücüne neden olan çıkarlardı. Bu ittifak ticarileşmenin yayıldığı ve ekonomide erken endüstrileşmenin görüldüğü çağlarda da devam etti. Her iki süreç de devletin, savaş yapabilme kapasitesi adına yeni bir vergi tabanı ve yeni finans vakıfları kurma gibi kaygıları açısından ciddi bir önem kazanmaya başlamıştı.

19. yüzyılın ortalarında bazı Batı ülkelerinde, siyasal alanların bütünüyle egemen kapitalist sınıfa geçmesi şeklinde özetlenebilecek ittifaktan öte bir durum baş gösterdi. Eğer 19. yüzyıl siyasal kurumlarının çalışmalarına (siyasal kadro çeşitleri, bunların ürettiği politika, adli ve idari uygulamalar) bakılacak olursa, Marx'ın o dönemde hükü-

meti "burjuvazinin yürütme komitesi" olarak nitelendirmesi, o zamana kadar olduğundan çok daha makul görünüyordu.

Ya da o zamandan beri... Zira, yüzyılın sonuna doğru bazı Batı ülkelerinde, liberal-demokratik kurumların kurulması, sosyalist ve işçi partilerinin ve diğer işçi sınıfı örgütlerinin de doğmasına yol açmıştır. Böylece, burjuvazinin süregelen ekonomik baskısını dengeleyen önemli siyasal bir oluşum yerini almaya başlamış ve bu oluşum, piyasadaki güçlerin devlet iktidarı üzerindeki etkilerinin karşısında durup sınırlama getirmekten yana çıkarak, toplumsal süreci denetlemek ve gözlemlemek isteyen devletin kendi iktidarının halihazırdaki büyümesini desteklemiştir. 20. yüzyılda, bu etki ve eğilimlerin yoğunlaşıp derinleşmesi, sermayenin büyüyen içselleşmesi yüzünden ortaya çıkan diğer pek nedenle birlikte, sermayenin sahip olduğu toplumsal iktidar ile devlete düşen toplumsal iktidar arasındaki ilişkiyi oldukça ihtilaflı bir hale getirmiştir.

Bu ilişkinin günümüzdeki halini tanımlamak için Weber'in 'ittifak' ifadesinin doğru olup olmadığı, cevabı net olmayan bir soru haline gelmiştir; zira bu cevap ittifakın nerede olduğuna bağlı olarak pek çok farklılık gösterecektir (ittifak sözcüğünden ne anlaşıldığına göre de değişecektir dememize gerek bile yok herhalde). Liberal-demokratik devletlerde her zaman için söyleyebileceğimiz şey, sermayenin toplumsal iktidarının, devlet politikaları üzerinde, sadakati gerekli kılan, yüksek öncelikli bir kısıtlamayı temsil ettiği ve bunun da halihazırdaki sermaye birikiminin devamı ve kâr yapma gibi ihtiyaçları bir ölçüye kadar koruması ve beslemesi gereğidir.

Ancak, bunun ne ölçüye kadar gerçekleştiği devletten devlete değişecektir; hatta bir devletteki yöneten çoğunluğun değişmesi de bunun ne ölçüye kadar yapılacağını etkileyecektir. Bunun yanı sıra, günümüzde bazı Batı ülkelerinin ögrenmiş olduğu gibi, sermayenin ihtiyaçlarına gönülden ayrıcalık tanıyan politikaların bile kapitalist unsurdan siyasal destek sağlayabileceğinin ve o ihtiyaçları doyuracağının, yatırımlar üreteceğinin ve bir ülkenin sanayi tabanını güçlendireceğinin ve çeşitlendireceğinin de garantisi yoktur.

Özetle, devlete sermayenin toplumsal gücüne bir anlamda sürekli boyun eğen bir konumda duruyormuş gibi bakıldığı sürece, ne tarihsel ne de çağdaş göstergeler devletin öyküsünü açıklayamayacak gibi görünmektedir. 3. ve 4. Bölüm'de bu öyküye dair verilen basit açıklamalar bile, savaşların, sınırları büyütmenin ve devlet hazinelerini daha da arttırmanın ve korumanın etrafında pek çok şeyin döndüğünü göstermektedir. Bir başka deyişle, iddia edildiği gibi her şey, burjuvazinin daha üstün olması ve ekonomik avantaj kazanması için materyal ya da kurumsal dayanaklar oluşturmayı ve korumayı amaçlayan eylemlerin etrafından dönüyor görünmemektedir. Dahası, bu öykünün belli başlı dönüm noktaları, kesinlikle stratejik askerî alanlara[11] yönelik gelişmelerin sonucudur ve Marksizm, yapısı gereği, bunu hafife alır. Tüm bu (ve buna bağlı) temalar, Marx'ın (ve Engels'in) meseleyi kendi farklı ve özgün görüşlerine dayandıran Marksist devlet anlayışı tarafından kabul edilemez temalardır.

II. ALTERNATİF BİR YAKLAŞIM

Tüm farklılıkları bir yana, şu ana dek incelenen her iki açıklamada da ortak iki özellik vardır; ve benim bu meseleye bakışım bunların aynı zamanda iki kusur olduğunu da söylüyor. Her şeyden önce, her ikisi de (son zamanların çarpıcı ifadelerini kullanarak söyleyeyim) devlet odaklı olmaktan ziyade toplum odaklıdır. Yani, devletin varlığına ve dinamiklerine açıklama getirirken, siyasal yapıda olmayan toplumsal süreçlere gönderme yaparlar. Ayrıca bunlar, devletin oluşumu gibi siyasal süreçlerin tamamladığı, yardımcı olduğu ve koruduğu toplumsal süreçlerdir. İkinci olarak, her iki açıklama da devletin doğuşu ve gelişimini büyük ölçüde saptanmış olgular olarak görmektedir. Demem o ki, her iki açıklamada da, devletin doğuşu ve gelişiminin, yer, zamanlama ve ayrıntılı kurumsal ifadeleri açısından elbette pek çok farklılık gösterdiği ifade edilse de, her ikisi de meseleyi bu kadar geniş açıdan ele alırken tek ve mecbur bırakan bir mantığa uymuşlar,

11 Zolberg, 'Strategic interactions and the formation of modern states'.

her biri kendi tarzında bu mantığı tanımlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır.

Bir bakıma, bu kitabın tümü alternatif bir yaklaşım arayışı içindedir. Bu bölümün geri kalanında, hem önceki bölümlere gönderme yapacağım hem de çoğunlukla Max Weber'in çalışmalarından esinlenip böyle bir alternatifin ana hatlarından söz ederek daha sonraki bölümlere zemin hazırlayacağım. Yine de bilinmelidir ki, bu görüşlerden bir kısmı daha önce de (Tocqueville'den Burckhardt'a dek) bazı yazarlar tarafından dile getirilmiş ve diğer bazıları tarafından da tamamlanmış, değiştirilmiş ya da gözden geçirilip yeniden yazılmıştır.

Devlete Devlet Odaklı Yaklaşım

Bu alternatif yaklaşımda göze çarpan ilk özellik, toplum odaklı olmayı ve önceki her iki yaklaşımda da var olan determinist eğilimi reddediyor olmasıdır. Ama bu nitelemenin yanlış anlaşılmaması gerekir. Buradaki amaç, devleti modern tarihteki egemen güce dönüştürerek, toplum odaklı bir devlet görüşüne karşı çıkıp, topluma devlet odaklı bir bakışla yaklaşmak değildir. Amaçlanan, devletin kendisine devlet odaklı bir bakışla yaklaşmasıdır. Önceki kitaplarımdan birinde, Fransız mutlakiyetçiliğindeki sınıfların önemine yönelik muhtelif Marksist yorumlar üzerindeki görüşlerimi bir dipnotta belirterek bu tasarıya değinmiştim:

> Anlaşılan, Marksist bir bakış açısından, [Fransız] monarşinin burjuvazi 'için çalıştığı' ya da asilzadeler 'için çalıştığı' tartışılabilir; şu ya da bu nedenle söz konusu edilmediği görülen şey ise, monarşinin kendisi 'için çalıştığı' ve kendisi derken kastedilenin elbette hükümdar ve hanedanı değil, onu çevreleyen idare mekanizmasının bütünü olduğudur.[12]

Yukarıdaki alıntıda anlatılan durumda hiçbir şekilde yadsınamayacak bir şey varsa o da devlet düzenlemeleri ve politikalarına, top-

---

12 G. Poggi, *Development of the modern State: A Sociological introduction*, Stanford University Press, Stanford, California, 1978, s.162, not 29.

lumsal güçler arasındaki zıtlıkların uzlaşmasını yapılandıran veya bu uzlaşmadan kaynaklanan uygulamalar olarak bakılabileceğidir. Bu uzlaşmaların her birinde, çıkarlar siyasal olmayan bir toplumsal iktidar elde etmeye veya dışlamaya dayanır ve her biri kendi çıkarlarını korumak için devletten destek ya da müeyyide bekler. Ancak bu tür yorumlar, devleti, kendi düzenlemelerini ve politikalarını (özerk ve bazen de kararlı bir biçimde) etkileyecek –kendi çıkarlarına haiz– özel bir toplumsal güç oluşturan ve öncelikle siyasal iktidar uygulama amaçlı bir dizi kurum olarak gören yaklaşımların yanına sistematik bir biçimde sıralanmalı ve bunlarla karşılaştırılmalıdır.

Bu konum öncelikle Marksist görüşe karşı olsa da, tesadüfen bir yanıyla da işlevsel görüşten ayrılır. Zira işlevsel görüşe göre devlet, yapısı gereği toplumun belli bir bölümünün çıkarlarını koruyacak şekilde tasarlanmamıştır Uzmanlaşmış, farklılaşmış bir organ olarak ve kendi bütünlüğünü koruyup birimsel gelişmesini sürdürerek, toplumun tümünün ihtiyaçlarına yönelik hizmet vermektedir.

Uygun bir biçimde geliştirildiği takdirde devlet odaklı bu konumun, bu olguyu toplum odaklı görüşlerden daha iyi anlamamızı sağlayacağını iddia ediyorum. Yine söyleyeceğim gibi, bu kitap bir bütün olarak bu iddianın zemini oluşturmaktadır.

Olumsallığa Vurgu

Daha önce sözünü ettiğim gibi, önceki her iki yaklaşım da modern devletin doğuşunu ve gelişimini determinist bir biçimde açıklar. Evrimci yaklaşım bunları modernizasyonun bir boyutu olarak görür: Buna göre bu boyut giderek daha da büyüyen toplumsal bir farklılaşma ve karmaşıklaşmaya (ve bütünleyici işlevlerde uzmanlaşmış toplum organları ihtiyacına) artan bir eğilim göstermektedir. Marksist yaklaşımda ise (en azından çoğu yorumuna göre) devlet, kapitalizm altındaki baskın sınıfın ekonomiye dayalı egemenliğinin siyasal açıdan korunup beslenme ihtiyacına cevaben doğan ve gelişen bir biçimdir.

Her iki yaklaşımda ortam olan determinist tavrı reddetmek demek, bunlardan çıkarılabilecek değerleri kenara atmak demek değildir.

Bu bölüm ve başka yazılarımda da işaret ettiğim gibi, devletin öyküsünün sürekli bir kurumsal farklılaşma süreci olduğunu düşünmek; toplumun salahiyetinin siyasal düzenlemelerini daha devletvari yapmasına bağlı olduğunu kabul etmek; egemen ve alt sınıfların çıkarlarının liberal (veya liberal-demokratik) devletlerin gündemini ve işleyiş biçimini ne ölçüye kadar belirlediğinin üzerinde düşünmek oldukça aydınlatıcı kavrayışlardır.

Fakat, devletin öyküsünün farklı yerlerdeki zorunlu istikrar ve süreklilikle birlikte geliştiğini kabul etmek için, mutlaka determinist yaklaşımı benimsemek zorunda değiliz. Avrupa'daki her büyük yönetim merkezinin, savaşların sürekli artan maliyetini karşılamak için her on veya yüzyılda bir yönettiği toplumun kaynaklarını kullanarak giderek artan çeşitlilikte mali düzenlemeler oluşturduğu ve kendine giderek daha geniş bir hareket alanı açmak zorunda kaldığı pek tartışma götürmeyen bir durumdur.

Hükümdarların bunu yapması gerekliydi ama yine de giderek daha fazla rekabet içine giren Avrupa devletler sisteminde (ve Avrupa devletleri arasındaki rekabetin yeni biçimi olan sömürgecilik faaliyetlerinde) başarılı olmaları için bu girişimler yeterli olmuyordu. Birbiriyle savaş halinde olan iki devletten hangisinin kazanacağı her zaman açık uçlu bir soru olarak kalmıştır (vakanüvisler ve tarihçilerin yıllar sonra sonuçtan yola çıkarak geçmişe yönelik bir değerlendirme yapmalarının ve kimin zafer kazandığını söylemelerinin bu noktada bir önemi yoktur).

Burada bir başka soru daha doğuyor: Hangi askerî, mali ve idari düzenleme diğer devletlere model teşkil edebilir ve onların şu ya da bu siyasal gelişmeye taraf olmasını sağlayabilir? Devletlerin siyasal gelişiminde görülen ve işleyen sistemli mantığın kanıtı olarak değerlendirilen tekbiçimlilik ve benzerlik (evrimci farklılaşma mantığı ya da kapital büyütme ve burjuvazi egemenliğinin mantığı gibi), şu ya da bu rejimin düzenlemelerini ya da politikalarını bilinçli ya da seçici bir biçimde taklit etme süreçlerinin sonucudur.

Bu süreçler olumsaldır: Hem önceden tasarlanmış oldukları

için, yani alternatif olasılıkları da dikkate almış oldukları için, hem de bu tasarlamaya, son kez herhangi bir ülke (olası bir model olarak baktığımız herhangi bir ülke) savaşa girdiğinde sonucunun neler olduğu ya da daha daha genel bir ifade kullanacak olursak, o zamanki güçler sıralamasında hangi mertebeye gelip gelmediği de dahil edilmiş olduğu için olumsaldır. Örneğin Britanya, 18. ve 19. yüzyılda bir emperyal iktidar olarak çok ayrı bir yere konmuştur ve onun bu konumu Britanya'ya özgü siyasal kurumların başka ülkelerin dikkatini ve saygısını kazanmasına yol açmış; bu ülkelerin kendi siyasal kurumlarını tasarlamalarında ya da bu kurumlarda reformasyona gitmelerinde etkili bir kaynak olmuştur. Ayrıca, Fransız modelinin ardından yıllarca yasalarında reformasyona hazırlanan Japon yetkililere aniden yön değiştirmeleri söylenmiş ve 1870-1871'de diğer Alman devletlerinin İkinci İmparatorluğa karşı zafer kazanmalarına önderlik eden Prusya'yı örnek almaları önerilmiştir.

Eğer devletler arasındaki ilişkilerdeki değişiklikler 'devlet'in doğuşu ve gelişiminin boyutlarını bu kadar etkilemişse, devletin gelişimi, siyasal iktidar ve toplumsal iktidarın ilk bölümde sözü edilen diğer iki biçimi, yani ekonomik ve kuralcı iktidar, ama en çok da (özellikle son birkaç yüzyılda) siyasal ve ekonomik iktidar arasındaki ilişkilerin değişmesinden de etkilenmiştir.

Bu mesele –bu iki iktidar biçiminden birinin kendi üstünlüğünü ötekinin üzerinde ne ölçüde kabul ettirdiği– bulunduğu yere ve zamana bağlı olarak farklı biçimlerde çözülmüştür. Bunun çözülüş biçimlerinin tezahürleri, vergilendirme, merkez bankasının hükümet karşısındaki özerkliğinin derecesi, sendika faaliyetlerinin yönetmelikleri veya kamu yetkililerinin sanayi varlıklarına sahip olmakta ya da kontrol etmekte vardığı noktalara yönelik kurumsal düzenlemeler şeklinde olmuştur.

Kanımca günümüzde, dünyanın dört bir yanındaki siyasal ve ekonomik iktidar arasındaki ilişki her zamankinden daha fazla üzerinde durulan bir meseledir. Bunun böyle olmasının nedeni, bu meselenin dünyanın çeşitli yerlerinde çok çeşitli biçimlerde çözümlenmiş olması (herkesin kendi çözüm biçimini başka yerlerdekilere de dayatması) ve

her biçimin kendi istikrarını bozacak yeni koşullar ve olasılıklarla karşı karşıya gelmesidir.

Liberal Demokrasinin Doğuşunda Gereklilik ve Olumsallık Durumu

Birkaç hususu yeniden ele alalım. Modern devletin doğuşu ve gelişimi büyük ölçüde, her hükümdarın, kendi hükmetme mekanizmalarını kullanarak iktidar tabanını genişletme ve güvence altına alma ve bunun yanı sıra, toplumsal kaynakları idare edip bunlara hareket kazandırma konusundaki başarısını ve yetkisini artırma yolundaki hararetli çabalarının sonucudur. Bu çabaların sürekliliği ve samimiyeti –bu çabaların ne için göze alındığı üzerinde düşünülürse anlamı daha iyi anlaşılır– devletin bir bütün olarak öyküsünü incelediğimizde olasılıkla karşımıza çıkacak o önüne geçilmez siyasal iktidarını güçlendirme eğilimine açıklık getiren özelliklerdir.

Yine de bu eğilim, özerk ve birbiriyle sürekli rekabet halinde olan çok sayıda uyruğu da ayrı ayrı etkilemiştir. Daha önce de gördüğümüz gibi, bölgesel hükümdarlar nüfuzlu şahıslarla ve zümre organlarıyla rekabet etmek zorundadır ve bunların direncini kırsalar dahi, bunu yapış biçimleri ötekilerin güçlerinin artışını etkiler. Dahası, bölgesel anlamda bütünlüğünü (az çok) koruyan iktidarın temsilcisi, devletler sistemine özgü o durmak bilmeyen iktidar çekişmesine dahil olmalıdır. Son olarak, kimlik ve çıkarlarını siyasal olmayan kaynaklar üzerindeki kontrollerinden türeten kurum ve gruplar da iktidar tabanlarını genişletip güvence altına almaya çalışmakta ve bu amaçla siyasal iktidar merkezlerinin özerkliğini korumaya ve/veya bunların yapısını ve işleyişlerini etkilemeyi amaçlamaktadır.

Bu çok farklı ancak birbiriyle kesişen iktidar çekişmelerinin sonuçları doğal olarak açık uçlu ve kestirilemezdir. Yine de zaman zaman, herhangi bir bölgede, bu çekişmeler kolayca fark edilebilen ve özellikle etkili düzenlemelerle somutlaşan kesin bir sonuç doğurur.[13] Bunlar bir kez yerli yerine oturduktan sonra, süreci devamlı kı-

13 Bkz. B. Moore Jr, *Social origins of dictatorship and democracy*, Beacon, Boston, Mass., 1966.

lan ve ona bir tür geri döndürülemezlik özelliği kazandıran daha ayrıntılı bir kurumsallaşmaya maruz kalırlar. Dahası, bu tür bir kurumsallaşma, genel anlamda devletin oluşumunun bir tür gereklilikten doğduğu ve evrensel bir önem taşıdığı inancını doğurmak suretiyle bir başka yerde bir başka bir kurum oluşturma süreci üzerinde etki edebilir.

Aslına bakılırsa, evrensellik ve gereklilik gerçekten de söz konusudur, çünkü Avrupa'da erken devletler sisteminin ortaya çıkışı, diğer yönetim sistemlerinin içinde var olduğu ortamda değişikliklere yol açmış ve uzun vadede dünyanın her tarafında devlet benzeri siyasal kurumların kabullenilmesini sağlamıştır. Ancak, evrensellik düşüncesi bir ölçüde yanıltıcı olabilir, çünkü söz konusu benimseme süreci, başarılı olsa bile (ki bu süreç ne geçmişte ne de bugün sürekli bir başarı sergilemiştir) daima yerel kurumların mirasından izler taşımaktadır. Üstelik, belirli düzenlemelerin herhangi bir zamanda kendilerini dayatmalarına ve yerlerinde kalmalarına aracılık eder gibi görünen gereklilik kavramı, büyük ölçüde geçmişte yapılmış tercihlerin sonucudur. Mefisto da Faust'la bu tür bir gereklilik üzerinden konuşmuştur: 'Bir yasadır, hortlak ve şeytanlar için: / Girdikleri yerden çıkarlar; / İlkini yapmakta biz de özgürüz, çıkmak için ise yasanın kulu.' Bu konuyu örnekleyebilmek için, gelin devletin öyküsüne yönelik anlatılarımda ve değerlendirmelerimde geçen yönleri şu sorunun ışığı altında yeniden gözden geçirelim: Liberal demokrasi şansını neye borçludur? Aslına bakılacak olursa, devlet yapımı sürecinin bir tür büyük çaplı ve rasyonalize edilmiş bir despotizm içinde yapılandırıldığı düşünülebilir. Hatta bunun gerçekten böyle olduğunu iddia edenler de vardır.[14] Fakat kanımca bu görüş, son iki yüzyıl içinde Batı'da gelişen ve yerleşen siyasal kurumların önemini ve farklılığını yeterince dikkate almamaktadır. Bu kurumlar neden bu şekilde kurulmuş ve gelişmiştir? Batı'nın bundaki rolü nedir?

Bu sorulara verilecek makul cevaplarda, çok sayıda faktörün

---

14 Bkz. örneğin B. De Jouvenel, *On power: Its nature and history of its growth*, Greenwood, New York, 1981 veya A. De Jasay, *The state*, Basil Blackwell, Oxford, 1985.

arka arkaya dizilmiş olması gerekir; çünkü bir araya gelen bu faktörlerin birbiriyle bir noktada kesişip bu sonucu doğurması kesinlikle yapısal olarak kestirilemeyecek bir durumdur. Örneğin, böyle bir cevabın –öykümüzün ilk aşamalarına yönelik– aşağıdaki bileşenlerine bir bakalım.

Modern devletin anavatanı olan Batı Avrupa'da, erken devleti yaratanlar, bu çabaları kısıtlayan veya etkileyen yasa yürütmeye yönelik belli prensipleri, belli kurumsal mirasları zaten hazır buldular:

1) Germen mirasları: Liderlerin oy birliğiyle seçilmesinin tercih edilmesi; bu liderlerin kendileriyle aynı sınıftan olmasa da eşit mevki ve saygınlık sahibi ve yakın ilişki içinde oldukları insanlardan oluşan maiyetlerine bağımlı olması (Hatta bunların şöyle yorumlandığı bile olmuştur: Eğer bir hükümdar kendi emsali olanlara karşı yükümlülüklerini yerine getiremez ya da onlara karşı haksız iddialarda bulunur ise, diğer tarafın buna itiraz etmesi ya da silahlı mücadeleye geçmesi meşrudur).

2) Roma mirasları: Meselelerin yönetimin tüm üyeleri tarafından paylaşılması ve çözümlerde kaynakların eşit olarak kullanılması anlamına gelen *res publica* kavramı ya da saygınlığın yanısıra hukuki sorumluluk da getiren ve halkın vekaletiyle değişmez bir nitelik kazanan makam kavramı.

3) Kiliseyle ilgili unsurlar: Daha çok Konsil mekanizması dahilinde açıkça dile getirilen 'herkesi ilgilendiren herkes tarafından mütalaa edilmelidir' ilkesi ve güçlünün güçsüze karşı yükümlülüklerini içeren feodal kavramların (şövalyelik geleneği yoluyla) Hıristiyanlık tarafından düzenlenmesi.

Dahası, görece küçük ülkeleri bile siyasal olarak bütünleştirmeye çalışan ilk devlet kurucuları, farklı etnik kimlik, dil, görenek, üretim biçimi, yerleşme modeli ve tarihsel deneyimlere sahip çok sayıda bölgesel ve yerel toplulukla uğraşmak zorunda kaldılar.[15]

---

15 Bkz. D. Gerhardt, 'Regionalismus und Standeswesen als ein Grundthema europaischer Geschichte, *Alte und neue Welt in vergleiachender Geschichtsbetrachtung*, D. Gerhardt, ed., Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1962.

Doğal yerleşimlerin hem fiziksel olarak hem de sayıca (Yakın veya Uzakdoğu imparatorluklarının ana yerleşim yerlerini teşkil eden geniş düzlüklerle karşılaştırıldığında) çok farklılık göstermesinden kaynaklanan Avrupa'ya özgü bu çeşitliliğe, bir de, M.S. 2. bin yılda kasabaların yoğun bir biçimde gelişmesi (yenilenmesi) eklendi. Bu kasaba ya da kır (veya balıkçı, denizci, madenci, köylü) topluluklarının ortak değeri, yerel geleneklerine sıkıca bağlı olmalarıydı. Bu gelenekleri korumak ve yaymak için gereken özerkliği koruyabilecekleri bir düzene ihtiyaçları vardı. Küçük kentlerdeki işbölümünün ve daha genel anlamda buna bağlı olarak oluşan toplumsal farklılaşmaların büyümesiyle, mesleki ortaklıklara dayalı topluluklar kurulmaya başlandı ve gruplaşan bu toplulukların bazıları, genişleyen topraklar içinde tek biçimli düzenlemeler ve politikalar uygulayan hükümdarlara karşı çıktılar.

Tüm bunlar göz önüne alındığında ortaya çıkan sonuç, Avrupalı hükümdarların çoğuna, ihtiyaç duydukları ve ellerindeki yönetim araçlarının baş edebileceği iktidar ve kaynağın çoğu zaman verilmediğidir. Uyruklar toplu ya da bireysel taleplerini çeşitli geleneklere dayandırıyor; hükümdarlar pek çok gelenekle örülmüş bu ortamda iş görmeye çalışıyorlardı. Bunları görmezden gelmek gasp anlamına gelebilirdi; ayrıca hükümdarların da kendi iddialarına destek sağlayabilmek için bu geleneklere (özellikle de kendi imtiyazlarıyla ilgili olanlara) ihtiyaçları vardı. Bu yüzden, devletin oluşum sürecinin ilk aşamaları, gücünü sergileyerek iktidarını pekiştirme şeklindeki basit bir süreç olarak değil de, birbirini ve birbirinin taleplerini tanıyan baş oyuncuların karşılıklı talepleri arasındaki ayarlamalar dizisi halinde gelişmiştir.

Elbette bu süreç içersinde, hükümdarların taleplerini *de facto* dayatabilmelerinin ve karşı tarafın muhalefetini kırabilmelerinin önemi çok büyüktü. Fakat bunu yapabilmeleri için kaynaklarını seferber etmek zorundaydılar. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan gelir arttırma ve gelirleri koruma kaygıları yüzünden hükümdarlar, bir kez daha bir yandan karşı tarafın taleplerini tanımak ve kendi taleplerini onlara göre değiştirmek, bir yandan da kendi eylemleri üzerindeki geleneksel ve kuralcı olmayan farklı kısıtlamaları kabul etmek zorunda kaldılar.

Örneğin, yakın zamanlardaki bir araştırmada[16] şu durumların vurgulandığı görülür: Yukarıda söz edildiği gibi, doğal yerleşim alanları birbirinden çok farklı olduğu için (geç Ortaçağ), erken modern Avrupa tüccar ve gezici esnafları, düzenli aralıklarla ülke ülke dolaşarak oldukça yüklü miktarda malı taşıma işini üstlendiler. Dünyanın başka yerlerinde taşınıp sergilenen egzotik, lüks malların tersine, bu malların çoğu yükte ağır pahada hafif mallardı. Avrupalı hükümdarların, kendi muadilleriyle aynı türden yağmacı güdülere sahip olduğunu varsaysak bile, uzun vadede onların işine daha çok yarayacak olan tavır, sınırlarından geçen mallara çullanmak veya el koymak yerine, görece düşük vergi ve geçiş bedelleri yoluyla mal akışını teşvik ederek bundan yararlanmaktı. Bu durum aynı zamanda, hükümdarların tefecilere –altın yumurtlayan tavuğu kesmek anlamına gelecek olan– ödeyecekleri miktarlardan kaçma eğilimine uzun vadede köstek oluyordu. (Özellikle de bu tefeciler uluslararası zemine yayılarak büyük bankalar haline geldiği zaman).

Daha genel anlamda, çok uzun bir zaman önce de değinildiği gibi,[17] Avrupa ekonomisi ilerledikçe, hareketli malların sabit mallar karşısındaki öneminin artması, hükümdarların tipik gasp eylemlerine de (vatandaşların mallarına zorla el konması) epey sekte vurmuştur. Zira, artık bu mallar, küçük, kolayca gizlenebilen ve taşınabilen kıymetli madenler ya da madeni paralar, hatta uluslararası bankacılık ağının ölçütlerine göre paraya çevrilebilir kağıtlar biçimini almıştı. Dahası, ekonomik gelişmenin farklılaşmış üretim becerilerini değerli kıldığı kişiler gibi, bunlara sahip olanlar da kolayca ülke dışına kaçabilirdi.

Öte yandan, devlet kurma girişimlerinde dikkate değer tek kaynak zenginlik değildi. Bir de nitelikli personel meselesi vardı. Asilzade-

16 Bkz. örneğin E. Weede, 'Der Sonderweg des Westens', *Zeitschrift für Soziologie*, 18, 3 (Haziran 1988), s.172 v.d.

17 Bkz. tartışmalar- *The passions and the interests: Political arguments for capitalism before its triumph* (Princeton University Press Üniversitesi, N.J, 1977) içinde, Albert O. Hirschman tarafından incelenmiş ve değerlendirilmiş. Bunu kullanan bazı günümüz gözlemcileri ekonominin ticarileştirilmesinin, siyasal iktidarı elinde tutanların elindeki gücü daha itidalli ve kısıtlı bir şekilde kullanmaya iteceğinin tahmin etmişlerdir.

lere ve ruhban sınıfı üyelerine bağımlılıklarını azaltmak isteyen hükümdarların tek alternatifi, önce kent zümrelerine ve daha sonra da özellikle üniversitede hukuk eğitimi görmüş burjuva sınıfına mensup insanları bu girişime dahil etmekti.[18] Bu insanlar, tahmin edilebileceği gibi, siyasal, idari ve adli karar mekanizmalarına yerleştirildiler ve içinden çıktıkları katmanlara özgü uğraşlar edildiler. Bu uğraşların bir kısmı, benim siyasetin adlileştirilmesi dediğim yöne kaydı; yani, hükümdarların acımasız ve keyfi uygulamalarına tersi yönde bir kamu hukuku esası teşkil edildi.

Avrupa'da devletin kuruluşu süreci içindeki geniş toplumsal ve kültürel çevre, başka biçimlerde de despotik özelliklerden giderek uzaklaşacak şekilde yön değiştirmiştir. Az önce söylediğimiz gibi, hukuk mekanizmalarında çalışan üniversite çıkışlı insanların sayısı giderek artıyordu. Fakat üniversiteler entelektüel becerileri ve kültürel tercihleri başka bağlamlara da taşımaya başladılar. Devletin kuruluş süreci bu bağlamlardan da geçerek ilerlemek ve bir ölçüye kadar bu bağlamlara da intibak etmek zorundaydı. Ya da matbaanın ve okur yazarlığın yayılmasının potansiyel önemini ele alalım: Matbaa ve okur yazar oranının çoğalması, bir yandan yasalarda bürokratikleşmeye, siyasal faaliyetlerin gitgide daha tekbiçimli, düzenli ve despotça yerine getirilmesine yol açarken, bir yandan da eğitimli bireylerin kendilerini farklı bir sürecin, yani "kamusal alanın"[19] önderleri gibi görmelerine yol açtı. Sonuç olarak bu durum, liberal taleplerin dile gelmesi için son derece önemli bir zemin oluşturmuş oldu. Bunlar ayrıca, ulus olma kavramının oluşmasına da yardımcı olarak halkın birliği ve eşsizliği gibi kavramları da besledi. Artık halk kendisini siyasal düzenin belirleyicisi olan seçmenler olarak görebiliyordu.[20]

Liberal demokrasinin 'teşekküllerine' dair bu (uzaktan) bakışın amacı, bu teşekküllerin ne kadar çok çeşitlilik gösterdiğini, Avrupa deneyiminin ne kadar derinlerine inebildiğini ve bir araya gelmelerinin

18 Bkz. G. Poggi, *Calvinism and the capitalist spirit*, Macmillan, Londra, 1983, böl. 6.
19 J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit* 5. baskı, Luchterhand, Neuwied, 1971.
20 B. Anderson, *Imaginary communities*, Verso, Londra, 1988.

ne kadar olanaksız göründüğünü vurgulamaktır. Bu iddianın, yani Batılı devletin teşekkülü sırasında alınan kendine özgü yolun son derece rastlantısal olduğu iddiasının nereye temellendirildiği kitabın ikinci kısmında daha fazla vurgulanacaktır. Özet olarak, ikinci kısımda, devletin kendi geçmişinden miras aldığı temel yapıları büyük ölçüde değiştirip farklılaştıran 20. yüzyıl deneyimlerine daha yakından bakılacak, devletin bugün karşı karşıya kaldığı koşullar ve bunların sonuçlarının kendi yakın geleceğine ne tür olasılıklar taşıyabileceği üzerinde durulacaktır.

İkinci Kısım

YEDİNCİ BÖLÜM

20. Yüzyılda Liberal Demokrasi (1)

I. DEVLETİN FAALİYET ALANININ GENİŞLEMESİ

Kitabın bu II. Kısmında, 20. yüzyılın sanayileşmiş toplumlarının yapısal modeli ve işleyiş planındaki önemli değişimleri ele alacağız.

Bu ve bundan sonra gelen bölümde, liberal-demokratik sistemler bağlamında, bu değişimlerin bana göre en büyük ve en yaygın olanlarını ele alacağım: Bunlardan ilki, devleti oluşturan kurumların giderek büyüyen çeşitliliği ve boyutları; ikincisi ise, tüm bunların oldukça yaygın ve farklılaşmış bir dizi toplumsal faaliyete yansımasıdır.

Asıl mesele bu olgunun neden ve sonuçlarını belirlemektir. Fakat önce okurlara bu konunun boyutlarıyla ilgili bir fikir vermenin yararlı olacağına inanıyorum.

Örneğin, Wagner Yasası[1] olarak adlandırılan yasanın geçerliliğini kanıtlayan aşağıdaki dağılımı ele alım. Wagner Yasası, devlet harcamalarının, ulusal ekonominin bütün olarak toplamından daha hızlı yükselme gösterdiğini belirtir. Birleşik Krallık'ta 1890-1920 yılları arasında hükümet harcamalarının gayri safi milli hasıladaki payı şöyledir:

---

1 Böyle adlandırılmasının nedeni, ilk kez (1883 yılında) Alman ekonomist Adolf Wagner tarafından ifade edilmiş olmasıdır.

1890—% 8.9
1920—% 20.2
1938—% 30.0
1960—% 36.4
1970—% 43.0
1981—% 50.3
1983—% 53.3

ABD'de ise, 1926-1979 yılları arasındaki dönemde, hükümet harcamaları (federal, eyalet ve yerel) miktarının safi (net) milli hasıla içindeki oranı neredeyse üçe katlanmıştır.

OECD ülkelerine gelince, tüm OECD ülkelerinde 1953 ila 1973 arasındaki dönemde, hükümet harcamalarının milli hasıla içindeki oranı % 34'ten % 49'a yükselmiştir.[2]

Bir diğer gösterge de kamu istihdamına ilişkindir. Ancak bu konuda, kesin sayılar elde etmekte sık sık güçlük yaşanır ve bu sayıların nasıl anlamlandırılacağı da hâlâ tartışma konusudur. Richard Rose, seçtiği beş Batılı ülkede, belli zamanlarda kamu organları tarafından istihdam edilen işgücü yüzdesini şöyle bir tabloda özetlemektedir (bkz. Tablo 1):

TABLO 1
Kamu sektöründe istihdam edilen işgücü yüzdesi

	Tarih			
Ülke	1914 Öncesi	1939 Öncesi	1951	1981
Britanya	7.1	10.8	26.6	31.4
Fransa	7.1	8.9	16.0	32.6
Almanya	10.6	12.9	11.9	25.8
İtalya	4.7	7.8	11.4	24.4
ABD	1.5	7.7	11.8	18.3

Kaynak: R. Rose, 'Public Employment in Western Europe': 'The Significance of public employment' (Kamu istihdamının önemi), ed. R. Rose (Cambridge University Press, 1987).

2 John Burton, *Why not cuts?*, Institute of Economic Affairs, Londra, 1985, s.26.

Devlet Faaliyetinin Farklılaşması

Devletin uluslararası anlamda giderek daha çok farklılaşması ve faaliyetlerinin çeşitlenmesi konusunda, bir Alman sosyolog tarafından yapılan sınıflandırmaya değineceğim önce. Renate Mayntz'a göre, devlet faaliyetleri kapsamındaki görevler beş ana başlık altında toplanır:

1) Ulusal toplum ile diğerleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi;

2) Toplum içindeki bireyler veya kolektif birimler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi;

3) Siyasal-idari sistemin kaynaklarla karşılanması;

4) İlk iki başlık altında öngörülenlerin dışındaki kolektif ihtiyaçları karşılamak amacıyla hizmet arzı;

5) Ulusal entegrasyonun artması, toplumsal eşitlik, ekonominin büyümesi, kamu sağlığı ve daha iyi eğitim gibi belli hedefler doğrultusunda toplumsal gelişmeyi yönlendirmek.[3]

İlk üç başlıkta toplanan görevler devletin kendisini tanımlayan özelliklerdir[4] ve Avrupa devletinin 'klasik' bakanlıkları sistematik bir biçimde bunları sağlamak için kurulmuştur. Sırasıyla sayacak olursak, savaş ve dışişleri bakanlıkları ilk görev sınıfına, adalet ve içişleri bakanlıkları ikinci görev sınıfına, maliye bakanlığı ise üçüncü görev sınıfına dahildir.

Öte yandan, 19. yüzyılın son yarısındaki ve 20. yüzyıldaki personel sayısı ve harcama artışının büyük bir kısmı ve daha sonra büyüyen bakanlıklar ve diğer pek çok birim, devletin, önceleri kendi bünyesinde toplamadığı[5] diğer iki göreve de müdahil olmasının sonucudur. Geniş anlamda yorumlayacak olursak, refah devleti kavramı –bu kitapta bu konuya çok fazla girmeyeceğim, zira günümüz yazılarında bu konu etraflıca incelenmektedir–[6] bu iki grubun alanına giren faaliyetlerin çoğunu kapsamaktadır. Araştırmacıların Fransa örneğini te-

3 R. Mayntz, *Sociologia dell'amministrazione pubblica,* Mulino, Bolonya, 1982, s.62-3.

4 R. Rose, 'Priorities of government. A developmental analysis of public policies', *European Journal of Political Reserach,* 4 (1976), 247-89.

5 Mayntz, *Sociologia dell'amministrazione pubblica,* 64-9.

6 D. Ashford için bkz. *The emergence of welfare states,* Basil Blackwell, Oxford, 1987.

mel alarak yaptıkları sınıflandırmaya göre, devlet harcamalarını, ulusal ekonominin büyümesi ile bağlantılı olan harcamalar (örneğin kamu çalışmaları, eğitim, sosyal güvenlik vs.) veya ulusal ekonominin büyümesiyle bağlantılı *olmayan* harcamalar (örneğin, savunma, dış işleri, adalet vs.) olarak ayırmışlardır. Bu verilere göre, 1815-19 ile 1965-69 arasındaki dönemde, ilk tipteki harcamaların milli hasıladaki oranı % 2.43'ten % 24.25'e; ikinci tip harcamaların oranı ise % 9.49'tan % 12.53'e yükselmiştir.[7]

Topyekûn Savaşın Benzersiz Önemi

Bu karmaşık gelişimin başlıca nedenlerini belirlemek amacıyla ilk olarak önceki bölümlerde de değinilen bir olguya döneceğim: Hem siyasal deneyimin genelinde hem de devlet yapısının kendisi açısından temel önemi sık sık görülen savaş olgusu. 4. Bölüm'de de belirttiğim gibi, bu olguya bağlanan ilişkiler devletin var oluşunun ayrılmaz boyutunu oluşturmuştur (savaş her zaman yaşanan bir deneyim olmasa da, hep var olan bir olasılıktır). Savaş, tarihsel düzlemde hayli değişkenlik gösteren bir meseledir ve savaş usullerindeki ve askerî güç yapısındaki büyük değişiklikler, siyasal düzenlemelerde de aynı ölçüde önemli değişikliklere yol açmıştır.[8]

Bu genellemeden yola çıkarsak, yüzyılımızda devletin büyümesiyle ilgili pek çok boyutun topyekûn savaşla ilişkilendirilmesi makul olabilir. Askerî uzmanlar ve konunun meraklıları tarafından çok daha önce öngörülmüş olsa da, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte, savaşlar tarihsel süreklilikteki yerini dramatik bir biçimde almıştır.

Topyekûn savaşla demek istediğim şudur: Topyekûn savaş, ulusal bir toplumun, insanlarının ve maddi kaynaklarının çok büyük bir kısmını seferber ettiği ve ancak kendini savaşın doğasına özgü yıpran-

---

7 Veriler Louis Fontvieille tarafından toplanmıştır, Pierre Rosanvallon, *Crise de l'état prvidence*, Seuil, Paris, 1981, s.161.

8 Bkz. S. E. Finer, 'State and nation-building in Europe: The role of the military', *The formation of national states in Western Europe* içinde, C. Tilly, ed., Princeton University Press, Princeton, NJ, 1975), s.84 v.d.

ma, zarar ve yıkıma maruz bıraktığı takdirde başarı ümidi taşıyabileceği bir askerî çatışmadır.

Bu olgunun nedenleri arasında, savaşın askerî boyutlarını ilgilendiren birbiriyle yakından ilişkili iki değişim yer alır: Savaşın 'kitleselleşmesi', yani nüfusun giderek daha büyük bir bölümünü içine alması ve savaş durumunda sanayi ve teknolojik süreçlerden de faydalanılması. Bu süreçlerden faydalanılması demek, savaşan ülkenin ağır silahlarını ve hava kuvvetlerini yalnızca karşı ülkenin birliklerinin üzerine değil, demografik merkezlere ve üretim merkezlerine de saldırı amacıyla uzaktan kullanabilme olanağına sahip olması demektir. Bunun sonucunda, bu savaşa dahil olan tüm nüfusun yaşamının (ve ölümünün) bütün boyutları üzerinde, hiç olmadığı kadar çeşitli, hızlı ve yoğun etkiler görülür.

Devlet, bu iki değişken dizisi arasında durur. Tarihsel yükselişi boyunca devlet, savaş olgusunun baş kahramanı olmuştur. Ancak, 20. yüzyılda topyekûn savaş, devleti, savaşı sürdürmek ve bu olanakların (ve rakibinin olanaklarının) kendi nüfusu üzerindeki etkilerini denetleyebilmek için benzeri görülmemiş bir ölçüde kaynak ve üretim gücü kullanmaya zorlamıştır.

Kanımca, devletin kurumsal şeklindeki önemli gelişmelerin çoğunu ve bu şekillenmenin toplumla ilişkisini, topyekûn savaş ya da topyekûn savaş olasılığı ve bunların getireceği yüklere bağlamak yanlış olmayacaktır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı sırasında, bazı savaşçı devletler, iş adamları ve işçilerin çatışan çıkarlarını dengelemek için üçüncü parti vazifesi görmüşler ve bazen arabulucu bazen de hakem rolü oynamışlardı.[9] İkinci Dünya Savaşı sırasında ise devlet, ulusun sanayi kapasitesindeki inanılmaz artışa tanık oldu: Çok sayıda kadın sanayi işgücüne kaydırılmış; sanayi araçlar, akademik ve araştırma kurumlarında korunan bilimsel kaynaklarla bir araya getirilmişti.[10] Her iki durumda da, bu yeni düzenlemeler savaştan sonra da tamamen or-

---

9 Bkz. örneğin, K. Middlemas, *Politics in industrial society: The experience of the British system since 1911*, Rowman, New York, 1979.

10 Bkz. G. Wright, *The Ordeal of total war*, 1939-1945, Harper, New York, 1985.

tadan kaldırılmadı. Her ne olursa olsun, bunlar o ülkenin kolektif hafızasında, devletin, toplumsal işlerin yönetimine benzeri görülmemiş kapsam ve etkinlikte dahil olması olarak hatırlanmaktadır. Çatışmaların sonuna gelindiğinde, bu amaçla yapılan kamu harcamaları ciddi ölçüde geriye çekilmiş, ancak asla başladığı noktaya çekilmemiştir.[11]

Ancak, topyekûn bir savaşa girilmesi gibi zorlayıcı ve kapsamlı bir olgu (ya da başka bir örnek verecek olursak, Büyük Buhran), Batı toplumlarının ve siyasal kurumlarının oluşturulması sırasında gittikçe daha fazla rol oynayan sebeplerin etkisini iyiden iyiye derinleştirip hızlandırmıştır. Bu sebepleri biraz daha açık hale getirmek için bunları iki başlık altında toplayacağım: Birincisi devlet eylemine duyulan talep; diğeri ise devlet eyleminin arzı.[12]

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Talep kanadında, toplumu oluşturan çeşitli gruplar, devletin kendi varoluşlarının toplumsal süreçlerin politik olmayan yanları tarafından tümüyle önceden belirlenmiş unsurlarını üstlenmesini, gözlemlemesini ve denetlemesini kendi yararlarına görmüşlerdir. Bu nedenle de, yetkililerin bu unsurları etkileyecek yeni politikalar üretmesini (az çok başarıyla) isterler. Öte yandan, yani arz kanadında, bu tür sorumluluklar öncelikle yetkililerin kendi çıkarlarına yöneliktir: Yani, yapacakları işlemlerde keyfiliği artırıp tüketebilecekleri toplumsal kaynakları arttırmak isterler. Bu durumda, devletin yeni sorumluluklar üstlenmesi için, var olan devlet birimlerini yeni olanaklar ve yetkilerle donatmak ve personel sayısını arttırmak veya yeni üniteler oluşturmak gerekir.

Arz ve talep terimleriyle, kesin sonuçlar üretmek için birbiriyle etkileşim içine giren ve birbirini koşullandıran iki kategoriyi kastediyoruz. Ancak, öncelikle talep kaynaklı ve öncelikle arz kaynaklı etkiler arasındaki ayrımı görmek hem daha mantıklı hem de (umarım) aydınlatıcı olacaktır.

---

11 A. Peacock ve J. Wiseman, The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom, Oxford University Pres, Londra, 1961.

12 Arz-talep imgesi, ilgili meseleleri ele almak için kullanılmıştır. Örneğin, P. Dunleavy ve B. O'Leary'de, *Theories of the state: The politics of liberal democracy*, Macmillan, Londra, 1987, böl.3.

II. TALEP KANADI: EKONOMİK AÇIDAN ZAYIF GRUPLAR

Bu noktada tanımlamaya çalıştığım kolektif aktörler, politika yapımı ve kamu idaresi gibi etkinliklere doğrudan doğruya dahil olan kişilerin dışında kalanlardır. 20. yüzyıl boyunca, bu grubun, devlet kurumlarının toplumsal işlerin yönetimine daha fazla dahil olmasını ve politika oluşturup yönlendirmesini kendi çıkarlarına uygun bulduğu söylenebilir.

4. Bölüm'ün sonlarında da belirttiğim gibi, kapitalist piyasada dezavantajlı bir konumda bulunan gruplar, yani çalışanlar, giderek genişleyen oy kullanma hakkıyla ve bu haklara yönelik temsil ve yasama süreçlerinin hayata geçirilmesiyle bu dezavantajı yumuşatmanın bir yolunu bulmuşlardı. Bunu daha iyi anlamak için, bu kitabın en başında sözü edilen toplumsal iktidar biçimleri arasındaki farka atıfta bulunabiliriz. Şematik olarak, *ekonomik* iktidar burjuvaziye aitti, ve burjuvazinin bir bölümü, eski egemen gruplardan arta kalanlarla birlikte *kuralcı* iktidarı paylaşıyordu. Bu nedenle, ekonomik açıdan aşağılarda kalanlar, devlet eyleminin nüfuz etmesini kolaylaştırmak ve kapsamını arttırmak için yapılan seçimlere katılarak *siyasal iktidarın* bir miktarına dahil oldular. Böylece yaşamlarının tüm boyutları üzerinde etkisini gösteren ekonomik zayıflıklarını yumuşatacak ya da azaltacaklardı. Örneğin, yasama yoluyla devlet, iş günlerinin süresine sınır getirebilecek, asgari ücreti belirleyebilecek, sanayi işlemlere güvenlik standartları getirebilecek, toplu sözleşme ve pazarlıklarda işçilerin çıkarlarını gözeten sendikalar kurulmasını teşvik edecekti.

Sosyalist ve diğer işçi sınıfı partileri bu stratejinin en anlamlı örneklerini teşkil etseler de,[13] bir işçi sınıfının birleşerek tek başına buna önderlik ettiğini ve bundan faydalandığını düşünmek yanıltıcı olabilir. Bu görüş üç açıdan yanlış olacaktır. Birincisi, işçi sınıfı hiçbir zaman birleşememiştir: Kendisini siyasal boyutta genellikle birden fazla parti aracılığıyla ifade eder, çünkü etnik ve dinsel olarak bölünmüştür ya da ideolojik açıdan farklı partilere destek vermektedir. İkincisi, ekonomik

13 Bkz. örneğin, F. G. Castles, ed., *The impact of parties: Politics and policies in democratic capitalist states*, Sage, Londra, 1982.

zayıflığa çare olarak devlet faaliyetini harekete geçirme oyunu, ekonomik pazarlarını korumayı amaçlayan aşağı orta tabaka *petit bourgeois* gruplar tarafından en az işçi sınıfları kadar başarıyla oynanmıştır (örneğin, büyük ölçekli mağazaların ve süpermarketlerin büyümesini yavaşlatmak).[14] Sonuç olarak, hem işçi sınıflarının hem de diğer grupların bu yüzyıl sürecinde gösterdikleri ilerlemeleri yalnızca söz konusu stratejiye bağlamak, *post hoc, ergo propter hoc* (bundan sonra, öyleyse bunun yüzünden) denilen mantık hatasını işlemek olur. Bu ilerlemeler büyük ihtimalle, gelişen sanayiciliğe bağlı üretim sonucu edinilen devasa kazançlar ve nüfusun giderek daha büyük bir bölümü tarafından kullanılan doğum kontrolü gibi başka faktörlerden de etkilenmiştir.[15]

Görülmesi gereken önemli bir nokta daha vardır: İşçiler, daha fazla devlet faaliyetine katılmalarını sağlayacak siyasal gücü elde etmek için mücadele etmişlerse de, bu mücadelenin başarısı, önceden var olan ve kendilerinin yapılandırmadığı bazı çevresel koşullar sayesinde mümkün olmuştur.

Daha önce vurguladığım koşullar arasında, meşrutiyetin mirasları, liberal kamusal alanın varlığı ve hak ve ayrıcalıkları olmayan katmanları harekete geçirip örgütleyebilen siyasal girişimciler tarafından oluşturulan koşullar vardı. Şimdi bunlara birbiriyle örtüşen iki siyasal durum daha ekleyebilirim. İlk olarak, her yere yayılarak meşrulaşan devlet miti; yani ulus kavramı, kapsamı her geçen yıl büyüyen bir siyasal topluluk imgesini devleti oluşturan temel yapı taşı olarak yansıtmış ve hep beraber acı çekme eğilimini ahlaken geçerli kılmıştır. İkincisi, önce Fransız devrimi, sonra da Napolyon savaşlarıyla kitlelere açılan savaşlar, muharebeye katılımla oylamaya katılımı eşdeğer görmeyi telkin etmiştir. Her iki dünya savaşından sonra, hem galip hem de (daha az ölçüde de olsa) mağlup ülkelerde, tanınmış elitler, kitlelerin çektiği acılar ve ölü sayısının karşılığında bu insanların barış zamanında katlandıkları sıkıntıları kısmen de olsa giderecek kamu politika-

14 Bkz. S. Berger, *Organizing interests in Western Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

15 G. Lenski, *Power and privilege*, McGraw-Hill, New York, 1966, böl.7.

ları oluşturmayı gerekli görmüşlerdir (Bunun bir örneği de İngiltere'de ortaya çıkarılan '*houses fit for heroes* –kahraman halk için konut yapımı– fikridir).

Yerleşik bir hale gelebildiyse de, (giderek büyüyen) kitleler ile siyasal sistemin merkezindeki temsilci ve yasa yapıcı kurumların arasındaki bu bağlantı, kurulduğu andan itibaren birbiriyle çelişen taleplere köprü olarak hizmet vermeye başlamıştır. Bunların çoğu elbette gerçekleştirilememişti; çünkü bu talepler parlamento çoğunluğunu elde edemeyecek ya da o çoğunluğu etkileyemeyecek kadar küçük veya fazla radikal partiler tarafından öne sürülmüştü veya piyasanın ekonomik sürece odaklanması ve bunun sonucunda siyasal eyleme sınırlamalar getirilmesi fikriyle ters düşmüşlerdi.

Ancak başlangıçta başarısız olan taleplerin bir kısmı daha sonra bir şans daha elde ettiler. Partilerin seçmenlerinin serveti ve radikalizmin derecesi değişti ve bunun sonucunda, yeni çoğunluklar ya da yeni koalisyonlar oluşturuldu. Dahası, piyasa güçleri, devletin müdahale biçimlerinden daha pozitif anlamda yararlanmaya ya da ona uygun davranmayı başarmaya başladı.

Ekonomik Açıdan Güçlü Gruplar

Bu ikincisi daha ciddi bir değerlendirmeyi gerektirir, zira devlet eylemi talebi, ekonomik iktidar sahibi sosyoekonomik gruplardan da geliyordu. Bu grupların böyle bir talepte bulunmalarının nedeni, piyasadaki konumlarını daha da sağlamlaştırmak veya piyasanın işlevlerinin devamını sağlamaktı. Bu strateji birbirinden farklı birkaç koşulda anlam kazanıyordu ve 20. yüzyıl ilerledikçe giderek daha çok şey elde etmeye başladı.

Piyasanın tanınması ve işlev görmeye başlaması için mutlaka kendi siyasal ihtiyaçlarını devlete dayatması gerektiğinden zaten söz etmiştim. Bunlar adli hizmetler ve polis hizmetleri veya para yönetimi, işçi sınıfından gelen tehditkar itirazların bastırılması gibi muhtelif ihtiyaçlardır. Ayrıca ulusal burjuvazi, ucuza alıp pahalıya satabileceği iç ve dış piyasalarda ona yardımcı olacak ticaret ve sömürge politikaları yürütmesi için devlete baskı yapmakta asla tereddüt etmemiştir.

Dahası, modern kapitalist ortamda servet kazanmak için, kendi girişimci cesaretlerinden çok devletin kayırmasına bel bağlayan ayrıcalıklı ekonomik gruplar çok uzun zamandan beri hep var olmuştur. Max Weber bu grupları modern öncesi ve özellikle siyasal odaklı bir kapitalizm biçimine geri dönüş olarak değerlendirse de, kendi zamanında bu tür grupların hâlâ zenginleşmekte olduğunu iyi biliyordu. Pareto, erken 20. yüzyıl İtalyasında bu tür grupların (özellikle de yabancılara karşı rekabet ederken kendilerini korumak için yüksek vergi engelinde ısrar eden sanayicilerin) başarısı yüzünden umutsuzluğa düşüp kendini sürgüne mahkûm etmişti.

Yüzyılın devam ettiği süreçte, özel ekonomi güçlerinin pozitif devlet eylemine bağımlılığı giderek azaldı ama yine de çarpık bir olgu olarak varlığını sürdürerek endüstriyel kapitalizm sisteminin bir boyutu haline geldi; sistemin en zayıf ya da en uzak geçmişe dayalı birimleriyle değil en ileri ve önemli birimleriyle ilişkilendirildi.

Gelişmiş Endüstriyel Kapitalizmin İhtiyaçları

Bunun nedenlerini anlayabilmek için sanayileşmedeki ilerlemeyi ele alalım ve piyasaya girmek veya oradaki konumlarını korumak isteyen girişimcilerin neden daha fazla sermaye, bilim, teknoloji ve yöneticilik girdisini harekete geçirmek zorunda olduklarını anlamaya çalışalım. İlk sanayileşme dalgası 18. yüzyılın ortasına doğru İngiltere'de baş gösterdi; bu sürecin öncüleri, küçük miktarda sermaye, az sayıda iş gücü, kolayca ulaşılabilen teknik imkanlar ve kendi yönetim becerilerini kullanabilen görece küçük tekstil firmalarıydı. Bir yüzyıl sonraki ikinci büyük dalganın merkezi Almanya oldu; bu kez odakta önce ağır metalürji ve kimya, daha sonra da elektrik endüstrileri vardı. Bunların sermaye ihtiyaçları yalnızca büyük kamu yatırımları ve güçlü bir banka ağıyla karşılanabiliyordu. Başı çeken firmalar artık çok daha büyük ve örgütsel anlamda daha karmaşık olmak zorundaydı ve üretim süreçlerinde çok daha ileri ve çok daha incelikli bilimsel bilgiye ihtiyaç duyuyorlardı.

Bu eğilimler Batı'da ve dünyanın başka yerlerinde birbiri ardına gelen dalgalarla devam etti. Endüstriyel ortamlarda önderlik gide-

rek daha da büyük firmalara veriliyor; öte yandan bu firmalar (ve nispeten küçük olanlar da) giderek daha da karmaşıklaşan bir sisteme bağlanıyordu. Bunun karşılığında da, en azından kısmen yerleşik, finans destekli, mevzuatlarla çalışan ve bazen de yönetimde yer alan kamu yetkililerine ihtiyaç duyuluyordu.

Bir zamanlar fabrikaların kendi kurdukları ve çalıştırdıkları enerji kaynaklarıyla işlettikleri endüstri gücü ile, daha sonraki görece az sayıda ama standartlaştırılmış, özenle koordine edilen, tek bir koldan yönetilen ve muhtemelen nükleer reaktörlerle yakıt sağlayarak enerji üretip bu enerjiyi dağıtan elektrik şebekeleri arasındaki farkı bir düşünün. Ya da bir sanayi kolunun işletilmesi için gereken teknik uzmanlık bilgisinin ustalar tarafından tek başına geliştirilen teknik beceriler aracılığıyla elde edilmesi ile bu teknik bilgilerin, akademik laboratuarlarda incelemeler yapan kapsamlı araştırma gruplarından elde edilmesi arasındaki farkı bir düşünün. Ya da, yerel ticaret merkezlerinin inisiyatifi ile yüzyıllar önce belirlenmiş güzergah, yol ve kanallardan oluşan bir sistem üzerinden insan ve mal taşınan bir piyasa ile büyük ölçüde düşünülerek, belli bir amaçla tasarlanmış, merkezi koordinasyona bağlı demiryolu, karayolu ve havayolu sistemleriyle çalışan piyasalar arasındaki farkı bir düşünün.

Bu çağdaş alternatiflerden her biri, dolaylı ya da dolaysız, çok büyük oranlarda kamu gücü gerektirmiştir. En azından, demiryolu yapmak ve işletmek, bunlar üzerindeki geçiş hakkını düzenlemek, yolcular ve taşımacılar arasındaki daha önce benzeri olmayan yasal düzenlemeleri geçerli kılmak gibi işleri üstlenen büyük özel teşebbüsler, kamu gücüyle oluşturulmuştur.

Stratejik önem taşıyan sanayi birimlerinin büyümesi, bunların bağlı bulunduğu sistemlerin karmaşıklığının artması ve bu sistemleri kurma ve işletme maliyetinin yükselmesi (bazen dolaylı da olsa) yine önemli başka siyasal sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, piyasa birkaç tane büyük şirketin egemenliğine girerse, piyasanın kendi kendini dengeleyen mekanizması çalışamamaya başlar. Bu şirketler kartel anlaşmalarına girerek piyasayı kendi aralarında paylaşıp teknolojik yenilikleri

sınırlayarak kamunun zararına bir durum yaratabilirler. Dahası, eğer bu düzenlemeler işe yaramazsa –örneğin 1930'lardaki gibi tüm dünyada hissedilen bir ekonomik durgunluk dönemi yaşandığında– bu endüstri devlerinin iflas etme olasılığı o ülkenin istihdam ve yaşam standartları düzeyinde büyük bir tehdit oluşturacaktır. İşte bu nedenlerle, giderek artan kamu harcamalarıyla ve mevzuatlarla, hatta devletin yaptığı yatırımlarla piyasanın desteklenmesi gerekir.

Daha genel anlamda, büyük firmalar daha büyük ekonomik güç birikimi oluştururlar; faaliyetleri ve özellikle yatırımları, rekabet süreçlerinin değil daha ziyade stratejik seçimlerin sonucu olduğu için, kamu yetkilileriyle müzakere etmeye uygun meselelerdir.

Gelişen kapitalizm sürecinde, ülkelerin sanayi sistemine ilişkin işlemler ve gelişmeler daha karmaşık ve daha pahalı alt yapılara bağlı olmaya başlamıştır. Okul, üniversite ve araştırma kurumları gibi devlet tarafından kurulan ve desteklenen altyapılar buna örnek olarak verilebilir.[16] Ayrıca, sanayi sektörlerinin tamamı bu sistemin tam merkezine yerleşmiştir; bunlar da askerî sanayi denilen teşekküller, uzay araştırmaları veya diğer ileri teknoloji araştırmaları gibi, finans ihtiyaçlarının büyük bir kısmında devletle yapılan sözleşmelere bağımlı sektörlerdir. Son olarak, alıcıların ara ürün ya da tamamlanmış ürünlere ilişkin harcama tercihlerinden kaynaklanan çok yüksek seviyeli bir talep yekunu, hem sanayi sisteminin (ki bunların çıktılarının emilimi, hatırı sayılır miktarda elden çıkarılabilir bir gelir sahibi olan büyük kamu kesimlerine bağlıdır) hem de siyasal sistemin sağlıklı olabilmesi için vazgeçilmez olmuştur. Zira siyasal sistem, 2. Bölüm'de de belirttiğim gibi, kendi meşruiyeti için (ve dolayısıyla sorunsuz bir işleyiş sağlayabilmek için) görece yüksek ve muhtemelen yükselmekte olan yaşam standardından yararlanan vatandaşlarına dayanıyordu.

Böylece, önceki kapitalizmde olduğu gibi gelişmiş kapitalizmde de devletin, yöneten konumunda kalarak, piyasanın özerk bir alan olarak işlev görmesine izin vermesi zorunluluğu devam ediyor olsa da,

16 E. Gellner, *Plough, sword and book: The structure of human history*, Basil Blackwell, Oxford, 1988, s.235.

günümüzde bu ihtiyacın kendisi devleti eskisinden çok daha fazla faaliyet görmeye, hem daha çeşitli hem de daha pahalı faaliyetlere girmeye sevk etmektedir. Dahası, asıl doğası bu ihtiyaçları karşılamak için tasarlanmamış olan devlet faaliyetleri, özel ekonomik iktidarın hareket özgürlüğüne fazla karışmamalıdır.[17] Her iki durumda da, politika oluşturma süreçleri ve çağdaş devlet uygulamaları, sistematik olarak ekonomik iktidarı elinde tutanlardan gelen girdilere açıktır ve bu girdiler genellikle, devlet eyleminin daha kapsamlı ve nüfuz edici olmasını sağlar.

Toplumdan Gelen Düzenleme Talepleri

Bu aynı zamanda, ekonomik çıkarlar dışındaki çıkarları paylaşan gruplardan kaynaklanan ya da genel toplumsal ihtiyaçları yansıtan (başarılı) taleplerin sonucudur. Örneğin, doğal çevrenin içinde bulunduğu durumla ilgili büyüyen kaygılar artık siyasal taleplerle ifade edilmeye başladı. Bu siyasal talepler ancak, devletin kendi organlarına çevreyi gözetme sorumluluğu yüklemesi, çevreyi tehdit eden süreçleri tanımlaması ve bu tehdidi durdurması ya da dengelemesi için bu organlara yeni görev ve yetkiler vermesi ile karşılanabilecek taleplerdir. Aynı şekilde, farklı cinsiyet, renk, din, cinsel tercih vs. sahibi insanlar için neyin adil neyin haksızlık olduğunu tanımlamak, zihinsel veya bedensel özürlülerin haklarını belirlemek, bu gruplara yönelik zedeleyici koşulları iyileştirmek veya ortadan kaldırmak için, yeni tipte devlet eylemleri –ve yeni devlet harcamaları– yapma gereği doğmaktadır.

Daha genel anlamda ise, eskilerde veya şimdi, devlet faaliyetinin çoğunun, temel bir soruya tepki olarak ortaya çıktığı görülür. Bu soru en sade biçimde şöyle ifade edilebilir: İnsanlar nasıl hareket edeceklerini nereden biliyorlar? Yüzyıllardır süregelen ekonomik ve teknolojik gelişmelerin sonucu olarak, günümüzde herkes yeni yeni beslenme, giyinme, barınma, var olma, eğlenme ve çalışma yolları edindi. Bunlara ek olarak başkalarıyla iletişim kurma, birleşme, ayrılma, destekleme,

17 C. Lindblom, *Politics and markets*, Basic Boks, New York, 1977.

yardımcı olma, taciz etme, yaralama ve öldürme yöntemleri de ortaya çıktı. Buna karşılık, bütün bu gelişmelere bağlı olarak, yerel topluluklar, komşuluk, çekirdek aile, dinsel topluluklar, mesleki gruplar, tutarlı ve iyi tanımlanmış ahbap çevreleri, davranış ve zevklere ilişkin yerleşmiş gelenekler, açıkça tanımlanmış ve kabul görmüş toplumsal hiyerarşiler gibi, davranışları düzenleyip kısıtlayan normların oluşmasını sağlayan bağlam ve süreçler ise, ya zayıfladı ya da ortadan kalktı.

Anomie ya da normsuzluk tüm bunların sonucunda ortaya çıkan durumu tanımlamak için sosyologlar tarafından sık sık kullanılan bir kavramdır; daha az sıklıkta kullanılan, duygusal yükü o kadar da fazla olmayan bir tanımlama da Henry Maine'nin dile getirdiği ve meşhur 'statü ve akit' (*status and contract*) arasındaki karşıtlıkta kendini gösteren tanımlamadır. Bu karşıtlık bireyin, davranışlarını katı bir biçimde tarif eden normların var olduğu bir durumdan, 'isteğe bağlı' bir seçim yapma davranışı sergilemesine izin veren (hatta zorlayan) bir duruma geçişini ifade eder.[18]

Bu son durumda, normların işlevi belli bir davranışın özerk olarak sergilenebileceği çerçeveleri kurmaktır. Yani, normlar bireyin ne yapacağından ziyade kendi seçimini nasıl yapacağını, seçmekte özgür olduğu diğer seçenekleri nasıl dışarıda bırakacağını gösterir. O halde şöyle bir soruyla karşı karşıya kalıyoruz: Bu normların kaynağı nedir? Bu çerçeveler nasıl kurulur?

İnsanların yeni koşullar altında hem kendileri hem başkaları için yeni çerçeveler kurma yeteneğini küçümsememek gerekir. Bu çerçeveler aracılığıyla insanlar, dedikodu yoluyla olayları yönlendirir, birilerini şereflendiriri veya batırır, kamuoyu yaratır, kuralcı (normatif) veya ekonomik güç uygular.[19] Daha yeni proleterleştirilmiş kitlelerin istihdam

---

18 G. Germani, *The sociology of modernization*, Transaction Boks, New Brunswick, NJ, 1981, s.118 v.d.

19 Doğal ya da sosyal nedenlerle acil durum hallerinde sosyal koşulların vahşice bozulması durumunda bunun örnekleri kolayca bulunabilir. Böyle bir durumun kurgusal örneği içn Franz Werfel'in ünlü romanına bakınız, *The forty days of Musa Dagh*; otobiyografik bir anlatı için bkz. L. Gilkey, *Shantung compound*, Harper, New York, 1975.

koşulları ve piyasanın 'sürekli baskısı' ekonomik iktidarın kendini gösterdiği örneklerdir. Ekonomik iktidarın bir başka tezahürü de, insanların kendilerine birer kaynakmış gibi davranılmasına izin vermeleridir.

Ancak kendiliğinden olagelen bu uyum süreçleri çok uzun sürebilir ve bu süre içinde normatif bir boşluk oluşur. Başlangıçta bu süreçten dar alanlarda (örneğin fabrikalarda) etkinlik gösteren insanlar olmak üzere nispeten az sayıda insan etkilenir ve düzene sokulması gereken bu olgu genellikle alışılmışın dışında, yeni, karışık ve ihtilaflı olduğundan, insanların nasıl davranması gerektiği konusunda kapsamlı, kati, bağlayıcı göstergeler üretmez.

İşte devlet bu noktada devreye girer. Beraberinde, birbiriyle örtüşen iki önemli kaynağını da getirir: Bunlardan biri, pozitif hukuk, yani belli bir amaç doğrultusunda hazırlanmış, bağlayıcı, potansiyel olarak kalıcı ama yine de değiştirilebilecek olan normlar; diğeri ise, bu normları oluşturma, uygulama ve yürütme konularında uzmanlaşmış bir dizi organdır.[20] Başlangıçta bunlar genel ve soyut bir dizi emir gibi görünür; yerel sınırları ve dar tanımları aşmak, kendi adına davranan bireyler tarafından yapılabilecek açık uçlu, rastlantısal tercihler dahilinde çerçeveler kurmak gibi işlevleri vardır. Ancak zaman içinde, söz konusu bu emirler devlet organlarının gücüne güç katar ve tek tek bireylerin ya da birey toplulukların ötesinde, kamu meselelerini üstlenir; bireylere kaynak ve kapasite vererek onların kendi adına eylemlerde bulunmasına izin verir.

Her iki tipteki norm üretimi, devletin eylemde bulunmayı amaçladığı koşulları belirlemek için gösterdiği çabaların sebebi ve sonucudur. Buna karşılık olarak halkın, ister istemez, kendisini devletin gözlem ve denetleme eylemlerine teslim etmesi gerekir. [21] Bu noktada, etkinliklerini yürütmek isteyen devlet yine kendi içinde yeni organlar kurar, diğer gruplar ve organizasyonlarla karşılıklı etkileşim içine girer, çünkü gereken bilgi ve uzmanlığa ancak böyle sahip olacaktır.

---

20 Devlet iktidarı ile sapma fenomeninin nicel ve nitel boyutları arasındaki bağlantı da buradadır. Bkz. A. Giddens, *The nation-state and violence,* Polity, Cambridge, 1985, s.120.

21 Bkz. Giddens, *The nation-state and violence* (gözaltında tutmanın artan önemi ile ilgili olarak).

III. ARZ KANADI: DEVLETİN İSTİLASI

Az önce öne sürdüklerimizi özetleyecek olursak; devletin, ani bir sosyoekonomik değişim nedeniyle veya yürürlükteki normların gelişmesindeki bir gecikme yüzünden ortaya çıkan kaynak kıtlığı veya kaynakların kötüye kullanımı gibi bir duruma çare bulmak ve bir nizam boşluğunu doldurmak için faaliyet alanını genişlettiğini ve çeşidini arttırdığını söylemiştik. Bu alanlarda hizmet verdiğini göz önünde bulundurarak bunu *işlevsel devlet* düşüncesi olarak adlandırabiliriz; zira bu noktada devletin, artan toplumsal taleplere cevap vermek için faaliyette bulunduğunu öngörüyoruz. Daha önce ise, *partizan devlet* diye adlandırılabilecek bir başka düşüncenin ana hatlarını çizmiştim. Burada aynı olgular, öncelikle kapitalist düzen tarafından dezavantajlı duruma düşen çıkar peşindeki katmanların (birinci versiyon) ya da egemenliğini sürdürebilmek için devletten yardım alan ekonomik güçlerin (ikinci versiyon) baskılarına bağlanmıştı.

Kanımca, bu yorumlar arasından birini seçip diğerini hemen elemek gerekmiyor. Çünkü yapılacak herhangi bir açıklamanın yükünü yalnızca bunlardan bir tanesinin üzerine atıp diğerini hariç bırakamayız. Hem işlevsel devlet kavramı hem de partizan devlet kavramı (ikinci versiyon) pek çok bakımdan aydınlatıcı olabilecek savlara işaret eder. Devlet faaliyetlerinin yayılması ve çeşitlenmesine dair her hangi bir tarihsel temelli açıklama büyük olasılıkla ya birinci ya da ikinci yoruma ağırlık verecektir, ama bütün olarak bakıldığında bir olgunun fazla kesin göründüğünü görürüz. Yani, ilkesel olarak birbirinden bağımsız birden fazla (hatta, duruma göre bazen de birbirine zıt düşen) nedensel sürecin birbiriyle kesişmesinden söz ediyoruz. Zaten, bu bölümde de bu tür süreçlerden yeni bir tanesini ele alacağım; bu da *istilacı devlet* olarak adlandırılan sürecin içinde vurgulanacaktır.

Burada tartışma şudur: Toplum, kendi çıkarlarını devletten talepte bulunarak çekip alıyor görünse de, devlet eyleminin yayılışındaki ve çeşitliliğindeki dinamik, devletin, kendi içinde yerleşik çıkarların (bir bütün olarak ya da kısmen) itişiyle güdülendiğini göstermektedir. Bu çıkarlardaki ortak niyet, daha önce de belirttiğim gibi, siyasal ve

idari düzenlenmelerin yetki alanını ve kapsamını genişletmek ve bu düzenlemeler yoluyla üretilen ve yönetilen toplum kaynaklarındaki payı arttırmaktır.

Peki, bu dinamiğin arkasındaki ne var? Bu kitabın çeşitli bölümlerinde buna cevaben bazı noktalara değinilmişti. Örneğin, en başlarda, herhangi bir türdeki toplumsal iktidarın bir başka iktidar pahasına da olsa kendi özerkliğini arttırmak istediğinden ve her iktidarın öteki iktidarlardan bir kısmını da bünyesi içine dahil edip kendini korumaya çalıştığından söz etmiştim. Ayrıca, siyasal iktidarın bu eğilimini, oldukça dayatmacı ve tahammülsüz bir tavırla sergilemesinin beklenebileceğini de belirtmiştim.

Farklılaşma ve Kendine Gönderme

2. Bölüm'de ele aldığımız modern devletin iki özelliğinden dolayı, yine oldukça soyut ve genel bir diğer mesele üzerinde durmamız gerekebilir. Bu özelliklerin birincisi devletin işlevsel olarak farklılaşmış bir toplum sistemi oluşturması, ikincisi de siyasal iktidar yönetimi ve uygulamalarının farklı boyutları ile meşgul olan, işlevsel olarak farklılaşmış düzenlemelerden oluşmasıdır.

Büyüyen toplumlar, genellikle (diğer siyasal düzenleme türlerinin tersine) siyasal işlerin devlet tarafından yürütülmesine izin vererek rasyonalizasyon kazanırlar; böylece devlet, çeşitli ama düzenli bir biçimde farklılaşan organlara bölünerek, belli amaçlarla dağıtılmış ve uzmanlaşmış emeğin avantajlarından faydalanır. Ancak, her iki seviyede de devlet, hem bir bütün olarak hem de kısmen, farklılaşan sistemlerin tümüne yönelik genel bir eğilime karşı sorumludur. Bu sistemlerin her biri kendi özel ilgi alanlarına kilitlenmek ister, böylece her biri daha büyük oranda bir gerçekliği kendi perspektifinden görebilecek ve kendine gönderme yapabilecektir.[22]

Bu eğilim özellikle bu farklılaşmanın işlevsel ve modern türünde çok daha güçlü olmasıyla dikkat çeker. Bu, öteki türlerden daha so-

22 R. Scott, *Organizations: Rational, natural, and open systems*, 2. baskı, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1987, s.9.

yut bir türdür; zira burada, birbirinden farklı sistemler soyut veya ayrı insan grupları oluşturmaz, bu sistemlerin *her birinde* muhtemelen *aynı* insanlar tarafından yürütülen farklı rol ve etkinlik grupları oluşturur.[23] Bu nedenle, her grubun farklılığı ayrı ayrı güvence altına alınmalıdır: Farklılığı korumak için bu grupların faaliyetlerine ilişkin ölçütlerdeki kurumsal özerklik vurgulanmalı, her gruba uygun (girişimin yararına, yani devlet için *raison d'etat*) bir standart belirlenmeli ve muhtemelen bir de farklılaşmış (bilim sistemi için doğruluk, ekonomi sistemi için para) işleyiş ortamı sağlanmalıdır. 'Böylece bu sistemlere özgü süreçler geniş toplum tarafından denetlenmekten kurtulur ama aynı nedenle toplum ve bu muhtelif kısmi sistemler daha büyük riskler alır; çünkü kimse birbirine hesap vermez hale gelir.[24]

Farklılaşmış sistemlerin kendine gönderme yapmasını kolaylaştıran bir diğer olgu da, zaman zaman dönüşlü (refleksif) mekanizmalar olarak adlandırılan olgudur. Bu mekanizmada sistemler kendi faaliyetlerini kendilerine üzerlerinde uygularlar.[25] Örneğin, modern bir ekonomide, paranın kendisinin alınıp satıldığı piyasalar vardır: Üniversitelerde nasıl öğretileceğini öğreten bölüm ya da fakülteler bulunur; modern bir hukuk sisteminde daha sonraki yasaların nasıl üretilebileceğini belirleyen yasalar vardır. Kendine gönderme yapma durumun bu kadar sık olması, sonuçta, her sistemin kendi çıktısını gereğinden çok üretme eğiliminde olması demektir. Bir firmanın üretim bölümü, kendi pazarlama sisteminin dağıtabileceğinden ya da pazarın alabileceğinden daha fazla mal üretebilir. Aynı şekilde, bir yasama organı öylesine yapılandırılmıştır ki, avukatların bile anlayabileceğinden, polis örgütünün yürütebileceğinden, yargıçların uygulamaya koyabileceğinden çok daha fazla yasa çıkarabilir, hatta bunu sık sık yaptıkları da görülmektedir.

---

23 N. Luhmann, *Politische, Theorie im Wohlfahrtsstaat*, Olzog, Münih, 1981, böl. 2.

24 N. Luhmann, 'Moderne Systemtheorien als Form gesamtgesellschaftlicher Analyse', *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie: Was leistet sie Systemforschung?* içinde, J. Habermas ve N. Luhmann, ed., Suhrkamp, Frankfurt, 1970, s.22-23.

25 N. Luhmann, 'Reflexive Mechanismen', *Soziologische Auklarung*, N. Luhmann, ed., Westdeutscher, Stuttgart, 1970, içinde.

Yukarıda anlatıldığı gibi, bu genel süreçler devletin hem tümü hem de onu oluşturan parçaları için geçerlidir. Bu süreçler, her seviyede, söz konusu sistemi kendisiyle daha çok ilgilenmeye tetikler. Sonunda, uzmanlaşan kısım, onu kendi çıkarlarına daha kolay ulaşmak için kuran bütünle kendine göre bir ilişki kurar ve ilişkilerini o bütünün çıkarlarından çok kendi çıkarlarının ışığı altında belirler. Ya da şöyle diyelim, kendisinden daha kapsamlı sistemlerin çıkarlarını kendi bulunduğu noktayı merkez alarak değerlendirir.

Normalde, çıkar gözetme eylemi kaynak harcamayı gerektirir. Bu nedenle, kaynaklara hükmetmek tüm birimlerin ana hedefi haline gelir ama bu arada aralarındaki rekabet de artar. Eğer kaynakların miktarı sabitse, rekabet sıfır toplamlı oyuna döner; yani taraflardan biri ancak diğerinin kaybettiğini kazanabilir ve daha yüksek bir otorite kararlar alıp durumu çözmezse bu rekabet çok keskin bir hale de gelebilir. Örneğin, tahsis edilecek toplam miktar sabit olduğunda, hatta azaldığında her zamankinden daha curcunalı olan İngiliz bütçesinin periyodik ritüelinde, kesintiler büyük umutlar oyunun en önemli bölümünü oluşturur. Bu noktada en önemli soru kimden daha çok, kimden daha az kesinti yapılacağıdır. Fakat bütçenin kendisi de zaten görece büyük idari üniteler arasındaki iç çekişmelerin son ürünüdür. İdari birimlerin her biri, ismen liderlik görevinde olan ama gerçekte bu birimlerin temsilcisi olmayan bakanlar aracılığıyla kendi davalarının delillerini öne sürer ve kendi alanlarını savunur. Bütçedeki ana kalemler dağıtıldıktan sonra bu kez sıra daha küçük idari birimlere gelir ve kesintilerin nasıl bölüşüleceği hakkında yeni iç çekişmeler başlar.

Ancak, liberal-demokratik devletler çoğunlukla, sanayi sisteminin yüksek üretim kapasitesi sayesinde sürekli fazla üretim yaparlar. Bunun bir kısmı, devletin kendine ayırdığı kaynaklara eklenebilir ve daha sonra da devleti oluşturan bileşenlere devlet tarafından tahsis edilebilir.[26] Bunun yanı sıra, prensipte (savaş zamanında yapıldığı gibi), çok daha kapsamlı ve daha etkin kaynak çıkarma faaliyetlerinden,

26 Bkz. R. Rose ve M. Peters, *Can governments go bankrupt?*, Basic Boks, New York, 1978.

örneğin mali baskı veya girilen kamu borçlanmasından ya da belli mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımını kendi adına üstlenen ve yöneten devletten bu kaynaklara ilaveler gelebilir. Bir kez daha, irili ufaklı idari birimler, kendi çıkarları uğruna bu ilave kaynakların nasıl tahsis edileceği konusunda başlayan bu yeni çekişmeye dahil olurlar.

Devletin, şimdiye dek anlattıklarımın içinde örtük bir biçimde yer alan genel özelliklerinden biri de politika oluşturmaya rastlantısal bir süreç, belli amaçlar dahilinde belirlenmiş kararların ürünü olarak bakmasıdır. Liberal-demokratik devletlerde, bu kararların oluşturulması açık bir biçimde kamusal tartışmalar olarak görülür ve liberal-demokratik devletlerde *siyaset politikalar matrisi*dir. Siyasetin –ya da bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere siyaset türlerinden birinin– başrol oyuncuları olan partiler, bir taraftan talep kanadında güdülecek siyaset seçeneklerinin yaratıcıları ve taraftarları olarak işlev görürken diğer taraftan da, bu siyasal oyunda başarılı oldukları ölçüde arz kanadında da rol oynayarak devlet organlarının faaliyetlerini (bir ölçüye kadar) yönlendirme fırsatı bulurlar.[27] Dolayısıyla, desteledikleri politikaları uygulamaya çalışarak bu organlar içindeki yayılmacı dinamiklere özel bir itici güç eklerler; bunun yanı sıra, liderlerin iktidar ve himaye arzularının da kamçılayıcı rol oynadığı unutulmamalıdır.

Arzın Hızlanması

Şu ana kadar istilacı devlete yönelik veya (başka türlü söylemek gerekirse) devlet faaliyetlerinin arz kanadındaki yayılma ve farklılaşmanın bileşenlerine ilişkin düşüncelerimin genel terimlerle aktarılmış olması okurun dikkatini çekmiş olmalı. Sırasıyla söyleyecek olursak, az önce (işlevsel açıdan) farklılaşan sistemlerde ve politika güdümlü siyaset oluşturma eylemi dahilindeki eğilimlerden söz ettim. Peki, okurlar şimdi şunu merak ediyor olabilir: Bu olguların özellikle 20. yüzyıldaki öyküsü nedir?

27 Francis G. Castles, *The impact of parties: Politics and policies in democratic capitalist states*, Sage, Londra, 1982.

Ben şöyle düşünüyorum: Daha ziyade tarihsel anlamda, ilgilendiğimiz bu olguların özel boyutları en çok talep kanadında rol oynar ve kapitalizm ile sanayileşmenin birbiriyle örtüşen gelişmesiyle yakından ilişkilidir.[28] İşte genellikle bu nedenlerle, demografik yapıda ve toplumsal eşitsizlik yapısında değişiklik, tüketimin artması, bilim ve teknolojinin ekonomik öneminin artması ve devletin ekonomiye müdahale etmesi gereği gibi tarihsel faktörlere tanık oluyoruz.

Aslında, şu anda gözden geçirdiklerimiz arasında gerçekten de tarihsel yeri belli ve büyük bir sebep-sonuç süreci dizisi varsa, o da topyekûn savaş olgusuna yönelik süreçlerdir. Bundan başlangıçta söz etmeyi seçmemin nedeni, bu süreçlerin, talep ve arz faktörleri arasındaki ayrımın da ötesine düştüğüne inanmamdır. 20. yüzyılda, devlet faaliyetlerindeki arzın hızlanmasının akla gelen kesinlikle en iyi ve kıyas kabul etmez örneği, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıdır. Yine de, bu hızlanmayla ilgili birkaç açıklama daha bulabiliriz.

Arz Kanadındaki Yeni Personel: Yukarıdakiler

Her şeyden önce, 20. yüzyılda ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra liberal-demokratik ülkelerde devlet, eskiden olmayan ya da politika oluşturma bağlamına dahil edilmeyen disiplinlerce geliştirilen ve o mesleklerde icra edilen yeni bilgi ve uzmanlık becerilerini de harekete geçirmeye başladı (ve bir ölçüde onlar sayesinde kendisi de hareketlendi).

Bu bağlam geleneksel olarak, bir taraftan seçilmiş liderlerle temsil edilen bir siyasal irade ile öte taraftan ana kaynaklarını adli ve mali bilgilerden alan bir üst düzey idari personelde somutlaşan siyasal-idari teknik bilgi ve beceriler arasındaki karmaşık bir yüz yüze gelme, karşılıklı uyum ve işbirliği sürecine tanık oldu. Yüzyılın ortalarından itibaren ise, devlet aygıtının kilit kısımlarını oluşturan bütüne ve devlet personeline özgü bir ifade etme ve tartışma üslubu doğdu. Bu üslup yeni bir tür bilince sahip, rasyonel bir politika yapım süreci arzusunu

---

28 Bu iki fenomen arasındaki kavramsal ve ampirik ilişkilerin mükemmel bir açıklaması için bkz. A. Giddens, *The nation-state and violence*, böl. 5.

yansıtmaktadır. Bu süreç, siyasal hedeflere giden yolların ve araçların değil, siyasal hedefleri seçme eyleminin kendisinin, incelikli, bilim kontrollü, ampirik ve kuramsal temelli bir usavurmanın ürünü olması anlamındadır.[29]

Devletin farklılaşması ve yayılması yalnızca yukarıda sözü edilen genel süreçlerin değil, toplumsal süreçlerin yukarıdan gözlenip yönlendirilmesi için geliştirilen yeni kapasitelerin kullanıma geçirilmesi amacının teşvikiyle gerçekleşmiştir. Bu kapasiteler, bölgesel planlamacıların, politika analistlerinin, ekonomi tahmincilerinin, sistem mühendislerinin, anketçilerin, hakla ilişkiler uzmanlarının özel bilişsel kaynaklarından çıktığına inanılan kapasitelerdir. Dolayısıyla, tüm bu yeni uzman grubu (ve onlara gereken pahalı ve son teknoloji aygıtları) idari yapının çeşitli dalları içinde bir yerlere yerleştirilmek zorundadır. Eğer geleneksel makamlar bu yerleştirmede yetersiz kalırsa, o zaman da yeni kadro organları ya da danışma düzenlemeleri oluşturulacaktır.

Bu yeni personel tarafından geliştirilip uygulanan birbirinden farklı bilgi biçimlerinin çoğunda ortak olan şey, gelecekteki bir sonuca ulaşma dürtüsüyle hareket etmeleridir. Ancak hukuksal bilgide durum farklıdır; hukuksal bilgi daha ziyade geçmişteki olguların niteliklerine ve bunların sorumlularının tespit edilmesine yöneliktir. Yalnızca bu nedenlerle bu yeni personel, politika oluşturma ve politika uygulama mekanizmalarında üst düzeylere ulaştıkça, devlet yeni faaliyetlere girmeye ve zaten yerleşik faaliyetlerini sürdürmek için de yeni yollar denemeye zorlanmıştır. Bu süreç içinde mekanizmaya katkıda bulunan bu yeni personel, yeni yaklaşımların değerini kanıtlamakta başarılı olsun olmasın, sürece yepyeni bir dinamik kazandırmışlardır.

Arz Kanadındaki Yeni Personel: Aşağıdakiler

Aynı şey, belki biraz farklı nedenlerle, devlet aygıtının alt kademeleri için de söylenebilir. Burada özellikle devlet refahının geliştirilmesine yönelik ve yine özellikle devlet destekli okullar ve sosyal güvenlik birim-

---

29 D. Parisi, *Non solo tecnologia: Scienza e problemi di 'policy'*, Mulino, Bolonya, 1988.

leri gibi yerel seviyedeki birimlerden söz ediyoruz. Bu birimlerin her biri bazen (az çok) yeni ama mutlaka oldukça kapsamlı bir uğraşın[30] odağı olmuştur ve bu mesleği icra edenler doğal olarak, sürekli istihdam, daha iyi çalışma koşulları ve yükselme imkanları istemektedirler.

Devlet aygıtının bu katmanındaki dinamik eğilimlerin bir nedeni de, bu yayılmanın arkasındaki bilişsel açıdan makul, ahlaki açıdan sağlam gerekçelerdir. Bu gerekçelerin içeriği, çok sayıda insanın sıkıntısını çektiği ihtiyaçların, mahrumiyet, dışlanma ve insan sefaletinin farklı biçimlerinin (açık uçlu) çokluğu ve bu sıkıntıları hafifletmek ya da bir çare bulmak için topluma düşen sorumluluklardan oluşur.

Bu iddiaların gücü iki nedene dayanmaktadır. Birinci olarak, 'kim daha uygun, kim daha faydalı bir toplum üyesidir' gibi sorulardır. Bu duruma giderek daha da zorlayıcı toplumsal tanımların yansımaları olarak baktığımızda, sıkıntıların genellikle toplumsal bir nedenden kaynaklandığı görürüz. İkincisi; gelişmiş sanayi toplumlarının her geçen gün daha fazla yükselen refah düzeyine karşın, kendi toplumlarındaki yoksul ve muhtaçları göz ardı etmesi ahlaki açıdan tahammül edilemez bir durum yaratmaktadır. Bu meseleden doğan açık ya da örtük sonuçlar, toplumların yükümlülüklerinden nasıl azat edilmesi gerektiğini belirleyen, yegane değilse de başlıca ortam ve araç olan devlet eylemini ilgilendirmektedir.

IV.

Özetlemek gerekirse, 20. yüzyılın ortalarından başlamak üzere, liberal-demokratik devletler apayrı bir arz kanadı dinamiği kazanmıştır. Bu dinamik, bu devletlerin her biri tarafından ayrı ayrı iki adet farklı ama birbirine uyumlu vizyonun izin verdiği ölçüde deneyimlenmiştir: Yönetilen toplum vizyonu ve duyarlı toplum vizyonu. Bu deneyimlerin her biri, siyasal iktidar uygulaması ve kurumsallaştırılmasına yönelik (kısmen) yeni tarzlarda ve dolayısıyla devletin (kısmen) yeni uygulama ve düzenlemeleri içinde ifadesini bulmuştur. Bundan dolayı yine

30 'Yeni meslek kollarının' bir değerlendirmesi için bkz. B. Berger ve P. Berger, *The war over the family: capturing the middle ground*, Doubleday, Garden City, NY, 1983.

her biri, devletin içine tesis edilen farklılaşma ve yayılmaya duyulan eğilimin ifadesi ve vasıtası haline gelmiştir (Örneğin, diyelim ki Reagan'ın Amerikasında veya Thatcher'ın İngilteresinde, bu vagonunun raylarını sökmek için ciddi girişimler yapılmasına karşın, vagonun bu vizyonlarda ilerlemeye devam edebilmesinin açıklaması da, bu konjüktürel eğilimlerin yapısal eğilimlerle bir araya gelmesindendir).[31]

Bu noktada belki şu soru sorulabilir: Bu iki toplum vizyonu neden o sözünü ettiğim yeni düzenlemelerde ve devlet politikalarında kendisini göstermelidir? Belki de bunun nedeni, liberal-demokratik toplumlarda egemen toplumsal gücün, sanayi kapitalizminin hem yönetilen hem de duyarlı toplum vizyonuyla yapısal çelişki içinde olmasıdır.[32] Kurumsal çekirdeği oluşturan piyasa, toplumun bölünmez bir bütün olarak yönetimini engelleyen bir faktördür ve aynı zamanda 'en gayri şahsi gündelik yaşam ilişkisi'dir. Her insan birbiriyle bu türden bir ilişkiye girebilir, çünkü "gayet tabii"lik özelliğine sahiptir ve mal ve eşyaya odaklıdır; işte sırf bu yüzden duyarlı olmayla uzaktan yakından ilişkisi yoktur.[33] Bu durum, devletin dengeleyici güç olarak rol almasına yönelik isteklerin gerekçesi olabilir.

Acaba gerçekten dengeleyici güç olur mu? Bunun çok zor bir soru olduğunu söylemeye gerek yok. İlk olarak, özellikle sanayi kapitalizmi ve duyarlılık vizyonu arasındaki ilişki burada belirttiğimden daha karmaşıktır. Evet, piyasalar duyarlılıktan anlamaz ve ayrıca kendi içinde işleyen birimlere belli bir derecede ekonomik rasyonalite dayatır ve teknolojik yeniliklere açık olmalarını bekler. Bu teknolojik yeniklerin çağdaş Batı'da (ister istemez) ortaya çıkan yan ürünü ise uçsuz bucaksız, eşi görülmemiş bir üretim bolluğudur. O kadar uçsuz bucaksızdır ki, piyasanın hiç anlayıp ilgilenmediği o duyarlı toplum kavramının kendisini bile o finanse eder.

---

31 Bkz. D. A. Stockman, *Triumph of politics: Why the Reagan revolution failed*, Harper, New York, 1987.

32 Bkz. S. Bowles ve H. Gintis, *Democracy and capitalism: Property, community, and the contradictions of modern social thought*, Basic Boks, New York, 1987.

33 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5. baskı, Mohr (Siebeck), Tübingen, 1976, s.383. İngilizce çevirisi: *Economy and society*, Bedminster, Totowa NJ., 1968, s.636.

İkinci olarak, makul olduğu düşünülen bir öneriye göre, gelişmiş sanayi kapitalizmi birbirinden tamamen farklı, hatta birbirine zıt düşen gelişmelere ihtiyaç duyar; çoğunlukla da bunları kendisi yaratır ve bu gelişmeler bir araya geldiğinde piyasanın toplumdaki merkezi konumunu yumuşatıcı ya da hafifletici bir etkide bulunur.[34] Birincisi, ekonominin üçüncü kesimi, yani hizmet temini (mal üretiminin tersine), daha baskın durumdadır ve büyük ekonomik birimlerde, toplumsal ilişkiler –buna insan kaynakları yönetimi de denir– en çok ilgilenilen mesele haline gelir. Bu meselenin iki yönü vardır: Merkezi ekonomik süreçlerin kendisi insan odaklı hale gelir ve ürünlerini (mal ya da hizmet) dağıtıp satmak isteyen ekonomik sistem, tüketim alışkanlıkları sürekli değişen kitlelere bağımlıdır. Bu tüketim alışkanlıkları konut, giyim ve gıda gibi temel ihtiyaçlardan giderek uzaklaşan ihtiyaçlardır ve bu ihtiyaçlar, ancak her geçen gün daha fazla sayıda insan kendi görünüşlerine yönelik ve fantezilerine doyurmakla ilgili bir tüketim ve varoluş biçimine yönlendirilirse sürekli kılınabilir. Üçüncüsü, toplumsal meselelerin planlı yönetimi fikri ve/veya söylemi, tüzel bir ortam içinde ortaya çıkarılabilir ve daha sonra gerçekleştirildiği yer ve ortam açısından kesinlikle devlete bağlandığı noktaya ulaştığında da toplumun tümüne yayılabilir. Bu noktada, sözgelimi, Bay McNamara Washington'a gider.[35]

Bu zor sorunun diğer boyutları da, hem yönetilen hem de duyarlı toplum amacıyla hareket eden kilit oyuncu konumundaki devlete ait niteliklere ilişkindir. Böyle bir durumda akla ilk önce devletin gelmesinde şaşılacak pek bir şey yoktur: Devlet her zaman kendisini, toplumun genel manzarasının çıkarılabileceği, sınıf ayrımcılığının aşılabileceği, bireylerinin tümüne seslenilebilen, toplumun tümüne yönelik ve tümünden aldığı güçle gelişen bir mevki olarak göstermiştir. Eğer, bir bütün olarak toplumu yönetebilecek bir şey varsa o da devlettir, diye düşünülebilir.

---

34 Bkz. D. Bell, *The cultural contradictions of capitalism*, Basic Boks, New York, 1978.

35 Robert McNamara Ford Şirketi'nin başkanıydı ve 1961 yılında J. F. Kennedy tarafından kabinenin Savunma Bakanı olarak atandığında teknokrat yetenekleriyle ün kazanmıştı.

Yine de bu 'eğer... bir şey varsa' cümlesindeki 'eğer' çok büyük bir 'eğer'dir. Durum ne olursa olsun, devletin kendi kimliğinin merkezine yerleştirdiği organize şiddet, *raison d'état* kavramının çelik gibi keskin kenarları ve idari işlemlerinde bütün gücüyle gayri şahsiliği vurgulaması gibi yönleri düşünüldüğünde, devletin duyarlılığa ilişkin nitelikleri oldukça kuşku götürür görünmektedir. Ayrıca, modern devletin tarihsel gelişimine bakıldığında da bireylerin refahına yönelik (her ne kadar belli nedenlere bağlı da olsa) olumlu yaklaşımların tarihinin 18. yüzyıldaki *polizeystaat*'a kadar gittiği, yurttaşlık kavramının liberal-demokratik devletin vazgeçilmez bir unsuru olduğu ve bireylere yardım etme konusunda içeriği ve derinliğiyle oldukça dinamik ve kapsamlı bir kavram olarak karşımıza çıktığı görülebilir.[36]

Bu bölümde, 20. yüzyıldaki devlet eylemi ve devlet yapısındaki merkezi gelişmeler olarak değerlendirdiğim bazı noktaların açıklamalarını ele aldım. Bir sonraki bölümde ise bunların sonuçlarını göreceğiz.

36 Bkz. J. Barbalet, *Citizenship*, University of Minnesota Press, Minneapolis, Minn., 1989.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

20. Yüzyılda Liberal Demokrasi (2)

Kanımca son bölümde ele aldığımız gelişmelerin getirdiği en önemli sonuç, çağdaş liberal demokrasilerde bir arada var olan iki eğilim arasındaki gerilimdir.

Bir yanda, politikalar oluşturulmakta ve bunlar toplumsal sürecin yönetiminde ve dolayısıyla bireylerin sahip olduğu koşul ve fırsatlarda giderek daha çok rol oynamaya başlamaktadır. Örneğin, bir ailenin üyelerinin yaşam koşulları, evin direğinin (direklerinin) emeğinin piyasadaki değeriyle ancak kısmen belirlenebilmektedir. Diğer önemli belirleyiciler ise, o değere karşılık gelen ücretlerden kesilen vergi miktarı, her aile üyesinin, birer yurttaş olarak, kamu destek hizmetlerine (parasız eğitim ya da sağlık hizmeti gibi) hak kazanıp kazanmaması ve kamu fonlarından aileye ödenen (çocuklar için ayrılan ödenekler gibi) paylardır. Ayrıca, evi geçindiren kişinin aldığı ücretin miktarı bile, bazı devlet organlarının rol oynadığı pazarlık süreçlerinde ve/veya bunu ödeyen firma ile bir devlet kuruluşu arasındaki az çok imtiyazlı ilişki tarafından belirlenir.[1]

---

1 Bkz. örneğin, J. Marchal, 'Wage theory and social groups', *The theory of wage determination*, J. T. Dunlop, ed., Penguin, Harmonsworth, 1957, 148-70.

Diğer yanda durumun nasıl olduğuna son bölümde dile getirdiğimiz bir noktayı tekrarlayarak başlayalım: *Siyaset politikalar matrisidir.* Bu cümle hâlâ geçerliliğini büyük ölçüde korusa da, yurttaşlık kavramı adına öne sürülen alternatif politika önermelerini desteklemek için yarışan görüş organlarının yer aldığı kamusal alandaki açık yüzleşmelerde, söz konusu bu siyaset giderek daha az yer tutmaktadır. Toplumsal süreç giderek büyüyen ve çeşitlenen boyutlar kazanmaktadır ve bu boyutları hem başlatan hem de bağlayıcı mevzuatlarla denetleyip kısıtlayanlar farklı otoriteler oluşmuştur. Ancak bunlar ve kamu parası çıktıları, büyük bölümü toplumdan kaynaklanan ve kamusal alanın kurallarına göre birbiriyle karşılaştırılarak değerlendirilip dengelenen siyasal tercihlerin girdileriyle artık daha az belirlenmekte ve daha az şeffaflık taşımaktadır. Bu açıdan ve sözü edilen durumun ölçüsüne bağlı olarak, siyasetle giderek daha fazla yönetilen toplum aynı zamanda çelişkili bir biçimde giderek daha depolitize olmaktadır. Bu bölümün ana konusu bu çelişkiyi incelemek olacaktır.

I. İDARE NEDEN BU KADAR ÇOK GENİŞLEDİ?

Kanımca bu sorunun cevabı şurada yatıyor: Yüzyılın devamında, devletin idari aygıtının önemi arttıkça, devletin yapısında ve örgütlenmesinde de çok önemli nitel değişimler olmuştur.

Önceki bölümde ele aldığım devlet faaliyetlerinin yayılması ve çeşitlenmesi olgusu, kendisini en çok idari dallarda göstermiştir. Bunun çok açık ve kaçınılmaz olduğunu düşünebiliriz ama bir an durup diğer alternatif çözümleri de gözden geçirelim. Bunlardan bazıları, yasama, yargı ve idari organları seçim süreciyle oluşturarak ya da yurttaşların bu faaliyetlerde daha sık ve daha yoğun biçimde yer almasını sağlayarak bu organların iktidarlarını kaldırmak ya da azaltmak olabilirdi. Nitekim, devrim süreçlerinde bu tür çözümler de denenmiş ve başarısız olmuştur (Örneğin, 1870-71 Paris Komünü ya da kısa ömürlü olan *Sovyet,* yani Rus Devrimi'nin konsey temelli aşaması). Belki de liberal demokrasilere özgü barışçıl, vurgulu ve kararlı kurum oluşturma süreçlerinde bunların benimsenmesinde epey güçlük yaşanmıştı.

Prensipte, bir diğer muhtemel alternatif de yasama ve yargı dallarını birbiri içine sokmadan veya işleyiş usullerini ve oluşumlarını fazla değiştirmeden, bu dallara yeni ödevler yüklemek olabilirdi. Ama işleyiş usulü zaten bu çözümü imkansız kılmaktadır. Yargı ve yasama organları, yapıları gereği, insanların birbiriyle konuşmaları aracılığıyla işler. Bu yüzden, 'birer birer' kuralına tabidir; yani bir organın işleyişine katkıda bulunan unsurlar eş zamanlı bir çizgi izlemez, bir şey bir diğerinin arkasından gelerek işleyişe katkıda bulunur. Bu bakımdan, zaman darlığı bu faaliyetlerde korkunç bir darboğaz yaratır (Bu nedenle, mahkemelerde değilse bile özellikle yasama organlarında gündemi yakalamanın önemi büyüktür, çünkü yasama organları kararları çıkartırken zaman faktörünün baskısı altında çalışırlar). Yine de, idari organlar bu darboğazı aşmak için kendilerini eş zamanlı çalışan yeni kısımlara bölerler. Bu mümkündür, çünkü işlerini yürütebilmeleri için konuşmaları değil yazışmaları gerekir. Böylece devlet sayıca çoğalan taleplere cevap vermek için onları belli organlara yönlendirir; bu organlar daha alt dallara ayrılarak kendilerine ayrılan zaman birimini uzatabildikleri için devletin taleplere cevap verebilmesi kolaylaşmış olur.

Yasama ve yargı organlarının artışına ve gelişmesine karşı konulmasının bir nedeni de yine bu organların kuruluşunda esin kaynağı olan anayasa teorilerinde yatıyor olabilir. Özellikle, İngiliz modeline dayanarak kurulan parlamentolar kendi başına yasama iktidarından yükümlü olan işlevsel kurullara bölünmekte hâlâ güçlük çekerler. Bunun nedeni şu olabilir: Çünkü bu modele göre Parlamento hakimiyet mevkisidir ve hakimiyet bölünemez bir şey olduğuna göre bunun tek bir bütün olarak uygulanması gerekir. Bir de şu var: Devletin oluşum aşamalarında bölgesel ve bağımsız adli organların yerlerini tek bir yüksek mahkemede son bulan ülke çapında bir adli sisteme bırakmasına neden olan 'yargı birliği' ideali, farklılaşmış ve büyük ölçüde özerk bir dizi alt sistem ve giderek artan çeşitte ve teknik yapıdaki meselelere karar verebilmeleri için yargıçların ayrı dallarda uzmanlaşmaya itilmesi gibi fikirleri kabul edilemez kılar.

İdari organların yayılma ve farklılaşmasına yönelik bu olumsuz

nedenlerin yanına bir de olumlu nedenleri eklesek iyi olur. Toplumlar iyiden iyiye karmaşıklaşıp, toplum kesimlerinin birbirine bağımlılığı daha da artıp şeffaflık yitirildikçe, devlet kendisini birtakım olarak düzenlemek zorunda kalır. Toplumun usule uygun, bilgi temelli çok sayıda talebine cevap vermek ve gerekeni yapabilmek için devletin kendisinin tüm bunlara önceden hazırlaması gerekir. Bir başka deyişle, devlet eyleminin bilişsel boyutu daha önemli olmak zorundadır.

Ne var ki, her devlet kurumunun bu gerekliliği kabul edip vurgulama becerisi farklıdır. Yasama organları siyasal irade olarak adlandırılabilecek kavramın oluşturulduğu ve ifade edildiği mevkidir ve siyasal irade, kaynaklara dair çatışma ve taahhütlerin bilinçli bir partizanlıkla çözümlenmesi anlamına gelir. Öte yanda, oluşturulduğu andan itibaren böyle bir irade, kendini genellikle yasal, adli emirlerle ifade eder ve bu iradenin bir kısmı yargı organlarının faaliyetlerini (prensipte) baş referans olarak gösterir. Bu nedenle, her iki organ da, genellikle, kuralcı beklentilerin üretimi ve yorumuna yönlendirilir. Bu noktada, insanların nasıl davranması gerektiğine odaklanan ve sırf bu nedenle aksi biçimde davrandıklarında neler yapılması gerektiğine de odaklanan kuralcı beklentilerin oluşturulması ve bunların yorumu da önem taşır.[2] Öte yandan, bilişsel beklentiler insanların (ya da nesnelerin) gerçekte nasıl davranmakta olduğuna ve durumun niteliğine göre nasıl değişmeleri gerektiğine odaklanmaktadır.

Sürekli vurguladığım gibi, özellikle Kıta Avrupasında idari organlar oluşturulurken, en büyük kaynak ve rehber olarak hukuk temel alınmıştır. Doğal olarak bu organlar hukuk kurallarına göre işlemektedir. Yine de, daha önce belirttiğim gibi, bu tür organlar durumun ne olduğunu belirlemekle de ilgilenmişler ve gereken düzeltme ya da değişikleri yapmayı üstlenmişlerdir. Bu nedenle, her zaman gerçek bilgiler toplamak zorundadırlar, dolayısıyla eylemlerinde adli bilgilerin dışındaki bilgiler de yer almak zorundadır. Durum ne olursa olsun, idari organların işleyişinde bilişsel beklentiler temel alınabilir ve daha ön-

2 N. Luhmann, *A sociological theory of law*, Routledge and Keagan Paul, Londra, 1986.

ce de belirttiğim gibi, idari organlar istenen sonucu alma amaçlı bu tür beklentileri oluşturmak ve uygulamak üzere eğitilmiş personelin faaliyetlerini çeşitli biçimlerde yönlendirebilirler. Bu nedenle, devlet ediminin bilişsel öğeleri, değişen toplumun gereksinim duyduğu ölçüde vurgulanır ve pekiştirilir. Bu koşullardaki istihbarat da o ölçüde düzenli olarak toplanıp değerlendirilebilir, organlar yine bu ölçüde bu duruma uygun bir çizgide kurulur ya da yeniden yapılandırılır.

Liberal demokrasilerin klasik meşrutiyetçilikten miras aldığı iktidarı paylaştırma felsefesi, devletin idari kollarının yayılışını da desteklemektedir. Yasama organlarının, devlet aygıtının 'sibernetik yöneticisi' olarak işlev gördüğünü varsayar. Bir başka deyişle, yasada (ya da bütçede) yapılan ufacık bir değişiklik, devlet aygıtının başka bölümlerinde çok daha büyük değişikliklere neden olur ve onları kendi tabi kılar. Parlamento her zaman bir vuruşta –konuşmalar kesilebildiği zaman– bir çok şey yapabilir. İşin asıl zor tarafı, yasama organlarının yönünde hareket ettikten sonra başlar ve idare işi ele alır. Fakat idare de bunu genellikle yeni kaynaklara açılıp onları yutarak, yeni personel atayarak, yeni birimler ekleyerek, yeni düzenlemeler yaparak gerçekleştirebilir. O halde, devlet ediminin yayılış ve farklılaşmasına ilişkin talep faktörleri dediğim şey, ifadesini işte öncelikle bu etkinliklerin içinde bulur.

İdare Üzerinde Siyasal Denetimin Gevşemesi

Nedeni ne olursa olsun, bu olgu siyaset ve politikalar ile kamusal alanın işleyişi arasındaki etkileşimi bütünüyle –hatta bence olumsuz bir yönde– değiştirmektedir. Bunun nedenini anlamak için şu temel değerlendirmeden yola çıkabiliriz: Yurttaşlar ve devlet arasındaki en önemli bağlantı halkası seçim sürecidir. Temsil ve yasama organlarının yapısı denetim altındadır ama idari alan bundan pek etkilenmez. Pek çok liberal-demokratik sistemde, bu organların kendi çoğunluklarını kullanarak yürütme yapısını, yasama ve bütçe karar içeriklerini belirledikleri doğrudur. Fakat sonuçta ortaya çıkan şudur: Bir yanda yurttaşlar, diğer yanda devletin idari mekanizması arasındaki dolaylı bağlantı, birden fazla sürecin müdahil olması yüzünden zayıflamıştır.

İlk olarak, liberal demokrasilerde işleyen bu mekanizmada, üyelerin hafifçe takılarak siyasal patron diye adlandırdığı bireylerin (birtakım nedenlerle) epey geniş bir özerklik kullandığı görülebilir. Kendine güvenen profesyonel idari grubu oluşturan bu üyeler, tarafsızlıklarını korumak ve idari çerçevede partizan suiistimallerden kaçınmak istediklerini beyan ederek, imtiyazlarının, kariyer olanaklarının, emeklilik haklarının ve mesleki yargı özerkliklerinin büyük ölçüde garanti altına alınmasını sağlamışlardır. İşte bu mekanizmanın çalışması bu grubun seçkin üyelerinin sorumluluğundadır; bu üyeler ve diğerleri mekanizmanın işlerliği için vazgeçilmez olan veri ve bilgiler üzerinde bir tekel kurarak bunları denetimleri altına alırlar. Tüm bunlar, bakanlar ve bakanlarla doğrudan ilişkisi olan kişilerin idari faaliyetleri yürütürken yararlandıkları, özellikle siyasal vizyona ve taahhütlere ait girdilerin anlam ve önemini azaltır (BBC'de yayınlanan ve hem son derece zekice tasarlanmış hem de esrarengiz bir biçimde geniş bilgi ve kavrayışla kotarılmış 'Emret Bakanım' adlı televizyon dizisi, uzun bir süre bu olguyu örneklemiştir).

İkinci olarak, yasama içeriğiyle olsun, bütçe oylaması yoluyla olsun, parlamento çoğunluğunun bu faaliyetler üzerinde kazanabileceği manivela kuvvetinin de önemi o denli büyük değildir. Karmaşık yapıları dolayısıyla yasalar ve bütçeler de zaten önceden profesyonel idareciler tarafından hazırlanmak zorundadır ve bunlara ilişkin metin ve belgeler o kadar uzun, karmaşık ve şeffaflıktan uzaktır ki, bunların işeyişteki anlamını yalnızca idarecilerin kendileri belirleyebilir (Burada belirlemek fiilinin her iki anlamı da geçerlidir: hem ifade edilmesi hem de ortaya çıkışına neden olunması).

Dahası, daha önce de belirttiğim gibi, çağdaş devletlerdeki idari mekanizma, yalnızca yasal ve mali bilgileri değil, daha yeni, karmaşık ve daha büyük beceri gerektiren diğer bilgileri de giderek daha yoğun bir biçimde kullanmaktadır. İşte bu noktada, siyasal iradenin ifadesi olan, akılcı ama yine de kendi geleceğini kendi saptayan ve dolayısıyla sorumluluk içeren bir seçim olan politika oluşturma fikrine meydan okuyan teknokrasi durmaktadır. Temelde bu durum, politika-

cıyı yetkilerinden yoksun bırakır, sade yurttaşa ise hiçbir şekilde yer ayırmaz.

Tüm bu noktaları bir araya toplayacak olursak: İdari faaliyetler politikaların ayrılmaz bir parçası haline geldikçe, siyaset ve güdülen politikalar arasındaki bağlantı halkası da o kadar gevşer ve zayıflar. Son zamanlarda yazılan bir makalede belirtildiği gibi:

> Modern bürokratik devletlerin yönetiminde teknik, profesyonel ve idari alanlar bambaşka alanlardır ve bunlar siyasetten ayrı tutulur. Gerçekten de, askerî faaliyet, sivil hizmet, bilim organları ve kamu sağlık hizmetleri partizanlıktan bağımsız ve profesyonel olması gibi sınırlı ama çok önemli özellikleriyle, genellikle siyasetten ayrı düşünülür, yasal açıdan ayrı da olması gerekir.[3]

II. BÜROKRATİK SİYASET

Yine de öykünün sonuna henüz gelmiş değiliz; çünkü giderek daha da fazla büyüyen, farklılaşan ve iyice özerk bir hale gelen idari aygıt farklı bir siyaset türüne zemin oluşturmaktadır. Bu idari aygıt kamusal alandaki görülebilir siyasetle giderek daha azalan bir ilişki içindeyken, bu siyasete karşı giderek daha korunaklı bir hale gelmekte ve bu nedenle baştan başa bürokratik hale gelen siyaset içinde, siyasal sürecin giderek daha fazla önem taşıyan bir bileşenini oluşturmaktadır. Benim kullandığım biçimiyle bu ifade, yalnızca bir nesnesi olduğu devletin idari eyleminde artık bir özne olduğuna dikkat çekmek için değil, bu eylemden sorumlu, sayı ve çeşit olarak giderek çoğalan birimler içinde kendi baş aktörlerini de bulduğuna dikkat çekmek amacıyla seçilmiştir. Bunlar bambaşka, kendine odaklı çıkar sahipleri olarak ortaya çıkmaktadırlar ve gerek bu birimler arasındaki iktidar ilişkileri, gerekse birbirine ters düşen çıkarlar arasındaki etkileşim ve uzlaşmalar, devlet politikalarının gidişatının (büyük ölçüde) asıl belirleyicileri olmuştur.

---

3 Paul Star ve Ellen İmmergut, 'Health care and boundaries of politics', *Changing Boundaries of the political: Essays on the evolving balance between the state and society, public and private in Europe*, Ch. Maier, ed., Cambridge University Press, Cambridge, 1987, s.221-54.

Bunu da, örneğin, yasamanın, bütçenin veya yürütmeye ilişkin ciddi kararların içeriğini saptayarak yapmaktadırlar.[4] (Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde, yıllık askerî bütçenin içeriği, silahlı hizmet kurumları arasındaki iyice sertleşmiş, şiddetli çekişmelerin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır).

Bürokratik siyaset her şeyden önce (son bölümde anlatıldığı üzere) artan boyutlarda kendine gönderme amaçlı bir farklılaşma sürecinden kaynaklanan ve tüm birimlerin dahil olduğu bir eğilimin ifadesidir. Bir başka deyişle, öncelikle kendilerini ilgilendiren meselelerin ışığında işleyen bürokratik siyasette, birimler hem kendileri ile hem de onlardan daha geniş bütün ile olan ilişkilerin gözlemlendiği bir açı olarak ortaya çıkmaktadır.

Ne var ki bürokratik siyaset bununla kalmamaktadır; çünkü söz konusu bu birimler, aslında tam anlamıyla birbirleriyle kavga halinde değildir. Her ne kadar mutlak hedeflerinin kendilerini korunmak ve yükselmek olduğu düşünülse de, birbirine benzer pek çok birim, özerklik ve güvenlik açısından aynı çıkarları paylaşırlar ve her birim kendi çıkarını güderken diğer birimlerden de müttefik toplamaya çalışır. Hepsinden öte, devlet kurumu olmayan çevrelerle (iş ve meslek çevreleri), doğrudan temas halinde olan büyük idari birimler, bu çevreler içinde, birbirlerine hizmet edip iltimas geçebileceği, bilgi ve diğer kaynakları paylaşabileceği ortaklar bulmak zorundadır ve onları etkileyecek kararları alırken bu çevrelerin desteğini bekleyecektir. Buna yine günümüz Amerika'sından bir örnek verecek olursak: Bir federal organ tarafından düşük gelirli insanlara ev yapma projesi, buna ayrılan fonun sözleşmelere ve onları destekleyen zengin işadamlarına danışma ücreti olarak harcanması yüzünden, sözüm ona başta düşünülenden çok daha az sayıda ev yapılabilmesiyle sonuçlanabilir.

Böylece, bir yandan, giderek karmaşıklaşan bir toplumun birbiriyle çelişen çeşitli çıkarları kendilerini devletin idari sisteminin de üzerinde bir yerlere yerleştirirken, öte yandan sistem bu çıkarları tanımla-

4 Bürokratik siyaset kavramı özellikle dış politika analizinde kullanılır. Örneğin bkz. G.T. Allison, *Essence of distance: Explaining the Cuban misile crisis*, Little, Brown, Boston, Mass., 1971.

ma ve buna ilişkin stratejiler saptama eylemlerinde giderek daha önemli bir rol oynamaya başlamaktadır. Bu nedenle, bürokratik siyaset hangi organların ve uygulamaların kullanılacağını saptayarak devlet politikalarının çıktılarını etkilemekle kalmayıp, bu politikaların oluşmasına neden olacak çıkarları seçerek girdileri de etkiler.

Bu seçme süreci genellikle büyük ölçüde tarafgirliğe maruz kalır. Örgütlü çıkarlar örgütsüz çıkarların önüne alınır; aynı şekilde, kendileriyle çalışacak idari birimlere katkıda bulunabilecek olanlar, katkıda bulunamayacak olanların önüne alınır ve/veya idari kadrolardaki seçkinlerin toplumsal yapısını, dilini, kavrayışını, ahlaki ve siyasal tercihlerini paylaşan insanların liderlik ettiği örgütler, diğer insanların liderlik ettiği örgütlerin önüne alınır.

Bürokratik siyaset, toplumun kendi içinden doğan siyasal talepleri, bunların devlet politikalarına dönüştürüldüğü mevkilere iletiyor olsa da, bu taleplere kendi anlayışına göre belli ağırlıkta değerler verir ve kamusal alandaki siyasetin vermesi gereken önceliklerden başka önceliklere göre sıralar.

III. GÖRÜNMEZ HÜKÜMET

Ancak bürokratik siyaset, bazı muhabir ve araştırmacıların[5] düşündüğü gibi, kamu gözlem ve eleştirisine karşı büyük ölçüde korunaklı bir siyasal süreç boyutu da değildir. Öğrenciler ve eleştirmenler sık sık, siyasal sürecin, diyelim ki güvenlik organlarının belli boyutları için "görünmez hükümet" ifadesini kullanırlar. Bu ifade, kamu tarafından gözlemlenebilecek yerlerin dışına konuşlandırılmış her boyut için genel bir gönderme olarak da ele alınabilir. Oysa bu durum, liberal demokrasilerdeki politika oluşturma sürecinin de çok büyük bir bölümünü temsil eder. Bu yüzden bu noktada, kısaca iki boyuttan söz edeceğim, bir üçüncüsüne de şöyle bir değineceğim.

İlki, yüksek mevkilerde politika oluşturan kişiler, o kadroda ça-

5 Bkz. örneğin H. Heclo ve A. Wildawsky, *The private government of public money: Community and policy in British political administration*, California Üniversitesi Yayınları, Berkeley, California, 1974.

lışanlarından ve danışmanlardan giderek daha fazla yardım almaktadırlar. Bu kadroda çalışanların işe alınması, görev atamaları, çalışma koşulları, terfileri, ödüllendirilmeleri ve işten çıkarılmalarını belirleyen kurallar, devlet memuriyetinde uygulanan kurallardan daha farklıdır. Devlet memurluğunda bu süreçler daha açık, şeffaf ve daha kolay açıklanabilir kurallara bağlıdır. Burada ise kurallar bürokratik uygulamalardan ziyade patrimonyal kurallara göre işler;[6] bu kadroda çalışanın ya da danışmanın politika yapımcısına sorgusuz sualsiz sadakati ve ideolojik yakınlığı büyük önem taşır; profesyonel yargı kapasitesine, bu konuda aldığı eğitime veya kararlarında tarafsız ölçütlere bağlı kalma niteliğine değil, şahsi karar verme ve takdir etme becerisine prim verilir. Söz konusu bu bireyler, günlük işleri arasında politika yapımcılarının yerini pekala alabilirler ve işbirliği içinde oldukları organlardaki üst düzey personel tarafından makamları gereği alınan kararları denetleyebilir veya geçersiz kılıp iptal edebilir. Hatta bazen ne kadar nüfuzlu olduklarını gösterebilecekleri bir fırsatta, şeytana uyup, bu organların resmî sorumlusu olan politikacıları ciddi biçimde mahcup edebilirler: 1989 yılının Ekim ayında İngiltere'de hem maliye bakanının hem de ekonomi danışmanının istifasına yol açan durum buna bir örnektir. Durum ya da nedenleri ne olursa olsun, bu tür bireylerle görüşme kolaylığına sahip olmak, oluşturulacak politikaları gizlice etkilemek isteyen dış mihrakların çıkarlarına hizmet edebilecek ayrıcalıklı bir kanal oluşturmak anlamındadır.

İkincisi, tüm diğer devletler gibi, liberal-demokratik devletler de ülke dışından güvenliklerine (örneğin casusluk) veya ülke içinden kamu düzenine (örneğin terörist komplolar) gelebilecek gizli tehditleri araştırmak ve etkisiz hale getirmek için uygun bir mekanizma kurmak zorundadır. Bu amaca hizmet etmek üzere kurulmuş olan organlar, kendi yapıları gereği, eylemlerini gizli yürütmek, mali desteğini *örtülü ödenek*'ten almak, dışişlerinin düzenlenmesi-içişlerinin denetlenmesi ve özellikle bilgi toplanması ve saklanması için uygulanan resmî kural-

---

6 G. Roth, *Politische Herrschaft und persönlichle Freiheit*, Suhrkamp, Frankfurt, 1987, Kısım 1.

ları çiğnemek zorundadır. Liberal demokrasilerde, bu organların, tüm kamu kuruluşlarında uygulanan hesap verilebilirlik prensibini tamamen bozmadan bunu nasıl yaptıkları ya da yapıp yapmadıkları, cevaplanması güç sorulardır. Fakat bu tür kuruluşlar bu prensipleri büyük çapta çiğniyor ve dokunulmaz kalıyorlarsa, bu onları 'devlet içinde devlet' yapar. O zaman bunlar, büyük miktarlarda kaynak tüketebilirler; sahip oldukları (ya da olduklarını iddia ettikleri) bilgileri belli bir partinin, hatta belli bir kesimin kendi çıkarları doğrultusunda politikalar oluşturması için kullanabilirler; kendi siyasal patronlarına karşı komplo kurabilirler; anayasa prensiplerini ihlal edebilirler; hatta cinayetten bile –kelimenin tam anlamıyla– paçalarını kurtarabilirler.

Aslına bakılırsa, bu tür şeyleri *yapabilecek* olmaları bir yana, gerçekten sık sık *yaptıkları* da iddia edilir ama bu meselenin yapısı göz önüne alındığında bu iddialar ya da bunlara itirazları değerlendirmek, pek az örnek dışında, imkansızdır. Ancak bütününe bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, liberal demokrasilerin çoğunda, politika yapımının bu özel görünmez boyutunun, sık sık görünmez değil görünür politika yapıcılarının suç ortaklığıyla rahatsız edici ölçülere tırmandığı gibi iddialar hiç de yersiz görünmüyor. CIA ve Birleşik Devletler Senatosu arasındaki ilişkide bu olguya dair pek çok örnek görülebilir (Reagan'ın başkanlık dönemi sonunda, *Contragate* diye adlandırılan, bu ve bir önceki olgunun kombine etkisiyle ortaya çıkan skandalın arkasındaki gerçeğin, Albay Oliver North gibi Beyaz Saray'da kadrolu bir üyeye karar yetkilerinde haddinden fazla özerklik verilmesi gibi).

Değerlendirmesi çok güç olmasına rağmen, son zamanlarda iyiden iyiye kendini gösterdiği için (en azından kesinlikle İtalya'da böyle) sözünü edeceğim son bir boyut da, yasadışı işlerin veya organize suç birimlerinin liderleri tarafından politika yapımının aşama ve boyutlarının sistematik bir biçimde etkilenmesidir. Bu bireylerin bunu yapabilmelerini sağlayan şey, politikaların oluşturulduğu çevrelere sızabilmeleri, bu çevrelerdeki üyelerin bazılarını kendilerinin seçebilmeleri veya politika gütme süreçlerini sistematik olarak çarpıtabilme ya da püskürtme olanaklarının olmasıdır (örneğin, uyuşturucu trafiğini

kontrol altına almada veya borsayı ya da bankacılık işlemlerini denetlemede uygulanacak politikalar gibi).

IV. KAMUSAL ALANIN İÇİNDE BULUNDUĞU KOŞULLAR

Şu ana dek sözü edilenlerden yola çıkan okuyucu şu kanıya varmış olabilir: Liberal-demokratik toplumlarda kurumsal olarak siyasetin potansiyel odağı olmayı amaçlayan bir kamusal alan vardır ve prensipte bu şekilde işleyebilmektedir; ama bu alan gerçek politika yapım sürecinde giderek daha da fazla geri plana atılmaktadır, çünkü bu sürecin liderleri ve kendine özgü uygulamaları yüzünden politika yapım süreci kamusal alandan giderek daha fazla uzaklaştırılmış ve açıkça gözlenip incelenmesi engellenmiştir.

Bu kavrayışı biraz düzeltmemiz gerek, çünkü bu aslında fazla iyimser bir kavrayıştır. Zira, kamusal alanın gerçekten nasıl işlediğini göz önünde bulundurduğumuzda, liberal demokrasilere gönderme yaparak sözünü ettiğim depolitizasyonun varmış olduğu ölçülerin, yalnızca politika yapım süreçlerinin giderek uzaklaştırılmasına ve şeffaf olmamasına değil, kamusal alana özgü olgulara da bağlı olduğunu görürüz.

Özgün anlamıyla kamusal alan, yurttaşların belli bir söylem dahilinde sürece katıldığı, kamu meselelerine ilişkin bilgilerin üretilip dağıtıldığı, bu meselelere yönelik alternatif politikaların ahlaki tercihler ve ideolojik ilkeler ışığında ölçülüp tartıldığı ve böylece bir fikir geliştirildiği ortam olarak anlaşılırdı. Görüşler farklı ise ve bir çekişme içine giriliyor ise, yurttaşlar bir seçim süreci yoluyla kendi girdilerini politika yapım sürecine sokarlardı. Bu kavrayış, çok sayıda olgu yüzünden makul bir kavrayış olmaktan iyice uzaklaşmıştır. Ben bu olgulardan yalnızca üç tanesinden söz edeceğim.

Bunlardan ilki, bu tür söylemin çağdaş demokratik toplumlarda gerçekleştiği kanallara ve bu kanalların ilettiği bilgi ve tartışmaların yapısına, niteliğine ve niceliğine ilişkindir. Kısacası televizyon, basın ve radyonun ayağını kaydırıp kitle iletişim ortamı olarak onların yerine geçtiğinde, bu iletişim kanallarını kurma ve koruma işinin maliyeti iyiden iyiye artmış ve bu iş giderek daha yüksek beceriler gerektirir ol-

muştur. Bunun yanısıra, basının kendisi de giderek daha büyüyen bir iş alanı haline gelmiştir. Bu durum, bilgi kaynaklarının sayısında ve çeşidinde (ve muhtemelen güvenilirliğinde de) azalmaya yol açmış, sosyoekonomik ve siyasal statükoya bağlanıp kendisine geniş izleyici kitlelerine ulaşma imkanı sağlayan haksız fırsatlar yaratmış ve bir yandan da, bu kaynaklarla müzakerelere girmiş; yargılama bağlamında çok seslilikten koparak bakış açısını iyice daraltmış ve politika seçeneklerini ciddi anlamda belli yönlerde kullanmıştır. Gerçekten de, kamuya sunulan bilgiler, bunlara yönelik meselelerin tanımı ve bunların değerlendirildiği ölçütler, tamamen bürokratik ve diğer görünmez politika yapım biçimlerinden etkilenecek güçlerin kendileri tarafından üretilir.

İkinci olgu ise meselelerin özelleştirilmesi diye adlandırılabilir. Sayıları artan tüketim olanakları (ve ihtiyaçları!) ve gelişmiş sanayilere özgü yaygın mal ve hizmet arzı nedeniyle halk, net gelirlerini (vergiler çıktıktan sonra kalan gelirini) arttırmaya giderek daha da fazla öncelik vermek zorunda bırakılır. Halkın bunu yapabilmesi için hâlâ piyasadaki pozisyonunu güçlendirme seçeneği vardır. Fakat halk bunu yapabilmek için kolektif eyleme girse de (örneğin greve gitse), böyle bir eylem genellikle, paylaştıkları kimliğin tanımının dar olması nedeniyle, havada kalacak ve daha geniş, bilhassa kamuyu ilgilendiren meselelere uzak kalacaktır. Aynı şey, bireylerin, yetkililerin eylemiyle saptanan yaşam koşullarını –nispeten veya tamamen– iyileştirme amaçlı kolektif stratejiler için de geçerlidir. Son olarak, gelişmiş sanayicilik halkın boş zamanlarını arttırma eğiliminde görünse de, bu zamanın çoğu medya tarafından yönlendirilen özel eğlence türlerine harcanmaktadır.

Bu da bir önceki olguyla çakışmaktadır. Birbirine rakip görüş grupları oluşturan bilgilendirilmiş, eleştirebilen yurttaşların kavrayışıyla şekillenen bir açıdan bakıldığında, medyadan yayılan şey genellikle bir sinyal değil gürültüdür ve bu gürültü bir yandan insanların eğlence arayışlarına cevap verirken bir yandan da bu arayışı yaratan şey olmuştur. Yerli ya da (bu kadar önemli açılardan olmasa da) yabancı kamusal alanın içinde bulunduğu koşulları içeren meseleler de yine medya tarafından seçilip sunulan meselelerdir. Bu meseleler karşısında

takınılan tavır ise giderek artan ölçülerde sığ ve baştan savma tavırlardır. Sansasyonel haber arayışı her şeye egemen olmaktadır; bu nedenle belli bir tema dramatik özelliğini yitirdiği anda haber değerini de yitirmiş sayılmaktadır. Bir olaya ilişkin sorunlar hâlâ için için kaynayıp sürmekte olsa da, medya bunları göz ardı ettiği an, bu olaylar insanların zihninde başka bir toplumun yaşamına ait, çok uzaklarda kalmış, tuhaf ve belli belirsiz bir özellik haline dönüşür. Toplum, medya tarafından siyasal meseleler üzerine ciddi bir tartışmaya pek davet edilmez; sonuç olarak genelde olaya dahil olan kişiliklere, atılan sloganlara dikkatini çevirir (buna bile çevirmiyor olabilir) veya bireylerin özel yaşamlarındaki can sıkıntılarını gidermek için, siyasal açıdan değer taşımayan sonu gelmez olaylar zincirine kapılıp farklı yönlere kayar.

Üçüncü olgu gerçekte ilk iki olgunun sonucu olarak ortaya çıkar. Çağdaş toplumların kamu meselelerine katılmaları için giderek daha az sayıda fırsat ve teşvik verilmektedir; dolayısıyla bu toplumlar, kamu sorunlarının herkes tarafından paylaşılmasının, konuya herkesin bir şekilde dahil olmasının verdiği o büyük zevki alma yönünde pek yüreklendirilmezler. İşlerinin baskısı, aileye yönelik kaygılar ve medyanın eğlendiriciliğinin cazibesi, rutin yaşamlarının dışındaki bağlamlarda kolektif kimliklerini ifade etmeye ayıracakları zamanı ve enerjilerini şiddetle azaltmakta, yetkililerin karşısında kamu sorunları hakkında his ve tercihlerini yüksek sesle ve açıkça ifade etmelerini engellemektedir.

Hâlâ bu yöne sevk edilebilenler ise çoğunlukla nispeten marjinal ve genellikle etkisiz gruplardır: Öğrenciler, (bezen) işsizler, bir iş veya okuldan kovulanlar, alt sınıflardaki belli kesimler gibi. Bu grupların memnuniyetsizliklerini ve kaygılarını içeren bildirgeler medya haberi yapılmak üzere sahnelenir. Daha geniş kitlelerin dayanışmaları ya da muhalefetleri ise, sadece televizyon izleyerek dahil olunabilen, bir tür vekaleten ve pasif katılıma dönüştürülmüştür. Pek çok insan için, seçim zamanları pratikte, partizanlığın ve dolayısıyla aktif yurttaşlığın düzenli anlamda ifade edilebildiği tek yoldur. Fakat bu tür fırsatlar sayıca azdır ve uzun ama karışık ve içi boş kampanyaların ardından ya-

pılmaktadır; bu nedenle seçimler önemli bir konuda pek bir şey değiştirmeyecek süreçler olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu durum öyle bir noktaya gelmiştir ki, pek çok ülkede seçimlere katılım oranı giderek düşmektedir; üstelik devlet politikalarının yurttaşların yaşam koşullarına giderek daha fazla tecavüz etmesine karşın.

V. PARTİLERİN ROLÜ

Bu noktada, kamusal alana yönelik bu önemli iddialarla konunun dağılmakta olduğuna dair itirazlar gelebilir. Zira, kendilerini kamusal alanda var eden ve devlet eylemlerinde toplumsal talepleri toplama ve seçme uzmanlığı olan, iktidar ya da muhalefet olarak bunları yapım ve yürütme sürecine taşıyan çok partililikten henüz pek söz etmedik. Buna benzer bir işlev de çeşitli çıkar grupları ve zaman zaman da toplumsal hareketler tarafından yürütülmektedir. Fakat bunlar nispeten dar bir çıkar yelpazesini veya münferit meseleleri içerir; bu yüzden oluşturulacak politikalar üzerindeki etkileri görünüş ve kurumsal meşruiyeti açısından daha azdır. Partiler bir yandan periyodik olarak seçimler aracılığıyla yurttaşların gözünde kendi konumlarını ölçer, bir yandan da (en azından parlamenter sistemlerde) çoğunluğu ya da muhalefeti oluşturmak yoluyla politika oluşturulması ya da eleştirisi sürecinde belli sorumluluklar alırlar. Siyasal temsilcilik görevi de partilere düşer. Bu nedenle, liberal demokrasilerde partilerin oynadığı rol, kamusal alanın canlılığı ve etkinliğinin azaldığına dair yorumların gücünü azaltabilir.

Gerçekten de çok partililik liberal-demokratik anayasanın anlamlı ve önemli bir boyutunu oluşturur. Bunun anlam ve önemini bir sonraki bölümde tek partili devletler konusunda göreceğiz. Bununla birlikte, liberal-demokratik toplumlarda giderek büyüyen depolitizasyon meselesine çare olarak çok partilerin etkisini de fazla abartmamak gerekir.

Eğer, yukarıda da belirttiğim gibi, politika oluşturulan gerçek alan seçim ve temsilcilik kurumlarından uzaklaşıyorsa, partilerin bu kurumların yapısını ve işleyişini kontrol etmesi, onları kamunun siyasal etkinliğini arttırmada başarılı bir araç yapmaz. Ayrıca, eğer önceki iddialarımın biraz olsun geçerliliği varsa, politika oluşturma ve uygu-

lama büyük ölçüde bürokratik siyasetin ürünüdür ve bu şekilde oluşturulan politikalar idari organların ve bu organlara kolay nüfuz eden ve onları etkileyen organize çıkarların girdilerini sürece dahil eder. Durum bu olduğunda, kabineyi oluşturan parti ya da parti koalisyonu bile politikanın *yapımcısı* olamaz. Özetle, devlet etkinliklerinin yayılması ve çeşitlenmesi bir ölçüye kadar parti politikalarının ürünü olmasına[7] karşın, demokratik rejimdeki belli yapısal değişiklikler partilerin önemini büyük oranda azaltmıştır.

Siyasetin İktisadileştirilmesi

Partilerin önemi, farklı ama yine bununla ilişkili bir diğer olgudan da aynı ölçüde etkilenmiştir. Bu olgu şudur: Batı ülkelerinin hepsinde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, siyasal süreç öncelikle iktisadi meselelerin etrafında dönmeye başlamıştır. Bunlar daha çok, devletin sınai kalkınmayı en iyi nasıl gerçekleştireceğine, bu çabadan kaynaklanan yük ve avantajları kendi nüfusu içinde nasıl paylaştıracağına odaklı meseleler olmuştur.

Bu bağlamda tüm partiler (ya da en azından büyük kitlesi veya iktidar potansiyeli olan ve bu durumdan faydalanan ya da böyle olmayı hedefleyen tüm anayasal partiler), kendi ölçülerinde aşağıdaki varsayımları (ki bunların hepsinin bir araya gelmesinin siyaseti bir şekilde iktisadi bir düzeye taşıdığı görülür) taahhüt eder duruma gelmişlerdir.

1) Sınai kalkınma (bazı versiyonlarda, post endüstriyel topluma geçiş de dahil) kesinlikle hedeflemeye değerdir, hatta en baskın toplumsal hedefi oluşturur.

2) Siyaset ve devlet eylemleri dahil, toplumsal sürecin önem taşıyan tüm boyutları ancak sınai gelişime katkıda bulunduğu takdirde ve ölçüde haklı olduklarını gösterebilirler.

3) Siyaset ve devlet eyleminin geleneksel odağı olan yük ve avantajın başlıca sosyal gruplar arasındaki dağılımı ikinci plana indirgenmeli ve sınai gelişmenin yükseltilmesiyle uyumlu kılınmalıdır.

7 Bkz. örneğin, F. G. Castles, ed., *The impact of parties: Politics and policies in democratic capitalist states*, Sage, Londra, 1982.

4) Yönetim bölümleri ve iktisadi uzmanlık bilgileri dahil tüm bilimsel ve teknolojik gelişme, sınai kalkınmanın anahtarını oluşturur; bu kalkınmayı gerçekleştirmenin ve buna ilişkin yük ve avantajları dağıtmanın en uygun yolunu tanımlama işi, bu konularla ilgili ve tarafsız bilgiler çerçevesinde uygulanması gereken (büyük ölçüde) teknik bir iştir.

Bana kalırsa partilerin çoğu, siyasal meselelerle uğraşmayı bırakmış ve geleneksel politika tercihlerini ve farklı siyasal eylem standartlarını çok sayıda hantal ideolojik yük biçiminde yeniden tanımlamışlardır. Bundan yalnızca ara sıra yararlanırlar ve bunu da parti ile partinin toplumsal geçmişi arasındaki bağın sürekliliğini vurgulamak için yaparlar. Böylece geleneksel sosyal tabanının soğuyup farklı yönlere kaymamasını sağlarlar. Bu şekilde, Batılı siyasal partiler siyasal meseleleri 'anlamlı' olanlar, siyasal seçenekleri de 'makul' olanlar olarak belirleyip tanımlarını daraltmışlardır. Sonuç olarak, hepsi hiçbir zaman olmadığı kadar birbirine benzer bir hale gelmiştir (hatta, liberal demokrasinin anayasa kuramına göre beklenenden çok daha benzer bir hale geldiklerini de söyleyebiliriz).

Bu gelişme, siyasal partilerin hem rejimdeki hem de geniş toplum içindeki duruşunu değişik biçimlerde etkilemiştir. Her şeyden önce, partiler genelde siyasal gündemin dışında tutulan seçenekleri önermek ve daha geniş çaplı meseleleri[8] öne sürebilmek için, parti kimliği dışındaki toplumsal hareketleri (örneğin doğal çevre veya cinsiyet eşitliği) yüklenmişlerdir. İkincisi, partiler iktidara gelince, idari süreçleri siyasal açıdan gözlemleme gibi anayasal haklarını kullanmayı kendileri için bile iyice güçleştirmişlerdir; çünkü bunlar artık yapıları gereği teknik konular olarak tanımlanmış ve şu ya da bu uzman grubunun profesyonel mantığına emanet edilmiştir. En son olarak da, partilerin tümü tek ilgi alanlarının hükümetteki makam ve nüfuz çekişmesi olduğunu kabullenip bu çekişmelerde giderek artan ölçülerde yer almaya başlamıştır.

---

8 Bkz. R. Inglehart, *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1977.

Partilerin Gerçek Rolü

Bu son gelişme –Schumpeter ve yandaşları tarafından yapılan bir demokrasi tanımında tesadüfen bunun da üzerine teori kurulmuştur–[9] partilerin tam olarak kabullenmemesine karşın o kadar açık bir hale gelmiştir ki, halkın gözünde partiler ve siyasal çatışmaların diğer boyutlarındaki ahlaki duruş epey seviye yitirmiştir. Halkın partileri toplumsal süreçte siyasal rehber olarak düşünmesi ve devlet eyleminin bağlayıcı hedef ve sınırlarının formülasyonu için inanılır ve etkin araçlar olarak görmesi gitgide zorlaşmaktadır. Bunu İtalyanca söyleyecek olursak, partiler her gün biraz daha fazla, rejimin *governo*'su (yönetim) ile değil *sottogoverno*'suyla (alt yönetim) ilgili gibi görünmektedirler.

Bunun sonucunda tüm yurttaşların partilerden koparıldığını da söyleyemeyiz. Tersine, bazıları kendi kendilerine "üstesinden gelemiyorsan, aralarına katıl" der gibi durmaktadırlar. Bir başka deyişle, partilerin kapasitesini kendi özel avantajları doğrultusunda kullanmayı amaçlarlar. Bunu ille de politika oluşturmak şeklinde yapmayabilirler; amaçları daha dar, gündelik siyasal ve idari süreçleri etkilemek yönünde olabilir. Siyasetin 'girdi' tarafında kendi katılımlarını sağlayan bir kanal olamayan partilerden umudunu kesenler, 'çıktı' tarafında avantajlar yakalamak için onlardan yararlanmaya bakarlar: Kamu teşebbüsü kuruluşlardan birine görevli olarak atanmak; bir bina için ruhsat talebi veya bir kamu teşebbüsü için fon; adli tıkanıklık yüzünden askıda kalan işlerinin daha hızlı yürümesi için iltimas; bir bakandan ya da yüksek mevkide bir bürokrattan bir haber yakalama şansı gibi.

Çağdaş İtalyan uygulamalarında (bu açıdan çok zengin bir kaynaktır) bireyler genellikle bu tür iltimasları yalnızca partiyle değil, parti içindeki bir grupla, hatta ileride liderin yerini alacak kişiyle tartışıp uzlaşabilir. İstekleri karşılığında kendisinin ve iş çevresinin oylarını o partiye, o gruba ya da söz konusu o lidere vereceklerini taahhüt eder; ya da örneğin, belli bir kamu teşebbüsünün kuruluna, o kamu teşeb-

---

9 J. A. Schumpeter, *Capitalism, socialism and democracy*, Allen ve Unwin, Londra, 1943. Partilerin rol ve öneminin kapsamlı bir analizi için bkz. A. Ware, *Citizens, parties and the state*, Polity, Cambridge, 1987.

büsü adına müteahhit seçerken diğer taraftarları da kollayacaklarına söz verirler. Partiler artık siyasal iş dünyasında kalma becerilerini kullanmak zorundadırlar. Böylece parti, halkın geniş bir kesiminin gözünde asıl duruşunu kaybetmiş olsa da, bu durumunu, özellikle iktidardayken, kendisini faydalı bir kurum olarak sunabileceği bu yeni boyutla telafi eder. Böylece partiler epey fazla sayıda bireyin tartışmalı sadakatini (bilerek seçilmiş çelişkili bir ifadedir) toplar, onları bir müşteri ağı içinde birbirine bağlar. Daha önce de söylediğim gibi, bu ağ da parti grupları veya liderleri etrafında örülüdür. Fakat bu onları, kamusal alandan yükselen politika taleplerini ileten bir kanala ya da bu politikaları oluşturan uygun bir zemine dönüştürmez.

VI. YURTTAŞLIĞIN ÖNEMİ

O halde tüm bunlar, Batı toplumlarında giderek artan siyasal yönetime karşılık toplumun depolitize olması gibi çelişkili bir tesadüfün belirtilerini ve nedenlerinden bir kısmını oluşturmaktadır. Aslında, meseleyi iyice sadeleştirecek olursak, eğer devlet eyleminin çıktısındaki muazzam büyümeye, kamu kararlarına ilişkin girdileri devlet eylemi sürecine sokan yapılardaki eşdeğer bir büyüme eşlik etmezse, bu çelişki ortadan kaybolabilir. Bunun anlamı şudur: Bu tür girdilerin çoğunun ya bürokratik siyaset yoluyla devletin kendisinden, ya da toplumun imtiyazlı kesimleri veya devlet aygıtının bölümleri arasındaki kavrayış ve düzenlemelerden kaynaklanması gerekir. Bu olgu, *neo-corporatist* tezin bazı yorumlarında merkezi olgu olarak ele alınır.[10]

Bu noktada kararlara ilişkin girdilerin altını çizmek istiyorum; zira Batı toplumunda anlamını yitiren şey bu tür girdilerin kaynakları olmuştur. Yine de diğer girdilerde olduğu kadar anlamını yitirmiş değildir. Gitgide büyüyen bambaşka bir girdinin yükü, yani parasal kaynakların yükü (ister istemez) sırtlanılmıştır.[11] Zira, parasal 'alış' çeşit-

10 Bkz. örneğin, W. Streeck ve P. Schmitter, ed., *Private interests government: Beyond market and state*, Sage, Londra, 1986.

11 Bkz. M. Levi, *Of rule and revenue*, California University Press, Berkeley, California, 1988.

li biçimlerde ve elbette devlet eylemlerindeki muazzam büyümenin maliyetini karşılamaya yetecek kadar fazla olmalıdır.[12] Ancak burada mali 'veriş'ten değil alıştan söz etmemizdeki amaç, bu girdinin devletin kendi inisiyatifiyle fazla büyümüş olduğuna işaret etmektir; kamu ise bu durumla yalnızca yükümlülükleri yoluyla, pasif olarak ilişkilendirilmiştir. Daha genel anlamda söyleyecek olursak, her ne kadar yurttaşlar, bir bütün olarak ya da belli kesimler olarak,[13] devlet etkinliklerinin büyümesinden az çok yararlanıyor olsa da, kamusal alanda bu etkinliği siyasal anlamda kontrol etme fırsatları bu büyümeyle orantılı değildir. Bundan dolayı yurttaşlar, şu ya da bu şekilde devlet etkinliğinden fayda görüyor olsalar da, bugünkü konumları, devlete bağımlı bir ilişki içinde giderek daha da pasifleşen özellikler taşımaktadır.

Bu görüşü desteklemek için, son 150 yıldan bu yana yeni hakların verilişiyle yurttaşlığın içeriğinin genişlediğini belirttiğimiz tartışmayı kısaca yeniden ele alacağım. Bu haklarla bireylere, soyut ve genel hukuki emirler bazında, devlet karşısında daha fazla hak ve yetki verilmiştir. Piyasa ilişkilerinden kaynaklanan eşitsizliklerin yumuşatılmasının da dengeleyici bir etkisi olmuştur.

Ne var ki bu gelişmenin önemi de fazla abartılmamalıdır. Tarihsel açıdan oldukça yakın zamanlarda verilen bu hakların –özellikle kişinin toplumsal konumunu, ekonomik güvenliğini, kültürel yeterliğini ve kendine verilen önemi etkileyen hakların– etkin kılınabilmesi için, hastane, eğitimli hemşire, okul, dinlenme merkezleri vb. gibi çeşitli olanakların kamu yetkilileri tarafından yurttaşlara verilmesi gerekir. Bu olanaklar yeterince verilmediği zaman yurttaşlar kendilerine verilen hakların geçerli olduğuna pek inanmazlar. Ayrıca, bu olanaklar sağlansa bile, bu hizmetlerden faydalanmak isteyen yurttaşların kayıtsızlık, atalet, mali kısıtlamalar, sözüm ona onlar adına bu işlemleri yapanların yetersizliklerden oluşan engelleri aşmaları beklenmektedir. Buna hakları olduğunu beyan etmeleri bile bu engelleri kaldırmakta pek işe yara-

12 Bkz. R. Rose ve T. Karan, *Taxation by political inertia: Financing the growth of government in Britain*, Unwin, Londra, 1987.

13 Bkz. R. Rose ve M. Peters, *Can governments go bankrupt?*, Basic Boks, New York, 1978.

maz. O halde akla şu soru geliyor: Bana verilen bir hakkı kullanmak için bir başkasının edimine bağımlı olacaksam, bunun neresi haktır? Sonuçta, ben bu etkinliği başlatamıyor, yönlendiremiyor ve kontrol edemiyorsam, bu hak benim için anlamını yitirir (bu etkinlikler bir şekilde yürütülüyor veya ben bunlardan faydalanıyor olsam bile).[14]

Bunun yanısıra, yurttaşlık haklarının özü bunları uygulayan politikalara bağımlı olduğundan, bu haklar kullanılırken yurttaşlar arasındaki eşitsizliğin telafi edilebileceği de kuşkuludur: Yurttaşlar farklı bölgelerde ikamet ediyor, farklı cinsiyetlere sahip ya da farklı toplumsal-ekonomik katmanlardan geliyor olabilir. Bu hakların gerçekte ne ölçüde kullanıldığı göz önüne alınırsa, durumun, eşitsizliği yok etmek veya azaltmak bir yana, iyice büyüttüğü görülebilir. Durum ne olursa olsun, bireyin bu hakları gerçekten kullanabilmesi, belli yetkililerin uygulamalarına etkide bulunma becerisine bağlıdır ve bu becerinin dağılımı hiç de eşit değildir (Çok kapsamlı, bütünüyle kamu fonuyla desteklenen sağlık sistemlerinde bile, orta sınıftan gelen hastalar, aynı hastalıklardan yakınan işçi sınıfı hastalarına göre çok daha iyi sağlık hizmeti alabilmektedir). Bu açıdan, konum ve ekonomik boyutlara, eşitsizliğin siyasal boyutu daha eklenir ya da etkide bulunur; ancak her iki durumda da yurttaş eşitliği adı altındaki özgün taahhüdün pek geçerliliğinin kalmadığı görülebilir.

VII. KİŞİSEL BİR NOT

Bu son bölümün içeriği ve tonu genellikle eleştirel olduğu için, okuyucular içinde bulunduğumuz durum ve çağdaş liberal-demokratik devletler hakkında oldukça olumsuz görüşlere sahip olduğumu düşünüyor olabilir.

Gerçekte, kendimi şanslı gördüğümü söylemeliyim. Faşist İtalya'da doğmuş, on yaşıma gelmeden bu rejimin can çekişmesini izlemiş biriyken yaşamımın geri kalanını liberal demokratit ortamlarda (İtalya ve başka yerler) yaşadım. Bu nedenle, bu ortamın kendi doğasına

14 N. Luhmann, 'Subjective rechte', *Gesellschaftesstruktur und Semantik: Studien zur Wissensoziologie der modernen Gesellschaft* eserinde, c.2, Suhrkamp, Frankfurt, 1981.

özgü bazı sancılı gerilimlerinin de farkında olan biriyim. Kimileri liberalizm ve demokrasinin yalnızca istikrarsız, belki de uyumsuz bir bileşke[15] olduğunu, son yıllardaki gelişmelerle daha da az liberal ve demokratik olma yönünde ilerlediğini öne sürebilir. Ancak son iki bölümde bu gelişmelere yapılan vurgu, 5. Bölüm'de anlatılan devletin öyküsündeki kayıtsız şartsız değilse de açık ve samimi olumlu değerlendirmelerle yan yana getirilerek dengelenebilir. 'Devlet'in, bu değerlendirmede vurgulanan boyutlarının çoğu gerçekten de Batı'daki liberal demokrasilerde hayata geçirilmiş benzersiz özelliklerdir. Özellikle liberal-demokratik gelenekte siyasal iktidarın nasıl kurumsallaştığına dair kısa açıklamalarda bulundum. Bu gelenek yetersiz hatta belki de hatalı oluşmuş bile olabilir, ama bu geleneğin çağdaş Batı'daki örneklerini ne kadar faydalı gördüğüm bir sonraki bölümde anlaşılacaktır.

Öncelikle, bu bölümde kamusal alana yapılan vurguları korumak ve bunu ele alırken kullandığım fazla eleştirel tonu yumuşatmak adına, çağdaş Batı'da kamusal alanın hâlâ var olduğunu söylemem gerek. Çok partililik, Batı ülkelerinde yurttaşların siyasal gündemi belirleyebileceği, alternatif politikaları seçebileceği, siyasal seçkinlere yükümlülük getirebileceği etkin bir araç olmamasına karşın, aslında değerli düzenlemelerin ürünüdür ve bu düzenlemeler toplum içinde özerk iktidar merkezlerinin doğmasına, bunların birbirleriyle ilişki kurmasına, rekabete girmesine ve siyasal iktidar eylemlerine bazı sınırlamalar getirilmesine hâlâ katkıda bulunmaktadır. Bir başka deyişle, çok partililiğin sonuçlarından ziyade sebepleri açısından anlamlı ve değerli olduğu söylenebilir.

Ayrıca, Doğu Avrupa ülkelerinde birbiri ardına ve birdenbire oldukça büyük ölçülerde harekete geçirilmiş olan yurttaşlar, hem kamusal alanın yeniden kurulmaya başlamasının coşkusunu yaşamakta hem de bu sürecin uzayışının sıkıntılarını çekmektedir. Bu ülkeler (ve artık bunların tehdit ettiği yerleşik siyasal seçkinler), bu sürecin, partilerin kamu desteği almak için birbiriyle yarışa girdiği seçimler üzerine

15 C. B. Macpherson, *The life and death of liberal democracy*, Oxford University Press, New York, 1977.

inşa edilmesi gerektiğini bilmektedirler. Bir sonraki bölümde daha ayrıntılı açıklanacağı üzere, bu ülkeler şu anda siyaseti yeniden keşfetmektedirler ve bu süreçte Batı kamuoyunun büyük çoğunluğunu artık belli nedenlerle etkilemeyen düzenlemelerin benzersiz faydalarını onaylamaktadırlar.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Yeni Bir Devlet Biçimi

I.

Yirminci yüzyılda, liberal-demokratik devletlerin yapısı ve işleyişinde, siyasal süreçlerinde ve kamu yaşamlarının dokusunda meydana gelen belli başlı değişimleri incelediğimize göre, ben yine okuyuculara bu değişimlerin kayda değer iki süreklilik unsurunun bulunduğu bir zeminde oluştuğunu hatırlatacağım.

Birinci olarak; çağdaş Batılı devletlerde liberal anayasanın önemli özelliklerinin büyük bir kısmı, biraz değiştirilmiş ya da cılızlaştırılmış da olsa, hâlâ yerinde durmaktadır. Devlet eylemi, yurttaşların haklarıyla bir ölçüye dek hâlâ sınırlandırılmış haldedir. Kamusal alanın, iktidar dağılımının ve bürokratik idare modelinin giderek artan önemi de devleti eylemini sınırlandıran unsurlar arasındadır. Ayrıca, politika oluşturma sürecinin büyük bir kısmında, az çok güçlü çıkar grupları arasındaki çatışma ve uzlaşmalar da yer alır ve bu gruplar, büyük ölçüde, oy peşindeki siyasal partiler aracılığıyla kendilerini ifade ederler.

İkincisi, siyasal düzlem siyasal olmayan birtakım süreçlerin tamamlayıcısı olmaya devam etmektedir, hatta belli amaçlarla bu durumda ikincil de kalabilir. Siyasal olmayan bu süreçler en başta gelir

üretimi ve dağılımına yönelik süreçlerdir. Bu süreçler, hâlâ toplumsal sermayenin bir yanda piyasada rekabet halinde olan özel denetim altındaki farklı 'paketler'e dağılımını, diğer yanda da sermayenin emeği denetimini yansıtır.

Ne var ki 20. yüzyıl bu iki genellemenin de geçerli olmadığı devlet biçimlerine de tanık olmuştur. Bunların en belirgin ortak özelliği şu çelişkili olguda yatar: Liberal-demokratik anayasanın en önemli özeliklerinden biri olan büyük organize parti özelliği, söz konusu bu devletlerde canlı ve sağlam bir konuma sahiptir *ama* bir farkla: Bu özellikleri taşıyan *tek bir* parti vardır. Diğerlerinin varoluşunun ve işleyebilmesinin temel koşulları ve kamusal alan, anayasanın diğer özellikleriyle birlikte baskı altında tutulur.

Bu nedenle, çağdaş liberal demokrasiler ile liberal devlet arasında az önce sözünü ettiğim sürekliliğin birinci unsuru bu devletlerde geçerli değildir. Bu tek parti ve devlet arasındaki son derece yakın ilişki yüzünden, her ikisinin kimliği de değişime uğramıştır ve bu ilişki o kadar belirgindir ki ortaya çıkan siyasal durum parti-devlet olarak adlandırılabilir.

Bu parti-devletler çeşitli biçimlerde var olmuşlardır, bazıları varlığını hâlâ da sürdürmektedir. Üçüncü Dünya ülkelerindeki tipik örnekleri bir kenara bırakacak olursak, 20. yüzyıldaki sanayileşmiş toplumlarda bunun iki çeşitlemesini görürüz: Faşist devlet ve komünist devlet. İkisinin ayrıldığı tek nokta, komünist parti-devletlerin liberal-demokratik sistemleri tanımlayan ikinci süreklilik unsurunu, yani kapitalist ekonomik düzen ve buna eşlik eden sınıf ayrımını reddetmesidir. Bu bölümde oldukça genel bir tarzda yalnızca komünist parti-devletleri ele alacağız. Somut bir örnek teşkil etmesi nedeniyle, ele alacağımız örnek yalnızca Sovyetler Birliği olacak.[1]

1 Sovyetler Birliği ile ilgili bildiğim her şeyi Victor Zaslavsky ile defalarca yaptığım sohbetlerden öğrendim; bu bölümün daha sonraki taslaklarında onun eleştirilerini ve önerilerini izlemiş olsaydım, Sovyetler Birliği'ne yönelik, şu anda sunabildiğimden çok daha kapsamlı ve mantıklı açıklamalar sunmuş olabilirdim.

II. SOVYET PARTİ-DEVLETİNİN KÖKENLERİ

İlk kez 1980'lerin ortalarında bu mesele üzerinde durmaya başlamıştım; bu bölümü kaleme aldığım yıl olan 1988'de ise özellikle Sovyetler Birliği'ne odaklanıp odaklanmamak konusunda hâlâ seçim yapabilecek durumdaydım; zira o sıralar diğer Doğu Avrupa ülkelerinde de yönetimde nispeten benzer biçimlerde yapılandırılmış komünist partidevletler vardı. O günden bu yana her şey korkunç bir hızla değişti. Elbette, Doğu Avrupa ülkelerinin girdiği değişimle bu siyasal ortamlar sonunda yasalara dökülüp tümüyle kurumsallaşabilir; bu durumda, 5. Bölüm'de modern devletin gelişiminde söz ettiğim faydalardan derinden etkilenip geri dönülemez bir çizgiye girebilir.

Sovyetler Birliği'ne gelince; Sovyetler Birliği'nin siyasal yapısı şu ana dek bu denli büyük değişiklikler kaydetmiş değildir. Gorbaçov'un çok isabetli görünen vaat dolu iki sloganından –*perestroyka* (yeniden yapılanma) ve *glasnost* (açıklık)– yalnızca ikincisi, Sovyet kamu yaşamının şu andaki koşulları üzerinde kayda değer bir etkide bulunmuştur. Ancak *glasnost*, benim yorumuma göre, Sovyet toplumunun kültürel iklimini karşısına alıp, Sovyet devletinin kurumsal özelliklerinde çok da büyük değişikliklere gitme amacı zaten taşımıyordu.

Bu nedenle, Gorbaçov yönetime gelmeden önce bu konuyu analiz etmeye başlamış olsam da, Sovyetler Birliği'nde önceden ileri sürdüğüm şeylerin geçerliliğini bozabilecek kadar *perestroyka* yapılmamıştır. Her ne olursa olsun, bu noktada, Sovyet sisteminin şu anda izlediği çizgi ya da gelecekte dönebileceği yönler değil, öncelikle bu sistemin geçirmiş olduğu deneyimler üzerinde durulacaktır.

O halde en baştan başlayalım: Rusların 1917 Ekim devriminde yapılanlar ve devrimden sonra girilen süreçte yeni yeni filizlenen Sovyet devletinin, günümüz liberal demokrasileri ve bunların liberal kökenleri arasındaki iki süreklilik unsurunu ne oranda reddetmeye hazır olduğu açıkça görülebilir.

Önce *ikinci* unsuru ele alalım. Lenin'in partisi kendisini her zaman özel sermaye ve piyasayı yıkmaya adamıştır. Devlet iktidarını eline geçirir geçirmez ilk yapmak istediği şey de bu iktidarı bunları yık-

ma yönünde kullanmak oldu. Bunu başarır başarmaz, devlet de yitip gitmeye başladı; zira *raison d'être** –sömürü ve sınıf ayrımının siyasal himayesi– artık yok olmuştu. Ayrıca Rusya'daki ilk sosyalist devrimin ardından gelişmiş Batı ülkelerinde de sosyalist devrimler yapılması bekleniyordu, böylece oradaki devletler ortadan kalkacak, dolayısıyla Rusya'nın da bunlarla baş etmesi gereken bir devlet olması gerekmeyecekti.

Ne var ki Bolşevikler, Rus Emperyal devlet mekanizmasının kontrolünü ellerine alıp kendi amaç ve koşullarına uyacak şekilde değiştirir değiştirmez, bu mekanizmayı kendi sonunu getirecek şekilde yönlendirmeyi uygun bulmadılar. Onun yerine, devletin o benzersiz kaynaklarını (en başta organize baskı kullanabilme yeteneğini) dizginsiz ve acımasız bir tarzda kullandılar. Bunu yaparken (sadece bunu yaparken de değil), bu iktidara rakip olacak her şeyi yavaş yavaş ayıkladılar. Bu yolda devletlerinden *birinci* liberal mirası da çekip kopardılar: Bu miras, rakip partilerin kamuoyu toplamak adına meşru ve düzenli bir rekabet içine girdiği, siyasal liderlik yapısının ve dolaylı da olsa politikaların içeriğinin ele alınacağı kamusal alan mirasıydı.

Lenin'in partisinin siyasal düzlemde bu denli radikal yenilikçi tarzda eylemde bulunabilmesinin (bulunmak zorunda kalmasının) ardında iki temel neden bulunur: Her şeyden önce, Birinci Dünya Savaşı sırasında kendini yok etme sürecine giren Çar otokrasisi, kamusal alana ya da meşrutiyetçi bir düzene hiçbir zaman izin vermemişti. Ayrıca, Şubat devriminde Çarlık Rusya'sından *damnosa hereditas*'ı (miras) devralan geçici hükümet, savaş koşullarında, böyle bir alan yaratabilmek adına yalnızca ilk bir iki adımı atabilmiştir. Ayrıca, kısa tarihi boyunca, komplolarla uğraşan, sürgün veya yeraltı partisi gibi çalışan Bolşevik partinin meşruti siyasete girmesine asla izin verilmemiştir. Bu bakımdan Bolşevik yönetim, öncelikle *nereden geldiğine bağlı olarak*, devlet iktidarını, Batılı bakış açısından yeni ve nefret uyandırıcı bir çizgide uygulamaya zorlanmıştır.

(*) Raison d'étre: (Fr.) Varlık nedeni – ç.n.

Ancak bu noktada –bu da ikinci temel'nedendir– *nereye gittiğine de bağlı olarak* dememiz gerekiyor. Zira, dediğim gibi, Bolşevikler bu büsbütün yeni görevlerinde başlıca araç olarak devlet iktidarını kullanmışlardır. Bu yeni görevlerse, öncelikle özel sermaye ve piyasayı ortadan kaldırmak, sonra ne sermayesi ne de piyasası olmayan bir toplum ve ekonomi yönetimi uygulamaktı.

Bolşeviklerin söz konusu politikalarının çoğu ivedi baskılar ve tehdit koşullarında oluşturulmuştu. Bu politikalar daha sonraları pek çok gelişmeye bağlı olarak değiştirilmiş ve çeşitlenmiş olsa da, bu yeni devlet biçiminin etkilerinin uzun vadede ne kadar kalıcı olduğu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa toplumlarını farklı bir siyasal düzene girmeye zorlamış olan yeni modelle birlikte açıkça görülebilir.

Bu bölümdeki diğer üç başlıkta, biraz yapay da olsa, bu yeni biçimi üç ana yönden ele alacağım: Devletin yapısı, faaliyet alanı ve işleyiş tarzı. Kısacası bu yeni devlet biçiminin en belirgin özelliklerinin üzerinde duracağım. Bunu Sovyet tipi devlet olarak adlandırmamın nedeni, ilk olarak Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan bu özelliklerin, Sovyet yörüngesinde kalan diğer ülkelerde oldukça farklı, bambaşka boyutlar kazanmış olsa da, bu coğrafyanın siyasal sisteminde hâlâ belirgin yansımalarının olmasındandır.

III. SOVYET TİPİ DEVLET YAPISI

Her şeyden önce, söz konusu siyasal ortam, dışarıdan görünen yapılar ve yasaların günlük yaşamdaki uygulanışı açısından liberal demokrasilerle bazı ortak özellikler taşır. Her ikisinde de yurttaşların siyasal tecrübeleri açısından en belirgin ve en sık rastlanan özellik, çok sayıda memurla uğraşılması (ve onlar tarafından uğraştırılmak) ve bakanlıklar veya diğer kapsamlı birimler içinde gruplaşan makamlara adamlar yerleştirilmesidir. Her iki sistemde de, bu makamların her biri yürüttükleri gündelik yaşam etkinlikleri (kamu alanlarında polisiye denetimden, hastane ve araştırma kurumlarının işletilmesine kadar) açısından büyük farklılıklar gösterir ama ikisi de hiyerarşik olarak örgütlenmiştir; ikisi de sırtını baskıcı güçlere dayar, ikisi de kamu parasını kul-

lanır ve ikisi de genel kurallar çerçevesinde çalışmalarını yürütür ve bu kuralların çoğu yurttaşların kendi çıkarlarına yönelik olarak kullanılmak üzere düzenlenmiştir. Bir başka deyişle, her iki sistemde de gündelik siyasal yaşamın merkezindeki olgu, profesyonel görevlilerin yerleştirip idare etmekle yükümlü olduğu uzman kurum ve kuruluşlardır.

Ayrıca, her ikisinde de siyasal yaşamın idari boyutu siyasal açıdan uygun bir diğer boyutla tamamlanır; prensipte bu boyut, idari yönün etkinleşip denetlenmesini sağlar ve yine ikisinde de siyasal boyut açısından çok önemli bir rol oynayan ve siyasal parti olarak adlandırılan bir ya da daha fazla sayıda siyasal oluşum bulunur. Bu açıdan, Sovyet tipi devlet yapısında iktidardaki komünist parti, liberal devletlerdeki daha kapsamlı ve daha iyi örgütlenmiş kitle partileriyle yine bazı benzerlikler taşır. Bu parti kendi başına baskı vasıtası olmayan, gönüllü katılınan bir kurumdur; partinin siyasal programına üye olan bireylerden oluşur ve komuta işlevini devlet kurumlarında lider olan görevliler yürütür. Parti kendi anayasasına göre işler, dahili üniteleri farklılaşmıştır; bu farklılaşma sayesinde hem bütünüyle işçi sınıfı olanlar, yani yaşamında parti üyeliği nispeten önemsiz olan sınıf kolayca ayırt edilebilir, hem de yaşamları partide ve devlet organlarında oynadıkları (oynamayı umdukları) rollerle belirlenmiş olan parti ileri gelenlerinin kim olduğu açıkça ortaya çıkar. Komünist partilerce de paylaşılan demokratik merkezcilik olarak adlandırılan anayasal prensiplerin, diğer partiler tarafından ilan edilenlerden biraz farklı olduğu doğrudur, ancak bunların uygulamadaki önemi pek de farklı sayılmaz; zira bu noktada önem verilen şey, partinin ileri gelenlerinin parti politikaları ve kaynakları üzerindeki kontrolüne karşı çıkan muhalif grupların engellenmesidir.[2]

Bir başka deyişle, bu açılardan Sovyet tipi sistemlerde görünüşte liberal demokrasilerdekilere benzer bir devlet vardır ve iktidarı elinde tutan komünist partiler bu demokrasilerdeki partilere benzer. Ancak, Sovyet modelindeki parti-devlet ilişkilerine özgü olan yapısal bo-

---

2 A. Ware, *Citizens, parties and the state*, Polity, Cambridge, 1988, s.35-6.

yutun her şeyin üzerinde önem taşıyan anlamı göz ardı edilirse, bu benzetmeler bizi yanlış yönlere götürebilir. Söylediğim gibi, Sovyet tipi devlet bir parti-devlettir. Bir başka deyişle, Sovyet tipi devlette, söz konusu ülkenin Komünist Partisi, açıkça veya yerleşik ve karşı çıkılamaz gelenekler yoluyla tüm kararları belirleyecek anayasal güçleri kendi bünyesinde toplamıştır. Bu alanlarda sahip olduğu iktidarı kendi organları yoluyla yürütmekle kalmayıp, sürekli ve bağlayıcı politikalar oluşturarak tüm etkinlikleri yönlendirir, devlet kaynaklarını işler.

Burada söz konusu olan, uzun bir süre boyunca çoğunluğu elinde bulunduran ve dolayısıyla liderleri sürekli kilit mevkileri elinde tutan, bu kapasiteyi kullanarak devlet organlarının etkinliklerini yürüten bir parti meselesinden ibaret değildir. Bu bazen liberal demokrasilerde de olur: Bir ülkede, büyük çoğunluklar, yapılan seçimler sonucu birkaç kez art arda yine aynı partiyi destekleyerek onu egemen bir konuma yükseltebilirler. Bu gibi durumlarda, o parti ve devlet arasında yoğun bir özdeşleşme söz konusu olabilir. Bunun sonucu olarak, parti liderliği ve devlet liderliği arasındaki ayrım *de facto* aşınmaya uğrar. Ancak Sovyetler Birliği'nde bu ayrım, özellikle anayasal düzeylerde, *de jure** düzlemde bile var olmamıştır. Oluşumları ve karar alma kapasiteleri parti kurallarıyla belirlenen ve rapor verseler bile yalnızca partinin diğer organlarına rapor veren bu organlar, böylece doğrudan doğruya, resmî ve meşru olarak devlet politikalarını belirleme ve devlet organları tarafından yürütülen etkinlikleri denetleme gücünü ellerinde bulundururlar.

Sovyetler Birliği'nin (1990 yılının başlarında yenilenmiş olan) 1977 anayasası bunu Madde 6'da açıkça belirtmektedir:

> *Sovyet toplumunda en önde gelen kılavuz güç, siyasal sistemindeki tüm devlet organizasyonlarının ve kamu organizasyonlarının çekirdeği olan SovyetlerBirliği Komünist Partisi'dir. SBKP (KPSS) halk içindir ve halka hizmet eder. Marksizm ve Leninizm ilkelerine bağlı Komünist Parti, toplumun gelişmesi için gereken genel açıları,*

(*) De jure: Meşru olarak – ç.n.

SSCB'nin iç ve dış politikasını belirler; Sovyet halkının büyük yapıcı işlerine yön verir ve komünizmin zaferine giden yolda, halkın mücadelesine planlı, sistematik ve teorik açıdan bütünlüklü bir özellik kazandırır.

Bu açıdan, sırasıyla devletin ve partinin liderlikleri (yine resmî ve bağlayıcı bir biçimde) birbiriyle çakışmış durumdadır. Bunu açık anayasal düzenlemelerle yapar ya da devlet organlarında önemli mevkilerde çalışmak üzere başvuranları kendi yerleşik uygulamalarına göre seçer veya en azından bu gibi konumlara yerleşecek bireylerin niteliklerini kendisi belirler (*nomenklatura*). Ayrıca, devlet aygıtındaki –üretimle ilgili olanlar dahil– tüm önemli yan dallar, aynı seviyede çalışmakta olan parti organları tarafından denetlenir ve bu parti organları tüm etkinlikleri eleştirme ve gereken değişikleri emretme yetkisine sahiptir.

Sovyet tipi devlete özgü bu yapısal özellik nereden gelmektedir? Daha önce de önerdiğim gibi, bu soru, Sovyet Rusya'nın kendi tarihine bakılarak kolayca cevaplanabilir. Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa ülkelerindeki Komünist partilerin bütünüyle imtiyazlı anayasal konumları, 1917 Ekim'inde Lenin liderliğindeki Bolşevik partinin devlet iktidarını ele geçirir geçirmez muhalefet ve rekabete karşı gösterdiği sabırsızlığın mirasıdır.[3] Bilindiği gibi, Sovyet Rusya'da yenilmez iktidar konumuna bir kez yerleşen Bolşevikler bunun yitip gitmesine asla izin vermemişlerdir. 1920ler ve 30'larda iktidarlarını iyice pekiştirip, 40'lı yılların sonlarında bu parti/devlet modelini diğer Doğu Avrupa ülkelerine de dayatmışlardır.

Lenin'in siyasal düşünceleri analiz edilip bu sorunun cevabı buradaki sınırlar ve sorumluluklar arasında aranabilir; bu düşüncelerin iktidarı biçimlendirecek ve bağlayıcılığını sağlayacak kurumsal düzenlemelere yeterince önem vermemesinden, 1. Bölüm'de siyasal tecrübenin yatay boyutu diye adlandırdığım boyuta yönelik bir olasılığı göre-

3 Bkz. L. Scahpiro, *The origins of the communist autocracy: Political opposition in the Soviet state. First phase, 1917-1922*, 2. baskı, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1987.

memesinden, siyaseti muhtemel politikalar matrisi[4] olarak algılayamamasından dem vurulabilir (Hatta Lenin, yaşamının sonlarına doğru, kendi ölümünden sonra Stalin'in parti-devletin yetkilerini acımasızca ve yıkıcı bir biçimde kullanabileceği gibi bir tehlikeyi hissedip huzursuz olmasına rağmen; bu tehlikenin kaynağını, söz konusu güç ve yetkilerdeki diktatörlük yapısına ve toplumun bunlar karşısında tamamen savunmasız olmasına değil, yalnızca Stalin'in *nyekulturny* (vahşi) kişiliğine yüklemiştir).

Ben ise kendi adıma, parti-devletteki parti ile devletin bu özel bağlayıcı ilişkisini açıklamak için farklı bir yolu vurgulamak isterim. Bir partinin devletin kendi yapısı içinde istikrarlı, şeffaf, egemen bir bileşen haline açık ve resmî bir biçimde dönüştürebilmesi için yeterli olmasa da gerekli koşullardan biri, onun gerçekten de devlet içinde etkin olan tek parti olmasıdır. Oysa, liberal demokrasilerde çeşitli partiler ve devlet arasındaki nispeten uzak ilişki çok partililiğin bir ürünüdür (iki ya da daha fazla partinin var olduğu durumlarda).

Ancak çok partili sistem, çok daha kapsamlı bir olgu olan kamusal alanın varlığının bir boyutudur (hem sebebi hem de sonucudur). Kamusal alan, halkın, kamu meseleleri konusunda özgürce ve rahatça birbirine hitap edebilmesine, yetkililerin uyguladığı politikaları yargılayıp destekleyebilmesine veya eleştirebilmesine, kamuoyuna yön vermek ve alternatif politikalar üretebilmek için gruplar halinde örgütlenmesine izin veren düzenlemelerden oluşur. Sovyet tipi devlet böyle bir alanla tamamlanmamıştır; ne kamusal alanla çevrilidir ne de onun tarafından izlenebilir. Aslına bakılırsa siyaset dediğimizde, kamusal alanda, çoklu ve özerk kolektif aktörlerin, rahatlıkla ve meşru bir biçimde, kendi özel çıkarları adına politikaları sınırlamak, etkilemek ve belirlemek için birbirleriyle rekabet etmesini kastediyorsak, *Sovyet tipi devlette siyaset yoktur* diyecek kadar ileri gidebiliriz.

Son zamanlarda *glasnost* bu saptamanın inanırlılığını azaltmaktadır. Ne var ki, burada bazı yanlış anlamalardan kaçınmak ge-

4 A. J. Polan, *Lenin and the end of politics,* California University Press, Berkeley, Calif., 1984.

rekir. Bu saptamadaki iddia, Sovyet tipi devletler tarafından yönetilen toplumlarda doğru politika hedefleri, kolektif çıkarların yapısı ve içeriği veya benzer konularda hiçbir tartışma veya münazara olmaması değildir. Bu konuların yalnızca bütünüyle ayrıcalıklı ve yetkili küçük bir grup azınlık tarafından tartışıldığı da değildir. Buradaki asıl mesele, kaç kişi tarafından yapılırsa yapılsın, bu tür tartışmaların, temaları kendi belirleyen, incelenecek seçenekleri kendi saptayan, tartışmanın ne kadar süreceğine kendi karar veren ve hepsinden önemlisi ne şekilde sonuçlanacağı önceden belirlemiş olan yüksek bir otoritenin buyruğuyla başlatılmasıdır. Normalde, bu koşullar altında eksik olan şey, tartışma yapılmaması, meselelere alternatif tanımlar getirilmesi, bu tanımların ölçülüp değerlendirilmesi ve çözümler hakkında görüş bildirilmesi değildir. Burada eksik olan şey, prensipte çevresel koşulların meşru yorumları ile bu koşullarla başa çıkabilmek için uygun politikaların oluşturulması arasında kalan kamusal, açık uçlu yüzleşme süreçleridir. Bu da doğrudan doğruya Komünist Parti'nin tamamen ayrıcalıklı anayasal konumundan ve başka kolektif oluşumların yokluğundan kaynaklanır. Oysa, farklı ve birbirine zıt çıkarları örgütleyen ve ifade edebilen kolektif oluşumlar, parti-devlete oranla daha özerktir ve bir şekilde diğerlerinin konumu da tehdit eder durumdadır.

Ancak bu noktada yine şöyle bir soru sorulabilir: Sovyetler Birliği'nde ve benzer şekilde oluşturulmuş toplumlarda toplumsal çıkarların kamusal alanda özerk olarak örgütlenmesi neden mümkün değildir? Sonuç olarak, kamusal alan kurumsal, özerk ve toplumsal bir düzlem olarak neden var olamamaktadır?

Bu noktada yine komünist sistemin özel sermaye ve piyasaya başvurmaksızın toplumu yönetme ve denetleme niyetinde olmasına gönderme yapacağım. Bunun anlamı, özel kişilerin kendi üretim kaynaklarına sahip olma hakkı ve bunları kendi seçtiği stratejilerle kendi avantajı doğrultusunda kullanma hakkının engellenmesidir. Bireyler başka insanları çalıştıramaz ve diğerleriyle şirket ya da özel ortaklık kuramazlar.

Ancak yine de şu soru sorulabilir: Bu özel hak neden kamusal alanın varlığını (yeterli değil de) gerekli kılan bir koşul olsun? Neden bu, bireylerin diğer haklarından, örneğin üretime yönelik olmayan mülk edinme, kolektif eğitim veya sağlık hizmetlerinden faydalanma, kendi vicdanına göre ibadet etme hakkından (ki bunların bir kısmı Doğu Avrupa ülkelerinde kullanılan haklardır) daha önemli olsun?

Bu kitabın en başında incelenen meselenin içinde de sözü edildiği gibi, bunun nedeni açıktır. Üretim araçlarına sahip özel mülkiyet hakkı, toplumsal iktidarın farklı bir biçiminin, yani ekonomik iktidarın temelidir. Zira, bu durumda uyrukların bir kısmı diğerlerinin üretim kaynaklarına erişme ve kullanma hakkını engelleyebilir veya bu ayrıcalıklı uyruklar diğerlerinin kaynaklara ulaşma ve kullanma koşullarını kendisi belirler. Dahası, mülk sahiplerine devletin iktidarını kendi lehine kullanma olanağı verir.[5] Son olarak, toplumu, bu haklara sahip olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayırır ve mülk sahiplerine olan bağımlılıklarına ve onların ne kadar altında kaldıklarına göre sistemli bir sıralama içine sokarak çoğunluğu ikinci gruba atar (İşveren ilişkilerinin sömürüyü de beraberinde getirdiğini ileri süren Marksist görüşün kabul edilip edilmemesinin söz konusu olmadığına dikkat çekmek isterim. Mülk sahibi olanların karşısında, mülk sahibi olmayanların iş-emek bakımından piyasada sistematik olarak aşağı konumlara yerleştirilmesi Durkheim ve Weber tarafından da görülmüş ve ele alınmıştır. Özellikle Weber, iş ilişkilerinde, çalışanların aşağı sıralara yerleştirilmesine dikkat çekmiştir).

Prensipte devletin saygı gösterdiği (hatta bazen yaptırım ve dayatmalarda bulunduğu) iktidar ilişkileri kuran, üretim araçlarını elinde bulunduran özel mülkiyet, toplumda ayrıcalıklı özerkliğe ve devletin doğrudan müdahalesine karşı dokunulmazlığa sahip belli merkezler oluşturur; kendisi ve başkalarının koşullarını etkileme gücüne de sahip olur. Eğer diğer kurumsal koşullar da mevcutsa, kamusal alana

5 A. Gouldner, *The coming crisis of Western sociology*, Basic Books, New York, 1970, s.304 v.d.; bkz. ayrıca F. Parkin, *Marxism and class theory: A bourgeois critique*, Columbia University Press, New York, 1979, böl.3.

özgü politika oluşturma süreçlerindeki muhalefet ve fikir birliği gibi olgular bu merkezler arasında yaşanmaya başlar.

Faşist parti-devletlerde bu koşulların Sovyet parti-devletlerindekilere kıyasla daha radikal ve somut bir biçimde dışarıda bırakılmasının nedenlerinden biri de budur. Sovyet parti-devletlerinin tersine, faşist parti-devletler yapıları gereği, üretim araçlarına sahip özel mülkiyetin, kapitalist iş ilişkilerinin, piyasa iktidarının vs. ortadan kaldırılmasına aldırmazlar. Bu bakımdan, kamusal alana ait birtakım oluşumların ayakta kalmasına biraz izin verirler ama kamusal alanın tamamen ortaya çıkmasını önlemek için diğer oluşumları somut biçimde elemeleri gerekir. Örneğin, basın ve dernekleşme özgürlüğünü açıkça kısıtlar ve Nazi *Führerprinzip*'te olduğu gibi antidemokratik ilkeleri altını çize çize ilan ederler. Komünist parti-devletler ise, başka toplumsal iktidar biçimlerinin var olmadığı toplumlarda, demokratik ilkelere sahte bağlılıklarını göstermek için içinde rekabetin söz konusu bile olmadığı seçimler yapmak gibi kurumsal etkinlikler sergileyebilirler.

Bu görüşün ne ölçüde geçerli olduğunu bir örnekle inceleyelim. Komünist parti devletinin muhalefetin varlığını ve meşruiyetini kabul etmek ve bir nebze olsun kamusal alan açılmasına izin vermek zorunda kaldığı ilk Doğu Avrupa ülkesi Polonya'dır. Ancak Polonya, karmaşık nedenlerden ötürü, Katolik kilisesinin bağımsız bir toplumsal iktidar merkezi olarak etkinlik göstermesine önceden izin vermiş olduğu bir ülkedir. I. Bölüm'deki terminolojiyi kullanacak olursak, Katolik Kilisesinin iktidarı normatif (kuralcı) iktidardır. Ayrıca, bu iktidar merkezi, Solidarity'nin (Dayanışma) oluşmasında da kilit rol oynamış ve bir noktada, işçi kitlelerini etkileyerek *de facto* bağımsız bir iktidar merkezi olarak kalabilmiştir. O halde, her iki durumda da Polonya parti-devleti kimi bağımsız toplumsal iktidar merkezlerinin şöyle ya da böyle gerçekten var olduğu bir toplumla yüz yüze kalmıştır. Bu, Sovyet tipi devlet için oldukça istisnai bir durumdur ve bu durum Polonya Komünist Partisi'ni son derece sıra dışı (ve savunulamaz bir şey olduğu da görülen) şu düzenlemeleri kabul etmeye itmiştir: Kendisi ve

Dayanışma arasında iktidar paylaşımı ve kamusal alanın nispeten yaygın ve geniş kapsamlı şekilde yeniden etkinleşmesi.

Özetle, normal koşullarda, böyle bir devlette kamusal alanın (ve dolayısıyla siyasetin) var olmayışının veya olamayışının iki ana nedeni vardır: Birincisi, özel kişilere, tek başına ya da dernekler halinde, üretim araçlarına kendi adlarına sahip olma ve yönetme hakkı verilmemiştir. İkincisi, kamusal alanın vazgeçilmez boyutu olan çok partililik anlayışı, o meşruti düzende Komünist partinin kendine münhasır imtiyazlı konumunu bozabilirdi. Bir başka deyişle, kamusal alanın koşulları yaratılmamıştır, zira bunun potansiyel sonuçları kabul edilebilir şeyler değildir.

IV. SOVYET TİPİ DEVLETİN İŞLEYİŞ ALANI

Üretim araçlarına sahip özel mülkiyetin olmayışı, Sovyet modeline göre işleyen devlet etkinliklerinin tek ve en önemli boyutunu, yani devletin işleyiş alanının neden bu denli geniş olduğunu da açıklamaktadır. Parti-devletin etkinlikleriyle doğrudan ve sürekli etki altında kalan toplumsal kaygıların bütününde, liberal-demokratik sistemlerdekilerle karşılaştırıldığında çok büyük artış olmuştur.

Peki neden böyledir? Üretim araçlarına sahip olan ve olmayan her iki sistemin de ekonomik açıdan çok önemli bazı sorulara cevap bulması gerekir: Hangi mallar üretilmelidir, hangi hizmetler verilmelidir ve bunlar kim tarafından, nerede, hangi maliyete göre, hangi süreçlerden geçerek yapılmalıdır? Ancak, her iki sistemin bu sorulara verdiği cevaplar çok büyük farklılık göstermektedir.

Üretim araçlarına sahip özel mülkiyete izin veren sistemlerde bu soruların cevapları, belli bir çokluğu oluşturan farklı, karşılıklı olarak birbirine bağımlı ve rekabet halindeki (birey ya da şirket gibi) birimlerin, kendi çıkarları adına yürüttükleri ve kendi önemine haiz piyasa faaliyetlerinin yan ürünleri olarak (ve büyük ölçüde plansız) ortaya çıkar. Bu faaliyetler çeşitli üretim faktörlerinin fiyatları içine kodlanmış bilgilerin ışığında yürütülür. Bu fiyatlar genellikle bu birimler arasındaki karşılıklı etkileşimler tarafından belirlenmiştir. Bu nedenle, işlev-

selleştirmesi gereken veriyi zaten kendisi üreten piyasa, bambaşka, özerk bir düzlem olarak ortaya çıkar ve kendi mantığına göre işler: Zira piyasa aracılığıyla, farklı birimlerinin faaliyetleri kendi işleyişinin sınırlarını da oluşturur ve böylece faaliyetlerinin yol açabileceği şeyleri de kendi kendine dengelemiş olur.

Ancak, üretim araçlarına sahip özel mülkiyete izin verilmeyen sistemlerde, üretim birimleri farklılaşıp rekabet haline giremediğinden, kendi avantajları doğrultusunda işleyerek piyasadaki diğer birimlerle karşılıklı etkileşime de giremez. Bu nedenle, ekonomiye yönelik bu soruların cevapları, özerk, etkileşim arayışı içindeki birimlerden gelen cevapların dışında bir yerde aranmalıdır. Prensipte, devlet faaliyetlerinin çok geniş bir alana yayılmasıyla da çözümlenmeleri beklenmez.[6] Ne var ki, Doğu Avrupa'da durumun böyle olması tarihsel kayıt meselesidir ve bir kez daha bu kaydın Sovyetler Birliği örneğiyle başladığını söylemek durumundayız.

Birkaç kez tekrarladığım gibi, üretim araçlarına sahip özel mülkiyetin yasaklanması Bolşevik devrim programının ana maddesiydi. Bunu gerçekleştirmek için epey çetin ve çetrefilli bir süreçten geçilmesi gerekmiştir. Bunun bir nedeni, bu yönde atılacak ilk adımın –yani, sanayi varlıklarının işçi konseyi tarafından kullanılması ve yönetilmesinin– üretim açısından (üretkenlik bile değil) sıkıntı veren sonuçlara yola açmış olmasıdır. Ayrıca Bolşevik ideolojisine göre, üretim araçlarından biri olan tarım arazileri özel koşullar çerçevesinde ele alınmalıydı; çünkü tarım arazilerinin işletilmesi, kendisini sanayi işçi sınıfının siyasal öncüsü olarak tanımlayan Parti ile idaresi zor *hantal sınıf* olan Rus köylüleri arasındaki hassas ilişkiyi doğrudan doğruya belirleyen bir unsurdu.

Ne olursa olsun, nihayet 1920'lerin sonlarında, Yeni Ekonomi Politikası (ekonomiyi 'yeniden-piyasalaştırma' yönünde köylüler arasında güçlü olanlara geniş imtiyazlar tanınmasına son verilen dönem) sona erdirilip tarımsal kolektivizasyona ve zorunlu sanayileşmeye öncelik verilmeye başlanınca, Sovyet sistemi üretim araçlarına sahip özel

6 Bkz. A. Nove, *The economics of feasible socialism*, Unwin, Londra, 1983.

mülkiyetinin bütünüyle kaldırılması yönündeki faaliyetlerini genişletmeye başladı. Yineliyorum; artık özel mülkiyet temelli farklı ve rakip birimler yoktu; özerk, kâr amaçlı işletmeler, üretim birimlerinin etkinliklerini dayandıracağı ekonomik değişkenlerden oluşan bir veri çerçevesi kuramıyordu.

Yani piyasa yok; belirlenmiş fiyatlar yok; kaynakların akılcı paylaşımını ve süreçlerin verimli bir biçimde örgütlenmesini tetikleyecek etkin kısıtlamalar yok. Bunlara ne özel girişimlerde (artık kolektif olmuştur) ne de tüm bu girişimlerden oluşan sistemde rastlanmıyor; üretimi teşvik edecek iç etkiler yok. O halde geriye ne kalıyor?

Bunun cevabı merkezi planlamada yatıyor. Yani, tüm girişimler devlet tarafından sahiplenilecek ve onun adına yönetilecek; bununla da kalınmayıp özel olarak oluşturulmuş yeni devlet organları tüm temel üretim kararlarını alacak ve girişimleri denetleyecekti. Bunlar, kârlarını arttırma peşinde bağımsız birimler olarak değil, otorite tarafından belirlenen hedeflerin uygulanmasını denetleyen teknik organlar olarak işlev görecekti. Elbette, bu merkezi planlama organları, üretim hedeflerini ve üretim süreçlerini belirlerken, girişimlere yönelik girdilere, çıktılara ve son ürünleri fiyatlandırırken, ayrıntılı ekonomi hesaplarından faydalanacaktı. Ne var ki, üst düzeylerde, sanayileşme sürecinin hızı ve yönüne ilişkin açık siyasal kararlar bu hesaplar açısından akıntının tersine bir yöne giderken, alt düzeylerdeki planlama organlarının tasarladığı direktiflerde, bu direktifler yukarıdaki birimlerden aşağıdaki birimlere doğru verilen otorite emirleri şeklinde uygulanarak, akıntının götürdüğü yöne gidilecekti.

Her ne kadar 60'lı yıllardan sonra, hem bu uygulamayı yeniden düzenlemek ve değiştirmek hem de öncekine ters düşen bir piyasa modeline belli açılardan yaklaştırmak için birkaç teşebbüste bulunmuş olsa da, Sovyetler Birliği, üretici girişimler ile parti-devlet arasındaki bu ilişki modeline bugüne dek büyük ölçüde sadık kalmıştır. Bu teşebbüslerin diğer Doğu Avrupa ülkelerinde de kimi zaman daha başarılı bir biçimde hayata geçirildiği söylenebilir. Ancak bu reform çabalarından alınan temel ders, yeni ve özel düzenlemeler yapılmadığı takdir-

de, bu modeldeki aksaklıkları (aşağıda anlatılacaktır) giderecek kadar iyi bir noktaya gelinmesinin imkansız olacağıdır. Ne var ki bunların, Sovyet tipi toplumların temel yapısal modelini sekteye uğratılabileceğinden korkuluyordu.

Daha önce de görüldüğü gibi, bu modelde parti-devletin kendi ölçüsü ve tarzıyla ekonomik süreçlerin yönetimine dahil olması, oldukça *güdümcü* de olsa, liberal-demokratik sistemlerle ancak çok uzaktan bazı benzerlikler taşıyabilir (Buna en yakın model, belki savaş zamanlarındaki kapitalist ekonomilerde görülebilir; ama orada bile planlama düzenlemelerinde büyük miktarda üretim kaynaklarının özel mülkiyete ait olması prensibi bu denli çiğnenmemiştir).

Doğal olarak, Sovyet parti-devletinin liberal-demokratik devletlerle paylaştığı etkinliklere bu kadar büyük ilaveler yapmasının yapısal sonuçları da büyük olmuştur. Her şeyden önce, giderek daha da belirgin ve ayrıntılı planlar yapan ve bireysel girişimlerle bunların yürütülmesini denetleyen tüm bu organlar devletin örgütsel planına eklenmek zorundadır. Ayrıca, bu organların çoğu, üst düzey personel seçimleri ve bu personelin performansının denetlenmesi gibi konularda parti organların gölgesi altında kalmaktadır. Dahası, kuruluşlar ya da girişimler faaliyetleri süresince iki denetimle karşı karşıya kalır: Bir yanda, devletin o girişimin üretiminden sorumlu planlama organlarınca yürütülen denetimler; diğer yanda, o girişimin yer aldığı bölgedeki işlerden sorumlu parti yetkililerince yürütülen denetimler (Bölgesel parti organlarının en önemli ekonomik işlevi üretim faaliyetlerinin bölgesel koordinasyonuydu ve bu bakımdan bölgesel parti sekreterlerini 'Sovyet valileri'[7] gibi görmek pek de mantıksız olmaz; bir başka deyişle bunlar, Avrupa'da ülkenin çeşitli bölümlerinde çalışan ve değişik merkez bakanlıklarına ait yerel makamların faaliyetlerini koordine etmekle görevli Fransız ve İtalyan devlet görevlilerinin Sovyet muadilleri olarak görülebilir).

7 J. Hough, *The Soviet prefects: The local party organs and industrial decision-making*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1969.

Ayrıca, bu tür kuruluşlar ve diğer üretim kurumları devletin kendisine ait parçalar olarak da görülebilir; bu noktada, bu girişimlerde çalışanlar devlet çalışanlarıdır. Bu birimler farklı amaçlara (mal ve hizmet üretimi) ve farklı bir işleyiş modeline (emeğin teknik dağılımına ve muhasebeye odaklı) sahip birimlerdir. Öte yandan, devletin daha geleneksel bölümlerine oranla bunların özerkliği son derece kısıtlıdır; zira bu kuruluşların kendi üretim araçlarına sahip olduğu düşünülmez, mali açıdan devletin bütçe tahsisine bağımlıdırlar ve devletin daha alt düzey idari birimlerinde olduğu gibi onlar da aynı şekilde yukarıdan gelen direktifler altında çalışırlar.

Bu devletin işçilerine gelince; bu işçiler devlet çalışanından ziyade firma çalışanları gibi görülür. Ne var ki, normalde bir işçi, bir kuruluştaki işini ancak bir başka kuruluşta iş bularak bırakabilir ve devletle yine aynı değişmez ilişkisini sürdürür; ama devleti herkesin işvereni gibi düşünmek makul görünmemektedir.

Sovyet-tipi devlet, planlama organları ve yerel parti makamları (kuruluşların kendileri bir yana) yoluyla bir dizi hayati ekonomik işlev yürütmenin yanı sıra, halkın yaşam fırsatlarını da şekillendirir ve denetler. Oysa liberal-demokratik sistemlerde bunları piyasa güçleri belirler. Elbette, liberal-demokratik sistemlerde bile piyasa yaşam fırsatlarının en büyük belirleyicisi değildir ama, her şey göz önüne alındığında, yurttaşlık haklarıyla ve pek çok birey ve grubun siyasal koşullarının diğer yönleriyle karşılaştırıldığında, piyasanın hâlâ baskın bir güç olduğu görülebilir.

Şu da unutulmamalıdır ki, Sovyet-tipi sistemlerde bireyin piyasadaki konumu adeta hep kritik bir noktadadır; zira halkın sahip olduğu işler, bir ölçüde kazandıkları (ailelerin de) geliri de belirler ve bireyler bu işlerin çoğuna belli bir girişime veya bir diğer işverene katılmayı seçme yoluyla sahip olurlar. Ayrıca bireyler, kendi kapasiteleri ölçüsünde ürettikleri ürün ve hizmetlerin karşılığı olarak çalıştıkları işyerlerinden elde ettikleri gelirlerinin çoğunu, var olan piyasanın (iyi ya da sıklıkla yetersiz) arzda bulunduğu birer tüketici olarak harcarlar. Bu bakımdan, Sovyet tipi sistemlerde, bireylerin yaşam koşullarının

büyük ölçüde, emek ve mal piyasasında yaptıkları seçimleri yansıttığı dikkate alınmalıdır.[8]

Ne var ki, liberal-demokratik toplumlarla kurulan bu benzerlik yanıltıcı olabilir. Emek piyasası bakımından, bu benzerlik her şeyden önce halkın mesleki tercihlerine konan kısıtlamaları gizlemektedir. Unutmamalıdır ki, devlet (neredeyse) evrensel bir işverendir. İkincisi, bu tercihler üzerine konan daha özel kısıtlamalar da örtülü kalmıştır. Sözgelimi, Sovyetler Birliği'nde özel 'kapalı girişim' statüsündeki firmaları ele alalım. Yurttaşlar yalnızca idari ruhsatları varsa, savunma sistemiyle (bazen epey uzaktan) ilişkileri olan bu kuruluşlarda iş bulabilirler. İdari ruhsatları yoksa, kapalı girişimlerde çalışanların sahip olduğu özel ve zengin avantajlardan faydalanamazlar. Bu avantajlar şöyle özetlenebilir: Aynı niteliklere sahip bir kişinin, 'açık' girişimlerde çalışan bir bireye göre daha iyi maaş, daha iyi çalışma koşulları, daha iyi araç-gereç ve daha yüksek mesleki statü sahibi olması.[9] Bu benzetme yapılırken atlanan bir üçüncü özellik de *–nomenklatura* ilkesine göre– bu mesleki konumların parti üyelerine ya da partiyle arası çok iyi olanlara ayrılmış olmasıdır.

Ayrıca, mal piyasası açısından ele alacak olursak, böyle bir benzetmede başka gerçeklerin de atlandığı görülebilir. Birincisi, malın (hizmetler de dahil) fiyatı piyasa fiyatları değildir; çoğunlukla siyasal kaygılarla belirlenmiş fiyatlardır ve genellikle belli temel gereksinimlere (yakıt, temel gıda ürünleri, barınma) ulaşılmasını sağlama almak için devlet tarafından belirlenmiştir. İkincisi, Sovyet tipi toplumların hepsinde de, tüm gelenlere açık mal piyasasının yakasından düşmeyen kronik bir kıtlık durumu vardır ve bulunabilen malların kalitesi de genellikte düşüktür. Yani, tüketebilicikleri bir gelire sahip bireyler, kelimenin tam anlamıyla, paralarını harcayabilecek bir şey bulamazlar; çünkü aradıkları mal ve hizmetler istedikleri kalite ve miktarda olmadığı gibi, istedikleri zaman ve istedikleri yerde de bulunmaz.

---

8 Bkz. C. Lindblom, *Politics and markets*, Basic Books, New York, 1977.

9 V. Zaslavsky, *The neo-stalinist state: Class, ethnicity, and consensus in Soviet society*, Sharpe, Boston, 1982.

Oysa, siyasal açıdan ayrıcalıklı olarak sınıflandırılan bir grup insan, özel mağazalar sistemi aracılığıyla bu mallara ulaşabilir. Bu mağazalar, müşterilerin yalnızca satın alma gücünü tanıyan ve yaptırım koyan bir piyasa anlamında kurulmamıştır. Müşterilerin bazen daha renkli (karaborsa terimiyle ifade edilemeyecek kadar çeşitlilik içermesi nedeniyle 'renkli' diyorum) piyasalara ulaşma imkanı olduğu da doğrudur. Ancak yine, bunlara ulaşmak, siyasal olarak denetlenen bir edimdir (döviz bulundurma imtiyazı gibi) ve her halü karda bunun gibi gizli veya yarı-gizli düzenlemeler, resmî dağıtım sistemindeki aksaklıklar açısından, kamu yararına meşru bir çare oluşturamaz.

Dolayısıyla, görüldüğü gibi kimi insanlar piyasa benzeri işlemlerle yaşamlarını idare etmeyi başarsa da, bunların yürütüldüğü ortamlar meşru piyasalar değildir; çünkü (hatta ekonomik açıdan keyfi denilebilecek) siyasal kararların dayatması altındadır. Ayrıca, insanların yaşamının pek çok boyutunda, bu kararların da üzerine çıkan daha büyük bir kuvvet daha vardır. Örneğin 'kapalı girişimler'de işe girmek isteyenlerin önüne çıkan kontrollü düzenlemelerin benzerleri, yurttaşların oturacakları yerlere yönelik tercihlerini de kısıtlar. Sovyetler Birliği'ndeki büyük kentlerin çoğunda yaşayanlara daha iyi sağlık, eğitim, kültür ve alış veriş olanakları sunulması, bunları 'kapalı kentler' hükmü altına alır; yani bu kentlerde yaşamak isteyen yurttaşlar yetkili polislerden izin almak zorundadır.[10] Daha saygın üniversitelerde okumak isteyen nitelikli öğrenciler, seçici kurumlar tarafından uygulanan (ve genellikle siyasal tercihlerin rol oynadığı) ve büyük ölçüde inisiyatif kullanılan süreçlerden geçmek zorundadır.

Özetle, planlama yoluyla gelir üretimine nezaret ederek süreçleri kontrolü altına alan devlet, bu gelirin dağıtımını da kendisi denetler.[11] Britanyalı Sovyet uzmanı Neil Harding devletin bu yönünü şu sözleriyle vurgular:

---

10 *A.g.e.*

11 C. Konrad ve I. Szelenyi, *The intellectuals on the road to class power*, Routledge and Kedag Paul, Londra, 1979.

> Belli bir yerde yaşayan insanların ezici bir çoğunluğu... iş bulma, terfi etme ve emekli aylığı alma gibi konularda [devlete] bağımlıdır. Sağlık, eğitim, konut, kültür, eğlence gibi sosyal refah avantajlarının tam anlamıyla tek dağıtıcısı devlettir... Yurttaşlığın koşulu toplum için faydalı işler yapmaktır; siyasal ve toplumsal ilerleme mükemmeli başarmaktan geçer. Yurttaş hakları, devlet tarafından yönetilen sosyal üretim sistemini güçlendirme amaçlı faaliyetlerin bu haklarla nasıl yürütülebileceğine göre belirlenir. Yurttaş hakları, devletin imtiyazlarını zorlayacak veya kısıtlayacak şekilde uygulanamaz, devletin meşru hedeflerine yönelik alternatif formülasyonlara müdahale edilmesine de izin verilmez.[12]

Kültür ve eğlenceden söz edecek olursak; bu noktada, Sovyet tipi devletlerin liberal-demokratik devletlerden çok daha büyük bir rol oynadığı son bir toplumsal yaşam alanına daha değinmek gerekir. Bu, bilgi üretimini ve dağıtımını, entelektüel ve sanatsal yaşamı, kitle enformasyonu ve eğlence dünyasını içeren alandır. Bu alan söz konusu olduğunda, insanların aklına, var olan toplumsal düzenin nedenleri ve sonuçlarına, ortaya çıkan toplumsal sınıflandırma ve ortak çıkarlara, çağdaş dünyada görülen daha büyük toplumsal güçlerin yapısı ve amacına, sosyolojik-tarihsel süreçlerin geçmişine ve gelecekte alabileceği yönlere, doğrunun, iyinin, güzelin tanımına, bunun potansiyel olarak kamusal önemine yönelik tehlikeli sorular gelebilir. Parti-devleti, insanların kafalarında taşıdığı bu düşünceleri belirlemek ve şekillendirmek için oldukça büyük çaplı organize bir çaba içine girer.

Parti devlet bu gibi meselelerin halk tarafından açıkça değerlendirilip tartışılmasını bekler; ama bunun yalnızca Komünist partinin yorumladığı resmî ideolojinin (Marksizm-Leninizm) ışığında yapılmasını ister. Böylece, bu konulara farklı açılardan yaklaşmalarını, küçük özel toplantılar dışında birbirlerine anlatmalarını ve hepsinden önemlisi farklı bir yaklaşım benimseyip kolektif harekete geçmelerini engellemeyi amaçlar. Bu amaçla hareket eden parti-devlet, medya kaynak-

12 N. Harding, 'Conclusion', *The state in socialist society*, N. Harding, ed., SUNY Press, Albany, NY 1984, s.309.

ları ve kamu söyleminin kapısında duran kıskanç bir bekçi gibidir; bu tekelin amacı, bu tür konuların yalnızca ideolojiye uygun bir açıdan yorumlanmasını veya tartışmaların resmî ideoloji çerçevesinde yürütülmesini sağlamaktır.

Sovyet tipi devletin bu kaygıları ve ciddiyeti iki yoldan açıklanabilir. Birincisi, devlet toplumda halkın güvenilir bulabileceği değer ve inançları vurgulayarak, hatta toplumun bunlar çerçevesinde harekete geçmesine neden olarak, toplumsal süreci etkileyebilecek özerk kuralcı/normatif (I. Bölüm'ün terminolojisine göre) iktidar merkezlerinin ortaya çıkmasının engeller. İkincisi, Komünist partinin dünyaya dair eşi görülmemiş, doğru ve anlamlı görüşlere sahip olduğu izleniminin bozulmamasını amaçlamasıdır; söz konusu toplumu yönetirken, partinin geçmişte kazandığı başarıları öne çıkararak, ülkeyi daha da adil, eşit, özgür, barışçıl ve müreffeh bir geleceğe yönlendirmeye muktedir olduğu iddialarını geçerli kılmaya çalışır.

Her iki açıklamada da, Marksizm ve Leninizm esaslarının, bunların tarihte yinelenen başarılarının ve yürürlükteki hedef ve stratejilerinin tema olarak –daha da önemlisi, kamu söylemindeki önkabuller olarak– hiçbir rakibinin olmaması koşuldur. Ayrıca, söz konusu fikir bütününün yorumunu yapan ve yineleyen partinin güvenilir, karşı konulamaz, hatasız bir organ olarak görülmesi hayati bir önem taşır. Parti bu fikirler bütününün günün meselelerine uygulanmasına yönelik uzlaşmazlıkları gerektiğinde kesin olarak çözüme ulaştırmayı başaracak liderlik vasıflarını bünyesinde bulundurmalıdır.

Parti-devlet tarafından (eğitim sistemi, basın-yayın, medya, partinin propaganda organları, ideolojik faaliyetleri vs. aracılığıyla) sürekli tekrarlanan bu yaygın ideolojide, bireylerin çoğunluğunun, hatta hepsinin bu yapılanmanın ürünlerini anlamlı, inanılır ve dolayısıyla anlaşılır bulması gerektiği düşüncesi vardır. Bu bakımdan, kamunun alternatif anlayışları, söylentileri ve yorumları duymasını engellemek amaçlanır; nazik dedikoduların ve şakaların yapıldığı iletişim kanalla-

(*) Samizdat: Eski Sovyetler Birliği'ndeki yeraltı basını (ed.).

rı, *samizdat** ve sanatsal çalışmalar hakkındaki görece mahrem ortamlarda paylaşılan örtülü ima kodlarının kullanımı engellenmeye çalışılır (Daha önce yazdığım gibi, Sovyet *glasnost*'u sayesinde görüş oluşturma süreçlerine dahil edilen resmî ve gayri resmî bilgi girişleri arasındaki dengesizlik, birkaç on yıl öncesi kadar büyük değildir. Ancak yine de aradaki dengesizliğin ölçülerinin küçük olduğu söylenemez, ayrıca yakın gelecekte yeniden artmayacağından da kimse emin olamaz).

V. PARTİ-DEVLETİN İŞLEYİŞ TARZI

Üçüncü temanın açıklanması ilk ikisinden daha zordur; çünkü bu tema siyasal iktidarın uygulanabileceği kurumsal düzenlemelerin tasarımıyla veya bu uygulamalardan doğan faaliyet dalgalarıyla değil, siyasal yaşamın daha ziyada kültürel boyutuyla ilgilidir. Örneğin, parti-devlet organları gündelik yaşamda kendisini ne ölçüde gösterir? Yurttaşlarla normalde nasıl ilgilenirler, yurttaşlara karşı sergilenen emir ve saygının karışımından oluşan tavırda, her iki tavrın birbirine oranı nedir? Bu ilişkide tehdide veya şiddet uygulamalarına ne sıklıkta baş vurulur?

Açıkçası, bu ve bunun gibi sorulara verilecek cevaplar, liberal-demokratik ve Sovyet model arasındaki karşıtlıkla doğrudan ilgisi olmayan –bazıları özellikle tarihsel yapı olmak üzere– sayısız unsurun bir araya gelmesinden oluşur. Bu vurguyla bağlantılı olarak temamızın yalnızca iki yönünden söz edeceğim. Bunların ikisi de sözünü ettiğimiz meselelerle doğrudan ilişkilidir: Sovyet tipi sistemlerde parti ile devlet arasındaki su sızdırmaz ilişki ve kamusal alanın olmayışı.

Sözünü edeceğim ilk nokta, devlet eylemi üzerinde kısıtlayıcı bir unsur olamayacak kadar cılızlaştırılmış hukukun önemi olarak adlandıracağım konuya ilişkin olacak. Sürekli altını çizdiğim gibi, (dayatılabilir genel emirler grubu olarak düşünülen) hukuk, devlet eylemini örgütlemek, yönlendirmek ve denetim altına almak için vazgeçilmez bir tekniktir. Yasalar devlet organlarına yöneliktir; ancak devlet organlarına yerleştirilmiş bireylerin kendi isteklerine bağlı karar verme özgürlüğüne az ya da çok yer bırakabilirler, veya bireylere verilen takdir öz-

gürlüğünü yasalardan ziyade teknik mütalaalar ile denetlenmesini sağlarlar. Burada mesele, liberal-demokratik sistemlerle karşılaştırıldığında Sovyet tipi parti-devletlerin devlet organlarının ihtiyari kararlara çok yer bırakması veya yasadışı değerlendirmelere daha rahat başvurabilmesidir. Bu noktayı başka türlü ifade edecek olursak; bir İtalyan idari hukuk avukatının[13] dediği gibi, devlet, organlarının iki tür yasal norm arasında ayrım yapmasını sağlar: Devletin veya devlet organlarının çıkarlarından ziyade öznelerin meşru çıkarlarını tanıyan ve öznelerin çıkarlarını korumak adına devletin ve devlet organlarının faaliyetlerine sınır koyan 'ilişki normları' ve bu faaliyetlerini apaçık dayatan ve başarı, tesir, ekonomi vs. konusundaki çıkarlar için bunları standardize eden 'eylem normları'.

O halde, temelde normlar devlet eylemini hem güçlendirebilir, hem de kısıtlayabilir. Ben Sovyet tipi sistemlerde normların devlet eylemini güçlendirdiğini ileri süreceğim. Yurttaşların çıkarlarını tanıyıp gözetmeyi amaçlayan yasalar bile hak tasarrufunda bulunulmasına izin vermez; aksi halde yetkililerin eylemleri hükümsüz kılınabilir. Böyle bir durumda otorite *interna corporis*, yani yurttaşların resmî olarak tanınmadığı ve hiçbir şekilde başvuramadığı düzenlemeler oluşturacaktır.

Komünist parti-devlet hukukunun anlam ve önemi üzerine bir niteleme de Avustralyalı seçkin Sovyet uzmanı T. H. Rigby[14] tarafından önerilmiştir. Rigby şöyle der: "Yasalar iki farklı türde devlet birimi kurmak için kullanılabilir: Diğer öznelerin eylemlerini düzenleyen kuralları uygulayan birimler (en bilinen örneği, trafiği düzenleyen trafik polisidir); görev icra ederken hukuk tarafından yönlendirilen birimler (örneğin bir suçun faillerini teşhis etmekle görevli polis dedektifleri)". Sovyet tipi devlet birimleri yine bu ikinci gruba girmektedir.

Bunlar yaygın, vahşet ve cinayetle dolu yasadışı eylemlerle ön plana çıkan (yalnızca Stalin döneminde değil, genelde) sistemin huku-

13 E. Guicciardi, *La giustizia amministartiva*, 5. baskı, CEDAM, Padua, 1953.

14 T. H. Rigby, 'A conceptual approach to authority,power and policy in teh Soviet Union', *Authority, power and policy in the USSR*, T. H. Rigby, A. Brown ve P. Reddaway, ed., Macmillan, Londra, 1980, s.9-31.

kunu nitelemek için fazla yumuşak veya ılımlı bir yol gibi görünebilir. Fakat kanımca, parti-devletlerin yapılarının ta içine işlemiş, toplumsal meşruiyet (Socialist legality) sürecine girseler dahi sürecek gibi görünen özelliklerini tanımlamanın büyük önemi vardır. Liberal-demokratik sistemlerde devlet eylemi üzerindeki meşru kısıtlamalarda bir püf noktası varsa, o da yine kamusal alanın varlığıdır: Kamusal alan, kendi çıkarlarını koruyarak yasalarla kedi fare oyunu oynayabilen yetkililere karşı durabilmek, onları denetleyebilmek için meşru olarak örgütlenebilen varsayılmış ya da fiili özne gruplarıdır. Ancak bir kez daha söyleyelim, Sovyet tipi sistemlerde kamusal alan yoktur ve toplumsal meşruiyet taahhüdünün kamusal alanın yokluğunu telafi edebileceği şüphelidir.

Sovyet tipi devletin işleyiş modelinin ikinci bir özelliği de idari faaliyetler üzerinde siyasal mütalaaların sürekli ve ağır bir baskıda bulunmasıdır. Bu devletlerin parti-devlet yapısı tam da bu özellikten kaynaklanır.

Gördüğümüz gibi, Komünist Parti, siyasal hedefleri oluşturma ve gerçekleştirmeye yönelik bir organizasyon olarak, büyük bir idari organ kompleksi diyebileceğimiz devlet ile tam bir örtüşme içindedir. Bu durumda parti, devletten daha ön plana çıkar. Parti, unutabilecekleri ve ihmal edebilecekleri varsayımıyla, siyasal düşünceleri ısrarla, zorla bu organlara hatırlatır (Partinin üst düzey personelin seçimi ve terfisine müdahale etmesi pek çok örnekten yalnızca biridir). İdari birimler kendi hallerine bırakıldıklarında birtakım atıl eğilimler gösterirler: Emsallere saygı, yerleşik prosedürlere bağlılık, kesin sınırlarla belirlenmiş rekabet, ihtiyatlı davranma tercihleri, kaynakların idareli kullanılması (önce kendi enerjilerinden başlamak üzere), inisiyatif almaktan kaçınma, işi başkasına devretme, aşırı bürokrasi, kırtasiyecilik gibi. Parti, verilen görevlerin aciliyetinin altını çizerek; idarecilerden, kendi ayrıcalıklarını yeniden gözden geçirirken esnek olmalarını isteyerek, yetersiz koşullarla dinamik ve dürüst olarak yüzleşmelerini teşvik ederek, eylemlerinde yönetici ölçütleriyle değil ideolojik ölçütlerle çalışmaları gereğini vurgulayarak bu gibi temayülleri sistematik olarak yok eder.

İdarecilere de sık sık hatırlatıldığı gibi parti, idari gelenek ya da süreklilik gibi kaygıların daha üzerinde bir mantığa göre çalışır. Partinin halk kitleleriyle örgütsel bağlantıları, şanlı tarihi, Marksist-Leninist doktrine sahip çıkışı, en yüksek parti organlarının devletin en yüksek organı demek olması, siyasal taahhütler adına kısa yoldan devletin özenle yapılandırılmış hiyerarşik düzenlemelerini atlayabilmesini sağlar. Belli işlerin diğerlerinin önüne alınması, anında karar verilmesi gibi konularda memurları yetkilendirir; onlara, tüm kaynaklarını o uğurda harcadıkları takdirde sonuçlarının ne olacağının önemli olmadığını telkin eder (tam da böyle olmasını isterler aslında).

Ayrıca, üretime yönelik girişimlerin yalnızca bölgesel parti otoriteleri tarafından değil, bu girişimlerde çalışan parti birimleri tarafından da siyasal açılardan denetlendiği ve güdüldüğü unutulmamalıdır. Partinin mutlak egemenliğinin ve her şeyin üzerinde tutulan siyasal değerlerinin bir nevi bekçisi olarak çalışan parti üyeleri ve liderleri, bu girişimler içinde birer 'hücre' durumundadırlar.

Bu kendine özgü Leninist anlayışta öne çıkan özellikler, siyasal öncelikler ve gerekçeler üzerinde ısrarla durması, iktidarın öneminin altını çizmesi, alt kademelerde çalışan siyasal işçilerin tüm enerjilerini yöneten ve yönlendiren siyasal seçkinleri ön plana alması, muhalefeti yok etme veya etkisiz bırakma gereğini vurgulaması, ayak sürümeler ve arkadan konuşmalardı. Gerekenin ne pahasına olursa olsun yapılması için sabırsız ve mütehakkim tavırlara girebilir, tehditlerde bulunabilirdi. Sovyetler Birliği'nde, özellikle önemli, ivedi ve sıra dışı işlerin kotarılması gerektiğinde kullanılan "taarruz" yöntemini kendini şu şekilde gösterir: "Vazife" ifadesi üzerindeki saplantılı ısrar; siyasal işlere yönelik söylemlerin tümünde özellikle askerî metaforların kullanılması ve hatta aynı durumun sivil söylemlerde de egemen olması; halkın ve kaynakların "seferber" edilmesi; fabrika, çiftlik, okul, tiyatro ve tüm diğer kurumların kendi 'cephelerinde' 'zafer' kazanmak için 'mücadele'ye girmesi, bu alanlarda örnek icraat gösterenlerin 'kahra-

15 *A.g.e.*, s.20.

man' ilan edilmesi...[15] Bu nokta bir önceki noktayla, yani yasal kısıtlamaların zayıf olmasıyla tamamen çakışmaktadır. Polonyalı bir sosyologun da belirttiği gibi 'Siyasal kararlar meşru yasalara göre değil, amaçlanan sonuca göre belirlenir. Bunlar belli siyasal kararlara ve eylemlere göre uyarlanan yasal biçimlerdir; tersi değil.'[16]

Sonuç olarak, bu iki noktanın bir arada gelip dayandığı yer, Sovyet tipi devletlere özgü siyasal ortamın, modern devlete yönelik genel değerlendirmelerime kaynak olan bakış açısından oldukça sapmış olduğu, ya da biraz daha yumuşatacak olursak, pek sağlıklı olmadığı yönündedir. Yine aynı açıdan bakıp, bu devletlerin en baskın özelliği olan Komünist partinin o ortamda oynadığı role dair iki noktadan daha söz etmek istiyorum: Bunlardan birincisinde, hiç utanç duymadan, rahat bir tavırla normatif (kuralcı) bir dil kullanarak daha az kötü görünmeye çalışır. Ama ikinci nokta onları gerçekten çok daha kötü gösteren bir özelliğe işaret eder.

İlk önce iyi haberi verelim: Bu parti yalnızca amirane, mütehakkim, sabırsız, kibirli ve dogmatik gibi sıfatlarla tarif edilemez. Sovyet tipi sistemlerde Komünist parti aynı zamanda yoğun, çekişmeli siyasal katılımların da merkezidir. Konuşmalara her birey katılır; kamuyu ilgilendiren her şey sürekli dikkatle gözden geçirilir ve tartışılır, bilgiler paylaşılır, ideolojik temalar ileri sürülür, uygulanır, durumun ne minvalde olduğu incelenir, resmî organların işleyişi eleştirilir.

Elbette bu süreçlerin her düzeyini etkinleştiren, denetleyen ve yönlendirenler partinin yüksek rütbeli görevlileridir; ve elbette bunlar örgüt seviyelerinde yukarı basamaklara tırmandıkça imtiyazlı, kimseye hesap vermeyen bir grup oligarşi yöneticisi haline gelirler. Ancak unutulmaması gereken bir nokta da, partinin tamamının milyonlarca kadın ve erkekten oluşmuş olmasıdır (KPSS örneğinde bu rakam 15 milyondur; bu da Sovyetler Birliği yetişkin nüfusunun % 7'si demektir). Bol bol yönlendirilen, liderlerinin emirlerine her an amade halde

16 G. Eklert, 'Conditions of political obedience and stability in state-socialist societies: The inapplicability of Weber's concept of legitimacy', *Center for research on politics and social organization*, Working paper series, Harvard Üniversitesi, s.12-13.

ve dolayısıyla motivasyonu yüksek bu milyonlar, bütün zaman ve enerjilerini haftalarca kamu meselelerine yönelik (sonradan siyasal faaliyet olarak adlandırılan) işlere harcarlar.

Ayrıca, bu etkinlikler olup biterken bu milyonlarca insan diğer milyonlarla iletişime geçer; zaten onlarla işyerlerini, mesleklerini, konut alanlarını, boş zamanlarını veya kültürel ilgi alanlarını paylaşmakta ve diğer milyonlarca insanı partinin çizgisi hakkında sürekli *bilgilendirmektedirler*. Doruk noktalarda, sözgelimi ulusal kongre yaklaşırken, parti yüzlerce etkinliğin bir arada yapıldığı tam bir arı kovanına döner. Bu etkinliklerin % 99.99'u liderlerin kararlarını duyurmaları ile ilgilidir ve bunun sonucunda, yukarıdan hoparlörle yayınlanacak notların kopyalanması, sesin kuvvetlendirilmesi için uzun ve yoğun çalışmalar yapılır; bilgiler dağıtılır, halk bilinçlendirilir; toplumun her köşesine, her kovuğuna ulaşılır. Hatta ender bazı durumlarda, yetersiz bir tarzda da olsa, bazı bağımsız gruplar oluşur ve izlenen politikalar hakkında muhalif fikirlerini aleni paylaşırlar, ama yine de doğru dürüst bir kamusal alan olmadığından, halkın büyük çoğunluğun katılamadığı bir zemindir bu.

Gelelim ikinci noktaya: Partinin bu aleni etkinliklerine bir de işgüzarlar, muhbirler ve (komuta merkezleri *nomenklatura* üyeleri tarafından işgal edilen) gizli polis örgütlerinin yaygın ve gizli faaliyetleri eklenir. Halk bütün bu olup bitenlerin farkındadır ve elbette potansiyel tehlike arz edebilecek bilgileri kendisine saklar; merak ettiği siyasal meseleler hakkında konuşmaktan kaçınır ya da en azından bunları çok sınırlı şartlarda başkalarıyla paylaşır. Böylece, bırakın bunlarla bir eyleme geçmeyi düşünmeyi, kendi kaygılarının halkın ne kadarı tarafından paylaşıldığını bilme şansları bile yoktur. Halkın çoğunun siyasal açıdan bilinçlenmesi ve aydınlanması da engellenmiş olur; kamu meseleleri karşısında cehalet, olumsuzluk ve duyumsamazlık iyice yerleşir; pek çok insan başkalarının özel dünyasına marazi bir ilgi gösterir; gerçekdışı fikirlere saplanır; kaçıp gitme fantezileri kurar. Bunlar, Sovyet tipi devletlerin yönetimleri esnasında karşılaştıkları sinir bozucu sorunlardır. Ancak bu sorunları kendileri yaratırlar; sorunlar halkın yönetime tepkisinden kaynaklanır. Sert bir tanımlama ile değerlendirecek olur-

sak, bu sorunlar son derece sağlıksız siyasal ortamların ürünleridir.

VI. KOMÜNİST PARTİ – DEVLETLERİN DOĞASI VE GELECEĞİ

Komünist parti devletleri hakkında kapsamlı bir tasvire girmenin bir yolu da öğrenciler ve gözlemciler tarafından önerilen kavramsal formüller arasından seçmeler yapmaktır.[17] Sovyetler Birliği'ni niteleyen formüller arasında benim en makul bulduğum T. H. Rigby'nin Sovyetler Birliği'ni tasvir ederken kullandığı 'tek örgütlü toplum' ifadesidir.

Temelde Rigby toplumsal süreci denetlemenin, özellikle de toplumsal etkinlikleri düzenlemenin üç yolu olduğunu ileri sürer: Bunlar sırasıyla, görenekler, akitler ve emirlerle yapılan eşgüdümdür (Burada okurlar I. Bölüm'de toplumsal iktidar nosyonu üzerine yapılan tiplemeler –normatif, ekonomik ve siyasal iktidar– ile bu üç yönlü ayrımın ne kadar benzediğini fark etmiş olabilirler. Üçe ayrılarak incelenen bu iki formüle benzer bir formül daha vardır; Weber'in katman tipleri: Zümre, sınıf ve parti. Ama biz yine de Rigby ile devam edelim).

> Üç eşgüdüm modelinin de tüm toplumlarda bir ölçüde bulunabileceğini söyleyebiliriz. Ancak, toplumların çoğunda bunlardan birinin diğerine göre daha baskın olmaya çalıştığını da ileri sürebiliriz; hatta toplumlar teknolojik ilerleme kaydedip karmaşıklaştıkça akit ve emirle eşgüdümün görenekle eşgüdümün önüne geçtiği görülmektedir... Göreneğin egemen olduğu toplumlar geleneksel toplumlardır; aktin egemen olduğu toplumlar piyasa toplumları; emrin egemen olduğu toplumlar ise örgütsel toplumlar olarak adlandırılır.[18]

Sözü geçen örgütsel toplumlar başlıca iki ideal ve tipik türde karşımıza çıkarlar. Birincisi, yukarıdan aşağı emir/itaat ilişki zinciriyle eşgüdümlü kurulan ve yönetilen toplumlardır. Bunlarda örgütleme, toplumsal birimlerin oluşturduğu bir çoğunluk tarafından özerk ola-

---

17 Hızlı bir gözden geçirme yapmak istiyorsanız (kapsamlı değil), bkz. L. Pellicani, *Gulag o utopia? Interpretazioni del comunismo*, Sugar, Milan, 1978.

18 T. H. Rigby, 'Traditional market, and organizational societies and the USSR, "*World Politics*, s.16, 4 (Temmuz 1964), s.539-58.

rak devralınmıştır ve bu birimler genellikle akitler aracılığıyla piyasada birbirlerine bağlıdır. Diğerinde ise örgütleme ediminin tümü, her şeyi kapsayan tek bir oluşum tarafından, bu oluşumun içinde ve bu oluşum adına yapılır. Amacı, toplumsal süreci mümkün olduğu kadar kapsamlı ve başarılı bir biçimde denetleyebilmektir.

Sovyetler Birliği bu ikinci türe daha yakın durmaktadır; burada 'toplumsal etkinliklerin neredeyse tümü tek bir emir koyucunun yönetimi altında, hiyerarşik bir yapıda atanmış görevliler tarafından yürütülür'.[19] Sovyetler Birliği'nde, çok büyük, her geçen gün daha da ilerleyen karmaşık bir topluma tek bir örgüt muamelesi yapılmaya çalışılır, eleştirileri yalnızca yukarıdakilerden alınır. Bu eleştiriler münferit, kapsamı geniş ve mütehakkim bir emir yapısı içinden gelir ve hiçbir bağımsız toplumsal gücün çıkar ve stratejisini dikkate almaz, zaten dikkate alacak bağımsız bir toplumsal güç de *yoktur*.

Stalinizmle birlikte bu temel modele bir de mutlak, acımasız bir kişisel zorbalık eklendi. Sonuç olarak perakende satışlardan dahili güvenliğe, çiftçilikten sanata kadar her şey Stalin'de toplanan emir-komuta zincirine bağlandı ve toplumsal etkinlik yapılacak bütün alanlar ortadan kaldırıldı.[20] Ancak bu, her tek örgütlü toplum ille de en tepedeki bir diktatör tarafından yönetilecek ya da o diktatör Joseph Stalin yönetiminde olduğu gibi dehşetli bir tablo sergileyecek demek değildir. Tek örgütlü toplumlardaki temel model Sovyetler Birliği'nin bugünkü tablosunda izlenebilir. Bu ülkede, benim gördüğüm kadarıyla, yüce lider rolü tek bir kişide değil, en tepede duran ve büyük olmasa da hatırı sayılır bir kalabalığı oluşturan bir oligarşi grubundadır. Bu grup kolektif liderlik kavramına inanır ve içlerinden birine bazı sınırlamaları olan *primus inter pares** rolü verir. (Ancak, 1990ların başında Sovyetler Birliği'nde yapılan söz konusu reformlar, *primus*'un kud-

---

19 T.H. Rigby, 'Stalinism ve mono-organizational society' *Stalinism: Essays in historical interpretation içinde*, R. Tucker, ed., Norton, New York, 1978, s.53-76.

20 *A.g.e.*

(*) Primus inter pares: (Lat.) Eşitleri ya da benzerleri arasında ilk sırayı alan, özellikleri açısından birçok benzeri arasından en üstün, en iyi, en değerli, en yeğlenir olan – ç.n.

retini arttırmıştır.)

Fakat, gerek ilkeleri açısından gerekse (hatta özellikle) somut olarak gerçekleşmiş haliyle bu model Batı tarihindeki tecrübelerle karşılaştırıldığında –oldukça büyük tezatlar taşıyor olsa da– Batı'nın birbiriyle çakışan üç değerini benimser göründüğünü de atlamamamız gerekir. Bu üç değer modernizasyon hedefi; toplumun doğa karşısında üstünlüğüne yapılan vurgu ve ekonomik ilerleme; rasyonalite arayışıdır. Bu açıdan tek örgütlü toplum oluşturulması ekonomik modernizasyonu hızlandırmanın ve (önceki modernizasyon denemelerinde rasyonel olmadığına karar verilen) kapitalizmin doğasını yok etmenin bir yolu olarak ortaya çıkmıştır.

Kapitalizm, toplumun gelişimini, kolektif olarak kabul edilen (ve/veya dayatılan) hedeflerin planlı gelişimine değil, işgücünün sahip olduğu ekonomik gücü sömürerek kârını arttırmayı amaçlayan özel girişimler arasındaki eşgüdümlü olmayan ilişkilere emanet eder. Bu koşullar altında toplumsal gelişme tesadüfi (Marks'ın diliyle doğaçlama) ve ihtilaflıdır. Oysa tek örgütlü toplumlarda toplumsal gelişme amaçlı ve üniter olmalıdır. Böylece bu bütünlük içinde bu gelişime dair kapsamlı, kusursuz bir planı olan ve uygulayan bir siyasal birim, yani parti devlet toplumsal gelişimi yönlendirecek ve denetleyecektir.

Ne yazık ki, Sovyetler Birliği ve benzer sistemlerde sözünü ettiğim değerleri hayata geçirme yolları, aslında bunların gerçekleştirilmesini imkansız kılacak nedenlerin ta kendisidir. Bunları bugün tüm netliğiyle görebiliyoruz. Her şeyden önce, parti-devletin toplumsal bölünmenin *tamamını* ortadan kaldırması imkansızdır; dolayısıyla bütünleşmiş bir toplumun çıkarlarını koruması da söz konusu olmaz. Çünkü zaten kendi varlığıyla toplumu bölmüş ve toplumsal iktidarın tümünü kendine ayırmıştır, sonuç olarak iktidar ve bu kesim ayrılmaz bir bütün olmuştur. Böylece kaçınılmaz olarak toplumun (geri kalanının) üzerinde egemen olan bir kesim haline gelmiştir ve zorunlu kıldığı çıkarlarını rahatlıkla kendi başına gözetecek bir kapasiteye sahiptir. Böylece toplumun geri kalanına ait çıkarların öngörülmesi ve gerçekleştirilmesi için ellerine inanılmaz bir araç geçmiştir. İkinci olarak, Ko-

münist Parti'nin toplumsal gelişimin doğasını ve hedefini tüm esaslarıyla çözmüş benzersiz bir vizyonu olduğu ve yalnızca kendisinin toplumu doğru yola sokup bu hedefe ulaştırabileceği iddiası ukalaca bir saçmalıktan öte bir şey değildir. Üçüncüsü, bu iddiayı dayatmaya çalışan –ne de olsa toplumsal iktidarın tümü kendisindedir, artık rahatlıkla dayatabilir– parti-devlet, sistemli bir biçimde hayatiyet kazanmış, kendiliğinden var olan toplumsal güçleri yıldırarak etkisiz bırakmış ve ortadan kaldırmıştır (Dolayısıyla toplumsal bir boşluk yaratılmıştır ve bu da bu kesimin hükmünü daha da yoğunlaştırmasına vesile olmuştur; ancak toplumsal süreç bundan epey yara alır ve bu böylece devam edip gider – ta ki bu zincir 1989'dakine benzer devrimci bir gelişmeyle kırılana dek).

Üçüncü olgunun siyasal yönlerini sürekli vurgulamamın nedeni şudur: Kamusal alanın olmayışı toplumsal güçlerin sistemli bir baskı ve sindirme eylemine maruz kalmasının hem sebebi hem de sonucudur. Bu çok ciddi bir durumdur, zira siyasal iktidardan başka bir iktidar yoksa, kendisini siyasal olarak ifade edemeyen güçler iktidarsızlığa ve yetersizliğe mahkûmdur. Savaş sonrasında Doğu Avrupa'nın sanayileşmeye yaklaşımını değerlendiren iki Polonyalı eleştirmenin de dediği gibi, "böyle bir sanayileşmenin başarıyla gerçekleşmesi için, tüm sınıfların ve toplumsal katmanların elinden çıkarlarını tanımlayacakları, bunları uygulamak veya kendilerini savunmak için savaşırken kullanacakları araçların çekip alınması gerekir."[21]

Bu noktada, bu olgunun ekonomik boyutu üzerinde de kısaca durmak istiyorum. Ekonomik süreci, birbiriyle rekabet halinde, kendi çıkarlarının peşinde olan piyasa birimleri arasındaki plansız etkileşimlere değil de, siyasal amaçlarla harekete geçirilip güçlendirilmiş planlamacıların bilinçli ve kapsamlı yönlendirmelerine emanet ederek rasyonalize etme girişimleri, birbiriyle tutarsız sonuçlar üretmekten öteye gitmez.

Kimi koşullarda merkezi planlamadan olumlu sonuçlar alınabi-

21 Aktaran N. Harding, 'Socialism, society, and the organic labour state', *The state in socialist society*, yayına hazırlayan N. Harding, SUNY Pres, Albany, NY, 1984, s.1-50 (Alıntı s.50).

lir. Ne var ki, özellikle büyük çaplı (ve başarılı) bir merkezi planlama girişiminde, bunun insan yönünden neye mal olacağı bir kenara atılırsa bunlara olumlu sonuç diyebiliriz: 1920'lerin sonları ve 1930'lardaki Sovyet sanayileşmesi ve 1940'ların sonundaki Sovyet yeniden yapılandırma süresi buna örnektir. (Gerçi, dediğim gibi, Batı ülkeleri bile savaş zamanlarında çeşitli boyutlarda merkezi planlama deneyimleri yaşamıştır). Ancak, özellikle üretim faktörlerine[22] (toprak, sermaye ve çalışma) yönelik başarılı bir dağılımdan söz edecek olursak, genelde merkezi planlama uygulamalarından alınan sonuçların, piyasa sisteminden alınan sonuçlarla karşılaştırıldığında fazla önemli olmadığı görülür. Üstelik bu karşılaştırmayı yalnızca ideal piyasa sistemleriyle yapmak da şart değil; gerçek kapitalist ekonomiler tarafından oluşturulan tam olmasa da yaklaşık piyasa biçimlerinden alınan sonuçlar bile merkezi planlamadan alınan sonuçlardan daha olumludur (Bu konularda fazla bilgili olmasam da, anladığım kadarıyla, teorik terimlerle ifade edecek olursak, dört başı mamur bir 'üretim bakanlığı',[23] dört başı mamur bir piyasa sistemi kadar başarılı olabilir. Ancak, bunun en iyi uygulamalarının sonuçları, kapitalist ekonominin en kötü uygulamalarından alınan sonuçlar kadar bile başarılı değildir). Bir başka deyişle, gerçek dünyada, ekonomik süreçlerin daha rasyonel ve dolayısıyla daha verimli işlediği ortamlar planlı ortamlar değil, piyasa ortamlarıdır.

Ancak bu, komünist parti-devletler için tehdit oluşturan bir durumdur; zira yurttaşlarının gözünde meşruiyet kazanmaları ekonomik büyümeyi sağlamalarına, mal ve hizmet akışını tutarlı bir ilerleme sürecine sokabilmelerine bağlıdır. Bu koşullu bağ, liberal-demokratik toplumlarda da vardır ama parti-devletlerin bunlara bağımlılığı çok daha fazladır, çünkü liberal demokrat devletlerin tersine bu devletler, ekonomik süreçlerin sorumluluğunu açıkça ve önlenemez bir biçimde

22 Bkz. örneğin F. Feher, A. Heller ve G. Markus, *Dictatorship over needs*, Basic Blackwell, Oxford, 1984, Kısım 1.

23 Bkz. A. Barone, 'The ministry or production in a collectivist state', *Collectivist economic planning*, F. A. von Hayek, ed., Routledge, Londra, 1935.

sadece kendi üzerlerine almışlardır.

Sonuç olarak, Sovyet tipi devlet bu ekonomik taahhütlerini yerine getiremezse ciddi bir tehdit altında kalacak demektir. Harding'in de yazdığı gibi:

> Sosyal teşvik ve sosyal yaptırımlar onun en güçlü ve en yaygın toplumsal ve siyasal kontrol silahıdır ve bunların etkin yönetimi, tutarlılığın en büyük garantisidir. Geniş çapta baskıya başvurması, yapısal bir özelliğini teşkil etmiyorsa da, gelişimindeki erken aşamalarının veya olgun biçiminde denenen dereceli yaptırım hiyerarşisindeki bir başarısızlığının belirtisidir.[24]

Ancak bana kalırsa, Sovyet tipi devleti kuşatan en büyük çelişki biraz keskin de olsa şu sözlerle anlatılabilir: Ekonomide başarı taahhüdünde bulunmasına karşın, karşılarında her geçen gün daha da çeşitli mal ve hizmet sunan, her geçen gün daha da ileri düzeyde malzeme ve örgütlü teknoloji kullanan gelişmiş kapitalist ekonomilerin performansıyla ölçülecek olursa, Sovyet tipi devlet ekonomide başarısızlığa uğramaya mahkûmdur.

Bu çelişkinin ne kadar ciddi olduğu az önceki paragraftaki koşullu cümlecikte iyiden iyiye kendini gösterir: 'Kapitalist ekonomilerin performansıyla ölçülecek olursa'. Çünkü bu karşılaştırmadan kaçış yolu yoktur. Sovyet devletinin ileri kapitalist ekonomilerle kendini karşılaştırmak zorunda olmasının üç nedeni vardır: Sanayi-teknoloji kapasitesi ve askerî açıdan hazırlıklı olması arasındaki kader birliği; kendisini evrensel toplum gelişimine model olarak sunan bir toplumun ekonomik performansıyla bunu onaylamak zorunda olması; Sovyet devletinin gelişmiş kapitalist ekonomilerin yaşam standartlarını yakalayıp ilerisine de geçeceği taahhüdüyle nicedir kendisini yurttaşlarına pazarlıyor olması (Bilerek belli bir tarih değil de 'nicedir' ifadesini kullanmamın bu çelişkiyle bağlı belli bir nedeni var. Yani, nicedir ileri sürülen bu taahhüt, muhatapları açısından artık inanılması güç, taahhüt-

24 Harding, 'Sonuç', s.309.

te bulunanlar içinse artık *vazgeçilmesi* olanaksız bir durumdadır).

Şu ana dek ileri sürülenlerin geçerli olduğunu kabul ediyorsak şu sonuca varabiliriz: Sovyet tipi bir sistem daha gelişmiş bir sanayi düzeni hedefleyecek olursa, tek örgütlü bir toplum *olarak*, doğası gereği (karşılaştırmalı olarak) başarısız olacaktır. Böyle bir sistemin, ekonomik başarıyı gerçekleştirebilmek için, en kritik kurumsal prensibini, yani tek bir örgüt olarak emir ve itaat ilişkisiyle toplumun tümünü yöneten bir siyasal temsilcinin (parti-devlet) merkeziliği ve üstünlüğü prensibini bir kenara atıp yıkması gerekecektir. Bu prensip korunmaya devam ederse, daha önce de dediğim gibi, en başta piyasa stratejileriyle ekonomiyi yeniden etkinleştirmek isteyen potansiyel toplumsal güçleri sistematik bir şekilde durmaksızın tüketecek ve bastıracaktır. Diğer taraftan, eğer bu toplumsal güçlerin kendilerini ifade etmelerine izin verilecek olursa, er ya da geç, siyasal iktidar dışındaki iktidar türlerinin toplumsal sahnenin dışında bırakılmasına karşı konulacaktır. Ayrıca, siyasal iktidar eleştiriye açılmaya zorlanacak, gözlenebilmesi sağlanacak, birden fazla sayıda rakip ama bağımsız siyasal aktörün kamusal alanı etkilemeye çalışmasına izin çıkacaktır.

Bu gibi gelecek tahminleri, Lenin'in Bolşevik partisinin mirasını devralan ve bu mirasla övünen partiler için kabul edilemez şeylerdir. Günümüzde Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Çin'de olanlar, bu ülkelerin muhafazakâr seçkinlerine, Bucharin hipotezindeki akıl almaz tehlikeyi düşündürmektedir: Partinin yetkilerini dağıtacağı, piyasa ekonomisi iktidarını yeniden canlandıracağı ve kendi siyasal üstünlüğüne meydan okunmaksızın bu ekonominin canlanmasından faydalanacağı hipotezi. Elbette, en radikal ekonomik reform olan üretim araçlarına sahip özel mülkiyetin baştan aşağı restorasyonu ve kapitalist işçi-işveren ilişkilerine geçiş, halihazırda onlara göre düşünülmesi bile imkansız bir şeydir. Diğer nedenler ise, tüm bunların sonucunda kaçınılmaz olarak karşılaşılabilecek durumlardır; sözgelimi sosyalist ekonomilerin dünya ekonomilerine entegre olmasıyla büyük ihtimalle (en azından kısa orta vadede) işçi sınıfının yaşam standardının düşmesi, büyük çapta işsizliğin ortaya çıkması ve kapitalist ülkelere özgü diğer

toplumsal sorunların baş göstermesi.

O halde, 'ne yapılması gerekir?' Belki de en iyi yaklaşım, ekonomik iktidarın yetkilerinin dağıtılması sürecinde, sözgelimi, müşterek mülkiyete geçerek veya planlama ve parti organları yöneticilerine daha fazla özerklik vererek daha az radikal biçimlerin denenmesi olabilir. Gorbaçov'un *perestroyka*sında öngörülen yaklaşım da budur. Ancak, daha önce de belirttiğim gibi, bunlar henüz tam olarak gerçekleştirilememiş, kesin sonuçlara götürebilecek adımlar, en azından şu an itibariyle, henüz atılmamıştır.

Bundan sonra neler olabileceği hakkında fikir yürütmek pek akıllıca olmayacaktır. Kuşkusuz, Gorbaçov'un *perestroyka*ya yönelik ciddi taahhütleri oldukça büyük ve farklı güçlerin şiddetli direnişiyle de karşı karşıyadır. Bu direnişin nedeni yalnızca *nomenklatura* kadronun iktidar ve imtiyazlarına yapışmakta ısrar etmesi değil, çok geniş bir nüfusun üç nesline kök salmış alışkanlıklarıdır.

Sözgelimi, piyasa ilişkilerine yakın bir modele ciddi bir geçiş yapılması için, temel gereksinimlere yönelik muazzam miktardaki (ve bu nedenle finansal açıdan yok edici) sosyal yardım ödeneklerinin geri çekilmesi gerekir. Bir başka deyişle, barınak, temel gıda maddeleri ve yakıt desteği ortadan kalkacak ve milyonlarca insan birdenbire pek çok şeyden yoksun kaldığı çetin bir yola girecektir. Ekonomik olmayan yöntemlerle işletilen kuruluşlar iflas edecektir ve iflas edecek bu binlerce kuruluş milyonlarca insanı istihdam etmektedir.

Ayrıca, işlevsel bir piyasa sisteminin, kendine güvenen, kendi zekasıyla yolunu bulan, hesap yeteneği olan ve risk alabilen, başkalarını çaba göstermeye teşvik eden ve bu çabaları yönetmesini bilen bireylerden oluşması beklenir. Oysa Sovyetler Birliği'nde çok az insan böyle yetenekler geliştirme fırsatı bulabilmiştir. Bu tür bireylere ahlaki yönden kuşkuyla bakılmış, hatta bu kişilerden nefret edilmiş, ödüllendirilmek bir yana, cezalandırılmaları uygun görülmüştür. Son olarak, kişinin göstereceği çaba ile alacağı ödül arasında bir ilişki olmaması yüzünden, çalışan sınıfın sürdürülebilir, amaçlı çalışma alışkanlığı kaybolmuş, bunun yerini kasvetli bir bağımlılık ve kişilere ne kadar uğraş-

salar da durumlarında ciddi bir iyileşme olamayacağını düşündüren bir güvensizlik almıştır. Bu da en iyi niyetle yaklaşan reform yanlılarında bile ciddi bir çekingenlik ve ürkeklik yaratmaktadır.

Kısacası, sürmekte olan değişime direnmeye yol açan yerleşmiş çıkarların etkisi çok büyüktür. Ayrıca, müstakbel reform yanlıları arasında yer alan parti-dışı yönetici kadrolar gibi kesimlerin –sözgelimi entelektüel katmanların– bile gösterdikleri destek için (nispeten) kısa vadede ödüllendirilmesi gerekecektir; aksi halde onlar da reforma duydukları inancı ve kendi itibarlarını yitireceklerdir. Ancak, bu kısa vadede bu olumlu sonuçların alınması pek olası görünmüyor. Bunun nesnel nedenleri olduğu gibi (Sovyet ekonomisi gibi hem büyük hem de içinde pek çok çeşitlilik barındıran bir sistemde kısa vadede keskin dönüşler olamaz), değişim taahhüdünün gerçekçilik içermeyen aşırı beklentilere yol açması gibi nedenleri de vardır.

Bu arada, kapsamlı reform taahhüdü merkezkaç kuvvetleri de serbest bırakmıştır: Örneğin, farklı etnik kökenleri barındıran topraklarda belli etnik grupların milliyetçi özlem ve iştiyak içine girmesi. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin çokuluslu kimliğinin varoluşuna karşı bir tehdit oluşturmaktaydı. Tarihteki önceli olan Çar İmparatorluğu gibi, Sovyet Birliği'nin de güçlü, büyük ölçüde merkezileşmiş bir siyasal çerçeveyi (ve bunun sonucu olarak, Rusların diğer etnik kimlikler karşısında üstün tutulmasını) dayatmadan bir arada tutulamayacak kadar büyük ve muazzam bir etnik çeşitliliğe sahip olduğu düşünülebilir.

Mesele bu siyasal merkezin, toplumsal gelişimde siyasal kılavuz olarak rol oynayıp Birliği bir arada tutma kapasitesini tehlikeye atmadan birtakım imtiyazlarından (özellikle ekonomik ve kültürel yaşamın yönlendirilmesine yönelik imtiyazlardan) tecrit edilip edilemeyeceği değildir. Müstakbel Sovyet reformcuları bu soruya verdikleri olumlu cevapların içinde nahoş bir olasılıkla karşı karşıya kalabilirler: Siyasal iktidar dışında başka toplumsal iktidar biçimlerinin gelişmesi ve özerklik kazanması. Geçmişte, Batılı hükümdarlar yaşamlarını bu kısıtlamalarla da sürdürebileceklerini görmüşlerdi. ancak 5. Bölüm'de

de belirttiğim gibi, bu hükümdarlar, yerleşik kurumsal geleneklerin ve güçlü bir sivil topluma özgü sağlam toplumsal güçlerin, bu kısıtlamaları onlara *dayattığı* bir tarih düzleminde yaşamışlardı.

Sovyetler Birliği'nin günümüzdeki durumu bu koşullarla hiçbir paralellik taşımamaktadır. İşte bu nedenle, Gorbaçov'un girişimi, uzaktan ve dışarıdan bakan birine pek çok yönüyle geleneksel Rus Devrimi'ni hatırlatır. Sonuçta bu durum bir rahatsızlık duygusuna yol açıyor: Zira durgunluğun ve çürümenin yaşandığı, hatta tam bir çöküşe doğru yaklaşılan (Sovyet liderlerinin kendileri, Sovyet ekonomisinin yazgısını bu şekilde ifade etmekteler) bir durumda, toplum üzerinde maksimum güç uygulayabilmek için siyasal iktidarı acımasızca kullanmak tek çıkar yol gibi görünebilir. Ancak, bu iktidarı bu şekilde ne denli maharetle kullanırsa kullansınlar, Batı sivil toplumlarındakine benzer bir gelişmeyi gerçekleştirmeleri imkansızdır.

Yine de *Glasnost*, bu tür bir gelişmenin en azından bir boyutunu tetiklemesi açısından çok önemlidir: Kamusal alanın ortaya çıkması. Bu önemlidir, çünkü yeni düzenlemeleri hayata geçirmeyi istemek, başarılı bir değişimin yeterli koşulu olmasa da, gerekli koşuludur. *Glasnost*, bu anlamda, kibirli bir özgüvenle katı bir şekilde dayatılan bir model içine sıkıştırılan bir toplumun 'kurumsal imgelem'ini uyandırarak bu isteği ortaya çıkarmak için gereklidir. Ne var ki, aynı zamanda beklentileri de arttırır ve birbirine zıt düşen, ivedilikle sonuçlanması istenen iddiaların dile getirilmesiyle, çoğu kuşkuculuk ve acizlik gibi duygulara da kapı açan kaçınılmaz düş kırıklıklarını da beraberinde getirir. *Glasnost* sonucu gündeme gelen bu çatışan sonuçların nasıl dengeleneceğini ise zaman gösterecek.

ONUNCU BÖLÜM

Çağımızda Devletin Karşı Karşıya Kaldığı Güçlükler

Yirminci yüzyılı geride bırakırken, hem liberal-demokratik sistemler hem de parti-devletler açısından gelecekte devleti nelerin beklediği pek karışık görünüyor. Farklı ölçülerde ve farklı biçimlerle de olsa, devlet her ikisinde de toplumsal meselelerin yönetiminde tamamen merkezi bir rol oynamakta, toplumsal kaynakların çoğunu tüketmekte ve yönetmekte, çok sayıda ve türde taleple uğraşmaktadır.[1] Ne var ki yine her ikisinde de, devletin bunları yapma biçimlerine yöneltilen ilgi ve eleştiri devlet tarihinde şimdiye kadar rastlanmamış boyutlardadır.

Özellikle liberal demokrasilerde, birbirine muhalif partilerin seçimle iktidara gelmesi ve hükümetlerin oluşumunda bunlara eşlik eden değişimler, bir yandan halen sürmekte olan devlet eyleminin repertuarını ancak kıyıdan köşeden etkileyebilmekte, bu repertuarın giderek daha büyüdüğünü ve çeşitlendiğini gösteren eğrilerdeki yükselmeyi pek durduramamaktadır. Bu nedenle eleştirilerin odağı, belli partilerin ya da koalisyonların politika tercihlerinden kaydırılarak devletin büyüme eğilimine yöneltilmeye başlamıştır. İkinci Dünya Sava-

---

1 Bkz. S. Chodak, *The new state: Etatization of Western societies*, Lynne Rienner, New York, 1989.

şı'nın bitişinden sonraki ilk 25 yıl yaşanan bolluktan faydalananlar tarafından göklere çıkarılan devlet, o dönemden bu yana yaşanan durgunluk ve düzensizliğin şu ya da bu yönleri yüzünden aynı ölçüde suçlanmaktadır.

Ayrıca, pek çok gözlemciye göre, Batı toplumlarının ufkunda devletin doğası gereği yüzleşemeyeceği yeni sorunlar da belirmiştir. Bu son bölümde bu ve diğer birkaç sorunu tanımlayacak, günümüz koşullarında devletin kurumsal misyonunun anlatabilmenin giderek güçleştiğine değineceğiz.

I. NÜKLEER DEVRİM

Şu ana dek incelediğimiz meselelerde devletin yapısı ve gelişiminin devlet ve savaş olgusu arasındaki sürekli ve yazgısal bağı öne çıkaran yönlerini tekrar tekrar ele almak zorunda kaldık. Kitabın bu kısmında, ekonomi ve sınıf ilişkileri yönetiminde yüzyılın başında devletin oynamak durumunda kaldığı büyük rol ile topyekûn savaşın gelip çatması arasında bir bağlantı kuracağım. Zaten uzun vadede ilk ve en kalıcı parti-devletin kuruluşuyla sonuçlanan 1917 Rus devrimleri de, Birinci Dünya Savaşı'nın Çar İmparatorluğu üzerindeki yok edici etkilerinin doğrudan sonucudur.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonundaki 'nükleer devrim'le[2] birlikte, savaş ve devlet arasında yüzyıllardır var olan bağlantı benzeri görülmemiş biçimde çelişkili bir dönemece girmiştir. Termonükleer aygıtlar öyle soluk kesen, dehşete düşüren ve yok edici bir güce sahiptir ki ve bunlara ilişkin ulaştırma sistemleri öyle hızlı ve öyle geniş bir yelpazede işleyebilmektedir ki, nükleer silahlara ötekilerden daha etkin ve öldürücü yalnızca başka bir silah türü gibi (bunlardan faydalanmak bir yana) bakmak imkansızdır. 1950'lerin başından beri olduğu gibi, bu silahlar rakip tarafın veya potansiyel düşman güçlerinin eline geçtiğinde normal politika araçları olarak düşünülemezler, zira ancak karşı tarafı caydırmak ve diğerinin başına korkunç ve dayanılmaz bir felake-

2 M. Mandelbaum, *The nuclear revolution: International politics before and after Hiroshima*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

tin gelebileceğini hatırlatmak için kullanabilirler. Böyle bir ya da birkaç gücün silahlı çatışmasının, eninde sonunda karşı tarafa 'mecburen' nükleer savaş açmakla sonuçlanmayacağı gerçekçi bir senaryo kurmak çok zordur.

Yine de savaş, hayati çıkar olarak tanımlanan çıkarları korumak adına hareket eden egemen oluşumlar arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesinde her zaman son çare olmuştur. Bu çıkarlar öylesine büyük önem taşır ki, akılcı bir hesaplama sonucunda hak ve çıkarlardan vazgeçmek ve avantajı rakip devlete bırakmaktansa, devletin savaş açarak askerî hezimet riskini göze almasının daha anlamlı olduğu düşünülebilir. Oysa nükleer devrim bu hesapları üç nedenle anlamsız kılmaktadır. Birincisi, artık risk değil kesinlik vardır; ikincisi, her iki taraf da bu kesinliğe mahkûmdur; üçüncüsü, böyle bir savaş açılırsa, öyle korkunç sonuçlar yaşanacaktır ki, bu ayıbı açıklamaya askerî hezimet ifadesi bile yetmeyecektir. (Karşılıklı yaşanan kesin felaket anlamındaki MAD [*mutual assured destruction*], nükleer çağda savaşın doğasındaki değişimlerin tümünü gayet iyi anlatan bir formüldür). Bu nedenle, dünyayı riske atacak kadar siyasal kontrole sahip büyük güçler tarafından herhangi bir çatışma durumunda son çare olarak baş vurulan bu savaş mekanizması, yani modern devletler sisteminin 'büyük denge mekanizması'[3] artık ortadan kalmıştır.

Bu olgunun somut anlamını fazla da abartmamak gerek. Nagasaki'den bu yana atom bombası gibi silahların insanlara yöneltilmediği doğrudur. Ne var ki, bilindiği gibi, 1945 ve 1985 yılları arasındaki geleneksel savaşlarda 20 milyon civarında kayıp verilmiştir.[4] Ayrıca, birbirlerine doğrudan savaş açmalarının imkansız oluşu, önde gelen iki nükleer güç olan ABD ve SSCB'nin birbiriyle çatışan güç çıkarlarını gözetmek için başka yollara başvurmalarını önleyememiştir. Bu rekabet başka şekillerde ifade edilmiştir: Sözgelimi dolaylı olarak bir savaşı finanse ederek, rakip devlette ya da rakip devleti destekleyen dev-

3 O. Hintze 'Dallo stato nazionalborghese allo stato impresa', *Crisi dello stato e storiografia contemporanea*, yayına hazırlayan R. Ruffilli, Mulino, Bolonya, 1979, s.48.

4 L. Freedman, *Atlas of global strategy*, Facts on File, New York, 1985, s.51.

letlerde tahribat yaratmak ve en sıklıkla da ekonomisini çökertmeye çalışmak. Tüm bu nedenlerle, Nagasaki'den bu yana bu tür devletlerin bu tür savaşlar açmasının imkansız kılındığı doğrudur. Devam etmekte olan bu imkansızlık durumu ve bunun sonuçları, günümüzde devleti nelerin beklediğine ve devletin içinde bulunduğu koşullara dair pek çok soru sorulmasına yol açmaktadır.

Bu sorulardan biri elbette bu imkansızlığın sürüp süremeyeceği sorusudur. Nükleer silahlanma yarışının sürmesini sağlayan güçlerden biri de, her iki tarafın da teknolojik gelişmelerini sürdürmeye çalışması ve böylece nükleer bir çatışma çıkarsa diğerinin kesinlikle yok olacağı gerçeğini gündemde tutan ve bu kesinliği arttıran ve bir yandan da kendisinin bu kesin sondan kaçınabilmesini sağlayan veya karşılaşmak zorunda kalacağı felaketin derecesini önemli ölçüde azaltan bir yol bulmaya uğraşmasıdır.

Herhalde nükleer güç sahibi bir devletin karşı tarafa sürekli nükleer saldırı tehdidinde bulunarak avantajlı konumunu uzun süre koruyacağını ya da bir şekilde üste çıkacağını umması gerçekçi bir beklenti olamaz. Nükleer çağ öncesinde askerî üstünlüğün siyasal açıdan önemli olduğunu biliyoruz, bu nedenle, o eski tip üstünlüğün yerini nükleer üstünlüğün alması konusunda söylenecek fazla bir şey yok. Fakat akla gelebilecek korkunç sorulardan biri, üst düzey bir siyasal yetkilinin nasılsa daha avantajlı olduğunu *düşünerek* bunun teminatını veremese de bu inançla adım atmaya kalkıp kalkmayacağıdır. Bir diğer soru da, günümüz siyasal ortamında, yine üst düzey bir siyasal yetkilinin kendi ülkesinin nükleer bir saldırıda ciddi bir felakete sürükleneceği olasılığına aldırmayıp elinin altındaki nükleer tetiği çekip çekmeyeceğidir. Bu denli yoğun nükleer silahlanma ortamında bu hiç de uzak bir olasılık gibi görünmüyor. Yakın bir olasılık da şudur: Nükleer güce sahip bir ülke ya yanlışlıkla bir başka ülkeye nükleer bomba atar da, bu bomba sınırlı bir bölgeyi etkilemiş olsa da diğer nükleer güç sahipleri bunun intikamını almak için harekete geçerse...

Tüm bunlar dikkate alındığında, nükleer çağda, insan ırkının, hatta yeryüzünün geleceğinin ne korkunç bir tehdit altında olduğu gö-

rülebilir. Burada ayrıntılı bir tablosunu çıkaramayacak olsak da, işte bu kitabın yazılma nedenlerinden biri de bu olgunun ta kendisidir. Sözgelimi, nükleer çağda olsak da artık devletler arası bir anlaşmazlık olduğunda böyle bir dünya savaşına son çare olarak başvurmak fikri eski gerekçelerini kaybetmiş gibi görünebilir; ama bu, insanlığın başına bir daha böyle bir şey gelmeyecek demek değildir. İsveçli bir devlet adamının yüzyıllar önce oğluna öğütlediği gibi: Dünyada ne kadar az şeyin mantığa göre işlediğini bir düşün! Bu nedenle, insanlığın geleceğinin emniyeti için devletlerin dünyanın siyasal ortamında ana birim olmaktan vazgeçmeleri ve/veya devletler sisteminin tümüyle değişerek, kendi aralarındaki ciddi anlaşmazlıkları çözmeye ve bir arada var olmaya yönelik yeni ve barışçı yollar bulmaları gerekir.[5]

Bir başka mantığa göre de, devletlerin içinde bulunduğu durum nükleer savaş tehdidi denilebilecek bir iç etkiden kaynaklanmaktadır; bir başka deyişle, tarafların nükleer silaha sahip olması gerçeği savaşın kendisini durduran unsurdur. Zira, yeniden özetleyecek olursak, devletler çok uzun zamandan beri savaş yetenekleriyle hatta belki de savaş eğilimleriyle tanımlanmışlardır; yüzyıllardır gelişimlerini bir yanda askerî tehditlere ve savaş fırsatları arasındaki ilişkilere, diğer yanda da mali gerekçelere dayandırarak sağlamışlardır;[6] devletin tarihine baktığımızda ise, bireylerin askerî kapasitelerinin yurttaşlığın esasını teşkil ettiğini görmüştük. Bu nedenle, 1945'ten bu yana görülen nükleer tehdit altında bulunma durumunun devletleri derinden etkilediği düşünülebilir.

Aslında bu varsayımı doğrulayan birkaç olgudan da söz edebiliriz. Sözgelimi, Avustralya'nın coğrafi konumunu ele alalım. Sahil şeridinin inanılmaz uzunluğu, demografik özellikleriyle üretim açısından ne büyük öneme sahip olduğu ve Avustralya'ya komşu ülkelerin demografik yapısı göz önüne alındığında, bugünkü Avustralya Donanma-

---

5 Bkz. 'Silahsızlanma ve Güvenlik meseleleri üzerine Palme Komisyonu', *A world at peace: Common security in the twenty-first century*, Stokholm, 1989.

6 Bkz. G. Ardant, 'Financial policy and economic infrastructure of modern states and nations', *The formation of national states in Western Europe*, C. Tilly, ed., Princeton University Press, Princeton, NJ, 1975, s.164 v.d.

sı'ndaki savaş gemilerinin sayısının bu kadar düşük olması insanı şaşırtabilir. Aynı gözlemi Japonya dahil (ABD ve bir ölçüde de Birleşik Krallık hariç) olmak üzere Batı devletleri hakkında da yapmak mümkün; gördüğümüz durumun kaynağının hangisi olduğunu söylemek zor: Bu ülkeler nükleer silah yasağına mı uyuyorlar, yoksa ülke savunmalarında (SEATO ve NATO aracılığıyla) Birleşik Devletler'e mi güveniyorlar?

Durum ve nedenleri ne olursa olsun, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana günümüzün ileri toplumları özellikle ekonomik gelişmeyi sürdürmenin, bu gelişime kılavuz olmanın ve istenmeyen etkilerini azaltmanın yollarını arayarak askerî olmayan misyonlarını vurgulayan yeni tanımlar ve yeni nedenler aramaya başlamışlardır. Daha önce de belirttiğim gibi, nükleer tehdidin varlığının olası nükleer savaşı ve açıkça savaş ilan etmeyi önlediği bu durumda, devletler bu kez de rakipleriyle ekonomik rekabete girerek onları alt etmeye çalışırlar.

Prensipte bunun olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmesi gerekir. Bana göre, açacakları bir savaşla dünyayı yok edebilecek bu ileri sanayi ülkelerinin, son 50-60 yılda gayri safi milli hasılalarını büyütmeye çalışmaları, toplumsal gerilimi, ekonomik eşitsizlikleri ve sanayileşmeyle gelen kültürel bozulmayı ellerinden geldiği kadar azaltmak için çaba göstermeleri ve diğer ülkelere ekonomi geliştirme modeli sunmaya bu kadar önem vermeleri (çoğunlukla) iyi bir şeydir. Fakat tekrar tekrar belirttiğim gibi, toplum yönetimine bu kadar çok müdahale etmenin çok sayıda olumsuz etkileri olmuştur (Daha önce politikalar ve demokratik siyaset arasındaki giderek büyüyen ayrımdan söz ederken bunun da altını çizmiştim). Gerçi son yıllarda bu müdahale eskisi kadar çok değildir. Bunun pek çok nedeni var ve bu nedenlerden bazıları, devletin günümüzdeki durumu konusunda ikinci bir değerlendirmenin yapıldığı bir sonraki bölümde anlatılacaktır.

II. ÜLKE SINIRLARI KRİZİ

Bu noktada da yine, siyasal bir oluşum olarak devletin ta kendisini etkileyen olgulardan söz ediyoruz. Ama bu kez devletin savaşla ilişkisine değil, dünya coğrafyası üzerindeki yerine, varoluşunun temeline,

yapısına, benzersiz fiziksel alt yapısına, devletin kurumsal misyonuna anlam veren ülke sınırlarıyla olan ilişkisine değineceğiz.

Devletin toprakla ilişkili anlamı bir süredir başka unsurların da baskısı altında kalmış ve bu baskı son 20-30 yıldan bu yana oldukça artmıştır. Burada önemli olan, devletin ulaşabileceği kaynakları üzerinde etkin bir denetim sağlaması, toplumsal varoluşun giderek çoğalan boyutlarına müdahale etme kudreti, politika oluşturma ve yürütme kabiliyetidir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından bu yana günümüz toplumbilim söyleminde pek tutulmakta ve sık sık da kullanılmakta olan bir tabirle, günümüz dünyası bir *küreselleşme* sürecine tanık olmaktadır. Bir başka deyişle, karmaşık teknolojik, ekolojik ve kültürel yapılar ve süreçlerin etkileri gezegenin tümünde hissedilmekte ya da en azından devletlerin ülke sınırlarını aşan ya da yok sayan gelen bir hareketten söz edilmektedir.

Küreselleşmenin de kendine özgü siyasal yönleri vardır. Geçtiğimiz bölümdeki konuya kısaca dönelim ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana iki büyük blok oluştuğunu hatırlayalım. Bu blokların ikisi de dünyanın her tarafında kendisinin etkili olmasını istemektedir. Yine bu bloklardaki iktidarlardan biri, diğerleri üzerinde karşı konulamaz bir askerî üstünlüğe sahiptir ve onları askerî ve diplomatik bir bağımlılık içine alır. Oysa böyle bir durum kısa bir süre öncesine dek birbirlerinin hukuk ve âdetlerini tanıyan ve saygı gösteren uluslar topluluğunun üyelerinin bağımsızlığı fikriyle uyuşmayan bir şey olarak görülürdü.

Bu durum bir bakıma askerî iktidarın küreselleşmesinin sonucudur. Gelişmiş nükleer silah sistemleri gerçekten de dünyanın her tarafına yönelik olarak kullanılabilir; çünkü nükleer başlıklar çok kısa bir sürede yeryüzündeki herhangi bir noktaya rahatça gönderilebilir. Bu nedenle bu sistemler yeryüzünü yaşanmaz hale getirme ve (diğer canlılarla birlikte) insan ırkını yok etme kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla, bundan daha küresel olunamaz.

Bu kadar açıkça görülmeyen bir askerî küreselleşme biçimi daha vardır. Birkaç yıl önce, maalesef adını hatırlamadığım bir yazar,

çağdaş dünyanın üç silah kapasitesi olduğunu söylemiş ve şöyle örneklemişti: Bombalar (nükleer), tanklar ve otomatik silahlar. Her biri belli oranda bir toprak parçası üzerinde belli oranlarda yok etme kapasitesine sahip bu öldürücü silahlar şöyle bir hiyerarşi içinde sıralanabilirler: Birinci grup süper güçlerin elindedir ve yeryüzünün tümünü tehdit eder; ikinci grup geleneksel orduların elindedir ve çoğunlukla bölgesel düzeyde bir tehdit oluşturur; üçüncü grup ise gerilla savaşçılarının elindedir ve genellikle belli mevziileri tehdit eder.

Fakat bazı yorumlara göre, yine günümüzün bir olgusu olan uluslararası terörizm bu hiyerarşiyi altüst etmiştir. Terörizmin yok edici gücünün kapsamı (nispeten) dar olsa da, terörist eylemlerin kapsamı potansiyel olarak tüm dünyayı tehdit eder ve en belirgin özelliği bölgesel önemin ötesine geçen anlaşmazlıklardan kaynaklanması ve bu anlaşmazlıkların sonucunu etkilemeyi amaçlamasıdır. Orta Doğu sorununu ele alalım. Aslında yalnızca küçük sınırları olan, gizli ve hareket halinde üslere sahip bu siyasal-strateji merkezleri tarafından ilan edilen bu yeni tür savaşlar, sözgelimi tüm havayollarının kullandığı iletişim ve ulaşım ağına yönelik bir tehdit içermesi durumunda kesinlikle küresel çapta bir tehlike anlamındadır. Özellikle bölgesel güçlere sahip devletler bu tehditler karşısında nispeten savunmasız görünmekteler.

Yukarıda sözü edilen üç silah grubuna dönelim: Nükleer bomba süper devletlerin, tank diğer devletlerin, otomatik silahlar ise bir devletin rejimi ya da liderlerinin boyun eğmesini amaçlayan güçlerin askerî araçlarıdır. Fakat seyretmekte olan bir uçağa yerleştirilen saatli bomba, uçak kaçırma, Ermeni bir terörist grubunun Fransa, Avustralya veya İsviçre'deki bir Türk konsolosluğunu havaya uçurması gibi eylemlerin planlandıkları ya da uygulandıkları ülkelerle yalnızca tesadüfi bir ilişkisi vardır; eylemin hareket noktası olan veya meydene geldiği ülkeye bir düşmanlık beslendiği anlamı taşımazlar.

Fakat küreselleşme sürecinin bizim ilgilendiğimiz boyutları yalnızca siyasal özellikler taşıyan boyutlar değildir. Diğer boyutlarından söz ederken, bu kitabın en başındaki kavrama gönderme yapmamız gerekir: Farklı toplumsal iktidar biçimleri.

Kaçınılmaz olarak akla ilk gelen ekonomik düzleme ait boyutlardır. Ekonomik düzlem son zamanlarda dikkate değer bir hız kazanmış, yüzyıllardır dünya piyasaları tarafından zaten oluşturulmakta olan karşılıklı bağımlılık iyice büyümüş ve derinleşmiştir. Ayrıca –işte tartışmamızın en önemli noktası da budur– bu karşılıklı bağımlılık durumu şimdiye dek olduğundan çok daha açık ve amaçlı bir biçimde öylesine büyük ekonomik iktidar merkezleri tarafından yönetilmektedir ki, tek başına devletin, hatta devlet koalisyonlarının siyasal etkinliklerini bile aşar ve yok sayar (hatta kendisi belirler).

Günümüz ekonomisinin kilit birimleri uluslararası şirketlerdir. Küresel düzlemde iş yapan uluslararası şirketler, yapıları ve işleyiş tarzlarıyla hem yatırım stratejileri güden devlet müdahalesini hem de kaynak birikimi ve dağıtımı üzerindeki devlet denetimini en aza indirebilirler. Dünyanın çeşitli bölgelerinde tesisler kurarlar; belirlenen ürün konusunda bu tesislerin birbirlerini tamamlamaları veya birbirlerinin yerine geçmeleri için farklı modeller uygularlar. Böylece, birbirleriyle rekabet etmek, aynı zamanda devletin ve sendikaların savunma stratejilerini çökertmek için yine devletin uyguladığı mali ve gelişim politikalarından faydalanırlar.

Uydu ve bilgisayarlarla donatılmış telekomünikasyon sistemleri üzerinden çalışan bu şirketler, bilgi alışverişine yönelik uzak mesafe kavramını tamamen yok etmişlerdir. Bu teknoloji dünya çapındaki yönetim yapılarının belkemiğini teşkil etmekle kalmayıp, muazzam miktarlarda mali kaynak akışına da araç olur. Bu mali kaynak akışı ulusal ekonomileri ve devletlerin ekonomi politikalarının koşullarını oluşturan en önemli özelliklerden birisidir. Buna rağmen, hiçbir devlet (devlet politikaları arasında inatçı ve kafa tutan bir araç olarak niteleyebileceğimiz) merkez bankaları aracılığıyla bile bu mali akışı etkin bir şekilde denetleyememektedir. Dahası, bir anlaşmazlık durumunda bu şirketler kendi oluşturdukları arabulucu ve hakemlerle görüş farklılıkları sorununu çözerler ve böylece bir kez daha bu şirketlerin yargı açısından devletten bağımsız oldukları görülür. Kimi zaman da devlet, sadece o sorunlara özel düzenlemeler uydurarak uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde rol oynar.

Şu ya da bu biçimde, teknolojik yeniliklere lider olan ve kaynakların çoğunu elinde bulunduran şirketler de dahil olmak üzere, günümüzde çoğu önemli ekonomik iktidar merkeziyle devletin kendisi arasındaki ilişki oldukça gevşemiştir. Çok kritik hedefler güden bu şirketler kendi yapılarıyla, etkinlikleriyle ve işleyiş mantıklarıyla ülke sınırları ötesinde bir nitelik kazanmışlardır. Çoğu zaman, avantajlı bölgelerde iş yapma hedefleri doğrultusunda devletleri birbirine düşürerek tek başlarına kalabilen bu şirketlerin her biri kendi bağımsızlığını bu şekilde korumaktadır.

Ayrıca, aynı birimler dünyanın her yerinde insanların zihinlerini, tercihlerini ve hayallerini şekillendirmekte; neyin mümkün veya imkansız, neyin doğru veya yanlış, neyin gerçek veya yalan, neyin değerli veya değersiz, neyin istenecek veya istenmeyecek bir şey olduğuna dair inançlarını belirlemekte; hudut ötesi denebilecek süreçlerde de başrolü oynamaktadırlar. Zira, diğer pek çok neden bir yana, bu süreçleri belli amaçlar doğrultusunda yönetmek ve yönlendirmek için gereken toplumsal ve maddi teknoloji çok pahalıdır ve uluslararası şirketler bu süreçlerde kilit konumdadırlar. Çekici, pırıltılı imgeler yaratıp her yerde yayınlayarak birbiriyle örtüşen şu üç ciddi sorunun cevaplarını belirleyebilirler: İnsanlar ne bilmekte ya da bildiğini sanmaktadır? İnsanlar nasıl eğlenir? Sahip oldukları kaynakları (zaman, para, dikkat, ahlaki bağlılık) nasıl harcamak isterler? Şirketlerin bu soruların cevaplarındaki etkileri, her zaman küresel değilse de genellikle ülke sınırları aşan etkilerdir.

Bunlarla bağlantılı olarak çağdaş Batı'da, Fransız dilinde *l'imaginaire** denilen şeyin bilinçli üretimi bir iş kolu haline dönüşmüştür. Öyle ki artık, ekonomik iktidar merkezleri önceleri normatif (kuralcı) iktidar dediğimiz, yani birilerinin diğer insanların inanç ve değerlerini kontrol altına almasını temel alan toplumsal iktidar biçimine boyun eğdirmektedir. Bu anlamda Batı'da kültür şekillendirme süreçleri hâlâ önemli olsa da ekonomik süreçlere göre daha arka planda kalmıştır. Buna benzer olarak, kültürel şekillendirme süreçlerinin Sovyet siste-

(*) L'imaginaire: (Fr.) Hayali – ç.n.

minde ve diğer tek parti rejimlerinde siyasal iktidara boyun eğmek zorunda kaldığı da söylenebilir.

Kanımca bunlar çok aceleyle çıkarılan sonuçlardır. Günümüzde, kritik önem taşıyan pek çok kültürel süreç hâlâ siyasal ve ekonomik iktidardan büyük ölçüde bağımsız olarak şekillenmeye devam etmektedir, ayrıca bu süreçler devlete özgü ülke sınırları kavramını da zorlamaktadır. Aklımdaki iki farklı süreçten söz etmek istiyorum: Bunlardan birincisi, uluslararası araştırma ağlarının giderek daha çok önem verdiği bilimsel bilgi üretimi ve bu bilginin yaygın kullanımına yönelik süreçlerdir; diğeri ise dinsel kehanet ve inançların hüküm sürdüğü çağlardan modern dünyaya miras kalan dünya görüşleri, değerler, varoluşun bireyler için anlamı üzerine yorumlar, grupların kaderi ve kimliği gibi kavram ve arayışları ayakta tutan ve değiştiren süreçlerdir.

Belki bu noktada, hem Batı'da hem de Sovyet sistemindeki çağdaş 'bilim zümresinin (*scientific estate*) özerkliğine dair güçlü kuşkular öne sürülebilir. Hükümetler ve iş çevreleri bilimin bilimadamlarına bırakılamayacak kadar önemli olduğu konusunda hemfikirdirler. Gelişmiş ya da en son teknolojiyle yürütülen araştırmalarda çok yüksek bir maliyet söz konusudur ve bu araştırmalar başarılı oldukları zaman hem askerî hem de sanayi alanında kullanılabilecek yeni ve çok önemli bilgiler üretirler. Bu nedenlerle, bilimadamlarının tek çaresi, siyasal ve ekonomik kısıtlamaların, verdikleri hizmetin iç dinamiklerine yansıyacağını kabul etmektir. Her şeye rağmen böyle bir iç dinamik *vardır* ve bu iç dinamikler yerleşik gerçeklik fikirlerini değiştirmek, bunları aşmak ve üzerinde mutabık olunacak yeni gerçeklik fikirleri yaratabilmek işini zihnin gücüne bırakmıştır. Modern bilim, başlangıcından bu yana, uluslar ötesi kimliğini ve yansız bir tavırla gerçeğin peşinde olan bir hizmet olduğunu sürekli öne çıkarmakta ve bilimsel araştırmalar sonucu elde edilen bulguların siyasal ya da ekonomik avantajlar doğrultusunda kullanılması veya istismar edilmesi olasılıklarını en aza indirgemeye çalışmaktadır. Sonuç olarak, günümüz bilim adamları pek çok alanda yarı-özerk bir iletişim ağı kurmayı ve bir ödüllendirme sistemi oluşturmayı başarmıştır ve bu bakımdan onlar da sınırların ötesindedir.

Kültürel süreçlerin özerkliğine yönelik daha güçlü bir iddia, ikinci olgu dizisine dayandırılabilir. Bir başka deyişle, bu olgular normatif (kuralcı) iktidarın hâlâ sürebileceğini, hatta günümüzde yeni biçimlerde ortaya çıkabileceğini göstermesi bakımından güçlü bir anlam taşır. Müslüman köktendincilik bunlara en iyi örneği oluşturabilir; gerçi Hıristiyan köktendinciliğin ve Hıristiyanlığın yeni yorumlarının yine canlanan bazı yönleri, o kadar baskın bir biçimde ortaya çıkmasa da aynı sürecin örnekleridir. Her iki örnekte de, çok sayıda insan çağın ruhuna ve hatta o ruhu yeniden biçimlendirme arayışına aykırı düşen bir biçimde, kendilerini ve ilgi alanlarını dinsel vizyon üzerinden tanımlamaya yönelmekte ve yeni müşterek kimlikler ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bunlar da genellikle ulusal ve ülkesel sınırları aşan yönelimlerdir. Dolayısıyla, önem taşıyan cemiyet-halk tabakalarının ve rutin etkileşim çerçevelerinin kendi ülke sınırları içinde kalmasını amaçlayan devletin kıskanç ısrarını tehlikeye atmaktadırlar.

Bu bölümde ele alınan ve siyasal iktidar dışında kalan diğer toplumsal iktidar biçimlerine bağlansın veya bağlanmasın, devletin ülke sınırları boyutunu etkileyen son bir küreselleşme süreci daha vardır. Bu süreç toplum bilimlerinin henüz tam bir yetkinlikle ele alamadığı bir olgu düzleminde baş göstermektedir: İnsan ırkı ve doğanın geri kalanı arasındaki etkileşim düzlemi, yani özellikle ekolojik mesele dediğimiz düzlem.

Bu mesele, doğal kaynaklardan mecburen faydalanan ve şu ya da bu şekilde doğal çevreyi etkileyen insan nüfusunun çeşitli etkinliklerinin sonuçlarının, doğal çevrenin kendini yenileme kapasitesini ne ölçüde zorladığı veya ona ne ölçüde zarar verdiğiyle ilgilidir. Doğal çevre, insanların bu etkinlikleri sürdürebilecekleri bir biyolojik ortam ve güvenle kullanmaya devam edebilecekleri bir kaynak deposu olmaya daha ne kadar dayanabilecektir? Çok iyi bilindiği gibi bugün, insan topluluklarının doğal çevreleriyle istikrarlı, sürdürülebilir bir denge içinde olup olmadıklarına ve insan nüfusu bu hızda artmaya ve yaşam standartlarını bu hızda yükseltmeye devam ederse bu dengenin korunup korunmayacağına dair çok ciddi kuşkular vardır.

Ele aldığımız temalar çerçevesinde bu kaygıların işaret ettiği

nokta şudur: Bir devletin kendi nüfusunun ve diğer devletlerin nüfuslarının sürekli üretim ve tüketime bağlı olarak doğal çevreye yükledikleri gerilimleri belirleme, azaltma ve ortadan kaldırmaya uygun çerçeve, artık o devletin ülke sınırlarını aşar. Zira, başka ülke halklarının etkinliklerinin sonuçları veya yan ürünleri yüzünden, bir ülkenin toprak sınırları (kara suları da dahil) kendi dışındaki çevrelerden gelen zararlı etkilere maruz kalabilmektedir. İlk çıkış noktaları ve yerel göstergeleri arasındaki bağlantılar farklı ve zor belirlenebilir olsa da, bu etkiler genellikle küresel boyuttadır.

Bu bağlantılar bulunabilse bile, hiçbir devletin bunları durdurmaya ve zararlı etkilerini önlemeye gücü yetmemektedir. Esasında her şey sınırları belli devletler temelinde siyasal olarak düzenlendiği için, yerküre, çevresel tahribatla ve devlet sınırlarına aldırmayan diğer ekolojik süreçlerle gelen biyolojik tehlikelerle başa çıkacak siyasal yapılara sahip değildir. Bunlara verilebilecek en iyi örnekler Çernobil felaketi, asit yağmurları, okyanusların kirlenmesi, AIDS'in hızla yayılması, hatta temelde bir ticaret olsa da dünya çapında bir salgın olarak da değerlendirebileceğimiz uluslararası uyuşturucu trafiğidir.

Sonuç olarak, yerkürenin elinde bulunan en gelişmiş ve etkin siyasal yapılar, yani devletler tarafından yürütülen siyasal yapılar bu süreçler tarafından çiğnenmekte, atlatılmakta, bertaraf edilmektedir. En iyi olasılıkla şöyle diyebiliriz: Devletler yangına körükle giderken, sebep oldukları sorunların kaynağına yönelemiyor, sorunu çözemiyorlar. En kötü şekliyle söylersek, bu zarara sebep olan şey devlet eylemlerin ta kendisidir: Yine bunun bir örneği Çernobil felaketi olabilir; bu kadar dramatik olmasa da bir diğer örnek de devletin toplu taşıma sistemi güçlendirmek yerine özel araba trafiğini rahatlatmak amacıyla yeni otoyollar yapma kararı olabilir. Daha geniş olarak ele alacak olursak, devlet ekonomik gelişime saplanıp kaldığı ya da iş çevrelerindeki seçkinlerin veya uluslararası şirketlerin ekonomik şantajına karşı direnemediği sürece, hükümetler ekolojik sorunların kaynağına inme konusunda heves göstermeyecek ya da bu zararlı etkileri diğer devletlerin sınırlarına yöneltmekten öte bir şey yapmayacaktır.

Bu bölümde öne sürdüğümüz fikirleri özetleyelim: Sosyolojik argümanlarda kullanılan toplum kavramı modernitenin başlamasıyla ilişkili olarak tarihsel açıdan farklı koşulları yansıtır.[7] Burada, toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan en önemli süreçlerin çoğu sınırlarla çevrelenmiş birimler içinde olagelir ve bu birimlerin her biri kendisini bir ulus olarak tanımlayan bir nüfusu barındırır ve her biri siyasal olarak devlet tarafından yönetilir. Devlet sınırlarının ötesinde kalan etkinlikler genellikle önemsizdir, devletler arasında yürütülen bir şeyden dışarı taşan bir fazlalık olarak ele alınırlar ve yine devletler arasındaki etkileşimlerle siyasal olarak kolayca halledilirler. Bu koşullarda, bir 'dünya toplumu'ndan söz edersek bu ifadenin yalnızca çok uzak bir anlamından söz etmiş oluruz. Oysa günümüzde 'dünya toplumu' daha güçlü bir anlamda ortaya çıkmıştır, bu toplumu bir araya getiren şey, ara sıra veya marjinal olarak değil, yapısı itibariyle uluslaraşırı olan çok sayıda ekonomik, kültürel, ekolojik süreçlerdir.[8] Günümüz dünya toplumu ifadesini, devlet içinde veya devletler arasındaki ve yine devletlerin kendi aralarında halledebilecekleri etkinliklerin toplamından ibaretmiş gibi değerlendirirsek ne tam olarak anlayabilir ne de etkin bir biçimde düzenleyebiliriz. Ve günümüz dünyasının baş aktörlerinin hâlâ devletler olduğunu düşünürsek, dünya üzerinde her yönden muazzam boyutlarda, hızlı ve karmaşık bir yapıda birbirini kese kese ilerleyen her biri farklı, aynı derecede önemli ve potansiyel olarak tehlikeli süreçlerin artık siyasal olarak yeterince etkin yönetilemeyeceğini görebiliriz.

III. BÜTÜNLÜĞE KARŞI TEHDİTLER VE RASYONALİTENİN YOK OLUŞU

Daha önce de vurguladığım gibi, devletin hem savaşla hem de ülke sınırlarıyla olan bağlantısı siyasal bir oluşum olarak yapısal özelliğidir

7 M. Mann, *The sources of social power*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, c.1, böl.1.

8 N. Luhmann, 'Weltgesellschaft, *Soziologische Aufklarung 2: Aufsatze zur Theorie der Gesellschaft*, yayına hazırlayan N. Luhmann, 3. baskı, Westdeutscher, Opladen, 1986, s.51 v.d.

ve bu bakımdan günümüzde bunlara etki eden olguların onun kurumsal kimliğinin *sert* yönlerini tehdit ettiği söylenebilir. O halde, diğer olguların da bu kurumsal kimliğin daha kültürel boyutlarda ve özellikle daha modern biçimlerde devletin kendini tanımlayıp doğruladığı *yumuşak* yönlerinin bir kısmını etkilediği söylenebilir. Burada odak noktası devletin iç etkinlerindedir; zira söz konusu olan, devletin bir ülke sınırları içine toplayarak tarihsel açıdan diğerlerinden farklı bir yere koyduğu toplumu yönetme tarzıdır.

Günümüzde bazı koşullar, devleti farklı bir yere koyan, üstünlüğünü ön plana çıkaran iki özelliğini aşındırmaktadır. Aşınmakta olan bu iki özellik üniterlik ve rasyonellik özellikleridir.[9] Bu iki ifade kavramsal olarak birbiriyle pek çok yönden örtüşür, birinde yer alan somut olguların çoğu diğeri için de söz konusudur. Fakat bunları ayrı ayrı ele almamızı gerektiren pek çok sebep de bulabiliriz. Şimdi bunlardan kısaca söz edeceğiz, çünkü önceki bölümlerde zaten daha ayrıntılı biçimde ele almıştık.

Üniter olması öncelikle devletin yapısını belirleyen bir özelliktir ve siyasal etkinliklere dahil olan toplumsal birimlerin tümünü tek bir merkezin sınırları içinde sistematik olarak bir araya getirmeyi amaçlar. Bu amaç dahilinde bu merkez, tüm diğer birimleri etkinleştiren ve kontrol eden yüce siyasal inisiyatiftir. Bu birimlere karmaşık siyasal iş bölümlerinin birer bileşeni olarak bakar ve onları bir bütünün birimleri olarak kanun ve kararnamelerle denetler.

Rasyonalite ise öncelikle devletin işleyiş tarzını belirleyen bir özelliktir. Eskiden hükümdarların tavırlarını belirleme ya da doğrulama yolu olarak *arbitrium* ve geleneklere başvurulurdu; uzun yıllar boyu benimsenmiş bu yollar devlet işleyişinde yerlerini, rasyonel olarak değerlendirilmiş eylem seçenekleri arasında yapılan amaçlı ve belli göndermelerle ifade edilen seçimlere bırakmıştır.

Bütünlük ile başlayıp ve bir kez daha alanımızı liberal-demokratik devletlerle sınırlayacak olursak, 20. yüzyıldaki gelişmelerin bir

9 Bkz. R. Ruffilli, 'Introduzione', Crisi dello stato e storiografia contemporanea içinde, R. Ruffilli, ed., Mulino, Bolonya, 1979, s.7 v.d.

çoğunun devlet yapısının bu özelliğini ciddi biçimde tehlikeye soktuğunu görebiliriz. Kitabın başlarında da belirtmiştim; 2. bölümde Tilly'nin tanımında görüldüğü gibi devleti 'bir organizasyon' biçiminde algılamak bütünüyle gerçekdışı bir kavrayış haline gelmiştir. Yalnızca devletin idari aygıtlarını ele alsak bile, bugün onları artık çok geniş, çok çeşitli ve karmaşık örgütsel ortamlar olarak düşünmek zorundayız.[10] Bu birimlerin kendileri bile bambaşka ve genellikle özerk organizasyonlardır. Bunlar daha üst düzey birimlerin kendilerine etkin bir biçimde kılavuzluk etmesinin ve denetlemesinin önüne geçmiş olan, ya birbirleriyle sürekli rekabet halinde olan ya da üst düzey birimlerin cılız denilebilecek resmî denetim girişimlerinden kaçmak için birbirleriyle koalisyona giren birimler haline gelmişlerdir.

Devlet yapısının idari bileşenleri arasındaki bu bütünlük kaybı yalnızca çeşitlenmeleri ve çoğalmalarından değil, bir yandan da kendi aralarındaki mesafenin sürekli açılmasından ve bütünleştirici inisiyatif ve kontrol merkezinden sürekli uzaklaşmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, daha önce de değindiğim gibi, idari birimlerin çoğu organize toplumsal çıkarlarla yakın ve imtiyazlı ilişkiler içine girmişler veya bunlar idari birimleri devlet aygıtı içinde köprübaşı mevzii olarak kullanır hale gelmişlerdir.

Kimi zaman bir arada görülen bu iki olgu, *neo-corporativism* denilen bir yöndeki ilerlemeyi gösterir. *Neo-corporativism*, günümüz devlet yapılarının, devletin olgunlaşma döneminden önce görülen siyasal düzenlemelere doğru kaydığını örtük olarak işaret eden bir ifadedir. Zira orta çağ ve *ancien régime* korporativizminin esası, siyasal iktidarı görece özerk iktidar merkezleri arasında paylaştırmak olmuştur; böylece nüfusun farklı kesimlerinin birbirinden ayrı ve çatışan çıkarları hep ön planda olmuştur. Aynı mücadele bugün de mevcuttur, hem de bu kez daha açık bir biçimde. Bir yanda devlet temsilciliklerinin birbirlerinden uzaklaşıp bu şekilde rekabet içine girmelerini, öte yanda kamu öncelik ve imtiyazlarının özel (özellikle ekonomik) iktidar mer-

10 R. Mayntz, *Sociologia dell'amministrazione pubblica,* Mulino, Bolonya, 1982, s.103 v.d.

kezleri tarafından kullanılmasını ifade etmek için yeniden feodal terminolojiyi kullanıp *fief*'ten bile söz edilebilir.

Çoğu liberal demokrasinin özgün anayasal modelinde, bir yasama ve temsil organı (genellikle iki farklı oda halinde), devletin tüm eylemlerini yürürlüğe sokan, yetki veren ve denetleyen organ rolü oynayarak idari aygıtların bu feodal eğilimlerine karşı önlem alır. Fakat yasa yapıcı makamların aygıtın bütünlüğünü koruma altına alarak uyguladığı bu düzenleme bile ilişkinin her iki tarafında başarısızlığa uğramıştır.

Gördüğümüz gibi bir yanda bu aygıtın sürekli büyümesi, karmaşıklaşması ve vazifelerinin giderek daha da çeşitlenen içeriği nedeniyle yasama meclislerinin bile bunların işleyişini etkin bir biçimde denetlemesi imkansız kılınmaktadır. Diğer yanda ise, örgütlü partilerin giderek artan anayasal önemi yasama organlarını özerklikten yoksun bırakmaya başlamıştır.

Artık hangi partinin ya da hangi parti koalisyonunun yasama makamını kontrol altına aldığı büyük bir mesele haline gelmiştir. Bu ifadede de görüldüğü gibi, yasama makamının kendisi partilerin ya da parti koalisyonlarının kendi üyelerini toplayarak kendi politikalarını sürece soktuğu bir aracı ortam haline gelmiştir ve artık üyelerin tek tek görüşlerini sunup açık uçlu müzakereler yaparak önceden programlanmamış kararların alınabileceği bir forum teşkil etmemektedir.

Meclis arenasında örgütlü partilerin bu devasa ve karşı çıkılamaz varlığı, bu arenayı, devlet kaynaklarının faaliyetleri üzerinde bütünleştirici, kapsamlı, yetkin bir genel görüşe varılabilecek makul bir alan olmaktan iki şekilde çıkarmıştır. Birincisi, özellikle iki partili sistemlerde partilerden her biri, ne kadar geçici veya kalıcı seçim ve parlamento üstünlüğü varsa, hepsini kendi nedenlerini güçlendirmek için, özellikle de kendi liderlerini ve taraftarlarının hükümetteki makamlara ayrıcalıklı giriş yapması ve sunulan her türlü avantajdan faydalanması için kullanır. İkincisi, özellikle çok partili sistemlerde, partilerin önde gidenleri, koalisyon düzenlerken bir çıkar paylaşımına giderler; bunun sonucunda ortaya çıkan politikalar ve makam dağılımı parla-

mento arenasının dışında yapılır ve böylece kamu oyunun denetiminden uzak tutulur. Partilerin her birinin kendine dönük kendi avantajını kollayan tavrı, kendi seçkinlerinin takdir yetkisinin arttırmak için bir araya gelen birkaç parti arasında düzenlenen komplolarla; aslında yasama organlarına tahsis edilmiş karar verme süreçlerinin kendilerine geçmesiyle üniter siyasal inisiyatif ve kontrol merkezleri olan yasama organlarının özerkliğini ve önemini tanımamalarıyla son bulur.

Maalesef kalıcı olmasa da esasen üniter bir sistem olarak kurulan devletin toplumsal süreci rasyonalize etmesi, sadece kendisine tanınan bir imtiyaz olan siyasal işlevlerini yürütürken her yönüyle geçerli ölçütleri benimsemesi ve izlemesi de gerekmiştir. Avrupa dillerinde 'devlet' terimin ortaya çıkmasıyla aynı anda *ratio status (raison d'état)* tartışmalarının da başlaması sadece bir tesadüften ibaret değildir. Fakat bu tartışmanın sonucu kendi alanında çok sınırlı kalmıştır: Çıkarılan sonuçlar şunlardan ibarettir: Bunlardan biri, hükümdarın, ülkenin büyüklüğü ve güvenliği adına dinin dayatmalarını dikkate almamak zorunda kalabileceği, diğeri ise, ülkenin bu gibi amaçlarını gerçekleştirmesi yolunda rasyonalite kaynağı olarak hükümdarın lider özelliklerinin (Machiavelli'in ağzından söylenecek olursa, *virtú*'sunun) son derece önemli olduğu.

Siyasal iktidar iyiden iyiye kurumsallaşmaya başladıkça ve siyasal girişim çeşitlenip süreklilik kazandıkça, rasyonalite de daha az kişisel, daha kamusal, devlet temsilciklerinde daha kolay uygulanan ve sistematik olarak hareket ettirmeye daha elverişli başka bir kaynak aramaya başladı. Benim gördüğüm kadarıyla, bu arayış sonunda, eylemlerini rasyonalize etmesi için gereken ölçütleri devletin nereden bulacağı problemine art arda dört çözüm bulundu. Art arda diyorum, çünkü bu çözümlerden biri devletin oluşumu sürecinin farklı yönleri ve aşamalarında kendisini gösterirken, zaman içinde akılcılığını kaybedince, yerini bir diğeri almıştır.

İlk çözüm öncelikle mutlakiyetçi dönemle ilgilidir ve özellikle Alman topraklarında gelişerek bir tarz kazanmıştır: Bu çözümde hukuk, devlette rasyonalitenin ana kaynağı olarak kabul edilmiştir. Hukuk bil-

gisi ve yargı yöntemlerine hakimiyet devlet temsilcilerinin başlıca nitelikleridir; bu bilgi ve ustalıkları sayesinde, siyasal uygulamalarda ortaya çıkan sorunlara doğru çözümler bulur ve uygularlar. Hukuk kurallarının oluşturulması egemenliğin en büyük ifadesidir ve Tanrı ve/veya Doğanın emrettikleri de dahil, rasyonel yasal prensiplerden faydalanılır. Bir devlette yasaların bütünlüğü tek başına bütünlüklü bir sistemi oluşturur ve böylece devletin birliği de güvence altına alınmış olur.

Bu yaklaşım devlet eylemlerini rasyonalize etmek için hukuka dayanılması gereği ortaya çıktığı günden bu yana itibarını iyiden iyiye kaybetmiştir. 18. yüzyıldaki birkaç nesil Avrupalı entelektüel ve devlet kurucusuna göre, hukukun evrensel geçerliliği olan *par excellence* bir biçime ne ölçüde ulaştığını anlamamız bile güçleşmiştir. Devletler hâlâ hukuk kuralları oluşturmakta ve uygulamaktadır, fakat hukukçular bile bunun bir sistem oluşturduğuna inanıyor gibi görünmekten vazgeçmişlerdir. Kamu açısından bakarsak, hukuk kurallarının çoğu yapısal olarak her yönüyle geçerliliği olan bir rasyonalite taşımamakta, yalnızca bir kesimin çıkarlarının etki ve baskı açısından daha üstün bir kapasiteye sahip olduğu için diğer kesiminkilere karşı avantaj kazanmasını ifade etmektedir.

Bir süre sonra hukukun her yönüyle rasyonel bir sistem olmadığı görülüp hukuka karşı güven azalsa da, yasalara başvurmak devletin günlük işleyişini rasyonalize etmenin hâlâ makul bir yolu olarak görülür oldu (şahsen, bu açıdan ben kesinlikle makul derim); fakat hangi yasaların bir çerçeve teşkil edeceği ve daha genel olarak devletin hangi politikaları izlemesi gerektiği gibi öncelikli sorunlara çözüm bulamayacağı da kabul edildi. O halde bu kararların ardında ne tür bir rasyonalite olabilirdi? Bu sorunun cevabı devlet oluşumunun liberal aşamalarında görülür: Artık alınan kararlar yerleşik bilgilerle ilgili bir şey değil, bir görüş meselesidir ve rakip görüşler arasında yapılacak seçimi açık-uçlu bir tartışma sürecine, bu görüşlere sahip kişilerin karşılıklı olarak daldan dala atladıkları müzakerelere bırakır.[11] Rasyonel iş-

11 J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Luchterhand, Neuwied, 1962.

leyişe sahip bir devlete giden yol, aydın, bilgili, mantık yürüten bir kamudan geçer; bu kamu üyelerinin her biri kendi görüşünü diğerlerine bildirmekte ve onları etkilemeye çalışmakta özgürdür. Bu süreç, özellikle daha büyük çapta bir kamu kesiminin oy vermesi için rekabet eden görüş grupları biçimine büründüğünde, sonunda (seçilen temsilcilerin kararlarıyla) politika yapımına rasyonel girdiler oluşturulur ve politika oluşturulunca da yasal rasyonalite devreye girer.

Bir kez daha söyleyelim ki, bu tarihsel olarak önem taşıyan bir çözüm olduysa da, kalıcı olamamıştır. Bir kere, rasyonel siyasal söylemin ülkenin yalnızca yetişkin erkek nüfusu gibi bir azınlık tarafından yürütülebileceği varsayımına dayanmaktaydı. Bu azınlık sahip olduğu mal mülk ve eğitimle bu söylemi yürütebilme niteliği kazanıyordu. Bu kibirli varsayım, kalabalık kitlelerin siyasete girmesiyle ve buna eşlik eden örgütlü partilerle geçersiz hale gelmiş ve parlamento sürecinin yapısına ilişkin daha önce sözünü ettiğim sonuçları getirmiştir.

Günümüzde, birbirine zıt siyasal görüşlerin açık-uçlu müzakerelerde bir araya gelip yüzleşmesinin mutlaka rasyonel bir politikanın seçilmesiyle sonuçlanacağı fikri, üniter (rasyonel) ussal-yasal sistem kadar mantığa aykırı gelmektedir. Daha önce de değindiğim gibi, kalabalık kitleleri bilgilendirmek, oyalamak, ikna etmek çok büyük bir iş haline gelmiştir ve görüş oluşturma sürecini organize çıkar grupları veya bu grupların manipülasyonda uzman temsilcileri devralmıştır. Bırakın müşterek bir şekilde kafa yorulması için kamu ile birlikte yeterince şeffaf bir tartışma yapmayı, çoğu zaman, hatta seçim kampanyalarında bile, rejime yönelik önemli meselelere değinilmez bile. Kampanyalar bunlar yerine liderlerin sözüm ona kişilikleri üzerine yoğunlaştırılır.

Devlet eylemini rasyonel hale getirme problemine bulunan bir üçüncü çözüm de, sibernetik diye adlandırabileceğimiz[12] bir demokratizasyon sürecinin oluşturulmasında görülebilir. Bu sürecin esası, devletin her seviyede kendisini talep ve bilgi girişine açmasında ve halka destek vermesinde yatar. Böylece devlet halkın çok sayıda ve çeşitte çı-

12 Bu yaklaşım, (elbette sibernetik ifadesi kullanılmaksızın) Durkheim'da geçmiştir: *Leçons de sociologie*; bkz. E. Durkheim, *Professional ethics and civic morals*, Routledge, Londra, 1958.

kar ve tercihlerine kulak verebilecektir. Devlet bunu yapmak için, toplumla kendisi arasındaki örgütsel bağlantılarını çoğaltır ve bu bağlantıların her biri hem dinleme işini yürütür hem de yetkin bir kılavuzluk, yardımcılık ve disiplin kaynağı olur. Bu görüşe göre, devlet eylemini rasyonel yapan şey, kamuoyuna karşı sorumluluğu değil, toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilmesidir.

Bu görüşe ilişkin, refah devletinin gelişmesine yönelik olarak söylenebilecek çok şey var. Nükleer savaş yasağının devletin varoluşuyla ilgili en kadim gerekçeyi tehdit ettiği bir ortamda, işlevsel devlet diye adlandırabilecek bu yaklaşım, devletin kurumsal misyonunda alternatif, makul, seküler bir anlayışı temsil edebilir. Ne var ki, ileri sanayi toplumlarının giderek karmaşıklaşması, bu anlayışa göre işleyen bir devletten fazla rasyonalite beklenmesini mümkün kılmamaktadır. Artık toplumsal talepler fazla çeşitli, fazla yoğun, fazla çelişik ve acil taleplerdir; tüm bunlara aynı anda kendini açan bir devlet hiçbir şekilde bütünlüklü bir politika oluşturamaz. Kaynaklarına fazlasıyla yüklenmek, elindekileri dağıtmak zorunda kalır. Kendi temsilcileri belli çıkar kesimleriyle fazla samimi ittifaklar kurar ya da başka bir çıkar grubu ve siyasal merkez adına kendi özerkliğini güvence almak için bu samimiyeti dilediği yönde kullanır.

Problemimize yönelik dördüncü çözümün kökleri kamu meselelerine de değinen Aydınlanma felsefesine gidecek kadar eski olsa da, zaman zaman yeniden ortaya çıkmış ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yoğun ilgi toplamıştır. Teknokratik olarak adlandırabileceğimiz bu çözüme göre yalnızca bilim politika oluşturma sürecine güvenilir rasyonel bilgiler sağlayabilir.[13]

Bu sürecin en önemli hedefi ekonomik gelişme üzerinden tanımlanır ve bu hedefin en iyi nasıl güvence altına alınacağı, buna ilişkin toplumsal ve çevresel gerilimlerin nasıl en aza indirgeneceği, yük ve avantajlarının nasıl dağıtılacağı ve nasıl yönetileceği gibi sorular uzman kadrolara bırakılır. Bu kadro ekonomi planlama, toplumsal muhasebe

13 Teknokrasi meselesi üzerine, bkz. W. Schluchter, *Aspekte bürokratischer Herrscaft*, Suhnkamp, Frankfurt, 1984.

ve tahmin, analitik politika oluşturma vb. gibi alanlarda yeni teknikler kullanır ve araştırmalarının sonuçlarını ilgili organlara iletir. Politikacıların vazifesi verimli sonuçlar üretebilecek, dolayısıyla her yönüyle rasyonel olan politikalar üzerinde hemfikir olunmasını sağlamaktır; halkın (ya da bu durumda politikacıların kendilerinin) bu politikaların nasıl oluşturulduğunu anlayıp anlamamaları başka bir meseledir.

Uzman, profesyonel ve bilgi sahibi kişilerden oluşan gruplar devlet personelinin seçimi ve eğitimi gibi işlere iyiden iyiye dahil olmaya başlar ve düzenli olarak bu personelin etkinliklerinde kılavuz görevini üstlenir ve ait oldukları kurumların işleyişine her yönüyle rasyonel bir yön vermeye çalışırlar.

Bu teknokratik çözüm yine en çok çağdaş liberal-demokratik devletlerin yapı ve faaliyetlerinde uygulanmıştır. Örneğin, bu çözüm kamu eyleminin hedefleri ve sonuçlarına veya belli koşullara yönelik akıl yürütme biçim ve bilgilerini bir kenara koyarak öncelikle ve özellikle hukuka dayanan önceki bağımlılığı gevşetmiştir. Bilim dünyası (sosyal bilimler dahil) ve siyaset dünyası arasında daha canlı bağlar kurmuş ve politikacıların partizan değerlendirmelere veya artık geçersiz ideolojik söylemlere bağımlılığını azaltmıştır.

Fakat devlet eyleminin süregelen rasyonalizasyonun bunlardan ve bunlara ilişkin teknokratik gelişmelerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı kuşkuludur. Temelde, toplumsal çevreyle ve onun diğer çevrelerle (özellikle doğal ve psikolojik çevrelerle) karşılıklı etkileşimiyle ilgili bilimsel bilgimiz politika yapımcılarına (ve ilgili kadrolarına) güvenilir bir temel oluşturacak kadar ileri bir düzeyde değildir. Her şeyden önce, nispeten derin bilgi sahibi bu grupların o kadar karmaşık, soyut ve bambaşka bir yapısı vardır ki –bırakın kalabalık halk kitleleriyle– araştırmacılarla ve politika yapımcılarıyla bile anlamlı bir iletişim kuramazlar.

Bu bağlamda, politika seçimlerinin gerekçelerini açıklamak için çoğu kez tepeden inme bir tavırla bilimin yetkinliğine başvurulur; hatta bu bazen başka şartlarda oluşturulmuş, esasen tartışmalı tercihleri kamufle etmek için kullanılır. Zaten günümüzde, doğa konularında bi-

le olsa, bilimsel çabalar güçlü siyasal ve sosyoekonomik çıkarların gölgesi altında yürütülmektedir. Bu alanın önde gelen üyeleri, aslında profesyonel başarıları yoluyla bir noktaya gelmiş olsalar bile, sırf toplumun diğer seçkinleri arasında bir yer sahibi olarak ve onların kurduğu şu ya da bu çizgiye katılarak da liderlik rollerini kamu dünyasında sergileyebilirler. Özellikle sosyal bilimler alanında, pek çok örnekte görüldüğü gibi, teknokratların fikirleri açıkça ve birbiriyle yarışırcasına kullanılıp ön plana çıkarılır; ve bunlar genellikle makul olmasa da iddialı olan, savunması kolay fikirlerdir (Biraz da kışkırtma amaçlı şu soru da bu durumu örnekler: 'Siz *kimlerin* sosyal bilimcisisiniz?')

Bu şekilde, karar mercileri ve onların danışmanlarının önemli politikalar oluşturabilecek kadar uzman olduklarını gösterebilmeleri için iyi bir zemin bulunmuş olsa bile, bu merciler örtük bir biçimde sade vatandaşı göz ardı ederek çalışırlar; oysa söz konusu politikalar her vatandaşın kullanmaya ve ifade etmeye hakkı olan ahlaki tercihleri dikkate almayı taahhüt etmiştir. Dolayısıyla –daha önce tartıştığımız bir konuya dönecek olsak da– devlet eyleminde teknokratik rasyonalizasyona başvurmak günümüzde *politikaların* demokratik *siyasetten* koparılmasında rol oynar.[14]

Ne olursa olsun, son yirmi yıldır, bu rasyonalizasyon biçimine yönelik (korku veya ümit dolu) beklentilerde epey azalma olmuştur. Kennedy ve Johnson dönemindeki planlamacılar tarafından atılan hem askerî hem sivil politika adımları nasıl başarısız olmuştur, hatırlayalım. Ya da Keynes'in ekonomi politikasının yarattığı uluslararası krizini düşünün. Bu tür gelişmeler, teknokrat kralın çıplak olduğunu göstermiyorsa bile, en azından elbisesinin paramparça olduğunu gözler önüne seriyor.

IV. YİNE DE... YİNE DE...

Bu bölümde günümüzde devletin ciddi bir krizle karşı karşıya olduğunu savunan düşüncelerin bir özetini gördük. Şimdi önemli noktaların üzerinden kısaca geçelim.

14 S. Wolin, *Politics and vision*, Little, Brown, Boston, Mass., 1960, böl. 1.

Devlet, tüm tarihi boyunca temel *raison d'étre* olarak savaş olgusu üzerinden tanımlanmıştı. Oysa bugün nükleer silahlanma ve olası etkileri yüzünden, büyük devletler büyük savaşlardan kaçınarak kendi kendilerini kısıtlar bir duruma gelmiştir.

Devletin kurumsal misyonunun en önemli fiziksel zemini oluşturan toprak sınırları veya ülke gibi kavramlar ise vazgeçilemez ekonomik ve kültürel süreçlerle her geçen gün daha da fazla atlanmakta veya aşılmakta, sınır ötesi boyutlarıyla ön plana çıkan ekolojik olgulardan etkilenmektedir. Dünya toplumları, devletin etkin bir araştırma yürütemeyeceği, düzen getiremeyeceği çeşitli sistem etkileşimleri gibi karmaşık bileşkeler nedeniyle yeni ve zorlu bir gerçeklik edinmişlerdir.

Devletin yapısına özgü örgütsel gelişmeler, siyasal düzenlemelere bir bütünlük kazandırma taahhüdü üzerine kuruludur. Güçlü idari birimler bürokratik siyaset oyunlarıyla birbirleriyle çarpışarak siyasal yönergelerle bile sınırlanmadan kendi esaslarını kabul ettirmeye çalışırlar. Devletin bir bütün olarak işlemesi hedefiyle oluşturulan siyasal kurumları temsil eden organlar, kontrolü kendi elinde tutmak için birbirleriyle rekabet eden, diğerinin siyasal süreci denetleme ve etkileme gücünü azaltmak için birbirlerine komplo kuran partilerle karşı karşıya kaldıklarında özerkliklerini kaybetmekteler.

Son olarak, etkinliklerine rasyonalite kazandırma amacıyla son birkaç yüzyıldır kurumsal formüller uygulayan devlet bu taahhüdünü gerçekleştirmede de arka arkaya başarısızlıklar yaşamıştır.

Öne sürülen tüm bu düşünceler ne kadar inandırıcı olursa olsun, bir zamanlar geçerliliği olan toplumsal nedenlere dayandırılmış olsa da devlet olgusunun artık sona erdiği ve ömrünün tükendiği sonucuna varılmamalıdır. Hem, bir keresinde büyük bir sosyoloğun bana yazmış olduğu gibi, 'toplumun görünen, yani kurumsal yönü zaten hep çürümekte, hep bozulmaktadır'; devlet, o muazzam cüssesiyle ortada olduğu sürece çeşitli hatalar ve başarısızlıklar yaşayacaktır ve bunlar eleştirmenlerin ve muhaliflerin gözünde her zaman diğer etkinliklerine oranla hep daha fazla dikkat çekmiştir.

Ayrıca, yukarıda değindiğimiz noktalar devletin içinde bulun-

duğu krizi biraz abartılı bir biçimde yansıtmış olabilir. Sözgelimi son tartışmamızı ele alım; devlet faaliyetlerini rasyonalize etme girişimlerinin arka arkaya başarısızlığa uğramasından söz etmiştik. Evet, başarısızlığa uğramıştır ama bunların her biri aynı zamanda kalıcı önem taşıyan yaklaşımları temsil ederler; çünkü her biri kendi ölçüsünde belli açılardan faydalı olduğunu göstermiştir ve bunlara ilişkin düzenlemeler hâlâ bir ölçüde uygulanmaya devam etmektedir. Örneğin, devlet operasyonlarını rasyonalize etmek için yasalar aracılığıyla ısrarla önerilen mutlakiyetçi projeler, günümüzde devlet organlarının faaliyetlerinin çoğunun gerekçelerini hâlâ yasal prensipler ve kurallar üzerinden tanımlamak zorunda olduklarını göstermektedir. Farklı görüşleri ve politika seçeneklerini kamu tarafından tartışmaya açmakta ısrarlı liberal rasyonalizasyon stratejisinde, şu anda bile çoğu devlet politikasının, hatta kamu içinde oluşturulmamış olanların bile, içeriği halka gösterilmek zorundadır; bu politikaların sonuçları belgelenmeli ve bunlar halk tarafından ulaşılabilir belgeler olmalıdır. Bu rasyonalizasyon projeleri tek başlarına bir başarı kazanamamış olsalar bile, hepsi bir araya geldiğinde bunların çağdaş devlete bıraktıkları kurumsal miras *arbitrium* üzerinde güçlü bir baskı oluşturur; kimi gaddar politikacı ve idareciler bu projelerdeki ilkeleri çiğnedikleri görülmesin diye fazla üstlerine gitmeyip sık sık içten olmayan övgüler sunarlar.

Bu bölümüne ele alınan ilk konular, yükselen küreselleşme ve ekonomik süreçler gibi devletin varoluş gerekçelerini tehdit eden olgular karşısında devletlerin tamamen atıl ve pasif kaldığı gibi bir izlenim yaratmış olabilir. Gerçekten atıl ve pasif kaldıkları doğru olabilir ama aslında böyle olmak zorunda da değiller. Örneğin, sermayenin ve diğer ekonomik kaynakların akışkanlığından doğan olumsuz etkileri devletler arası düzenlemelerle yumuşatabilirler veya bir araya gelip daha kapsamlı yetki çerçeveleri kurarak çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini, sözgelimi ülkeler arasındaki işgücü akışının düzenleyip denetleyebilirler.

Yukarıdaki değerlendirmelerden çıkabilecek haksız yorumları da bu şekilde eledikten sonra, bu bölümün başında değinilen çelişkiye geri dönelim. Günümüz koşulları devletin kurumsal kimliğine karşı

bazı tehditler oluşturabilir gibi görünüyor. Yine de devlet liberal demokrasilerde bile faaliyetlerinin sayısını ve kapsamını sistematik olarak büyütmeye devam etmektedir.

Devlet hem Batı ülkelerinde hem de Sovyet sistemindeki ülkelerde bir tür kriz yaşıyormuş gibi görünüyorsa da, günümüzde dünyanın diğer taraflarında etkili toplumsal güçlerin ve siyasal hareketlerin devlet kurmak ve siyasal faaliyetlerindeki devletvari düzenlemeleri kurumsallaştırmak için yıllardır mücadele etmekte oldukları da bir gerçektir. Bu da bir bakıma bir diğer siyasal küreselleşme sürecidir; yeryüzünün yalnızca pek az (ve marjinal) bölümünün kendisini bir devletin yetki sınırları dışında görebildiğini de hesaba katarsak, bunun bir başarı olduğunu da söyleyebiliriz.

Bu kitapta, daha önce devlet dışı düzenlemelerle yönetilen yeryüzü köşelerinde devletin yayılması olgusundan söz etmeyi tercih etmememin bir nedeni, devletin oralarda aldığı biçimle ilgili fazla bilgi sahibi olmamamdır. Ama bir nedeni daha var: O da *si duo faciunt idem, non est idem* olduğunu hissetmem; yani, iki farklı tarafın yaptığı aynı şey, asla tamamen aynı şey değildir. Sovyet bloğunda yer alan sanayi toplumlarındaki tek partili rejimlerde devletin varlığı ve faaliyetine yönelik gerçekliği anlamakta ve iletmekte bile zorluk çekerken, Nijerya'da, Tayland'da veya Honduras'ta 'devlet'in neye benzediğini anlayıp anlatmak işi benim yapabileceklerimin epey dışında kalıyor. Tekrar ediyorum, bunun nedeni yalnızca bunlara ilişkin bilgimin az olması değil, Batı merkezli bir yaklaşımla, devlet ve devletler sistemi gibi kavramların, uzaktan da olsa, özgün olarak hâlâ yalnızca Hıristiyan Batıya[15] özgü kültürel önkabullerle bir ilişki içinde olmasından dolayı, Afrika ve Asya'da yeni türeyen devletlerin bunları paylaşmasının beklenemeyeceğine inanmamdır.

Görüldüğü gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, 'devlet'in yoğun bir küreselleşme içinde olduğu, en baskın kurumsallaşmış siyasal iktidar haline geldiği bir gerçektir. Ve bu olgu, Batı'da devletin ya-

15 Hintze, 'Dallo stato nazionalborghese allo stato impresa', s.42 v.d.

şamakta olduğu krize işaret eden örneklerle çelişkili bir ilişki içinde durmaktadır.

O halde yine liberal Batı demokrasilerine dönelim: Bu krize işaret eden bu kadar çok belirtiden çıkarılacak sonuç ne olabilir? Bunlar devletin artık geri adım atıp küçülmesi gerektiği görüşünü mü desteklemektedir?

Bu sorulara burada cevap veremeyiz. Benim burada yapmaya çalıştığım bir sosyal bilim kitabı yazmaktır, siyasal senaryo üretmek ve süre belirlemek değil. Fakat önceki bölümlerden birinde devletin gelişiminin 'iyi bir şey' olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine ilişkin bir soru yönelterek sosyal bilimin geleneksel sınırlarını biraz zorlamış bulunuyorum ve bu soruya yönelik yine kendi düşüncelerimi aktararak bu sınırları biraz daha zorlayacağım.

"Yine" diyorum, çünkü bu konudaki düşüncelerim aslında ta ilk bölümlerden beri hissedildiğine inanıyorum; şimdi yapacağım şey bir bakıma bunları tekrarlamak olacak. Devletin şu andaki işleyişi ve süregelen gelişimine yönelik pek çok şeyin biraz boşa harcanmış, biraz da tehlikeli olduğuna inanıyorum. Fakat kanımca bunların çoğu devlet ve siyasetin birbirinden kopmasından ya da demokratik siyasetin etkisiz kalarak yerini bürokratik siyasete, *neo-corporatist* siyasete, görünmez siyasete bırakmasından kaynaklandığına inanıyorum. Eğer bu kopuş onarılırsa, devlet ve toplum arasındaki ilişkide görmekte olduğumuz rahatsız edici boyutlara da çözüm bulunabilir.

Devletin gelişimini durdurmak ya da devleti katlayıp rafa kaldırmak gibi bir alternatif ise bana hem zor hem de her yönüyle sonuçsuz olacak gibi görünüyor. Zira, devasa boyutlara erişen özel ekonomik iktidar, yani muazzam büyüklükteki şirketler, siyasal iktidarın geri çekilmesiyle ortaya çıkacak olan toplumsal boşluğu anında dolduracaktır.

İnsanın sınırları zorlayarak ne başarılar elde edebildiği düşünüldüğünde, Batı ülkelerinin (ve Japonya'nın) hakkını yememek gerek. Ama bu ülkelerin kayıtlarındaki her şey de pür-i pak değildir: Sözgelimi çevreye bıraktıkları etkileri düşünün. Dahası bu ülkeler, devleti büyük bir işletme haline getirerek, kendi kendilerini kültürel mal ve hiz-

metlerin üretim ve dağıtımı işine indirgemişlerdir. Bilimsel gelişmenin hem sponsoru hem de ondan en başta faydalanan tarafları olarak her yönüyle kamu yararına olan bir şeyi, yani insana ait bilginin üretimi ve dağıtımı işini rahatsız edici boyutlarda kontrol altında tutmakta ve dolayısıyla özelleştirmektedir. Aslına bakılırsa, devletin gelişimini ve buna ilişkin stratejilerini kendi yararına kullanarak çok iyi bir iş yaptığı da tartışılabilir (bu işlemler sırasında sendikaları ve diğer ufak ekonomik iktidar merkezlerini küçük ortaklar olarak yanlarına almış olsalar da).

Devletin büyük ölçüde küçülmesinin işe yarayacağından kuşkulanmamın en önemli nedenlerinden biri de, daha önce de değindiğim gibi, modern ekonomilerin gerektirdiği ileri düzeyde, karmaşık ve pahalı alt yapıların yalnızca devlet tarafından sağlanabilecek olmasıdır.

Ekonomik süreçlerin bugünün toplumsal yaşamını merkez aldığını göz önünde bulundurursak, devletin bu süreçleri denetleme, düzenleme ve müdahaleden alıkonulması bana çok anlamsız geliyor. Öte yandan devlet bunları yapmaya devam ettiği sürece, piyasanın sağlayacağı o harikulade avantajları geri dönülemez bir biçimde elinden alıp, bu benzersiz aygıta kaçınılmaz olarak ciddi hasarlar vereceği görüşü de saçmadır. Gerçek piyasalar, ideal piyasalardan çok başka olduklarını gösteren ve devlet elinden çıkmamış pek çok farklılıklarına ve hatta oligopolilerin oluşturulmasına rağmen ya da büyük şirketlerin finans ya da ürün fiyatları konusunda artık piyasaya bağımlılıklarının kalmamasına rağmen hâlâ pek çok avantaja sahip durumdadırlar. Sırf devlet gerçek piyasaları denetleme, düzenleme ve müdahale girişimine girdi diye bu avantajların tehdit altında kalması için hiçbir mücbir sebep göremiyorum.

Asıl sorun devletin denetleme, düzenleme ve müdahalesinin hangi şeklinin piyasalara –veriyorsa– ne tür bir zarar verdiğini, bu zarar çok büyükse, bundan vazgeçilip vazgeçilemeyeceğini belirlemektir. Düstur tarzında, kesin gibi görünen çözümlere güvenmemek gerekir. Örneğin, devletin işletme sahibi ve yöneticisi olmasının, devlet müdahalesinin en fuzuli biçimlerinden biri olduğu konusunda haklı gerekçelere sahip bir fikir birliği vardır. Yine de 20-30 yıl önce İtalya'da en büyük hissedarı

devlet olan bazı büyük sanayi şirketlerinin ülke sanayisinin modernleşmesinde çok büyük ve olumlu bir rol oynadığı da gerçektir.

Bir diğer görüş de devletlerin (öteki politikaların yanısıra) kendi ekonomik politikalarına yalnızca kendilerine dönük ekonomik sonuçları açısından bakarak karar vermemeleri gereğidir. Piyasa süreçlerinin etkinliğini ve bütünlüğünü bir ölçüde olumsuz etkileyecek politikalar bile, korunan veya desteklenen diğer değerlerin ışığında gerekçelendirilebilir. Devlet bugün, özellikle yurttaşlık ilkesini araç olarak kullanan politikalarla çok sayıda insanı kapsayan ve sonraki nesillere devredilen ortak yönlerin simge ve kaynaklarını oluşturur. Dolayısıyla, bu ilkenin dinamiklerini kısıtlamak toplumun kurumsal onay almış eğilimlerindeki ve davranış tarzlarındaki çeşitliliği azaltacaktır. Giderek daha da dizginsiz bir şekilde piyasalaşan bir toplumda, bireyler birbirlerini şu ya da bu dev şirketin olsa olsa ürkek, cılız bir üyesi, alakasız bir ortağı veya değersiz bir halefi gibi görmeye itilecektir.[16]

Yüzeysel devlet karşıtı formüllere karşı çıkmak, devlet-toplum ilişkilerindeki mevcut eğilimleri onaylamak demek değildir. Yapılması gereken, devlet politikalarını seçerken daha ayrımcı süreçler uygulamaktır. Şu anda yaygın olan süreçlerse bürokratik siyaset, *neo-corporalist* tezgahlar, dar, partizan çıkar hesapları veya ticari çıkarlara öncelik verilen süreçlerdir.[17] Mevcut süreçleri tamamen ortadan kaldırmak imkansız olacağı için, en azından bunları tamamlayan ve düzelten devlet politikalarının seçilmesi gerekir. Ben tercihimi (bu kitapta sürekli ima ettiğim gibi) kamusal alanın dahil olduğu, dayanak noktası olarak aktif rol oynadığı, kamu meselelerinin açıkça müzakere edilmesinin yüreklendirildiği, yurttaşların bilgi, ilgi düzeyini ve net ifade edebilme becerilerini arttıran süreçlerden yana koyuyorum.

Bu tercihin ayrıntılarına girmenin ya da nasıl gerçekleştirilebileceğini anlatmanın yeri burası değil elbette. Fakat, bunun *en başta* ne olduğunun *ağırlıklı* olarak ele alınmasının (en büyük dileklerimden biri) mantıksızlığını göstermek isteyecek kanıtlara karşı, bunun yalnızca

16 J. C. Coleman, *The asymmetric society*, Syracuse University Press, Syracuse, 1982.
17 C. Lindblom, *Politics and markets*, Basic Boks, New York, 1977.

bir yönüne, somut ve kolay anlaşılabilir yönüne değineceğim. Bu da günümüzün en güçlü yaygın iletişim kaynağı olan televizyon olacak. Savunduğum düşünce de şu: Tam anlamıyla meşru ve makul devlet politikalarıyla televizyon, yurttaşları bilgi sahibi, katılımcı ve düşüncelerini rahatça ifade edebilen bireylere dönüştürme aracı olabilir. Ve ancak devletin güçlü çıkar gruplarına karşı koymayı istemediği durumlarda televizyon insanları bilgisiz, pasif ve meramını anlatmaktan aciz bireyler haline getirme aracı olur.

Televizyon yayın sistemi (en azından bir devlet sınırları içinde yayın yapanlar) yapıları gereği devlet mevzuatına tabidir. Yayın yaptıkları dalga boyları yetkili bir kamu kurumu tarafından verilir. Bir televizyonu seti alan herkes her yayına ücretsiz olarak ulaşabileceğine göre, bu sistemlerin reklam gelirlerinden mi yoksa devlet eliyle zorunlu bir ücret sistemi tarafından mı finanse edileceği bir kamu meselesidir; dolayısıyla yayın biçimleri prensip olarak devlet ya da bir başka siyasal yapı tarafından kısıtlanıp denetlenebilir. Bu kısıtlama ve denetimler –bu da yine politika meselesidir– yayın sistemlerinin, halkı kamu meseleleri konusunda bilgilendirmek, siyasal tartışmalara dinleyici kitlesi oluşturmak, (yine) yurttaşları bilgili, katılımcı ve düşüncelerini ifade eden bireyler haline getirme yönünde kullanılmasını destekler ya da engelleyebilir. Bu olasılıklarla ilgili bir şeylerin gerçekleştirilmediğini bildiğim ve televizyonun liberal-demokratik bir kamusal alanın (yeniden) yaratılmasına büyük bir katkıda bulunmaya başlamadığı üç ülkeden söz edeceğim.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, kamu makamlarına adaylığını koyanlarının TV (ve radyo) istasyonlarından siyasal yayın yapabilmek için neredeyse tüm izleme (ve dinleme) zamanlarını satın alma zorunluluğu bazı olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Seçimler sırasında bile aynı durum söz konusudur. Adaylar, televizyondan (ve radyodan) yayın saatleri satın alabilmek için neredeyse tüm enerjilerini birey ve kuruluşlardan mali destek bulmaya seferber ederler. Böylece büyük ve çeşitli çıkar gruplarına karşı bir yükümlülük altına girerler. Bu yükümlülüklerden gelecekte oluşturacakları politikalarla kurtulmaları gere-

kecektir; kurtulmanın bir yolu da onlardan daha başarılı rakiplerin mali destek verdiği politikaları etkilemeye çalışmaktır (Örneğin, 1989 yılının sonlarında, bir Cumhuriyetçi ve dört Demokratik ABD senatörünün Tasarruf ve Borç *–Saving and Loan–* skandalına adları karışmıştır; çünkü kampanyalarını desteklemek için fon ararken skandalın baş aktörlerinden birine borçlu kalmışlardır). Satın aldıkları saatler o kadar pahalıdır ki, ödenen paranın tümü ancak gülünç denecek kadar kısa ve sığ TV-radyo sunumlarını karşılayabilir ve bu sunumlar, adayın "iyi bir imaj" kazanmasına odaklı görsel ve işitsel mesajlar ile içerik ve biçimi reklam danışmanları tarafından belirlenen bir iki slogan ve/veya *jingle*'dan ibarettir. Tüm bunların seçim kampanyalarının kalitesine yaptığı etkiyi tarif etmemin imkanı yok. Bu tür ticari kısıtlamalardan görece muaf başkan adayları arasındaki sözümona büyük müzakerelerin formatı ise, müzakerecileri kritik meseleleri ciddi bir biçimde ele almaya ve oluşturacakları politikaları açıklamaya ve savunmaya zorlayacak hiçbir özelliğe sahip değildir.

Bir zamanlar yalnızca RAI'nın (devlet mülkiyetinde, ücret destekli, ismen parlamento kontrollü sistem) sahip olduğu televizyon ve radyo yayın tekelini önlemesi, İtalyan Anayasa Mahkemesi'nin şimdiye dek aldığı önemli karardır. Fakat bu kararın ardından yayınların artık herkese açık olmasının koşullarını düzenleyen bir yasa ve yönetmelik gelmedi. Sonuçta ortaya çıkan yasal boşluk İtalya'daki yayıncılığa, nitelik ve nicelik açısından kısa vadede olumlu sonuçlar getirdiyse de, uzun vadedeki etkilerinin bu kadar olumlu olmadığı görülebilir. Şu anda RAI hâlâ haber yayınında bir tekeli elinde bulundurmaktadır fakat siyasal seçkinler RAI içinde rakip üç TV kanalı kurmuşlardır. Her biri bir himaye merkezi ve büyük partilerden birinin halkla ilişkiler paravanı olan bu üç kanalların yayınları bilgilendirici olmaktan uzak, kamu meselelerine dair haber ve tartışmaların partiyle ilgili olay niteliği taşımayan bombardıman halindeki sunumlara indirgendiği yayınlardır. Bu arada, özel kanallar arasında mevzuatlarla düzenlenmemiş olan rekabet sonucu ortaya çıkan birkaç kartel, neredeyse yalnızca eğlence ve reklam karşımı olan, sıradan ve değersiz yayınlarıyla, RAI'nin

kendi eğlence programlarına yaklaşımını da değiştirmeye zorlamaktadır. Özet olarak, İtalyan televizyonu kamu meselelerine ilişkin ilgiyi artırma ve bilgi dağıtımını sağlama yönünde pek fazla bir şey yapmamaktadır.

Britanya'da ise, partileri iktidarda olsun olmasın, siyasal seçkinlerin çok uzun zamandır antipati duyduğu dünyanın en iyi yayın sistemi olan BBC, özellikle Margaret Thatcher yönetimi sırasında epey zarara uğramıştır. Burada Margaret Thatcher'ın politikalarına veya bu konuda yaptığı uygulamalara girmeyeceğim. Fakat sonuç olarak şu anda BBC kendisini büyük çapta siyasal sansüre tabi tutan bir yayın kuruluşu haline gelmiştir. BBC artık resmî kurallar ve gayri resmî baskılar altında çalışan ve dolayısıyla Britanya kamuoyunu bilgilendirmek ve siyasal meseleler hakkında tartışma zemini açmak adına etkinliğini giderek daha çok yitiren bir ortamdır.

Kamu yayınlarına yönelik mevzuatla (bu konuda uzman olduğumu söyleyemesem de) söz etmemin iki nedeni var: Birincisi, metodolojik olarak, yukarıdakilerden daha farklı devlet politikalarıyla, liberal-demokratik meşruiyetin sınırlarını hiçbir şekilde aşmadan ve medya işletmelerinin ekonomik çıkarlarına ölümcül bir yara vermeden pek sorunun halledilebileceğine inanıyorum. Diğer nedeni de şu: Kamunun herkesi ilgilendiren konular hakkında nasıl bilgilendirildiği, (bilgilendiriliyorsa) bunları siyasal meseleler olarak nasıl tanımladığı ve nasıl tavır aldığı, benim burada üzerinde durduğum konunun son derece önemli bir boyutudur; bu vesileyle bunu bir kez daha tekrar etmek istiyorum.

Devlet bir kriz durumundadır. Fakat, toplumlarımızda hâlâ kendi içinde derinleşmeyi sürdürmekte ve siyasal iktidarı yürütmektedir. Bunu mutlak standartlarda çok iyi yaptığı söylenemese de, görece olarak iyi yaptığı, yani tarihte siyasal iktidarın kurumsallaştırması için yapılan benzer düzenlemelere bakıldığında pek çok açıdan oldukça iyi yürütmekte olduğu –ya da yürüttüğü– söylenebilir (Kim demişti 'tüm devletler kötüdür ama en kötüsü hiç devletin olmamasıdır' diye?) Bana kalırsa, 1989 yıllarından bu yana Doğu Avrupa'yı sarsan olaylar,

Komünist Parti adına ulusal devletin istimlak edilmesine son verilmesi isteğini, devletin kolektif ulus kimliğini ifade etme ve koruma kapasitesini yeniden kazanması talebini göstermektedir.

Siyasal iktidarın kendisine gelince, siyasal iktidar için çok şey söylenebilir ama en önemlisi, kaldırılıp atılması değil (atılamayacağı malum), daha iyi değerlendirilmesi gereken ve hayati önem taşıyan bir kaynak olduğudur. Kanımca, siyasal iktidarın daha iyi değerlendirilmesinin (yeterli olmasa da) gerekli koşullarından biri, kamusal varoluşa yönelik düzgün usullerden ve yasal hedefler belirlemeyi amaçlayan açık siyasal süreçlerin kararlı adımlarla yeniden etkinleştirilmesinden geçer. Liberal-demokratik Batı'da bile şu ya da bu nedenle çok uzun zamandan beri devlet yapıları ve devlet politikaları büyük ölçüde etkinlikten alıkonulmuştur. Devletin bu yapılara ve bu politikalara yeniden kılavuz olması gerekir.

Dizin

Modern Devletin Gelişimi adlı eseri daha önce y
basılmış olan Gianfranco Poggi bu kitabında, d
iyi anlamamız için toplumsal iktidar kavramını, b
tartışmamız gerektiğinden hareketle, ekonomi
iktidar biçimlerini yorumlayıp, devlet kavramının kurumsal içeriğini ele alıyor. Devletin "tarihsel gelişimini" feodal egemenlik biçimlerinin dağılmasından modern liberal demokratik sistemlerin kuruluşuna kadar inceleyen yazar, bunu yaparken özellikle demokrasinin doğuşuna ve doğasına odaklanarak, modern devlet olgusunun yeni ve daha kolay anlaşılabilir özgün bir yorumunu da sunuyor.

Günümüzde liberal demokratik rejimlerin doğasına ilişkin gelişmeleri irdelerken, devlet eyleminin genişleyip, çeşitlenmesiyle biçimlenen eğilimlerle siyaset arasındaki ilişkilere de vurgu yapan Poggi, askeri sorunlardan, uluslararası ekonomik ve ekolojik alandaki çağdaş gelişmelere kadar devletin karşı karşıya kaldığı zorlukları da farklı yorumlarla ele alıyor.

Gianfranco Poggi'nin bu kitabı önceki gibi özellikle siyaset ve sosyoloji öğrencileri için zorunlu okuma kitabı olacak, aynı zamanda lisansüstü çalışma yapanların da ilgisini çekecektir.

Bu kolay anlaşılır kitap Poggi'nin devlet hakkındaki düşüncelerini içermektedir... Kitap yazarın daha önceki çalışmasında örtük olarak bulunan düşünceleri ayrıntılı olarak ele alma ve yeni sorunlarla ilgilenme çabasının bir ürünüdür. Bu çabanın oldukça kolay okunan ve hayli kişisel bir tarzı olduğunu vurgulamak gerekir.... Kitap akademisyenler ve öğrencileri tarafından memnuniyetle karşılanacak ve geniş bir okuyucu kitlesi kazanacaktır... Sosyolojik bakış açısını ve ahlâki akıl yürütmeyi birleştiren cazip bir kitap.

John A. Hall *McGill University*

Sosyoloji

KAPAK RESMİ: MEHMET ULUSEL, *İsimsiz*, 2007, 16x21 CM., KAĞIT ÜSTÜNE MÜREKKEP.

ISBN: 978-975-6176-87-0

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI